

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
SOSİAL ELMLƏR VƏ PSİXOLOGİYA FAKÜLTƏSİ

SOSİAL VƏ HUMANİTAR ELMLƏRİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU

BURAXILIŞ № 33
(II HİSSƏ)
Bakı - 2023

ISSN 2409-0859

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ**

BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

SOSIAL VƏ HUMANİTAR ELMLƏRİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU

**BURAXILIŞ № 33
(II HİSSƏ)**

BAKİ – 2023

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi, mətbu nəşrlərin reyestrinə
daxil edilmə nömrəsi: **3885, 25.05.2014-cü il.**

Ünvan: 1148, Azərbaycan, Bakı, Z.Xəlilov, 23, Bakı Dövlət Universiteti, 2 korpus, otaq
812, tel. 012 438 14 47, sayt <http://sociology.bsu.edu.az/>
E-mail: q.abbasova@mail.ru

Sosial və humanitar elmlərin müasir problemləri. Ali məktəblərarası elmi əsərlər
toplusu. Buraxılış № 33 (II hissə). Bakı, 2023, 272 s.

Redaksiya heyəti

Rəbiyyət Nurullah qızı Aslanova, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, BDU
Əziz Bəşir oğlu Məmmədov, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, BDU
İzzət Əşrəf oğlu Rüstəmov, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, BDU
Rəna Fuad qızı İbrahimbəyova, psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor, BDU
Zeynəddin Camal oğlu Hacıyev, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, BDU
Bəxtiyar Həmzə oğlu Əliyev, AMEA-nın müxbir üzvü, psixologiya elmləri doktoru, professor,
BDU
Kamilə Ramiz qızı Əliyeva, psixologiya elmləri doktoru, professor, BDU
Tatyana İvanovna Bilenko, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, Droqobıç dövlət pedaqoji
universiteti (Ukrayna)
Sergey Nikolayeviç Volkov, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, Penza texnoloji akademiyası
(Rusiya)
Ləzifə Nağı qızı Qasımova, pedaqogika elmləri doktoru, professor, BDU
Hikmət Əbdul oğlu Əlizadə, pedaqogika elmləri doktoru, professor, BDU
Qəmər Cəfər qızı Mürşüdlü, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, BDU
Kəmalə Həsən qızı Pənahova, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, BDU
Qızılgül Yasin qızı Abbasova, fəlsəfə elmləri doktoru, professor, baş redaktor, BDU
Daxil Cahangir oğlu Vəliyev, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, redaktor müavini, BDU
Vüsalə Kərəm qızı Musayeva, fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, buraxılışa məsul redaktor, BDU

Topluda müasir dövrün aktual problemlərindən bəhs olunur. Məqalələrdə müəlliflər tərəfindən qaldırılan məsələlərin geniş çeşidi dünyamızın tarix, fəlsəfə, politologiya, sosiologiya, pedaqogika, psixologiya, iqtisadiyyat, mədəniyyətşünaslıq, sənətşünaslıq və digər sosial-humanitar sahələrdə baş verən proseslərə bir çox yeni aspektlərdən nəzər salmağa imkan verir. Toplunun materiallarından elmi işçilər, ali və orta ixtisas məktəblərinin humanitar fənləri tədris edən müəllimlər, tələbələr və aspirantlar faydalana bilərlər. Məqalələr müəlliflərin redaktəsi ilə çapa verilmişdir.

HUMANİTAR ELMLƏR

İQTİSADİYYAT, İDARƏETMƏ VƏ POLİTOLOGİYA

İRANIN CƏNUBİ QAFQAZDAKI MARAQLARI VƏ MÜNAQİŞƏNİN ONUN XARİCİ SİYASƏTİNƏ TƏSİRİ

Tağızadə Solmaz Ruhin qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
solmaztaqizade1@gmail.com

Açar sözlər: İran, Cənubi Qafqaz, xarici siyasət, münaqişə, maraqlar, Azərbaycan, Ermənistan.

Ключевые слова: Иран, Южный Кавказ, внешняя политика, конфликт, интересы, Азербайджан, Армения.

Keywords: Iran, South Caucasus, foreign policy, conflict, interests, Azerbaijan, Armenia.

Qara dənizlə Xəzər dənizi arasında yerləşən Cənubi Qafqaz əsrlər boyu geosiyasi əhəmiyyət kəsb edən region olub. İran əsas regional oyunçu kimi tarixi, mədəni və iqtisadi əlaqələrinə görə bu regionun siyasətində uzun müddətdir iştirak edir. Ermənistanla Azərbaycan arasında 1991-ci ildə başlayan və 2020-ci ildə atəşkəs əldə olunana qədər davam edən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranın Cənubi Qafqazdakı xarici siyasətinə ciddi təsir göstərib.

İranın Cənubi Qafqazda əsas maraqlarından biri enerji təhlükəsizliyidir. Bölgənin zəngin neft və qaz ehtiyatları onu İran üçün həyati enerji mənbəyinə çevirir. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyədən keçən Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri və Azərbaycandan Türkiyəyə qaz nəql edən Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəməri regionu Avropa ilə birləşdirən mühüm enerji marşrutlarıdır. İran enerji ixracatçısı kimi Avropa bazarına çıxışını artırmaq üçün regiondan keçən öz boru kəmərlərini inkişaf etdirməkdə maraqlıdır. Lakin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və bunun nəticəsində yaranan qeyri-sabitlik belə layihələri çətinləşdirib [1, 221-236].

İranın Cənubi Qafqazda daha bir maraq dairəsi nəqliyyatdır. Regionun Avropa və Asiya arasında kəsişmə nöqtəsi kimi yerləşməsi onu ticarət və nəqliyyat üçün mühüm tranzit mərkəzinə çevirir. İran Hindistan, İran və Rusiyanı Azərbaycan üzərindən birləşdirən Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi kimi nəqliyyat infrastrukturunu layihələrinin tikintisində iştirak edib. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Ermənistan-Azərbaycan sərhədinin bağlanması səbəbindən bu layihələrin inkişafına mənfi təsir göstərib.

İranın bölgə ilə mədəni və tarixi əlaqələri də onun xarici siyasətində mühüm rol oynayır. İrandakı Azərbaycan əhalisinin təxminən 20 milyon olduğu təxmin edilir ki, bu da onu ölkədəki ən böyük etnik azlıq edir. İranın şimal-qərb əyalətlərində yaşayan əhalinin əksəriyyəti sərhədin o tayındakı azərbaycanlılarla ortaq etnik və dil mənşəyinə malikdir. Bu mədəni və dil yaxınlığı İran və Azərbaycan arasında sıx əlaqələrə səbəb olub. Digər tərəfdən, İranda da kifayət qədər erməni əhalisi var və tarixən ermənilərin İran cəmiyyətində əhəmiyyətli varlığı olub. Lakin Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranın Ermənistanla münasibətlərini gərginləşdirib [2, 81-96].

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranın Cənubi Qafqazdakı xarici siyasətinə mühüm təsir göstərib. İran Ermənistan və Azərbaycanla münasibətləri ilə regiondakı maraqlarını balanslaşdırmağa məcbur olub. İran münaqişədə neytrallığı qorumağa çalışıb və münaqişənin dialoq və danışıqlar yolu ilə sülh yolu ilə həllinin tərəfdarı olub.

Bununla belə, İranın münaqişə zonasına yaxınlığı və əhalinin xeyli azərbaycanlı olması onu qərəzsiz qalması çətinləşdirib. İran da münaqişədən qaçqın axını ilə üzləşməli olub və bu, onun resurslarına böyük zərbə vurub.

İranın Cənubi Qafqazdakı maraqları, xüsusilə enerji təhlükəsizliyi, nəqliyyat və mədəni əlaqələr regionu onun xarici siyasətinin mühüm hissəsinə çevirib. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranın regiondakı xarici siyasətinə ciddi təsir göstərərək, onu Ermənistan və Azərbaycanla münasibətləri ilə öz maraqlarını balanslaşdırmağa məcbur edib. Münaqişə həm də İranın öz maraqlarını qoruyarkən və münaqişədən qaçqın axını ilə mübarizə apararkən neytrallığını qorumaqda üzləşdiyi çətinlikləri də vurğuladı.

İran əsrlər boyu Cənubi Qafqaz regionunda fəal oyunçu olub və onun regiondakı maraqları yalnız son illərdə artıb. Bölgənin strateji yerləşməsi və təbii sərvətləri, o cümlədən neft və qaz ehtiyatları onu İran üçün həlledici maraq dairəsinə çevirib. Bundan əlavə, Cənubi Qafqaz İran mallarının Rusiya və Avropaya daşınması üçün əsas tranzit marşrutu rolunu oynayır.

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra İran fəal şəkildə regionda öz təsirini genişləndirməyə çalışır. İran hökuməti Cənubi Qafqaz ölkələri olan Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanla əlaqələri gücləndirmək üçün müxtəlif təşəbbüslər, o cümlədən ticarət sövdələşmələri, mədəni mübadilələr və diplomatik nümayəndəliklər həyata keçirib [3, 2-5].

Bununla belə, Ermənistan və Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağla bağlı həll edilməmiş münaqişə İranın regiondakı xarici siyasəti üçün ciddi problemlər yaradıb. Bir tərəfdən, İranda Azərbaycanla sıx mədəni və dil əlaqələri olan etnik azərbaycanlıların böyük əhalisi var. Digər tərəfdən, İran Ermənistanla yaxşı münasibətlər saxlayır ki, bu da İranın təhlükəsizliyi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir və İran mallarının Rusiyaya daşınması üçün əsas tranzit marşrutu rolunu oynayır.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranı çətin vəziyyətə salıb. İranın həm Azərbaycan, həm də Ermənistanla yaxşı münasibətlər saxlamaqda maraqlı olması diqqətli balanslaşdırma aktı ilə nəticələnib. İran münaqişənin sülh yolu ilə həllinə diplomatik dəstək verməklə yanaşı, münaqişədə neytral mövqe tutmağa çalışıb. Eyni zamanda, İran münaqişəyə xarici güclərin cəlb olunmasını tənqid edib və problemin regional həllinə çağırıb.

Münaqişənin İranın xarici siyasətinə təsiri əhəmiyyətli olub. İran regionda öz təsirini genişləndirmək imkanlarını məhdudlaşdıran ehtiyatlı yanaşmaya məcbur olub. Münaqişə həm də İran üçün təhlükəsizlik narahatlıqları yaradıb, çünki bu, silah alverinin artmasına və zorakılığın yayılması potensialına gətirib çıxarıb. Bundan əlavə, münaqişə İran iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərən ticarət yollarını pozub.

Yekun olaraq qeyd edək ki, İranın Cənubi Qafqazdakı maraqları mürəkkəb və çoxşaxəlidir. Bölgə İran üçün əhəmiyyətli iqtisadi imkanlar təqdim etsə də, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunmaması İranın bölgədəki xarici siyasəti üçün ciddi problemlər yaradıb. İranın regionda ehtiyatlı yanaşması onun həm Azərbaycan, həm də Ermənistanla yaxşı münasibətlər saxlamaq üçün yerinə yetirməli olduğu incə

balanslaşdırma aktını əks etdirir. Münaqişə inkişaf etməyə davam etdikcə, İran öz təhlükəsizliyini və iqtisadi maraqlarının qorunmasını təmin etmək üçün regiondakı maraqlarını diqqətlə idarə etməli olacaq.

İran strateji mövqeyinə və region ölkələri ilə tarixi əlaqələrə görə Cənubi Qafqaz regionunda əsas oyunçu olub. Cənubi Qafqazdakı münaqişələr, xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranın xarici siyasətinə mühüm təsir göstərib [6, 50-63].

İranın Cənubi Qafqazdakı maraqlarını regionla tarixi və mədəni əlaqələrə bağlamaq olar. Cənubi Qafqaz əsrlər boyu İranın mədəni və siyasi sferasının bir hissəsi olmuşdur. Məsələn, Azərbaycan İranla həm tarixi, həm də lingvistik əlaqələri bölüşür. İran həmçinin Cənubi Qafqaza Avropa və Yaxın Şərqə açılan əsas qapı kimi baxır və onu İranın ticarəti və enerji ixracı üçün mühüm tranzit marşrutuna çevirir.

İranın Cənubi Qafqaza marağı da geosiyasi mülahizələrdən irəli gəlir. İran regionu özü ilə Qərbin, xüsusən də ABŞ-ın potensial təhlükələri arasında bufer zona kimi görür. Bundan əlavə, İran regionda, xüsusən də İranla həmsərhəd olan Azərbaycanda ekstremist qrupların yayılmasından narahatdır.

Cənubi Qafqazdakı münaqişələr, xüsusilə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranın xarici siyasətinə mühüm təsir göstərib. İran münaqişədə bitərəflik siyasətini davam etdirərək Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü rəsmən tanımaqla yanaşı, Ermənistanla da yaxşı münasibətlər saxlayır. İran da münaqişənin həllində vasitəçilik rolunu oynayıb, Ermənistan və Azərbaycan rəsmiləri arasında görüşlərə ev sahibliyi edib.

Bununla belə, münaqişə İran üçün də problemlər yaradıb. Münaqişə Azərbaycan və İran arasında, xüsusən də sərhəd mübahisələri ilə bağlı gərginliyin artmasına səbəb olub. Münaqişə İranın münaqişədə iştirak edən Rusiya və Türkiyə ilə münasibətlərinə də təsir edib. İran bu əsas oyunçularla münasibətləri ilə regiondakı maraqlarını balanslaşdırmağa çalışıb.

Ümumiyyətlə, İranın Cənubi Qafqazdakı maraqları mürəkkəb və çoxşaxəlidir. İran bölgəni mədəni və tarixi irsinin mühüm bir hissəsi kimi görsə də, onun strateji əhəmiyyətini də qəbul edir. Regiondakı münaqişələr, xüsusən də Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi İranın xarici siyasətinə mühüm təsir göstərərək ölkə üçün həm çağırışlar, həm də imkanlar yaradıb. İranın regiondakı maraqlarını digər əsas oyunçularla münasibətləri ilə tarazlaşdırmaq bacarığı Cənubi Qafqazın gələcəyinin formalaşmasında mühüm rol oynayacaq.

Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşən Cənubi Qafqaz regionu geosiyasi mövqeyinə və enerji resurslarına görə uzun müddət İran üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir. İranın regionda, xüsusilə Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstandakı maraqları müxtəlif amillər, o cümlədən təhlükəsizlik problemləri, iqtisadi imkanlar, mədəni əlaqələr və tarixi irslərlə formalaşib. Lakin Ermənistan və Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunmaması İranın regiondakı xarici siyasətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərib.

İranın Cənubi Qafqazdakı maraqları çoxşaxəli və mürəkkəbdir. Tarixən bölgə İranı Qara dəniz və Aralıq dənizi ilə birləşdirən mühüm ticarət yolu olub. İran Azərbaycan və İranın əsasən şiə əhalisi ilə də mədəni və dini əlaqələr saxlayır. Bundan əlavə, İran Cənubi Qafqazın neft və qaz ehtiyatlarından istifadə etməklə enerji ixracını şaxələndirməyə çalışıb.

İranı həmçinin regionda təhlükəsizlik məsələləri, xüsusilə Rusiya və ABŞ kimi xarici güclərin mövcudluğu, vəhhabilik və sələfilik kimi ekstremist ideologiyaların yayılması narahat edirdi. İran Azərbaycan, İran, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Pakistan, Tacikistan, Türkiyə, Türkmənistan və Özbəkistanın daxil olduğu İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT) kimi təşəbbüslər vasitəsilə regional əməkdaşlıq və sabitliyi təşviq etməklə bu təhlükələrə qarşı durmağa çalışıb.

Bununla belə, Ermənistan və Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunmaması İranın Cənubi Qafqazdakı maraqlarına ciddi problemlər yaradıb. İran münaqişə ilə bağlı neytral mövqe nümayiş etdirir və münaqişənin diplomatik yollarla sülh yolu ilə həllinə çağırır. Bununla belə, münaqişə sərhədyanı hücumlar və İranda erməni və azərbaycanlı qaçqınların olması ilə İrana da sirayət edib.

Bundan başqa, münaqişə Azərbaycanla İsrail arasında əlaqələrin güclənməsinə səbəb olub və bu, İranda narahatlıq yaradıb. İsrail Azərbaycana hərbi dəstək verib və münaqişədə İsrailin hərbi pilotsuz uçan aparatlarından istifadə edildiyi barədə məlumatlar var. Bu, İranın cavab olaraq Ermənistana hərbi dəstək verə biləcəyi ilə bağlı fikirlərə səbəb olub.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranın Rusiya və Türkiyə ilə münasibətlərinə də təsir edib. Rusiya ənənəvi olaraq Cənubi Qafqazda əsas oyunçu olub və regionda öz təsirini saxlamağa çalışıb. Türkiyə isə regionda öz təsirini artırmağa çalışıb və münaqişədə Azərbaycanı dəstəkləyib. Bu, hər iki ölkə ilə münasibətlərini qorumaqla yanaşı, Cənubi Qafqazdakı maraqlarını da qoruyub saxlamaq istəyən İran üçün balanslaşdırıcı bir hərəkətə gətirib çıxardı.

Cənubi Qafqaz İranla həmsərhəd olan və təbii sərvətlərlə zəngin region olduğu üçün həmişə İranın maraq dairəsi olub. Regiona Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan dövlətləri daxildir. Ermənistan və Azərbaycan arasında Dağlıq Qarabağ bölgəsi ilə bağlı davam edən münaqişə İranın Cənubi Qafqazdakı maraqlarına təsir edib. Bu məqalə İranın Cənubi Qafqazdakı maraqlarını və münaqişənin onun xarici siyasətinə təsirini araşdırmaq məqsədi daşıyır.

İranın Cənubi Qafqazdakı maraqları ilk növbədə onun iqtisadi və təhlükəsizlik problemləri ilə bağlıdır. Region Avropa, Rusiya və Mərkəzi Asiya ilə ticarət üçün qapı rolunu oynadığı üçün İran üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. İran həm də özünü regional güc kimi təsdiq etməyə çalışır və Cənubi Qafqaza öz təsirini göstərə biləcəyi bir ərazi kimi baxır. Bundan əlavə, İranda xeyli azərbaycanlı azlıq əhalisi var ki, bu da Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin regionun sabitliyinə təsiri ilə bağlı narahatlıqlara səbəb olub.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranın regiondakı xarici siyasətinə ciddi təsir göstərmiş. İran münaqişədə neytral mövqe tutmağa çalışsa da, həm Azərbaycan, həm də Ermənistanla sıx əlaqələrə malik olması onun mövqeyini çətinləşdirib. Ortaq şiə müsəlman dini və mədəni əlaqələri sayəsində İran tarixən Azərbaycanla daha sıx əlaqələrə malik olub. Bununla belə, İranda da kifayət qədər erməni əhalisi var və Ermənistanla sıx iqtisadi və mədəni əlaqələr saxlayıb.

Münaqişə döyüşlərin İranın sərhəd təhlükəsizliyinə təsiri ilə bağlı narahatlıqlara səbəb olub. İran regionda ekstremist qrupların mövcudluğundan və münaqişənin onun ərazisinə sıçrama potensialından narahatlığını bildirib. Bundan əlavə, münaqişə İranın regiondakı iqtisadi maraqlarına, xüsusən də Azərbaycanla ticarətinə təsir göstərmiş [10, 35-48].

Bu çətinliklərə baxmayaraq, İran regionda öz təsirini saxlamağa çalışır. İran həm Azərbaycan, həm də Ermənistanla iqtisadi əlaqələr qurmağa çalışır və Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizi kimi təşəbbüslərlə regional əməkdaşlığı təşviq edir. Bundan əlavə, İran münaqişədə vasitəçi kimi çıxış edən Gürcüstanla əlaqələrini gücləndirməyə çalışır.

Nəticə olaraq, İranın Cənubi Qafqazdakı maraqları mürəkkəb və çoxölçülüdür, iqtisadi, mədəni və təhlükəsizlik mülahizələrini əhatə edir. Həll edilməmiş Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həm çağırışlar, həm də imkanlar təqdim edərək, İranın regiondakı xarici siyasətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edib. Münaqişə inkişaf etməyə davam etdikcə, İran regional sabitliyi və əməkdaşlığı təşviq edərkən öz maraqlarını qorumaq üçün ehtiyatla hərəkət etməli olacaq. İranın Cənubi Qafqazdakı maraqları ilk növbədə onun iqtisadi və təhlükəsizlik problemləri ilə bağlıdır. Davam edən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi İranın regiondakı xarici siyasətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş, həm Azərbaycan, həm də Ermənistanla sıx əlaqələrə malik olduğu üçün onun mövqeyini çətinləşdirmişdir. Bu çətinliklərə baxmayaraq, İran iqtisadi və mədəni əlaqələr və regional əməkdaşlığı inkişaf etdirməklə regionda öz təsirini saxlamağa çalışır. İranın Cənubi Qafqazdakı maraqlarının gələcəyi qeyri-müəyyən olaraq qalır, lakin davam edən münaqişənin İranın regiondakı xarici siyasətini formalaşdırmağa davam edəcəyi aydındır.

ƏDƏBİYYAT

1. Fərid Şəfiyev və Əhməd Əlili. "Dağlıq Qarabağ münaqişəsində İranın rolu: regional ambisiyalar və daxili məhdudiyyətlər arasında". Qafqaz Tədqiqatı 8, №. 3 (2020): 221-236.
2. Bəhmən Ağai Diba. "İranın Cənubi Qafqaz və Xəzər hövzəsi üzrə siyasəti: Müqayisəli araşdırma". Iranian Studies 46, no. 1 (2013): 81-96.
3. Arzu Qeybullayeva. "İran və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi". Caucasus Analytical Digest, №. 56 (2013): 2-5
4. "İran və Cənubi Qafqaz". İran Palata Cəmiyyəti. 1 sentyabr 2021-ci ildə əldə edilib. https://www.iranchamber.com/geography/articles/iran_south_caucasus.php.

5. Əliyev, H. və Koehler, J. (Red.). (2019). İran Qafqazda: geosiyasət və geoiqtisadiyyat arasında. Springer.
6. Cəlilvənd, D. (2015). İranın Cənubi Qafqazda siyasəti: təhlükəsizlik, iqtisadiyyat və şəxsiyyət kimi üç amilin balanslaşdırılması. Orta Asiya və Qafqaz, 16(4), 50-63.
7. Cəlilvənd, D. və Haqşenas, A. (2021). Postsovet dövründə İranın Cənubi Qafqaz siyasəti. Qafqaz Tədqiqatı, 9(1), 29-48.
8. Keşavarzyan, A. (2015). İran və Qafqaz: Tarix, dövlətçilik və diplomatiya. Palgrave Macmillan.
9. Abbasov, S. (2020). İranın Cənubi Qafqazda Maraqları: İqtisadi imkanlar və Geosiyasi Rəqabətlər Arasında. Beynəlxalq Sülh üçün Karnegi Fondu.
10. Axundov, A. (2019). İran-Azərbaycan Münasibətləri: Tarixi və Müasir Təhlil. Xarici İşlər üzrə İran İcmalı, 4(2), 35-48.
11. Ayoob, M. (2020). İran və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi: balanslaşdırma aktı. Yaxın Şərq İnstitutu.
12. Qasimov, K. (2019). Dağlıq Qarabağ münaqişəsi: Bakı, Tehran və Moskvadan baxışlar. Rusiya Beynəlxalq Əlaqələr Şurası.
13. Rəzəvi, H. (2018). Cənubi Qafqaz və İran
14. Farzanegan, M. R., & Hassanpour, N. (2019). İranın Cənubi Qafqazda geosiyasi çağırışları və imkanları. İran Xarici İşlər İcmalı, 4(4), 1-19.
15. Aras, B., & Akarçəşmə, S. Ö. (2014). Türkiyə, İran və Cənubi Qafqaz: İqtisadiyyat və geosiyasət arasında. Avropa-Asiya Araşdırmaları, 66(6), 947-963.
16. Axundov, E. (2017). Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və onun İranın Cənubi Qafqazda xarici siyasətinə təsiri. Cənubi Asiya Araşdırmaları Jurnalı, 5(2), 47-64.
17. Xocasteh, M. R. (2020). İran və Dağlıq Qarabağ münaqişəsi: geosiyasi çağırışlar və imkanlar. Avrasiya Araşdırmaları Jurnalı

İRANIN CƏNUBİ QAFQAZDAKI MARAQLARI VƏ MÜNAQİŞƏNİN ONUN XARİCİ SİYASƏTİNƏ TƏSİRİ

Tağızadə Solmaz

XÜLASƏ

Məqalədə İranın Cənubi Qafqaz regionunda maraqları və Ermənistanla Azərbaycan arasında davam edən münaqişənin onun xarici siyasətinə necə təsir etdiyi araşdırılır. 1991-ci ildə başlayan və 2020-ci ilə qədər davam edən münaqişənin regiona, xüsusilə də təhlükəsizlik və sabitlik baxımından əhəmiyyətli təsiri olub. İranın iki ölkə arasında strateji mövqedə yerləşməsi, eləcə də regionla tarixi əlaqələri onu münaqişədə mühüm oyunçuya çevirib. Məqalədə İranın regiondakı maraqları, o cümlədən iqtisadi, siyasi və təhlükəsizlik mülahizələri araşdırılır və münaqişənin onun həm Ermənistan, həm də Azərbaycanla münasibətlərinə necə təsir etdiyi təhlil edilir. Bundan əlavə, məqalədə İranın bu mürəkkəb münaqişənin həllində üzləşdiyi çətinliklər və onun regionda daha geniş xarici siyasəti üçün potensial təsirlər vurğulanır.

ИНТЕРЕСЫ ИРАНА НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ И ВЛИЯНИЕ КОНФЛИКТА НА ЕГО ВНЕШНЮЮ ПОЛИТИКУ

Тагизаде Солмаз

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются интересы Ирана в регионе Южного Кавказа и влияние продолжающегося конфликта между Арменией и Азербайджаном на его внешнюю политику. Конфликт, начавшийся в 1991 году и продолжавшийся до 2020 года, оказал значительное влияние на регион, особенно с точки зрения безопасности и стабильности. Стратегическое расположение Ирана между двумя странами, а также его исторические связи с регионом сделали его важным игроком в конфликте. В статье рассматриваются интересы Ирана в регионе, включая экономические, политические соображения и соображения безопасности, и анализируется, как конфликт влияет на его отношения как с Арменией, так и с Азербайджаном. Кроме того, в статье освещаются проблемы, стоящие перед Ираном в урегулировании этого сложного конфликта, и потенциальные последствия для его более широкой внешней политики в регионе.

IRAN'S INTERESTS IN THE SOUTH CAUCASUS AND THE IMPACT OF THE CONFLICT ON ITS FOREIGN POLICY

Taghizade Solmaz

SUMMARY

The article examines Iran's interests in the South Caucasus region and how the ongoing conflict between Armenia and Azerbaijan affects its foreign policy. The conflict that started in 1991 and continued until 2020 had a significant impact on the region, and even more so in terms of reliability and stability. Iran's position in the two-country strategy, trade and history with the region has made it an important player in the conflict. The article examines its interests in the region, including Iran's economic, political and security considerations, and focuses on how the conflict affects its relations with both Armenia and Azerbaijan. In addition, the articles highlight Iran's capacity building to address these complex challenges and its potential implications for foreign policy in the region.

YAXIN ŞƏRQIN GEOSİYASİ VƏZİYYƏTİ VƏ SURİYA BÖHRANININ BAŞLANMASI.

Həsənov Orxan Bəxtiyar oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
orxanhasanoff@gmail.com

Açar sözlər: Rusiya, siyasəti, Yaxın şərqdə, Suriya, dövlətlər.

Ключевые слова: Россия, политика, Ближний Восток, Сирия, штаты.

Keywords: Russia, politics, Middle East, Syria, states.

Rusiyanın Yaxın Şərqdəki siyasəti onun dünya siyasətində mövqelərini möhkəmləndirmək istiqamətində strateji kursunun istiqamətlərindən biridir. Yaxın Şərq Rusiya üçün prioritet olmadığı üçün ona bərpa edilmiş hərbi gücünü, böhranlara təsir etmək və vəziyyəti sabitləşdirmək yollarını axtarmaq imkanını nümayiş etdirmək imkanı verdi. Qərblə gərgin münasibətlərə baxmayaraq, məhz Yaxın Şərqdə Rusiya-Amerika əməkdaşlığı üçün potensial var. Moskva öz pragmatizmi və ideologiyasının olmaması səbəbindən regional dövlət və qeyri-dövlət aktorları ilə əlaqələrini gücləndirib və genişləndirib [6,səh.,55];

Rusiyanın Yaxın Şərqdəki siyasəti ilk növbədə onun geosiyasi narahatlıqlarından qaynaqlanır. Bölgə Rusiya Federasiyası üçün prioritet olmasa da, sabitləşməyə aparan yollar axtararkən yeni kəşf edilmiş hərbi gücünü və böhranlara təsir etmək qabiliyyətini nümayiş etdirə biləcəyi bir arenaya çevrilib. Bundan başqa, Qərblə və ən əsası ABŞ-la davam edən gərginliyə baxmayaraq, Yaxın Şərq gündəmi bir sıra məsələlər üzrə potensial Rusiya-Amerika qarşılıqlı əlaqəsi üçün yeganə sahədir. Rusiya siyasətinin pragmatizmi və qeyri-ideoloji mahiyyəti sayəsində regional dövlətlər və qeyri-dövlət aktorları ilə əlaqələrini gücləndirə və genişləndirə bildi. Bununla belə, əsas maraqların fərqliliyindən irəli gələn müəyyən ziddiyyətlər hələ də qalmaqdadır [1,səh.,487];

Suriyadakı mövcud vəziyyət Rusiyanın Yaxın Şərqdəki regional siyasəti kontekstində təhlil edilir. Suriyada vətəndaş müharibəsinin həllində iştirak edən əsas ölkələrin siyasi maraqları nəzərdən keçirilir: Rusiya, Türkiyə, İran və İsrail. Yaxın Şərq üçbucağının elementləri olan dövlətlərin hər birinin çoxvektorlu siyasəti nəzərdən keçirilir. Rusiyanın Yaxın Şərq münaqişəsinə müdaxiləsindən siyasi və iqtisadi üstünlükləri qiymətləndirilir. Bununla belə, beynəlxalq münaqişənin həllində “ilk skripka”nın rolu dövləti Yaxın Şərq siyasətinin aktyorları ilə daimi qarşıdurma vəziyyətinə çəkmək riski ilə doludur. Bu işin strukturu 2020-ci il şəraitində Yaxın Şərqdə vəziyyətin təhlilini, gedən siyasi proseslərin qiymətləndirilməsini, vəziyyətin gələcək inkişafı üçün mümkün variantların proqnozunu və görülən işlərə əsasən, Rusiyanın regiondakı rolu haqqında nəticə çıxarılır [4,səh.,105];

2020-ci ilin əvvəli Suriyada sabitləşən vəziyyəti dəyişdi: Rusiya və Türkiyə arasında əvvəllər istiləşən münasibətlər Suriyanın İdlib ətrafında gərgin rejimə keçir. 2020-ci ilin fevral ayında Suriya hökumət qüvvələri və Türkiyə hərbiçiləri qarşılıqlı zərbələr endirib, nəticədə hər iki tərəfdən hərbi qulluqçular həlak olub və Rusiyanın qaçılmaz olaraq iştirak edəcəyi yeni genişmiqyaslı münaqişəyə çevrilməklə hədələyiblər. Suriya hazırkı beynəlxalq şəraitdə öz geosiyasi maraqlarını müdafiə edən və Əsəd rejiminə lazımi dəstəyi verən Rusiyanın Yaxın Şərqdəki qalasına çevrilib, əks halda rəsmi Dəməşq böyük ehtimalla bu ölkədəki mövqelərindən əl çəkəcək. Türkiyənin Suriya məsələsində marağı ölkə rəhbərliyinin qərar qəbul edərkən nəzərə aldığı bir çox siyasi amilləri ehtiva edir [3];

Yaxın Şərqdə (Suriya və İraqda), Ukraynada öz xarici siyasətini həyata keçirməsi tendensiyaları, xüsusiyyətləri, meylləri, habelə Rusiyanın İspaniyadakı seçkilərə reaksiyası və ona münasibətdir. Rusiya ətrafında onun xarici siyasəti üçün strateji əhəmiyyət kəsb

edən əsas sahələrdə - Yaxın Şərq (Suriya), Ukrayna və Avropada formalaşmış beynəlxalq vəziyyəti qiymətləndirməkdir. Eyni zamanda qeyd edilir ki, Suriyada vəziyyət pisləşməyə meyli (Türkiyənin rolunun azalmasına baxmayaraq), xüsusilə Hələb bölgəsində çətin olmaqla davam edir; Ukraynada və Donbasda hərbi-siyasi vəziyyət qeyri-sabitliklə səciyyələnməkdə davam edir, regionda hərbi əməliyyatların intensivləşməsi mümkün deyil, çünki bu, daha böyük aktorların maraqlarına cavab vermir, ABŞ da daxil olmaqla; Avropa İttifaqı daxilində daxili siyasi vəziyyət həm qısa, həm də uzunmüddətli perspektivdə gərginləşməkdə davam edir. Avropa İttifaqı diqqəti daha çox daxili çağırışlara yönəltməyə məcburdur ki, bu da Ukrayna probleminin əhəmiyyətinin daha da azalmasına və Kiyevdən uzaqlaşmasına səbəb olur.

Rusiya və ABŞ susqunluq rejiminin (27 fevral 2016-cı il tarixində tətbiq edilmiş) və bu rejimə bütün müharibə edən tərəflər tərəfindən riayət edilməsinin qorunması üçün birgə söylərini davam etdirir, baxmayaraq ki, faktiki olaraq pozulur və hərbi əməliyyatlar davam edir. Lakin onun ləğvini elan etmək hələlik hər iki tərəfin maraqlarına uyğun deyil. ABŞ Rusiyanın Suriya hökumət qüvvələrini Əsəd rejiminə qarşı döyüşən ABŞ-ın dəstəklədiyi yerli silahlılara hücumlarını dayandırmağa inandırması müqabilində terrorçularla mübarizə üçün Rusiya ilə hərbi əməkdaşlığı dərinləşdirməyə çalışır.

Bu baxımdan Amerika əməliyyatının əsl məqsədləri, deyəsən, Suriyada problemlə bölgələri nəzarətə götürmək və kürdlərin ənənəvi himayədarlığını, eləcə də Ankara ilə münasibətlərində vasitəçilik etmək olacaq [8,səh.,366];

Xarici aktorların fəaliyyətini qiymətləndirərkən qeyd etmək lazımdır ki, haqqında Avropa İttifaqı Kiyevdən uzaqlaşma meylini saxlayır. Üstəlik, getdikcə anti-Rusiya sanksiyalarının ləğvi ilə bağlı çağırışlar edilir, lakin bu məsələ ilə bağlı qəbul edilən sənədlər (məsələn, Fransa Senatının qətnaməsi) hələ də məsləhət xarakteri daşıyır. ABŞ və ABŞ administrasiyasına gəlincə, son vaxtlar Ukraynanın Vaşinqton üçün əhəmiyyəti də daha çox prioritet sahələrdə: Suriya, İraq və Türkiyədə baş verən hadisələrə görə azalır ki, bu da Vaşinqtonun qorxusuna səbəb olur. Buna baxmayaraq, sonuncu Ukraynada həm müstəqil, həm də NATO vasitəsilə fəaliyyət göstərən müəyyən səviyyədə anti-Rusiya fəaliyyətini hələ də saxlayır. Məsələn, 2016-cı il iyunun 27-dən iyulun 8-dək Lvov vilayətində Ukrayna-Amerika hərbi "Rapid Trident" təlimləri keçirilib.

Ukraynadakı vəziyyətin inkişafı kontekstində Avropada baş verən hadisələr kifayət qədər maraqlı görünür. Cənubi Avropa Rusiyanın xarici siyasəti üçün xüsusi regiondur: məhz Avropa İttifaqının Rusiyaya qarşı sanksiya siyasətinə ən çox şübhə ilə yanaşan daimi borc böhranlarına meyli Avropa İttifaqının cənub ölkələridir (Portuqaliya, Yunanıstan, İspaniya, qismən İtaliya) [3, səh.,45-55].

ƏDƏBİYYAT

1. Armed Conflict in Syria: Overview and U.S. Response Updated January 2, 2019 Congressional Research Service <https://crsreports.congress.gov>. 487
2. Averting Disaster in Syria's Idlib Province," International Crisis Group, February 9, 2018. 453.
3. Buzan B., Waever O. Regions and Powers: The Structure of International Security. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.45-55.
4. Cohen, Saul Bernard Geopolitics: the geography of international relations / Saul Bernard Cohen. - Third edition. Published by Rowman & Littlefield. Maryland. 2015. 105.
5. Gray C. The Geopolitics of the Superpower. Lexington: The University of Kentucky Press, 1988.
6. Аксенёнок Александр Сирийско-сирийское примирение: между Астаной и Женевой 12.11.2017 55.

7. Арбатов А. Американский удар по Асаду: радикальная эскалация сирийского конфликта, 11 апреля 2017 203.
8. Современная Сирия: Справочник / Под ред. Н.А. Мухитдинова. - М.: Наука, 1974. - 366 с.
9. Хитаб сейид ар-раис Башар Аль-Асад (Выступление г-на президента Башара Асада). - 2013. - 701.

YAXIN ŞƏRQİN GEOSİSİ VƏZİYYƏTİ VƏ SURİYA BÖHRANININ BAŞLANMASI

Həsənov Orxan

XÜLASƏ

Rusiya diplomatiyası Suriya böhranının həllində böyük rol oynadı. Münaqişənin həlli üçün Moskvada Suriya müxalifət qüvvələri ilə bir sıra danışıqlar aparılıb. Rusiya diplomatiyası Suriya böhranının həllində əvəzolunmaz rol oynadı, təbii ki, Rusiya Federasiyasının Suriyada hərbi əməliyyatı olmadan. Rusiya ilə Suriya arasında münasibətlər tarixən inkişaf edib və zamanın göstərdiyi kimi, dostluq və tərəfdaşlıq əsasında inkişaf edir.

ГЕОЗИТИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА И НАЧАЛО СИРИЙСКОГО КРИЗИСА

Гасанов Орхан

АННОТАЦИЯ

Российская дипломатия сыграла большую роль в разрешении сирийского кризиса. В целях урегулирования конфликта в Москве был проведен ряд переговоров с силами сирийской оппозиции. Российская дипломатия сыграла незаменимую роль в разрешении сирийского кризиса, разумеется, без военной операции РФ в Сирии. Отношения между Россией и Сирией исторически сложились и, как показало время, развиваются на основе дружбы и партнерства.

THE GEOSISICAL SITUATION OF THE MIDDLE EAST AND THE BEGINNING OF THE SYRIAN CRISIS

Orkhan Hasanov

SUMMARY

Russian diplomacy played a major role in solving the Syrian crisis. In order to resolve the conflict, a series of negotiations were held in Moscow with the Syrian opposition forces. Russian diplomacy played an indispensable role in solving the Syrian crisis, of course, without the military operation of the Russian Federation in Syria. Relations between Russia and Syria have developed historically and, as time has shown, are developing on the basis of friendship and partnership.

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SİYASİ SABİTLİYİN QORUNMASINDA İLHAM ƏLİYEVİN ROLU

dos. İ.Ə.Eyyubov
İsrafilli Jalə Zəməddin qızı
BDU-nun I kurs magistrantı
jala.israfilli@mail.ru

Açar sözlər: Müstəqil Azərbaycan dövləti, sosial-iqtisadi inkişaf, daxili və xarici siyasət, prezidentin fəaliyyəti, xalqın etimadını qazanmaq.

Key words: Independent Azerbaijan State, social and economical development, Internal and external policy, the activity of President, to gain confidence of people.

Ключевые слова: Суверенное Государство Азербайджан, социально- экономическое развитие, внутренняя и внешняя политика, деятельность Президента, завоевание народного доверия.

Sovet İttifaqı kimi nəhəng imperiyanın dağılması, Berlin Divarının yıxılması, Varşava Müqaviləsi Təşkilatının dağılması, NATO-nun şərqə doğru genişlənməsi və ən əsası beynəlxalq birliyin yeni müstəqil dövlətlər hesabına zənginləşməsi – bunların hamısı bəşər tarixində 20-ci əsrin son onilliyini qeyd edən hadisələrdir. Bu müddət ərzində mühüm siyasi proseslərin uğurla başa çatması nəticəsində Azərbaycan Respublikası müstəqillik və suverenlik əldə etdi və beynəlxalq birliyin bərabərhüquqlu üzvü kimi qəbul edildi. Yenidən əldə edilmiş müstəqilliyin əbədi olmasını təmin etmək üçün xalqın həm daxili, həm də xarici siyasətində dövlətin milli maraqlarını bütün digər mülahizələrdən üstün tutmaq lazım idi. Ancaq həm daxili, həm də xarici amillər buna mane oldu. Bu müddət ərzində Azərbaycan dövləti müstəqillik əldə etməsi və sonrakı proseslər nəticəsində çoxsaylı çətinliklərlə üzləşdi.

Ermənistan Respublikası 1988-ci ildə Azərbaycana qarşı açıq hərbi əməliyyatlara başlayıb. Dağlıq Qarabağdan başqa, daha 7 rayon da nəzarətə götürülüb, nəticədə təxminən bir milyon sakin məcburi köçkün və qaçqın statusu alıb. Sovet ordusu eyni vaxtda Azərbaycanda 20 Yanvar hadisələrini də həyata keçirdi. Çoxsaylı ölümlər baş verdi. Bu müddət ərzində respublika rəhbərliyi xalqı bir araya gətirmək və respublika daxilində iğtişaslara səbəb olan Ermənistanın aqressivliyini dayandırmaqdan, daxili münaqişələr, müharibələr, intriqalarla məşğul olurdu. Mövcud hökumət üzvləri öz şəxsi planlarını həyata keçirərkən nəyin bahasına olursa-olsun siyasi hakimiyyəti qoruyub saxlamağa çalışırdılar.

1988-ci ildən 1993-cü ilədək respublikada dəfələrlə rəhbərlik dəyişikliyi baş verdi. Azərbaycanın yenidən qazandığı müstəqilliyini təmin etmək, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq, respublikanın coğrafi bütövlüyünü qorumaq əvəzinə hər cür fəaliyyət görüldü. Azərbaycanda yaranmış təhlükəli vəziyyətə son qoymaq və sülhü bərqərar etmək üçün 1993-cü ilin yayında Heydər Əliyev yenidən prezident seçildi. Azərbaycan rəhbərliyi dəyişdi, həm daxili, həm də xarici siyasət təşəbbüslərini canlandırdı. Onun strateji maraqlarından çıxış edərək, ölkənin sağlamlaşdırılması üçün şərait yaradıldı. O, Azərbaycan prezidenti kimi ilk dəfə fəaliyyətə başlayanda bu ölkənin rəhbəri bir sıra çətinliklərlə üzləşdi. Amma o, çox qısa müddətdə öz cəsarətli siyasəti sayəsində Azərbaycanın parçalanmasının qarşısını aldı. O, həm daxili, həm də xarici düşmənlərin niyyətlərini puç etdi. O, illərlə dövlət idarəçiliyi təcrübəsi də daxil olmaqla, əlində olan hər şeyi xalqa verdi və siyasi yanasmasını Azərbaycanı böhrandan və qarışıqlıqdan xilas etməyə yönəltdi. Məqsədi Azərbaycan xalqının muxtariyyətini və müstəqilliyini təkmilləşdirmək idi. Bu siyasət dövlətlərin suveren bərabərliyi, sərhədlərinin toxunulmazlığı, ərazi bütövlüyünün qəbul edilməsi, beynəlxalq mübahisələrin sülh yolu ilə

həlli, daxili işlərə qarışmamaq, insan hüquqlarına hörmət və dürüstlük kimi universal prinsiplərə əsaslanır.

Region dövlətləri ilə sıx əməkdaşlıq yolu tutmaqla yanaşı, dünyanın aparıcı və nüfuzlu dövlətləri ilə geniş və hərtərəfli əlaqələrin qurulmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu, Azərbaycanın Şərqlə Qərb arasında əlverişli geostrateji mövqeyi fonunda edilib.

Buna sübut kimi yeni neft strategiyasının yaradılması və icrası göstərilir. 1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması mərasiminin əvvəlində H.Əliyev bəyan etdi: “Biz bu müqaviləni imzalamaqla Azərbaycan Respublikasının suveren hüquqlarının bərqərar olduğunu, Azərbaycanın tam müstəqil olduğunu, xalqımızın öz sərvətinə özünün sahib olduğunu dünyaya bir daha nümayiş etdiririk... Bu müqavilə Azərbaycan Respublikasının dünya birliyində layiqli yer tutmasına kömək edəcək, ölkəmizin iqtisadiyyatını dünya iqtisadiyyatı, sərbəst bazar iqtisadiyyatı ilə sıx bağlayacaqdır. Ən ümdəsi ondan ibarətdir ki, bu müqavilə Azərbaycan xalqının bu gününə, gələcəyinə böyük mənfəətlər verəcək, onun rifah halının yüksəlməsi üçün zəmin yaradacaqdır”.

H.Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasət mövqeyi onun bacarıqlı davamçısı İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir. Onun siyasi rəhbərliyi ilə Azərbaycanın dövlətçiliyi möhkəmləndi, sabitliyi qorundu və inkişaf etdirildi, beynəlxalq birlik xalqlarına tam inteqrasiya olundu. O, Azərbaycanın müstəqilliyinin uca tutulması, milli dövlətçilik ənənələrinin möhkəmləndirilməsi, demokratik cəmiyyətin qurulması istiqamətində misilsiz xidmətlər göstərib.

“Əminəm ki, Azərbaycanın ilk demokratik konstitusiyası xalqımızın demokratiya, milli dövlətçilik yolu ilə getməsinə təmin edəcək və gələcək nəsillərə sivilizasiyalı, yüksək səviyyəli, dünya demokratiyasında özünə yer tutan müstəqil Azərbaycan dövləti miras qoyacağıq”. Bunu yaxından iştirak edən və ona rəhbərlik edən Əliyev konstitusiyanın müzakirəsi zamanı deyib. Onlardan sonra dövləti alacağıq. İlham Əliyev bu ənənəni inkişaf etdirməyə başladı. İlham Əliyev prezidentliyə başlayana qədər bir sıra mühüm vəzifələr tutmuş, o cümlədən SOCAR-ın birinci vitse-prezidenti, Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti, millət vəkili, Azərbaycan Nazirlər Kabinetinin rəhbəri olmuşdur. O, dövlət xadimi kimi bu vəzifələrə Azərbaycan dövlətinin inkişafından anlayışı və təcrübəsi, dünyagörüşü, siyasətdə tutduğu mövqe, xalq tərəfindən bəyənilib, hörmət qazanması, düz rəftarına görə nail olub.

İlham Əliyev Azərbaycanın neft strategiyasının inkişafına da mühüm töhfələr verib. Qısa müddət ərzində bu üsul öz müsbət təsirlərini ictimaiyyətə aydınlaşdırdı. Azərbaycanın əsas gəlir mənbəyi olan neft sənayesi hazırda öz vətəndaşlarına böyük gəlir gətirir. İlham Əliyev bu sərvətlərdən əldə edilən böyük gəliri əhalinin ümumi rifahı naminə istifadə etmək üçün səylə çalışır. O, çıxışlarının birində “Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycan neft sənayesinin dirçəlişinin yeni mərhələsinin əsaslarının qoyulmasında mənim rolu var” demişdi.

Yeni Azərbaycan Partiyasının əsasını Heydər Əliyev hələ Naxçıvanda olarkən qoymuş, sonralar isə bu partiya ölkəmizdə əsas siyasi güc kimi tanınmışdır. Bu partiyanın inkişafında, sıralarının genişlənməsində həm də İlham Əliyevin böyük köməyi olub. O, tutduğu bütün rollarda yüksək idarəçilik ənənələrini özündə birləşdirə bilir, qətiyyətli, bacarıqlı və işgüzar rəhbər kimi ona verilən tapşırıqların öhdəsindən layiqincə gəlirdi. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 2003-cü il prezident seçkiləri zamanı Azərbaycan xalqına müraciətində cənab İlham Əliyevi çox savadlı, pragmatik, dinamik və təşəbbüskar, hazırkı beynəlxalq siyasəti və biznesi çox yaxşı bilən bir insan kimi təqdim etmişdir. “Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafına sıx birləşdirərək, Azərbaycan dövlətinin firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim

məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdıracaq. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm” – deyərək, əlavə olaraq qeyd etmişdir.

İlham Əliyev hər zaman Heydər Əliyev ənənələrini davam etdirir və ilk prezident seçildiyi vaxtdan qarşısına qoyduğu vəzifələri yerinə yetirmək üçün çalışır. O, Heydər Əliyevin sədaqətli tərəfdarı olaraq bildirirdi ki, “Azərbaycanın gələcək uğurları Heydər Əliyevin siyasəti ilə bağlıdır. Bu siyasətə alternativ yoxdur. Yalnız bu siyasət Azərbaycanı uğurlu gələcəyə aparacaqdır. Həyat və bizim fəaliyyətimiz, Heydər Əliyev davamçılarının fəaliyyəti bunu sübut etdi. Azərbaycanın güclü inkişaf etmiş ölkəyə çevrilməsi. Buna artıq heç şübhə yoxdur. Heydər Əliyevin siyasi xətti ilə bağlıdır. Biz - onun davamçıları bu siyasətə sadıq və bundan sonra əlimizdən gələni edəcəyik ki, Azərbaycan daha da inkişaf etsin, qüdrətli və inkişaf etmiş ölkəyə çevrilsin”.

İlham Əliyevin formalaşmasında ötən əsrin son onilliyində Azərbaycanda baş verən qeyri-adi gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi proseslər, o cümlədən xalqımızın həmin dövrdə üzləşdiyi ağır problemlər və onların həlli yollarının tapılmasında fəal iştirakı mühüm rol oynamışdır.

Bunun nəticəsidir ki, o, dövlətçiliyin möhkəmlənməsinə, iqtisadiyyatın yüksəlməsinə, demokratiyanın genişlənməsinə, Azərbaycanın beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında nüfuzunun yüksəldilməsinə fəal töhvə verib. Onun neft strategiyası ilə yanaşı həmçinin qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsində də misilsiz xidmətləri vardır.

Azərbaycanda idmanın inkişafı da məhz İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Burada konkret şəxslərin yetişdirilməsi yox, Azərbaycanın beynəlxalq yarışlarda yüksək səviyyədə təmsil olunması diqqət mərkəzindədir. Bütün xalqların iştirak etdiyi beynəlxalq yarışlarda bayrağımızı qaldırdığımız zaman keçirdiyimiz xoşbəxt anlar adı bir sözlə ifadə oluna bilməz.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə dövlət idarəçiliyinin prinsip və praktikası, qəbul edilmiş mühüm və proqram xarakterli qərarlar, onların operativ və səmərəli icrası sağlam və güvənilir mühit yaradır bununla da, dövlətin və ölkənin taleyinin etibarlı əllərdə olduğu, bunun da öz növbəsində xalqımıza firavanlıq və firavanlıq gətirəcəyi qənaətinə gəlməyə yol açır.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev, Müstəqilliyimiz Əbədidir, II kitab. Bakı, 1997
2. Fəzail Ağamalı, İlham Əliyev – Bugünün və gələcəyin uğur faktorudur, II kitab. Bakı, 2001
3. Ramiz Mehdiyev, İlham Əliyev: İqtibaslar və təhlil. Bakı, 2006
4. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında” Fərman, 29 yanvar 2019-cu il
5. “Azərbaycan” qəzeti, 12 fevral 2004-cü il
6. “Azərbaycan” qəzeti, 26 dekabr 2005-ci il
7. “Azərbaycan” qəzeti, 21 avqust 2005-ci il
8. “Azərbaycan” qəzeti, 28 iyun 2008-ci il
9. “Respublika” qəzeti, 17 yanvar 2012-ci il
10. “Azərbaycan” qəzeti, 8 yanvar 2021-ci il
11. “Azərbaycan” qəzeti, 16 mart 2022-ci il
12. “Azərbaycan” qəzeti, 17 iyun 2022-ci il

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SİYASİ SABİTLİYİN QORUNMASINDA İLHAM ƏLİYEVİN ROLU

Eyyubov İsmayıl, İsrafilli Jala

XÜLASƏ

Bu məqalədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dövlətin siyasi sabitliyinin qorunmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunu hansı istiqamətlərdə davam etdirdiyi araşdırılmışdır. Məqalədə izah olunmuşdur ki, İlham Əliyev Heydər Əliyev kursunu sadəcə olduğu kimi davam etdirməklə kifayətlənməmiş, hətta onu yeni şəraitin tələblərinə uyğun olaraq yaradıcılıqla inkişaf etdirmişdir.

Əlavə olaraq o da qeyd olunmuşdur ki, İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasının prezidenti kimi fəaliyyəti dövründə çox sayda genişmiqyaslı islahatlar aparılmış və siyasi, həm də sosial-iqtisadi sahələrdə böyük uğurlar qazanılmışdır.

РОЛЬ ИЛЬХАМА АЛИЕВА В ЗАЩИТЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ В НЕЗАВИСИМОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Еййубов Исмаил, Исрафилли Жала

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследовано, в каких направлениях Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев продолжает политический курс общенационального лидера Гейдара Алиева в деле защиты политической стабильности государства. В статье разъяснялось, что Ильхам Алиев не довольствовался продолжением курса Гейдара Алиева в прежнем виде, а даже творчески развивал его в соответствии с требованиями новых условий.

Кроме того, было отмечено, что за время пребывания Ильхама Алиева на посту Президента Азербайджанской Республики было проведено большое количество широкомасштабных реформ и достигнуты большие успехи в политической и социально-экономической областях.

THE ROLE OF ILHAM ALIYEV IN PROTECTING POLITICAL STABILITY IN THE INDEPENDENT REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Eyyubov Ismail, Israfilli Jala

SUMMARY

In this article, it has been investigated that in which directions the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev continues the political course of the national leader Heydar Aliyev in protecting the political stability of the state. The article explained that Ilham Aliyev was not satisfied with continuing Heydar Aliyev's course as it was in the past, but even creatively developed it according to the requirements of new conditions.

Additionally, it was noted that during Ilham Aliyev's tenure as the President of the Republic of Azerbaijan, a large number of large-scale reforms were carried out and great successes were achieved in the political and socio-economic fields.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

*доцент Бехбұдов Таир
Мамед-заде Надира
магистрантка II курса БГУ
nadiramammadzade@gmail.com*

Ключевые слова: Международные механизмы, Безопасность, Организация Объединенных Наций, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, НАТО

Açar sözlər: Beynəlxalq mexanizmlər, Təhlükəsizlik, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, NATO

Keywords: International mechanisms, Security, United Nations, Organization for Security and Cooperation in Europe, NATO.

Введение. В наше время обеспечение международной безопасности является важнейшей задачей для многих государств и международных организаций. Конфликты, террористические угрозы, распространение оружия массового поражения и другие вызовы ставят под угрозу мир и стабильность во всем мире. В связи с этим, многие международные организации работают над тем, чтобы предотвратить конфликты и обеспечить международную безопасность.

В данной статье мы рассмотрим международные механизмы обеспечения безопасности, такие как Организация Объединенных Наций, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, НАТО, Африканский союз и другие. Мы также обсудим проблемы и вызовы, которые ставят под угрозу международную безопасность и как международные организации и государства справляются с этими вызовами [1].

Международные механизмы обеспечения безопасности

Международные механизмы обеспечения безопасности включают в себя широкий спектр организаций, соглашений и инициатив, целью которых является предотвращение конфликтов, обеспечение мира и безопасности, защита прав человека и поддержка международной сотрудничества. В этой статье мы рассмотрим основные международные механизмы обеспечения безопасности, их задачи, преимущества и вызовы, с которыми они сталкиваются [2].

Организация Объединенных Наций (ООН) является главной международной организацией, которая занимается вопросами мира и безопасности. Она была создана после Второй мировой войны для поддержки сотрудничества между государствами и решения международных проблем. ООН разработала широкий спектр мер по предотвращению конфликтов, включая дипломатические усилия, миротворческие операции и санкции. Организация также играет важную роль в укреплении прав человека и поощрении международного сотрудничества [3].

Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) является региональной организацией, созданной для укрепления безопасности и сотрудничества между государствами-членами в Европе и Центральной Азии. ОБСЕ работает в области многомерной безопасности, которая включает в себя политическую, экономическую, экологическую и гуманитарную безопасность. Организация также занимается вопросами прав человека, конфликтными ситуациями и другими вызовами, связанными с международной безопасностью [4].

НАТО - это военный альянс, который был создан после Второй мировой войны для обеспечения безопасности и обороны государств-членов. НАТО является одной

из главных международных организаций, занимающихся безопасностью. Альянс имеет свои собственные вооруженные силы и предназначен для защиты своих государств-членов от внешних угроз. В рамках своей деятельности НАТО проводит совместные военные учения, разрабатывает стратегии обороны и оказывает помощь государствам-членам в области безопасности [5].

Африканский союз - это международная организация, которая занимается вопросами безопасности, экономического и социального развития в Африке. Среди приоритетных задач организации - укрепление мира, безопасности и стабильности в регионе, борьба с терроризмом и экстремизмом, защита прав человека и обеспечение международной сотрудничества в регионе.

Договоры о контроле над вооружениями являются еще одним механизмом обеспечения международной безопасности. Эти договоры могут включать в себя соглашения о сокращении ядерного оружия, химического и биологического оружия, соглашения о контроле за продажей оружия и технологий, а также другие меры по сокращению военной активности и наращиванию международного сотрудничества [6].

Однако, международные механизмы обеспечения безопасности сталкиваются с рядом вызовов, которые могут подорвать их деятельность и ослабить их эффективность. Например, сильные национальные интересы могут противоречить международным целям безопасности, что может привести к тому, что государства-члены не будут поддерживать соглашения и решения, принятые в рамках международных организаций. Кроме того, слабость и неспособность некоторых международных организаций в решении крупномасштабных конфликтов также ставит под угрозу их эффективность и деятельность [7].

В заключение, международные механизмы обеспечения безопасности являются важным инструментом в поддержании мира, стабильности и сотрудничества между государствами. Несмотря на вызовы и проблемы, с которыми они сталкиваются, эти организации и соглашения продолжают играть важную роль в укреплении международной безопасности и поддержании глобальной стабильности [10].

Однако, для того чтобы эти механизмы могли действительно обеспечить безопасность, необходимо улучшение сотрудничества между государствами, а также поддержка со стороны населения и гражданских обществ. Гражданская активность, участие граждан в общественной жизни и защите прав, также являются важными инструментами обеспечения международной безопасности [8].

Кроме того, необходимо развивать международное сотрудничество и поддерживать соглашения, чтобы противостоять вызовам международной безопасности, таким как терроризм, кибератаки и распространение оружия массового поражения. Одним из важных аспектов является также укрепление роли международных организаций в решении международных проблем и конфликтов.

Таким образом, международные механизмы обеспечения безопасности играют важную роль в укреплении международной безопасности, однако, для того чтобы достичь устойчивого мира и стабильности, необходимо продолжать работу по улучшению и развитию этих механизмов, а также усиливать сотрудничество между государствами и гражданским обществом [9].

Заключение

В мире существуют множество вызовов и проблем, которые угрожают международной безопасности. Однако, благодаря международным механизмам обеспечения безопасности, таким как Организация Объединенных Наций, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, НАТО, Африканский союз и другие, возможно достичь стабильности и мира в мировом сообществе.

Важно отметить, что для эффективной работы международных организаций необходимо улучшение сотрудничества между государствами, а также поддержка со стороны населения и гражданских обществ. Гражданская активность и участие граждан в общественной жизни являются важными инструментами обеспечения международной безопасности.

Однако, вызовы и проблемы, с которыми сталкиваются международные механизмы обеспечения безопасности, свидетельствуют о том, что необходимо продолжать работу по улучшению и развитию этих механизмов, а также усиливать сотрудничество между государствами и гражданским обществом.

В целом, международные механизмы обеспечения безопасности являются важным фактором в обеспечении мира и стабильности в мировом сообществе. Они продолжают играть важную роль в укреплении международной безопасности и поддержании глобальной стабильности, и только совместными усилиями государств и гражданского общества можно достичь этой цели.

Несмотря на то, что международные механизмы обеспечения безопасности продолжают играть важную роль в укреплении международной безопасности, существует необходимость в их усовершенствовании и развитии. Следующие рекомендации и предложения могут помочь в этом направлении:

Укрепление сотрудничества между государствами. Необходимо улучшать диалог и взаимодействие между государствами для более эффективного решения международных проблем.

Поддержка гражданского общества. Необходимо поддерживать гражданскую активность и участие граждан в решении международных проблем, таких как защита прав человека, борьба с терроризмом и кибератаками.

Укрепление роли международных организаций. Необходимо продолжать работу по укреплению роли международных организаций в решении международных проблем и конфликтов.

Поддержка соглашений и договоров. Необходимо продолжать работу по поддержке соглашений и договоров, таких как соглашения о контроле над вооружениями и другие, для обеспечения международной безопасности.

Развитие международного сотрудничества. Необходимо продолжать работу по развитию международного сотрудничества для противодействия международным вызовам, таким как терроризм, кибератаки и распространение оружия массового поражения.

Укрепление глобальной безопасности. Необходимо продолжать работу по укреплению глобальной безопасности через обеспечение сотрудничества и согласия между государствами.

В целом, продолжение работы в данных направлениях позволит укрепить международные механизмы обеспечения безопасности и обеспечить мир и стабильность в мировом сообществе.

ЛИТЕРАТУРА

1. United Nations. (2021). About the UN. Retrieved from <https://www.un.org/en/about-us/index.html>.
2. Organization for Security and Cooperation in Europe. (2021). About the OSCE. Retrieved from <https://www.osce.org/about>.
3. North Atlantic Treaty Organization. (2021). NATO Homepage. Retrieved from <https://www.nato.int/>.
4. African Union. (2021). About the African Union. Retrieved from <https://au.int/en/about>.

5. United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development. Retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-agenda/>.
6. International Atomic Energy Agency. (2021). About the IAEA. Retrieved from <https://www.iaea.org/about>.
7. International Criminal Court. (2021). About the Court. Retrieved from <https://www.icc-cpi.int/about>.
8. World Trade Organization. (2021). About the WTO. Retrieved from <https://www.wto.org/about>.
9. International Committee of the Red Cross. (2021). About the ICRC. Retrieved from <https://www.icrc.org/en/who-we-are>.
10. International Organization for Migration. (2021). About the IOM. Retrieved from <https://www.iom.int/about-iom>.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

Бехбудов Таир, Мамед-заде Надира

АННОТАЦИЯ

В статье о международных механизмах обеспечения безопасности представлен обзор различных международных организаций и соглашений, призванных содействовать миру и безопасности во всем мире. В статье освещается роль Организации Объединенных Наций, Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе, НАТО, Африканского союза и других подобных организаций. Эти организации работают над предотвращением конфликтов, разоружением, поддержанием мира и поощрением прав человека. В статье также подчеркивается значение международных соглашений, таких как соглашения и договоры о контроле над вооружениями, в обеспечении глобальной безопасности. В статье подчеркивается, что сотрудничество наций, а также поддержка международных институтов жизненно важны для достижения устойчивого мира и безопасности во всем мире.

BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİK MEXANİZMLƏRİ

Tahir Behbudov, Məmməd-zadə Nadirə

XÜLASƏ

Beynəlxalq təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məqalədə bütün dünyada sülh və təhlükəsizliyin təşviqi üçün nəzərdə tutulmuş müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar və sazişlər haqqında ümumi məlumat verilir. Məqalədə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, NATO, Afrika İttifaqı və digər bu kimi təşkilatların rolu vurğulanır. Bu təşkilatlar münaqişələrin qarşısının alınması, tərksilah, sülhün qorunması və insan hüquqlarının təşviqi üçün çalışır. Məqalədə həmçinin global təhlükəsizliyin təmin edilməsində silahlara nəzarət sazişləri və müqavilələr kimi beynəlxalq müqavilələrin əhəmiyyəti vurğulanır. Məqalədə vurğulanır ki, bütün dünyada davamlı sülh və təhlükəsizliyə nail olmaq üçün xalqların əməkdaşlığı, eləcə də beynəlxalq institutların dəstəyi həyati əhəmiyyət kəsb edir.

INTERNATIONAL SECURITY MECHANISMS

Behbudov Tair, Mammadzade Nadira

SUMMARY

The article on international security measures provides an overview of the various international organizations and agreements designed to promote peace and security around the world. The article highlights the role of the United Nations, the Organization for Security and Cooperation in Europe, NATO, the African Union and other such organizations. These organizations work for conflict prevention, disarmament, peacekeeping and the promotion of human rights. The article also highlights the importance of international agreements, such as arms control agreements and treaties, in ensuring global security. The article emphasizes that the cooperation of nations, as well as the support of international institutions, is vital for achieving lasting peace and security around the world.

AZƏRBAYCANDA TURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ PROQNOZU

Muradlı Peyman Salman oğlu
BDU-nun II kures magistrantı
muradlipeyman55@gmail.com

Açar sözlər: Turizmin inkişafı, iqtisadi proqnoz, perspektiv imkanlar, qeyri-neft sektoru, turist axını, əlverişli coğrafi mövqe.

Ключевые слова: развитие туризма, экономическое прогнозирование, перспективные возможности, ненейтральный сектор, туристский поток, выгодное географическое положение

Keywords: Tourism development, economic forecasting, perspective opportunities, non-neutral sector, tourist flow, favorable geographical location.

Giriş. Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivlərinin proqnozu.

Ölkəmizin yerləşdiyi region coğrafi mövqeyinə görə turizm üçün ən əlverişli iqlim qurşağında yerləşir. Belə ki, Turizm sahəsində inkişaf edən ölkələrin əksəriyyəti (ABŞ, Fransa, Yunanıstan, Türkiyə Cumhuriyyəti, İspaniya və s.) bu iqlim qurşağında yerləşir (1). Dünyada mövcud olan on üç iqlim qurşağından doqquzunun ölkəmizdə olması turizmin əhəmiyyətliliyini artırır. Ölkəmizdə Dağ-kurort, dəniz-çimərlik, Tarixi abidə, Meşə və s. Turizm perspektivinə malikdir. Eləcə də, zəngin flora və fauna növlərinin geniş əhatəsi, Avropa və Asiya arasında tranzit coğrafi mövqedə yerləşməsi, "İpək Yolu"-nun buradan keçməsi, Hidroloji-təbii rekreasiya ehtiyatlarının zənginliyi, Palçıq vulkanları və s. təbiət abidələri, ən nəhayət Bakıda və regionlarda brend mehmanxanaların genişləndirilməsi Turistlərin ölkəmizə kütləvi axınına səbəb olur (Soltanova. 2015.355). Hal-hazırda sadaladığımız amillərin hamısı inkişaf etməsədə yaxın on il ərzində onların sürətli və dinamik inkişafına proqnoz vermək olar. Buna əsas səbəb turizm dövlət dəstəyinin olmasıdır (2). Yuxarıda qeyd etdiyimiz amillər bizə bu fikri deməyə imkan verir. Azərbaycan Respublikasının turizm sahəsində nəzərə çarpacaq dərəcədə böyük inkişaf perspektivləri vardır. Ölkəmiz qafqaz regionunda yüksək turizm potensialına malik ölkələrdən biridir (3). Məhz bunun sayəsində İlin bütün fəsillərində ölkəmizə turist axını mümkün olacaqdır. Turistlərin istirahət etməsi üçün yaradılan əlverişli imkanlar onların hər il buraya istirahət etmək üçün gəlməsinə proqnoz verir. Çünki turistlərin əksəriyyəti ölkəni görməklə yanaşı oraya istirahət etmək və asudə vaxtını əyləncəli keçirmək üçün gəlir.

Bir çox sahədə olduğu kimi turizm sahəsində də proqnoz vermək heç də asan başa gələn bir proses deyildir. Belə ki, gələcəyə baxış və gələcək haqqında danışmaq əsasən ixtisaslı kadrların işidir. Ölkəmizdə ixtisaslı kadrların sayının az olması və yeni yeni yaranmağa başlaması bu prosesin icrasını daha da qəliz edir. Turizm sahəsində inkişaf perspektivləri ilə bağlı qərar vermək ölkəmiz üçün qəliz olsa da beynəlxalq təcrübədən istifadə bu işi daha asan hala salır. Ölkəmiz turizmin demək olar ki, bütün sahələrinin inkişaf perspektivlərinə malikdir. İstər dağ-kurort turizmi istərsə də dənizkənarı turizmin inkişafı mümkündür. Bu perspektivlərdən səmərəli istifadə ölkəmizi beynəlxalq miqyasda gücləndirəcəkdir. Qeyd etdiyimiz və ölkəmizin turizmlə bağlı olan müsbət cəhətlər ixtisaslı və təcrübəli kadr ilə birləşərsə bizə yaxın gələcək yəni, önümüzdəki təxminən on il haqqında bizə proqnoz verməyə imkan verir. Proqnoz əsasən baza prinsipləri əsasında olan artım tempi ilə götürülür. Lakin bəzi hallarda bu artım tendensiyası optimist və yaxud pesimist artım tempi ilə götürülə bilər. Təbii ki, bu da verəcəyimiz proqnozlardakı gəlir və xərclərə eləcə də turist sayına bir başa təsir göstərəcəkdir (4).

Aşağıdakı cədvəldə önümüzdəki beş il üçün baza prinsipləri əsasında olan artım tempinə əsasən proqnoz verilmişdir. Əvvəlki beş il ərzində olan artım tempinə əsasən aşağıdakı

cədvəldə verilən proqnozun özünü doğruldacağı əminlik yaradır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ölkəmizin turizm sahəsinin ÜDM-ki payı neft sektoru ilə müqayisədə çox aşağıdır. Beləliklə ölkəmizin ÜDM-i əsasən dünya bazarındakı neft qiymətlərindən asılıdır. Əgər neftin qiymətində artma və ya azalma olarsa bu ÜDM-in həcminə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərəcəkdir. Belə ki, bu artıb azalma ÜDM-ə təxminən 20% nisbətində təsir göstərəcəkdir (5).

Cədvəl 1. 2023-2027-ci illər üzrə turizmin ÜDM-də artım tendensiyası.

	2023	2024	2025	2026	2027
ÜDM	138.2 mlrd	143 mlrd	146.7mlrd	152.7mlrd	158 mlrd
ÜDM artım tempi %	3.3%	3.5%	2.6%	4.1%	3.5%
Turizmin ÜDM-də Çəkisi	3.73 mlrd	4.29 mlrd	4.98mlrd	5.49mlrd	6.47mlrd
Turizmin ÜDM-də payı %	2.7%	3%	3.4%	3.6%	4.1%
Turistlərin sayı	3.4 mlyn	3.6 mlyn	3.8 mlyn	4.2 mlyn	5.1 mlyn

Fikrimcə, Biz 2018-2022-ci illər üzrə ÜDM-in artım tempinə əsasən 2023-2027-ci illər üçün də proqnoz verə bilərik. Belə ki, yuxarıdakı proqnoz cədvəlində də qeyd etdiyimiz kimi ÜDM-in çəkisi, onun artım tempi, Turizmin ÜDM-də çəkisi (manatla), Turizmin ÜDM-də payı(%-lə) və Turistlərin sayı haqqında proqnoz verə bilərik. (4) Müasir Dünya İqtisadiyyatı və eləcə də Ölkə iqtisadiyyatı pandemiya sonrakı dövrlərdə iqtisadi inkişafa doğru irəliləyir. Bu da bizim proqnoz göstəricilərinin gələcək illərdə özünü doğruldacağına zəmanət verir. Həmçinin növbəti illər ərzində neft sektorunun ÜDM-dəki payı azalacaq və onun əksinə Qeyri-neft sektorunun payı əhəmiyyətli dərəcədə artacaqdır. Zənnimcə bu normal haldır. Çünki, biz tukənən ehtiyatlara malik neft sektorunu Tukənməz ehtiyatlara malik Qeyri-neft sektoru ilə əvəzləməliyik. Bu sahələrdən biri də Turizm sahəsidir. Belə ki, həm 2018-2022, həm də 2023-2027-ci illərdə Bu sahənin gəlirləri atmış və illər üzrə artmağa doğru davam etməkdədir(Pandemiya ili istisna olmaqla). Bütün bu göstəricilər Turizmin ÜDM-dəki payının hər il artdığını göstərir (6).

Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən və məqsədi Azərbaycan Respublikasını inkişaf etmiş bir infrastruktura malik turizm mərkəzinə çevirmək olan siyasət çox böyük rol oynayır. Məhz bu uzaqgörən siyasət nəticəsində ölkəmiz yavaş-yavaş beynəlxalq miqyasda özünə bir imic yaratmağa başlamışdır. Ölkənin beynəlxalq nüfuzu əhəmiyyətli dərəcədə artmış, cəmiyyətdə dövlətçilik ənənələri güclənmiş, müasir sosial-iqtisadi infrastruktur quruculuğu uğurla həyata keçirilmişdir. İqtisadi inkişafdan qaynaqlanan yüksək maliyyə imkanları uzun illər makroiqtisadi sabitlik və artıma mühüm töhfə vermiş, təhlükəsizliyin təmini üçün güclü potensial yaratmışdır (7). Həmçinin ərazilərimizin işğaldan azad edilməsi bir çox sahə kimi turizmin də inkişafına imkan verir. Çünki, Qarabağ bölgəsi zəngin turizm ehtiyatlarına malikdir. Bu bölgənin inkişaf etdirilməsi eləcə də bura investisiyaların yatırılması turizmin inkişafı və yüksək gəlirliyə nail olunması üçün çox vacibdir.

Turizm iqtisadiyyatın önəmli sahələrinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu sahələrə: nəqliyyat və rabitə, kənd təsərrüfatı, tikinti, ticarət, istehlak mallarının istehsalı və s. Turizm sənayesinin təqdim etdiyi xidmətlərin həcmnin dinamik artması digər sahələrlə müqayisədə iş yerlərinin mühüm şəkildə artmasına gətirib çıxarır. Beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi və Valyuta daxilolmalarının mənbəyi kimi turizmin əhəmiyyəti daim artır. Beləliklə, turizm sosial-iqtisadi inkişafın özünəməxsus hərəkətverici qüvvəsi kimi çıxış edir (8).

Qeyd etmək lazımdır ki, Turizm sahəsinin inkişafı artım tempinə malikdir. Onun inkişafı da digər qeyri-neft sektoru sahələrinin kütləvi inkişafına səbəb olacaqdır. Çünki turizm sahəsi digər sahələrə bir başa təsir göstərə bilər. Bununla yanaşı beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiya olunan Ölkəmizin turizm bazarı yüksək potensiala malikdir və onun tam reallaşdırılmasına nail olmaq prioritet məsələlərdən biridir. Bu problemlərin həll edilməsi bir sıra məsələləri tələb edir: turizm sənayesinə dövlət dəstəyinin olması, onun inkişaf etdirilməsində böyük şirkətlərin, turizm obyektlərinin, otellərin, restoranların fəaliyyətinin məqsəduyğun şəkildə qurulmasını, müvafiq proqramların həyata keçirilməsini, həmçinin turizm bazarının dərin və hərtərəfli təhlili və onun monitorinqinin aparılmasını, fəaliyyət xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsini, rəqabətqabiliyyətinin qiymətləndirilməsini, perspektiv inkişaf istiqamətlərinin proqnozlaşdırılması və s.

Ümumilikdə belə nəticəyə gəlirəm ki, turizmin mövcudluğu və inkişaf etdirilmə hər bir ölkə üçün vacibdir. Çünki, turizm sahəsinə alternativ və qısa müddət ərzində daha çox gəlir əldə etməyə imkan verən eləcə də tükənməyən sahə məhz turizmdir. Bütün ölkələr turizmin inkişafına can atır, lakin bu sahədə perspektiv imkanlara və potensiala malik ölkələr daha tez inkişaf edəcəkdir. Bu ölkələrdən biri də Azərbaycan Respublikasıdır.

Nəticə. Müstəqilliyimizin ilk illərində ölkəmizdə turizmin yaradılması və inkişafı sadəcə ideya təşkil edirdi. Hazırkı vaxtda isə artıq turizm sahəsinin iqtisadiyyatda tutduğu pay və hissədən, eləcə də makroiqtisadi göstəricilərə göstərdiyi təsirdən danışırıq. Lakin qətd edilən bu məsafə hələ turizm sektoru üçün başlanğıc təşkil edir. Çünki turizm yüksək potensiala malik bir sahədir və onun bütün növlərindən istifadə ölkəmiz üçün əlavə gəlir deməkdir. Turizm sahəsinin inkişafı ölkənin bütün strukturlarına müsbət təsir göstərir. Turizm kompleks sahə olduğundan bütün ölkə iqtisadiyyatı sistemində təsir göstərir.

Ən çox təsir göstərdiyi sahələrdən biri də əhəlinin həyat səviyyəsi və məşğulluqdur. Turizm nə qədər böyüyüb inkişaf edərsə orada daha çox insanın iş tapmasına və gəlir qazanmasına şərait yaradacaqdır. Ümumilikdə belə nəticəyə gəlirik ki, turizmin mövcudluğu və inkişaf etdirilməsi hər bir ölkə üçün vacibdir. Çünki, turizm sahəsinə alternativ və qısa müddət ərzində daha çox gəlir əldə etməyə imkan verən eləcə də tükənməyən sahə məhz turizmdir. bütün ölkələr turizmin inkişafına can atır, lakin bu sahədə perspektiv imkanlara və potensiala malik ölkələr daha tez inkişaf edəcəkdir. Bu ölkələrdən biri də Azərbaycan Respublikasıdır. Hər bir savadlı və ixtisaslı kadrların müəyyən sahələrlə bağlı ideyaları, fikirləri və təklifləri vardır. Uzun müddətdir ki, turizm sahəsi bizim üçün maraq təşkil edən sahələrdən biri və hətta ən əsasıdır. Bu sahədə məqsədli hədəflərimiz və ideyalarımız olduğu kimi sahə ilə bağlı təkliflərimiz də mövcuddur.

Fikrimizcə turizmin ölkəmizdə inkişafı üçün vahid mərkəz yaradılmalı, bu mərkəz iqtisadi rayonlar üzrə şöbələrə bölünməlidir. Ən əsası sistemli qurulmuş turizm sahəsi dinamik inkişafa yönələcəkdir. Biz bunun nəticəsində inkişaf etmiş hər hansı bir iqtisadi rayonun gəlirlərini nisbətən zəif inkişaf etmiş iqtisadi rayona rahatlıqla istiqamətləndirə bilərik və bunun nəticəsində qarşımıza iqtisadiyyatda önəmli hissəyə və gəlirə malik turizm sektoru çıxacaqdır. Ölkəmizin zəngin turizm perspektivlərinə malik olması və inkişaf tendensiyası gələcəkdəki on il ərzində bizə proqnoz verməyə və bu proqnozların özlərini doğruldacağına əminlik yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. İlqar Hüseynov, Nigar Əfəndiyeva, Turizmin Əsasları: Bakı 2007.
2. Həbibə Soltanova, Azərbaycan Respublikasında Turizm və onun inkişafı: Bakı 2015.
3. Ə.Q.Əlirzayev "Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi"- Bakı-2010. İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı.
4. B.Ə. Bilalov, Ç.G.Gülaliev - "Turizmin Əsasları " –Bakı-2015

5. “Azərbaycanda Turizmin inkişaf problemləri “– F.İ.Qurbanov, Bakı -2007 Adiloğlu nəşriyyatı.
6. “Turizmin Əsasları “– Soltanova H.B. və Hüseynova Ş.H. Bakı -2007 Mütərcim nəşriyyatı.
7. Turizmin Menecmenti – Bilalov B.Ə . Bakı-2005 Mütərcim nəşriyyatı .
8. “Turizm Fəaliyyətinin Tənzimlənməsi”, Bilalov B.Ə, Bakı -2006, 9. Muhazirə,Azərbaycan Respublikasının tədiyyə balansının aktual problemləri.
10. Əli Əlirzayev,Səidə Aslanova,Turizmin inkişafının sosial-iqtisadi problemləri,Bakı-2006.
11. Köçərli Yalçın, Turizmin Əsasları, Bakı-2015.
12. Qeyri-neft sektorunun inkişafı (2020-ci il üzrə)
13. <https://www.stat.gov.az/>
14. <https://www.stat.gov.az/source/tourism/>
15. <https://az.wikipedia.org/wiki/Turizm>

AZƏRBAYCANDA TURİZMIN INKIŞAF PERSPEKTİVLƏRİ PROQNOZU

Muradlı Peyman

XÜLASƏ

Turizm - ölkə və xarici vətəndaşların müvəqqəti olaraq, müalicə, maarifləndirmə, peşəkar-işgüzar, idman, dini və s. məqsədlə, pul qazanmaq məqsədi güdməyən insan fəaliyyətidir. Ölkəmiz üçün iqtisadi inkişafa təsir edən sahələrdən biri turizm olduğundan bu sahəyə ölkə miqyasında xüsusi qayğı və diqqət yetirilməlidir. Turizm sahəsinin yüksəldilməsi, ixtisaslı kadrların yaradılması və həmçinin bu sahə ilə bağlı araşdırmaların aparılması üçün turizm təhsili çox vacibdir. Ölkəmizin zəngin turizm perspektivlərinin olması yaxın gələcəkdə turizmin qeyri-neft sektorunda ən aparıcı sahə olacağına proqnoz verir. Dövlətimizin qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı aparılan fəaliyyətdə turizm ən ön planda olan sahədir. Çünki, digər sahələrlə müqayisədə turizmin iqtisadi inkişafı çox sadədir. Beləliklə turizm öz müsbət xüsusiyyətləri ilə ön plandadır.

ПРОГНОЗИРУЙТЕ ОБЗОРНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Мурадли Пейман

АННОТАЦИЯ

Туризм – это человеческая деятельность, которая не направлена на то, чтобы временно зарабатывать деньги в целях здравоохранения, образования, профессионального бизнеса, спорта, религии и так далее. Поскольку туризм является одной из областей, влияющих на экономический рост нашей страны, этой области следует уделять особое внимание и внимание на национальном уровне. Образование в области туризма имеет важное значение для продвижения туризма, создания специализированных кадров и развития исследований по этому вопросу. Богатые туристические перспективы нашей страны предсказывают, что туризм в ближайшем будущем станет ведущей областью в не нейтральном секторе. Туризм является главным приоритетом в работе, проводимой по развитию не нейтрального сектора нашего правительства. Потому что экономический рост туризма очень прост по

сравнению с другими направлениями. Таким образом, туризм находится на переднем крае со своими положительными характеристиками.

PREDICT OF REVIEW PERSPECTISTS OF THE TOURISM IN AZERBAIJAN

Muradlı Peyman

SUMMARY

Tourism is a human activity that does not aim to make money temporarily for the purposes of health care, education, professional business, sports, religion, and so on. Because tourism is one of the areas that affect economic growth for our country, this area should be given special care and attention nationally. Tourism education is essential for the promotion of tourism, the creation of specialized cadres, and the development of research on the subject. Our country's rich tourism prospects predict that tourism will be the leading area in the non-neutral sector in the near future. Tourism is the top priority in the work being done to develop our government's non-neutral sector. Because the economic growth of tourism is very simple compared to other areas. Thus, tourism is at the forefront with its positive characteristics.

SOSIAL İQTİSADI İSLAHATLAR KONTEKSTİNDƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN AİLƏSİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

*dos. Mehman Həsənov
Ələkbərov Tural Tahir oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
turalekbarev@gmail.com*

Açar sözlər: demoqrafik siyasət, demoqrafik proseslər, Azərbaycan əhalisi, ailə.

Ключевые слова: демографическая политика, демографические процессы, азербайджанский народ, семья.

Keywords: demographic politics, demographic processes, Azerbaijani people, family.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra dövlət quruculuğu prosesi iqtisadi və siyasi sahələrdə radikal islahatların aparılmasını ehtiva edirdi. Belə ki, sovet inzibati-amirlik sisteminin dağılmasının məntiqi nəticəsi olaraq yeni yaranan ictimai-siyasi və iqtisadi münasibətləri tənzimləmək üçün köhnə idarəetmə prinsipləri artıq yararsız hala düşmüş və innovativ idarəetmə mexanizmlərinin yaradılması və tətbiqinə olduqca böyük ehtiyac yaranmışdır.

Məhz belə bir şəraitdə, Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə cəmiyyətin siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və s. sahələrində köklü islahatların əsasını qoyan fəaliyyət proqramları qəbul olunmağa başlandı və bu gün də həmin siyasi kurs prezident İlham Əliyev tərəfindən uğula davam etdirilir. Bunlara misal olaraq, “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı”, “Yoxsulluğun azaldılması” və s. dövlət proqramlarını göstərmək olar.

Dövlətin həyata keçirdiyi vacib siyasi kurslardan biri də əhali məskunlaşması və əhali dinamikasının tənzimlənməsini nəzərdə tutan demoqrafik siyasət oldu ki, onun reallaşmasını şərti olaraq iki mərhələyə bölmək olar:

1. 1993-2003-cü illər-demoqrafik siyasətin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin ilkin mərhələsi;

2. 2003-cü ildən müasir günümüzdə qədər-demoqrafik siyasətin daha da inkişaf etdirilərək yeni müstəvidə həyata keçirilməsi mərhələsi.

Müasir dövrdə dövlətlərin həyata keçirdikləri demoqrafik siyasət – əhali istehsalının tənzimlənməsi sahəsində dövlət orqanları və digər sosial institutların məqsədyönlü fəaliyyətidir ki, bu zaman onların vəzifəsi əhali sayının və strukturunun dinamikasında mövcud tendensiyanı qorumaq və ya dəyişdirməkdir. Başqa sözlə ifadə etsək, demoqrafik siyasət əhalinin doğum, ölüm, nikah və boşanma proseslərinə təsir edən siyasətdir.

Demoqrafik proseslər cəmiyyətdə gedən digər ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi proseslərlə qarşılıqlı əlaqədədir. Belə ki, demoqrafik proseslər cəmiyyətdə gedən digər proseslərə təsir göstərir, öz növbəsində də həmin proseslərin təsirinə məruz qalır. Tarixən Azərbaycanda əhali artımı yüksək olduğuna və demoqrafik böhran yaşanmadığına baxmayaraq, demoqrafiya sahəsində aparılan siyasət ümumilikdə populyasiya, yəni əhali artımına istiqamətlənmiş xarakter daşımışdır.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə baş vermiş həm siyasi, həm də sosial-iqtisadi dəyişikliklər demoqrafik inkişafa ciddi təsir göstərmiş, lakin bu təsir lazımi səviyyədə öyrənilməmiş və ölkədə demoqrafik proseslərin inkişafı proqnozlaşdırılmamışdır. Demoqrafik proseslər cəmiyyətin həyatının bir çox tərəfləri ilə qarşılıqlı surətdə bağlı olduğundan bu əlaqə sosial-iqtisadi hadisələrin demoqrafik proseslərə və öz növbəsində, demoqrafik proseslərin də sosial-iqtisadi hadisələrə təsirinin təzahürüdür. Bu onunla izah edilir ki, demoqrafiya sahəsindəki siyasət hər bir dövlətin sosial siyasətinin mühüm və başlıca tərkib hissəsi olmaqla, onun əsasını təşkil edir.

Əhali məskunlaşması sahəsində fundamental problemlərin həll edilməsi və məqsədyönlü demoqrafik siyasətin həyata keçirilməsi üçün onun elmi-konseptual və hüquqi əsaslarının yaradılması zəruri idi. Həmin zərurətdən irəli gələrək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 9 dekabr 1999-cu il 290№ sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Demoqrafik İnkişaf Konsepsiyası təsdiq edilmişdir.

Konsepsiyada qeyd olunur ki, “Son vaxtlarda ölkənin bazar münasibətlərinə keçməsi, habelə 1988-ci ildən başlayan erməni işğalı nəticəsində demoqrafik proseslərdə baş verən neqativ hallar daha kəskin xarakter almış və bu meyl getdikcə güclənməkdədir. Eyni zamanda respublikamızda demoqrafiya sahəsində həyata keçirilən ayrı-ayrı tədbirlər sistem halında olmadığından lazımi səmərə verməmişdir. Dövrün reallığı demoqrafiya siyasətinin və əhali sakinliyi sisteminin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq ciddi şəkildə yenidən qurulmasını tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının Demoqrafik İnkişaf Konsepsiyasında qeyd edildiyi kimi, demoqrafiya siyasəti nəsillərin normal təkrar istehsalının ardıcıl surətdə həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə yönəlmiş iqtisadi, sosial və hüquqi tədbirlər sistemindən ibarət olmaqla, əhalinin bütün sosial-demoqrafik təbəqələrinin köklü mənafeələrinə toxunur. Ailə-nikah, doğum, ölüm, təbii artım, adamların sağlamlığının mühafizəsi və möhkəmləndirilməsi, əhalinin məşğulluq və həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, ömrünün uzadılması, miqrasiyası və s. bu kimi prosesləri özündə birləşdirən demoqrafiya siyasətində başlıca məqsəd demoqrafik hadisələrə təsir göstərən ən mühüm amilləri nəzərə alaraq, cəmiyyətin və onun hər bir üzvünün mənafeyinə uyğun olan, əhalinin normal təkrar istehsalı prosesini təmin edən şərait yaradılmasına nail olmaqdır.

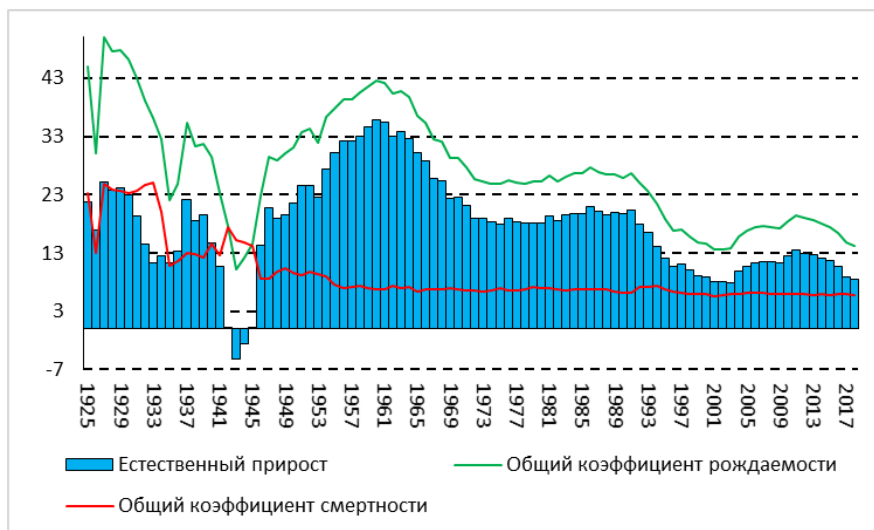
Ümumilikdə, Azərbaycan əhalisinin inkişaf tempi XX əsrdə dünya əhalisinin inkişaf tempindən daha sürətli idi. Belə ki, 1897- 1997-ci illər ərzində dünya əhalisinə nisbətən Azərbaycan əhalisi 1.807 min nəfərdən 7.847,5 min nəfərə gəlib çatmaqla daha sürətlə artmışdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, 100 il ərzində Azərbaycanın demoqrafik strukturunun dinamikasına mənfi təsir edən 4 əsas hadisə baş vermişdir:

1. Birinci Dünya Müharibəsi zamanı, yəni 1913-1920-ci illərdə vətəndaş müharibəsi, ermənilər tərəfindən azərbaycanlıların soyqırımı və xarici müdaxilə nəticəsində Azərbaycan əhalisinin sayı 387 min nəfər və ya 16,6 faiz azalaraq 2.339.000 nəfərdən 1.952.000 nəfərə düşmüşdür.

2. Azərbaycan əhalisinin sayı 1941-1945-ci illər Böyük Vətən Müharibəsi zamanı 17,4 faiz, yəni 568,4 min nəfər azalaraq 1940-cı ilin əvvəlindəki 3.274.300 nəfərdən 1945-ci ilin əvvəlində 2.705.600 nəfərə düşmüşdür.

Nəticədə Azərbaycan əhalisinin sayı yalnız 10 il sonra, özünün müharibədən əvvəlki səviyyəsinə çataraq bərpa olmuşdur.

3. Ermənistan ərazisindən 150 min nəfərdən çox azərbaycanlı 1948-1953-cü illərdə öz ata-baba torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. 4. Erməni təcavüzü nəticəsində 1988-ci ildən başlayaraq Azərbaycan torpaqlarının 20%-i işğal edilmiş, bir milyon nəfərədək insan qaçqın və məcburi köçkün olmuş, 250 min nəfərdən artıq azərbaycanlı Ermənistandan qovulmuşdular. Bu proseslər nəticəsində son iki əsr ərzində 1,5 milyon nəfərdən çox azərbaycanlı öz ata-baba torpaqlarından deportasiya edilmişdirlər [27, s.120].

Azərbaycan Respublikası əhalisinin doğum səviyyəsi, ölüm halları və əhalinin təbii artımı, 1925-2017-ci illərdə (mənbə rus dilində)

SSRİ dağıldıqdan sonra digər postsovet respublikalarında olduğu kimi Azərbaycanda da demoqrafik prosesləri yaradan əsas demoqrafik hadisələr olan doğum, ölüm, nikah və boşanmalarda, miqrasiya sahəsində göstəricilər ürəkaçan deyildi.

Şəkil 40. Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan əhalisi, min nəfər
Mənbə(28). 2019-cu il buraxılışı (rus dilində).

Tədqiqatlar müstəqilliyin ilk illərində keçid dövrünün çətinlikləri ilə əlaqədar doğum və təbii artımın, nikahların sayının azalması, miqrasiyaların intensiv xarakter alması və ölüm hallarının qismən artmasını göstərirdi. Bunun nəticəsində ölkədaxili miqrasiyalar intensivləşmiş, əhalinin regionlar üzrə paylanması böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Belə ki, əhali paytaxt Bakıda və onun ətraf zonalarında həddən artıq cəmlənmiş, kənd rayonlarında, əsasən də sərhədboyu və dağlıq ərazilərdə onların sayının azalması baş vermişdir. Bu sahədə olan problemlərin həll edilməsi üçün Demoqrafik İnkişaf Kosepsiyasında demoqrafik siyasətin prioritet vəzifələri müəyyənləşdirildi ki, onlardan əhalinin kəmiyyət-keyfiyyətinə normal təkrar istehsal üçün zəruri olan doğum səviyyəsini təmin edəcək hərtərəfli şəraitin yaradılmasını, ölüm səviyyəsinin azaldılması, əhalinin sağlamlığının və həyatının yaxşılaşdırılması hesabına ömür müddətinin uzadılmasını, nikah

və boşanma proseslərinin bütünlükdə cəmiyyətin və ayrılıqda hər bir ailənin mənafeyinə uyğun tərzdə nizamlanmasını, ictimai tərəqqinin həm yaxın, həm də uzaq gələcəyə perspektivləri nəzərə alınmaqla miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsini, respublikanın sosial-iqtisadi, siyasi və demoqrafik mənafeələrini rəhbər tutaraq ölkə ərazisində, o cümlədən sərhəd rayonlarında və işğal edilmiş regionlarda əhalinin məskunlaşmasının yaxşılaşdırılması və demoqrafik potensialının artırılması üçün şəraitin yaradılmasını və ailə institutunun mədəni-əxlaqi dəyərlərinin təbliği və mübadiləsi, sağlam həyat tərzinin formalaşdırılmasının normalara uyğun tənzimlənməsini göstərmək olar. Demoqrafik siyasət tədbirlərinin pərakəndə formada deyil, sosial-iqtisadi islahatların tərkibində həyata keçirilməsi artıq dünyanın aparıcı dövlətlərinin praktikalarında öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasında da 1990-cı illərin II yarısından başlayaraq fəal sosial-iqtisadi islahatlara başlanılması, dövlət proqramlarının reallaşdırılması nəticəsində demoqrafiya sahəsində də müəyyən nailiyyətlər əldə edildi.

Tədqiqatlar göstərdi ki, qısa müddətdə, böyük sürətlə aparılan sosial-iqtisadi islahatlar regionların inkişafına və bunun nəticəsində də demoqrafik vəziyyətin nizamlanmasına şərait yaratmış və müsbət nəticələr əldə edilmişdir. Azərbaycanda XX əsrin sonunda təbii artımın azalması müşahidə edilsə də, XXI əsrin ilk illərində bunun tam əksi qeydə alınmış və ölkədə demoqrafik inkişafın sabitləşmə mərhələsi yaranmışdır. Kənd əhalisinin üstünlük təşkil etdiyi inzibati rayonlarda isə təbii artım yüksək olaraq qalır.

Məlum olduğu kimi, müstəqil Azərbaycan Respublikasında sosial sahədə dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birini məhz ailə, qadın və uşaq sahələri üzrə siyasət təşkil edir. Bu labüdlüyü daim nəzərə alan Ulu Öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanda hər üç istiqamət üzrə siyasətin formalaşdırılması məsələlərinə böyük diqqət yetirmiş, bu sahələrdə mövcud olan problemlərin həlli istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyət göstərmişdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi 1993-2003-cü illərdə Ümummilli lider bu siyasətlə bağlı məsələlərin normativ-hüquqi tənzimini və əməli həllini dövlətin prioritet vəzifələrindən biri kimi qarşıya qoymuşdur. Bu prinsipial kursun davamı olaraq müasir dövrdə ölkəmizdə həyata keçirilən dövlət siyasətində ailə, qadın və uşaq problemlərinin həlli prioritet istiqamətlər sırasındadır. Eyni zamanda, xüsusi vurğulamaq zəruridir ki, möhtərəm cənab Prezidentin 2006-cı il tarixli Sərəncamına əsasən, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır [1, 346].

Ümumiyyətlə, bu vaxta qədər respublikada hər üç sahə üzrə problemlərlə mərkəzləşdirilmiş şəkildə heç bir dövlət qurumu məşğul olmamışdır. Azərbaycanda dövlət ailə siyasətinin başlıca istiqamətləri kimi ailə institutunun möhkəmləndirilməsi, dövlətin ailəyə himayəsi, ailə hüquqlarının həyata keçirilməsi və müdafiəsi ilə bağlı qanunla müəyyən edilmiş qaydada dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi, ənənəvi ailə dəyərlərinin qorunub saxlanması, ailələrin sosial rifahının və etibarlı sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, aztəminatlı, çoxuşaqlı, şəhid ailələrinə və digər kateqoriyalara aid ailələrə dövlət qayğısının göstərilməsi, ailə sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi, ailə sağlamlığının qorunması, erkən nikahların, ailədə zorakılığın və ailələrin inkişafına mane olan digər mənfi halların qarşısının alınması, ailənin inkişafı üçün hərtərəfli şəraitin yaradılması əsas götürülür.

Müstəqil Azərbaycanda həyata keçirilən dövlət ailə siyasəti milli-mədəni dəyərlərdən qaynaqlanır və bilavasitə onun təəcəssümüdür. Bu da ölkədə ailəyə verilən qiymətin bariz ifadəsidir. Bu il aprelin 22-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev cənablarının sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2009-cu ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasında ölkə başçısı bu məqamları xüsusilə vurğulamışdı: “Biz ümumbəşəri dəyərləri bölüşürük, ancaq bizim üçün əsas dəyərlər Azərbaycanın milli dəyərləridir. Bu baxımdan, əgər tarixə də nəzər salsaq görərik ki, xalqımızın yaşaması üçün, öz məniyyətini, qürurunu qoruması üçün ailə dəyərləri, milli

dəyərlər əvəzolunmaz rol oynamışdır. Ölkəmizin inkişafı, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi üçün və milli dəyərlərin tam şəkildə bərqərar edilməsi üçün ailə dəyərləri daim yüksəklərdə olmalıdır” [6, s.2].

Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkədə uğurla həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət ailələrin rifahının yaxşılaşdırılmasına, uşaq və yeniyetmələrin fiziki və mənəvi cəhətdən güclü nəsil kimi formalaşdırılmasına, ümumən milli genofondumuzun möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Ailə insan şəxsiyyətini mədəniyyətə qovuşduran, uşağa insan davranışının normalarını, qaydalarını mənimsədən ilk məktəbdir. Ailədə mövcud olan insani dəyərlər, inəncilər, ideallar gələcək şəxsiyyəti, onun həyatda yerini və davranışını formalaşdırır. Ailə gələcək vətəndaşın sosiallaşmasını təmin edən ilk və ən önəmli qaynaqdır. Digər tərəfdən, hər bir ailə özlüyündə unikaldır, ümumi mədəni sfera, müəyyən xalq-təfəkkür tərz-i dövlət çərçivəsində özünəməxsus mədəni mühitini yaradır. Cəmiyyətin tarixi yaddaşının daşıyıcısı olan ailə dünyanın hər yerində sarsılmaz, əbədi dəyər sayılır. Zəngin ənənələrə malik Azərbaycan ailəsi də istisna təşkil etmir. Tarixən ailə xalqımızın yüksək mənəvi dəyərlərinin qoruyucusu, genofondumuzun daşıyıcısı kimi milli inkişafımızda mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə önəmlidir ki, bir sıra toplumlardan fərqli olaraq, Azərbaycan cəmiyyətində ailə institutu özünün sosial təyinatını və milli-mənəvi missiyasını daha tam və dolğun şəkildə qoruyub saxlamaqdadır.

Ailənin hərtərəfli inkişafı üçün şəraitin yaradılmasına, ailələrin müxtəlif problemlərinin həllinə xüsusi diqqət yetirilir. Qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən biri də ailə institutunun hərtərəfli inkişafı və möhkəmləndirilməsi, ümumən ailənin cəmiyyətdə rolunun yüksəldilməsi və inkişaf etdirilməsidir. Cəmiyyətin və dövlətin formalaşması və inkişafında ailə mühüm halqadır. Fiziki və mənəvi baxımdan sağlam ailə sağlam cəmiyyətin, güclü dövlətin özülüdür.

Bu gün dünyanın hər bir yerində olduğu kimi, Azərbaycanda da ailələr həlli təxirəsalınmaz problemlərlə rastlaşır. Komitə tərəfindən ailədaxili münasibətlərdə milli-mənəvi dəyərlər və bu münasibətlərin gələcək nəslin formalaşmasında əhəmiyyəti istiqamətində ölkə ərazisində əhalinin müxtəlif qrupları üçün nəzərdə tutulmuş maarifləndirmə tədbirləri, ictimai dinləmələr keçirilmişdir. Keçirilən tədbirlər əhali arasında milli-mənəvi dəyərlərin təbliğini daha da gücləndirməyə, gənc nəslin tərbiyəsinə xüsusi önəm verilməsinə, ailədə zorakılığın qarşısının alınması üçün profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac olduğunu bir daha sübut etmişdir.

Azərbaycanda ailə dəyərlərinin qorunub saxlanması və daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində maarifləndirmə işlərinin aparılması məqsədilə Heydər Əliyev Fondu və BMT-nin Əhali Fondunun dəstəyi, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin təşkilatçılığı ilə “Azərbaycan ailəsi” qısametrajlı filmlər Festivalı keçirilmişdir. Hər il may ayının 15-i dünyada təntənə ilə qeyd olunan və insanların diqqətini ailə problemlərinin həllinə bir daha yönəltmək məqsədi daşıyan Beynəlxalq Ailə Günü münasibətilə respublikamızda da silsilə tədbirlər həyata keçirilir. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin 15 may Beynəlxalq Ailə Günü təşkil etdiyi “Ailə bayramı”nda nümunəvi ailələrin seçilməsi, respublikanın müxtəlif bölgələrində geniş tədbirlərin keçirilməsi artıq xoş ənənəyə çevrilib. Bu il də 15 may “Beynəlxalq Ailə Günü” münasibəti ilə Lənkəran şəhərində “Ailə bayramı” qeyd olunmuşdur. Respublikanın 67 rayon və şəhərində keçirilən müxtəlif müsabiqələrdə qalib gəlmiş ailələrin, habelə ictimaiyyətin tanınmış nümayəndələrinin iştirakı ilə təşkil olunmuş “Ailə bayramı” gənc nəsle milli ailə dəyərlərinin təbliğinin parlaq nümayişinə çevrilmişdir.

Ailələrin sağlam, xoşbəxt yaşaması üçün onun üzvləri arasında səmimi, mədəni münasibət olmalı, valideyn-övlad münasibətləri düzgün qurulmalıdır. Azərbaycan ailəsi hər şeydən əvvəl, milli adət-ənənələrimizi özündə yaşatmalıdır. Övladlarımız dünyaya

gəldikləri gündən milli-mənəvi dəyərlərimizlə tərbiyə olunmalıdırlar. Ailədə mədəniyyət, qarşılıqlı hörmət və hörmətdən doğan davranış qaydaları ailə mənəviyyətinin özülüdür. Ailəsinə qoruyan torpağını qoruyacaq, ailəsinin sabitliyini istəyən Vətənin əmin-amanlığını istəyəcək. Ailədən aşılana müsbət mənəvi-psixoloji iqlim ictimai mühitə də nüfuz edir. Bir məqamı nəzərdən qaçırmamalıyıq ki, ailə cəmiyyətlə, mövcud olduğu dövrlə sıx əlaqədə olan bir institutdur. Qloballaşma, informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı, Internetin həyatın hər sahəsinə nüfuz etməsi bir sıra müsbət tendensiyalarla yanaşı, bəzən kifayət qədər neqativ rol da oynayır. Yad, millətimizə xas olmayan ideyaların, davranış tərzlərinin təbliği yetişməkdə olan nəsle bəzən yanlış yol göstərir. Ailə münasibətlərində bəzən arzuolunmaz transformasiyalar baş verir. Cəmiyyət, hər bir vətəndaş bu yad meyllərin qarşısını qətiyyətlə almalı, milli dəyərlərin qorunması, itməməsi üçün səy göstərməlidir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi olan zaman ciddi sosial-psixoloji çətinliklərlə qarşılaşan qaçqın və məcburi köçkün ailələrinə daimi diqqət Azərbaycan dövlət siyasətinin prioritet istiqaməti olmuşdur.

Ümumiyyətlə, bu istiqamətdə son illər möhtərəm Prezidentimiz tərəfindən 50-ə yaxın Fərman və Sərəncamın imzalanması sayəsində həmin insanların bir çox problemləri artıq öz həllini tapmışdır. Komitənin də bu istiqamətdə fəaliyyətinin əsas məqsədi həssas qruplardan olan ailələrə sadəcə yardım göstərmək deyil, onları respublikanın ictimai həyatına cəlb etməkdir. Bununla əlaqədar, qaçqın və məcburi köçkün ailələrindən olan beş yüzə yaxın yeniyetmə xarici dil, kompyuter və peşə kurslarında təlim keçmişdir. Bu gün ölkəmizin həyatında önəmli rol oynayan, hər birimiz üçün gözəl nümunə olan Azərbaycan qadın hərəkatının lideri, Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi altında həyata keçirilən ailə problemlərinin həlli istiqamətində önəmli layihələrin gerçəkləşdirilməsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Hər bir Azərbaycan ailəsinin problemlərini özünün diqqət mərkəzində saxlayan Mehriban xanımın təşəbbüsü ilə ailələrimizin rifahına yönəlmiş böyük layihələr uğurla reallaşır. Bundan əlavə, onun cəmiyyətdə yaratdığı misilsiz mənəvi mühit, Ulu Öndərin şəxsi nümunəsindən qaynaqlanan ideal ailə modeli insanları daxili zənginliyə və mənəvi saflığa səsləyir. Bu uğurlu, fəxr etdiyimiz örnək ailələr Azərbaycanın gələcəyinin təminatçısıdır.

Müasir dünyada ailələrin vəziyyətini böhranlı qiymətləndirmək olar. Bazar iqtisadiyyatı dünya sakinlərinin həyat səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salıb. Xüsusilə də çoxuşaqlı ailələr, tənha analar, əlil övladları olan ailələr, tələbə ailələrinin vəziyyəti ağırlaşmış. Sadalanan bu tip ailələrin qazancının əhəmiyyətli hissəsi ərzaq məhsullarının alınmasına, tibbi xidmətə xərclənir. Çətinliklərin müxtəlif səbəbləri var.

Dünyada gedən iqtisadi böhran, həyatın bahalaşması ailələrdə müalicə, uşaqların təhsil alması, onların istirahətinin təşkili və s. kimi problemlər yaradıb. Cinayətkarlığın artması, ailələrin mənəvi aləmində yaranan boşluqlar böyük narahatlıq doğurur. Bu vəziyyətdə olan ailələrə güclü dəstək, yardım tələb olunur. Ailələrə maddi və mənəvi dəstək dövlətin diqqət mərkəzindədir. Ailələrin maddi-sosial rifahının yaxşılaşdırılması üçün müxtəlif meyarlar üzrə bir sıra müavinətlər, ünvanlı sosial yardımlar təyin olunmuşdur. Ailələrin mənzillə təmin olunması məqsədilə ölkədə ipoteka kreditləri verilir, qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə, ailə kəndli təsərrüfatı fəaliyyəti haqqında dövlət proqramları uğurla tətbiq olunur. Ana və uşaqların sağlamlığının möhkəmləndirilməsi, əhəlinin reproduktiv sağlamlığının qorunması, sağlam uşaqların doğulması üçün zəruri şəraitin yaradılmasını nəzərdə tutan, eləcə də məişət zorakılığı hallarının azaldılması və zorakı davranış qaydalarının qarşısının alınması məqsədilə kompleks proqramlar həyata keçirilir.

Bu gün bütün dünyada məişət zorakılığı, qadın alveri və qadınlar tərəfindən törədilən cinayətlərlə bağlı problemlər ən çox müzakirə edilən mövzulardandır. Belə hallar çox az miqyasda olsa da ölkəmizdə də mövcuddur. Yanlış dini stereotiplərin təsiri altında yeniyetmə qızların təhsildən uzaqlaşdırılaraq erkən nikaha daxil olması arzuolunmaz haldır.

Bunun nəticəsində qadınların ictimai həyatdan təcrid edilməsi, onların işləmək və karyera qurmaq imkanlarının daraldılması kimi mənfi hallar əsaslı narahatlıq doğurur. Məhz bu istiqamətdə aparılan işin daha da gücləndirilməsi tələb olunur. Bu baxımdan Azərbaycan Hökuməti tərəfindən qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlərə dəstək məqsədilə Heydər Əliyev Fondu, BMT-nin Əhali Fondu və Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi arasında 2008-ci ilin 16 yanvar tarixində imzalanmış “XXI əsrdə qadınlara qarşı zorakılıq əleyhinə” birgə layihə böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu layihə, əlverişli mühitin yaradılması ilə insan hüquqları, gender bərabərliyi və qadınların iştirakçılığının təmin edilməsi baxımından Azərbaycanda qadınlara qarşı zorakılığın azaldılması məqsədini daşıyır.

Qadın problemləri və gender məsələləri üzrə dövlət proqramlarından irəli gələn vəzifələrin reallaşdırılmasına yönəlmiş yeni əməli addımlar atılmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramının (2007-2010) 7.4-cü bəndi üzrə “Əmək fəaliyyətinə başlayanın Yaddaş Kitabçası” hazırlanmışdır. Azərbaycan Respublikasında İnsan Alverinə qarşı Mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planının 12-ci bəndinə. Əsasən yeniyetmə qızların və qadınların insan alveri mövzusunda maarifləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər davam etdirilir. Həmçinin ilin birinci yarısında “Azərbaycanda Məcburi Köçkünlər və Qaçqınlar üçün Gender ilə bağlı zorakılığın aradan qaldırılması” adlı layihə çərçivəsində Ağdam, Füzuli və Biləsuvar rayonlarında qaçqın və məcburi ailələrdən olan qızlar üçün kompyuter kursları təşkil edilmişdir. BMT-nin Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması üzrə Komitəsinin 44-cü sessiyası çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının BMT-nin qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi Konvensiyasının (CEDAW) həyata keçirilməsi üzrə dördüncü dövrü hesabatı dinlənilmişdir [3,s.12]. Nümayəndə heyətimiz Azərbaycan Respublikasının BMT-nin qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi Konvensiyasının həyata keçirilməsi üzrə dördüncü dövrü hesabatına dair qanunvericiliyin gender baxımından təkmilləşdirilməsi, məişət zorakılığına qarşı mübarizə, əlil qadınların vəziyyəti, insan alveri, təhsil və səhiyyədə, ictimai və siyasi qərar qəbulətmə prosesində qadınların iştirakının artırılması kimi suallara aydınlıq gətirmişdir. Sevindirici haldır ki, BMT-nin Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması üzrə Komitəsinin üzvləri Azərbaycan hökuməti tərəfindən Konvensiyanın həyata keçirilməsi istiqamətində görülmüş işləri yüksək qiymətləndirmişlər.

Son dövrlər qadınların ölkənin siyasi həyatında daha fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ölkənin bir sıra regionlarında “Azərbaycan Respublikasının regionlarında bələdiyyə seçkiləri ərəfəsində qadınların fəallığının artırılması” mövzusunda konfranslar keçirmişdir. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin qeyri-hökumət təşkilatları ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində keçirdiyi tədbirdə Astara, Lənkəran, Lerik, Masallı, Yardımlı, Cəlilabad və Biləsuvar rayonlarında fəaliyyət göstərən qadın təşkilatlarının nümayəndələri iştirak etmişlər. Azərbaycanda keçirilən seçkilərdə qadınlar seçici kimi fəal iştirak etsələr də, namizəd kimi passivlik nümayiş etdirirlər. Ötən bələdiyyə seçkilərində bələdiyyə üzvlüyünə namizədlər arasında qadınların 5,5 faiz təşkil etməsi də buna əyani sübutdur. Qadınların bələdiyyə seçkilərində zəif iştirakının əsas səbəblərindən biri də ölkəmizdə yeni yaradılmış yerli özünüidarəetmə institutu barədə onların kifayət qədər məlumatlı olmamasıdır. Ümidvaram ki, belə tədbirlər qadınların respublikamızın siyasi-ictimai həyatına daha fəal müdaxilə etməsinə zəmin yaradacaq.

Ölkədə həyata keçirilən uğurlu dövlət siyasətinin mühüm xətlərindən birini də uşaq siyasəti təşkil edir. Əsas Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş dövlət uşaq siyasəti cəmiyyətin bu mühüm hissəsinin hərtərəfli və ahəngdar inkişafının təmin

edilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 dekabr 2008-ci il tarixli 103 sayılı Sərəncamı ilə 2009-cu ilin Azərbaycanda «Uşaq ili» elan olunması bu siyasətin davamıdır.

Ötən müddətdə «Uşaq ili» ilə bağlı bir sıra istiqamətlər üzrə fəaliyyət həyata keçirilmişdir. Ümumiyyətlə, respublikamızda uşaq hüquqlarının təmin edilməsi, ilk növbədə, etibarlı hüquqi bazaya söykənir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildə BMT-nin Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyasına qoşulmuş, 1999-cu ildə isə həmin sənədin müddəalarını özündə əks etdirən Azərbaycan Respublikasının «Uşaq Hüquqları haqqında» Qanunu qəbul olunmuşdur. «Uşaq ili» çərçivəsində BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasının təbliği ilə bağlı regionlarda müvafiq maarifləndirmə işləri həyata keçirilir.

«Uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və cəzalandırılması haqqında» Protokoldan irəli gələn öhdəliklərin tam həcmdə yerinə yetirilməsi və həmin sənədlərə riayət olunmasının təmin edilməsi, uşaq əməyinə dair müvafiq beynəlxalq Konvensiyalardan, həmçinin Beynəlxalq Əmək Təşkilatının sənədlərindən irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədilə regionlarda müvafiq qurumların iştirakı ilə müşavirələr keçirilmiş, müvafiq tövsiyələr verilmişdir. Komitənin nəzdində orta ümumtəhsil məktəblərinin şagirdləri üçün «Uşaq hüquqları» məktəbi yaradılmışdır. 2009-cu ildə anaların və uşaqların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, müavinətlərin, imtiyazların artırılması istiqamətində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair bir sıra təkliflər hazırlanmışdır. Təklif edilən dəyişikliklər sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlara, ailə başçısını itirən ailələrə, müddətli həqiqi hərbi xidmət hərbi qulluqçularının uşaqlarına, valideynlərini itirmiş və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların qəyyumlarına (himayəçilərinə), bir yaşınadək uşağı olan aztəminatlı ailələrə, çoxuşaqlı ailələrə təyin edilmiş sosial müavinətlərin, habelə uşağın anadan olunmasına görə birdəfəlik müavinətin məbləğinin artırılması və çoxuşaqlı ailələrin sosial problemlərin həlli məqsədini daşıyır. Beynəlxalq övladlığa götürmə ilə bağlı vətəndaşların müraciətləri üzərində iş davam etdirilir. 2008-ci ildə 8 ailəyə, 2009-cu ildə isə 1 ailəyə Azərbaycan Respublikası vətəndaşı olan uşağı övladlığa götürməyə razılıq verilmişdir. Daha iki xarici ailə övladlığa götürmə mərhələsindədir.

Avropa Şurası ölkələrinin ailə məsələləri ilə məşğul olan nazirlərinin Vyanada keçirilən 29-cu konfransı ərəfəsində Avropa Şurası tərəfindən ailələr və uşaqlar üçün sosial siyasət mövzusunda hesabat hazırlanmışdır. Hesabatda Azərbaycanda dövlət tərəfindən idarə olunan Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzlərinin fəaliyyəti müsbət və uğurlu addım kimi qeyd edilmişdir. Hazırda BMT-nin Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyasının icrasına dair Azərbaycan Respublikasının dördüncü dövrü hesabatı üzərində iş yekunlaşmaq üzrədir.

Ölkəmizdə təbii artım göstəricilərinin müsbət dinamikası ailə və uşaqlara göstərilən dövlət qayğısının əyani təzahürüdür. Belə ki, 2009-cu ilin birinci rübünə əhalinin sayı 8 milyon 753 min nəfər olmuşdur, **(hal-hazırda 10 milyon 141 min nəfərdən artıqdır və bu proses durmadan artır)** bunun da **2 milyon 741 min nəfərini** uşaqlar təşkil edir [13]. Bu gün ana və uşaqların sağlamlığı və erkən uşaqlıq dövrünün inkişafı sahəsində səylərin artırılması xüsusilə vacibdir. Belə ki, ölkəmizdə 5 yaşa qədər uşaq ölümü səviyyəsinin azaldılmasında irəliləyiş əldə edilmiş, son illərdə uşaq ölümünün göstəricisi hər min nəfər yeni doğulan üçün 31-dən 28-dək azalmışdır.

Bu istiqamətdə atılan əməli addımlar sırasında perenatal qulluq sistemində islahatların aparılması, yeni doğulanlara müasir qulluq təcrübəsinin tətbiqi, bu sahədə müvafiq proqramların həyata keçirilməsi xüsusi qeyd olunmalıdır. Hazırda ölkədə 26 doğum evi, 315 qadın məsləhətxanası, 589 uşaq poliklinikası və ambulatoriyası, 1734 feldşer-mama məntəqəsi, 1 ailə planlaşması mərkəzi, 4 körpələr evi, 6 uşaq evi, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar üçün 2 internat məktəbi, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün 14 xüsusi internat məktəbi, əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar üçün 2 internat evi, 34 ümumi tipli internat evi, 15 uşaq sanatoriyası var.

«Uşaq ili» çərçivəsində uşaqların sağlamlığının möhkəmləndirilməsi ilə bağlı müxtəlif layihələr reallaşdırılır. Belə ki, ana və uşaqların sağlamlığının qorunması və reproduktiv sağlamlıq mövzusunda respublikanın bir sıra regionlarında təlimlər həyata keçirilmişdir. Şəhər və regionlarda gənclərin reproduktiv sağlamlıq məsələləri üzrə müraciət etmələri üçün reproduktiv mərkəzlər açılmışdır. Nəzərdə tutulan 12 mərkəzdən artıq 5-i fəaliyyətdədir.

«Körpələrin və erkən yaşlı uşaqların qidalanması haqqında» Qanunun icrasını təmin etmək üçün uşaq qida məhsullarının uyğunluq sertifikatı olmadan ölkəyə daxil olmasının qarşısının alınması, uşaqlar üçün nəzərdə tutulan malların təhlükəsizlik və keyfiyyət göstəricilərinin Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının standartlarına uyğunluğunu müəyyən etmək məqsədilə monitoring keçirilir. Respublika Stomatoloji Mərkəzində hemofiliyalı uşaqlar üçün pulsuz stomatoloji kabinet açılmışdır.

Ölkəmizdə uşaqların təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyət gündəngünə genişlənir. Hazırda Azərbaycanda 1612 məktəbəqədər təhsil müəssisəsi, 4557 ümumtəhsil məktəbi, 60 orta ixtisas təhsil müəssisəsi, sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar üçün 19 xüsusi internat məktəbi, 108 peşə məktəbi və peşə litseyi, 234 uşaq musiqi və incəsənət məktəbi, 8 uşaq teatri, 103 uşaq kitabxanası, 9.308 idman müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Həmçinin 912 uşaq poliklinikaları və ambulatoriyaları, qadın məsləhətxanaları ailələrimizin xidmətindədir [13].

Son illər 1.360 yeni məktəb binası tikilmiş, 300-dək məktəb əsaslı təmir edilmişdir. 2008-ci ildə bir sıra təhsil müəssisələrinin yeni korpuslarının inşasına, əsaslı təmirinə və qəza vəziyyətində olan məktəblərin bərpasına Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Ehtiyat Fondundan 34 milyon manat vəsait ayrılmışdır. Bu baxımdan Azərbaycanın Birinci Xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, millət vəkili Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi altında həyata keçirilən böyük işlər bütün cəmiyyət üçün layiqli nümunədir. Belə ki, Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə «Yeniləşən Azərbaycan üçün yeni məktəb» layihəsi çərçivəsində son illərdə Azərbaycanın 62 bölgəsində 70 mindən artıq yeri olan 184 yeni məktəb binası tikilmiş, 37 məktəb əsaslı təmir olunmuşdur.

«Uşaq ili» ndə uşaqların sosial müdafiəsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra əməli addımlar atılmaqdadır. 2009-cu ilin birinci rübünə olan məlumata əsasən, hər ay 22 min 809 uşaq ailəyə, o cümlədən 1058 (min əlli səkkiz) yetim və valideynhimayəsindən məhrum uşaqların qayyumlarına sosial müavinət verilir. Komitənin nəzdində fəaliyyət göstərən Şüvəlan və Goranboy Uşaq və Ailələrə Dəstək Mərkəzlərində aztəminatlı və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan ailələr və onların uşaqları üçün kurslar, pulsuz aktiv terapiya məşğələləri təşkil edilmişdir. Aztəminatlı ailələrə reproduktiv sağlamlıq və ailə planlaşdırılması, yoluxucu xəstəliklər, sağlam həyat tərzini mövzularında təlimlər keçirilmişdir. Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar və onların valideynlərinin, qaçqın və məcburi köçkün, aztəminatlı ailələrdən, sağlamlıq imkanları məhdud, dövlət himayəsində olan və uşaq tərbiyə müəssisəsində islah olunan uşaqların məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədilə Bakı Baş Məşğulluq İdarəsi ilə birgə kurslar təşkil olunmuşdur və hazırda bu iş regionları da əhatə etməklə davam etdirilir.

Bu gün xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətdə bərabər imkanlardan istifadə etmələri üçün hərtərəfli şəraitin yaradılması fərhləndirici haldır. Azərbaycanda rəsmi qeydiyyatda olan 56 min 433 sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaq sosial müavinət alır. Respublika üzrə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların təhsilinin təşkili sahəsində müsbət təcrübə toplanmışdır. Cəmiyyətin əsas vəzifələrindən biri uşaqları mənəvi cəhətdən zəngin və ahəngdar inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi tərbiyə etməkdir. İncəsənətə, mədəniyyətə maraq yaradılması, estetik zövqün formalaşdırılması, yaradıcı keyfiyyətlərin inkişaf etdirilməsi

uşaqlara ətraf aləmi dərinədən başa düşməyə, milli adət-ənənələrin saxlanılması, böyük nəslə hörmətli münasibətin qorunub saxlanmasına kömək edir.

Eyni zamanda, uşaq problemlərinin ayrı-ayrı aspektləri, o cümlədən uşaqların sağlamlığının qorunması, uşaqların keyfiyyətli təhsil almaq imkanlarının artırılması, inklyuziv təhsilin inkişaf etdirilməsi, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların tələbatına yönəlmiş infrastrukturun yaradılması, uşaqların dövlət uşaq müəssisələrinə düşməsinin, uşaq baxımsızlığının və uşaq əməyinin istismarının, onlara münasibətdə zorakılığın, uşaqlar arasında hüquq pozuntularının qarşısının alınması, cəmiyyətin uşaq hüquqları və uşaq problemləri ilə bağlı geniş maarifləndirilməsi, yuvenal ədliyyə sisteminn formalaşdırılması istiqamətində fəaliyyətin daha da gücləndirilməsinə və bir sıra əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulur. Ümidvarıq ki, «Uşaq ili» çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər proqramı bu istiqamətlər üzrə əhəmiyyətli irəliləyişə nail olmağa imkan yaradacaqdır. Azərbaycan dövləti bundan sonra da ailələrin rifahının, qadınların hüquq və imkan bərabərliyinin, uşaqların ahəngdar inkişafının təmin edilməsi istiqamətində bütün zəruri addımları atacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Eyyubov İsmayıl, Orucova Vəsxanım. Demografik siyasət. Bakı, 2019
2. Ələkbərov U.K. Azərbaycan Respublikasının inklüziv inkişaf indeksi ölkənin innovativ inkişafının göstəricisi kimi, Dövlət İdarəçiliyi, nəzəriyyə və təcrübə” jurnalı, Dövlət İdarəçilik Akademiyası nəşriyyatı, 2018, №1, (61), səh.132-143
3. Haqverdi Ülviyyə. Demografik siyasət (Ali məktəblər üçün dərslik). Bakı, 2021, 264 səh.
4. Məmmədova M.H., Məmmədov V.F., Quliyeva N.Q., Rəhimova Z.R. Azərbaycanda demografik inkişafın xüsusiyyətləri və perspektiv meylləri, Bakı, Səda, 2007, 242 s.
5. Mehrəliyev E.Q. Azərbaycan Respublikasında demografik proseslərin regional təhlili, Bakı, Elm, 2003, 234 s. ISBN, 2008, 62 s.
6. Rəhimova Z.R., Məlikova N.A., Quliyeva N.Q., Məmmədova M.B., Abbasova S.Q., Məmmədova A.N. “Əhali və inkişaf terminlərinin qısa isahlı lüğəti”. Bakı. ISBN, 2008, 62 s.
7. Алакбаров У.К. Основы управления устойчивым развитием и экологической цивилизацией, “Aspoliqraf”, Баку.2017.
8. Андерсон, Б. (2014). Прогнозирование низкой рождаемости: размышления по поводу правдоподобия и применения гипотез. (перевод с английского) // Демографическое обозрение, 1(1), 57-105
9. Бутов В.И. “Демография» Учебный курс. Москва. МАпТ, 2003, 573 с.

SOSIAL İQTİSADI İSLAHATLAR KONTEKSTİNDƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN AİLƏSİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ

Mehman Həsənov, Tural Ələkbərov

XÜLASƏ

Bu məqalədə dövlətin həyata keçirdiyi vacib siyasi kurslardan biri olan əhali məskunlaşması və əhali dinamikasının tənzimlənməsini nəzərdə tutan demografik siyasət, onun nəzəri və praktiki problemləri, əhali məskunlaşması sahəsində fundamental problemlərin həll edilməsi, məqsədyönlü demografik siyasətin həyata keçirilməsi istiqamətində Azərbaycan Respublikasında görülmən əsaslı işlərin mahiyyəti və gedişatı haqqında elmi dəlillər əsasında müəlliflər müəyyən fikirlər və təkliflər irəli sürülmüşdür.

РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ СЕМЬИ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ

Мехман Гасанов, Турал Алекберов

АННОТАЦИЯ

В данной статье одним из важных политических направлений, реализуемых государством, является демографическая политика, которая включает в себя регулирование расселения и динамики населения, ее теоретические и практические проблемы, решение фундаментальных проблем в области расселения населения, а также характер и ход фундаментальных работ, проделанных в Азербайджанской Республике в направлении реализации целенаправленной демографической политики. На основе научных данных авторы выдвигают определенные идеи и предложения.

DEVELOPMENT OF THE MODERN AZERBAIJAN FAMILY IN THE CONDITIONS OF SOCIAL-ECONOMIC REFORM

Mehman Hasanov, Tural Alakbarov

SUMMARY

In this article, one of the important political directions implemented by the state is the demographic policy, which includes the regulation of settlement and population dynamics, its theoretical and practical problems, the solution of fundamental problems in the area of population settlement, as well as the nature and course of fundamental works done in Azerbaijan Republic in the direction of implementation of targeted demographic policy. On the basis of scientific data, the authors advance certain ideas and proposals.

YENİ İQTİSADI ŞƏRAİTDƏ XARİCİ İQTİSADI SİYASƏTİN TƏŞƏKKÜLÜ

i.ü.f.d Qalib Qafarlı
Bakı Dövlət Universiteti
Quliyeva Humay Kamal qızı
BDU-nun II-kurs magistrantı
humay.quliyeva98@gmail.com

Açar sözlər: xarici iqtisadi münasibətlər, hüquqi təsisatlar, strateji hədəflər, məhsul və xidmətlər, xarici ticarət münasibətləri və s.

Ключевые слова: внешнеэкономические связи, правовые институты, стратегические цели, , продукты и услуги, внешнеторговые отношения.

Keywords: foreign economic relations legal institutions, strategic goals, products and services, foreign trade relations.

Hazırkı XX yüzilliyin 50-ci illərindən sonrasında ölkələrin reallaşdırmış olduqları iqtisadi siyasət formalarını bir-birlərindən bölərək, yerli və xarici iqtisadi idarəetmə olaraq təsnifləşdirmək olduqca ağırdır. Xarici iqtisadi idarəetmə dövlətin bütün iqtisadi proseslərinə təsir etməkdə və gündəlik həyatımızın hər istiqamətinə öz təsirini etməkdədir. Misal üçün, xarici kommersiyanı azaldan dövlət idarəetməsi alıcıların idxal olunmuş əmtəələri daha artıq dəyərə yüksəltmələrinə zəmin olur. Növbəti mərhələdə, daha sərbəst xarici kommersiya idarəetməsi isə qlobal peşəkarlaşmanın təmin etdiyi səmərədən ölkənin daha artıq istifadə olunmasına yol açmış olur. Olduğu kimi, reallaşmış olan xarici iqtisadi idarəetmə nəticəsində dövlətdəki məhsul yaradıcıları ilə ixracatçılar mühafizə olunaraq, onların xarici dövlətlərə daha artıq mal reallaşdırmaları təmin olunur. Qeyd olunanların tam əksi də mümkün ola bilər. Xarici iqtisadi idarəetmənin əhatə çevrəsi bu növdə müəyyən olunduqdan sonra xarici iqtisadi idarəetmənin izahını ortaya qoymaq olar. Tanınmış elm adamı, professor Kenneth Boulding xarici iqtisadi idarəetməsi, bir dövlətin xarici dövlətlərlə olan iqtisadi əlaqələrini nizamlamağa yönəldilmiş tək istiqamətli idarəetmə olaraq qeyd olunmuşdur. Gerçəkdən də bu əsaslandırma çox böyük və şaxəlidir.

Buna görə də, bilavasitə xarici iqtisadi idarəetmə böyük və kiçik əsaslandırma olmaq əsasında 2 yerə bölərək götürmək gərəklidir. Böyük mənada qlobal iqtisadi idarəetmə (xarici iqtisadi idarəetmə) – dövlətlərin kommersiya və istehsal amillərinin gediş sahəsinə, amillərinə və miqyasına təsirlərinə yönəldilmiş bütün işlərin toplusudur (3, s. 75). Belə əsaslandırma təkcə tarif mexanizmini yox, eyni zamanda dövlətlərin reallaşdırdıqları pul və finans idarəetmələri olaraq məcmu iqtisadi idarəetmələri də ifadə etməkdədir. Əsasən pul və maliyyə mexanizmləri xarici kommersiya və kapital yatırımlarına iri həcmdə təsir göstərmə təsirlərinə sahib olduğundan xarici iqtisadi idarəetmə ilə yaxından bağlı olmaqdadır. Misal üçün: tam məşğulluğa müvəffəq olmaq məqsədilə qəbul olunan iqtisadi tənzimləmələr, eyni zamanda dövlətin xarici iqtisadi münasibətlərində ifadə olunmaqdadır. Buna əsasən predmetə baxdığımız zaman xarici kommersiya, xarici yatırımları və tədiyyə balansı ilə bağlı olaraq qəbul olunan qərarlar istər milli gəlirin çoxalmasına, paylanmasına və miqyasına fərqli təsirlər olunarkən, istərsə də məşğulluq miqyasında, qiymətlərdə və dövlətin başqa daxili iqtisadi idarəetməsində öz ifadəsini tapmaqdadır. Belə ikitərəfli təsirlərdən əlavə iqtisadi idarəetməni tam olaraq yerli və xarici olmaqla 2 hissəyə bölməyə tələbat yoxdur.

Buna görə də, xarici iqtisadi idarəetməni dövlət idarəetməsinin vasitəsilə xarici kommersiyanın, daxili və xarici yatırımların sıxışdırılması, nizamlanması, təşvik olunması və ya bunlara səbəb olaraq qəbul olunsa, kiçik mənada qlobal iqtisadi idarəetmə anlayışını

ifadə etmiş olarıq. Xarici iqtisadi idarəetməsi məcmu iqtisadi idarəetmədən kənarlaşdırmaq mümkün olmadığına görə, bütöv iqtisadi idarəetmə ilə əsaslı olması və ona xas olması mümkündür. Bilavasitə, xarici iqtisadi idarəetmənin məcmu iqtisadi idarəetmə ilə tutarsızlıq olmayacaq şəkildə olmaqla və ona xas formada nizamlanması olmalıdır.

İqtisadi proseslər dövlətlərin xarici idarəetmə hədəfləri daxilində zəruri yer almaqdadır. Belə gedişat istənilən bir dövlətin iqtisadi ehtiyatlarının çoxalması və dünya siyasətində nisbi çəkisi ilə şərtlənir. İstehsal faktorlarının beynəlxalq mobilliyi nəticəsində bir dövlətin iqtisadi idarəetmə başqa dövlətlərin təsir səmərəliliyinə düçar olur. Həmin səmərələri diqqətə alaraq ölkələr tez-tez iqtisadi mexanizmlərini əlaqələndirməyə cəhd olunur.

Bəlli olur ki, iqtisadi idarəetmənin qlobal əlaqələndirməsini amerika təhlilçisi Robert Karbau daha real təyin etmişdir. Araşdırmaçı ki, “iqtisadi idarəetmənin qlobal əlaqələndirici fərqli dövlətlərin öz konsepsiyasının növlərini önəmli miqyasda dəyişdirmək riskidir. Qeyd olunanlar bir tərəfdən, qlobal ikitərəfli tabelikdə anlaşımadır. Konsepsiyaların əlaqələndirilməsi dövlətlərin öz xarici mənafeələrinə milli mənafeələrinə görə aktualıq gətirməsi demək deyildir. Yəni ki, bir dövlətin idarəetməsi xarakterli mümkün ola bilər və başqa dövlətlərin hədəflərinə təsir edə bilər. Dövlətlər öz daxillərindəki münasibətləri nizamlamalı, öz konsepsiyalarını ikitərəfli bağlılıqlar üzrə əlaqələndirmə etməyə səy etməlidir. Ola bilər ki, qeyd olunanları sərbəst fəaliyyət göstərsələr rifah standartları daha səmərəli olsun” (1, s. 98).

Eyni zamanda, iqtisadi idarəetmənin əlaqələndirilməsi ilə əlaqəli müəyyən obyektiv sıxıntılar ola bilər. Hətta dövlətlərin milli iqtisadi mənafeələri bir-birinə müvafiq olduğu mühitdə belə o məna vermir ki, dövlətlər koordinasiya edilmiş layihələr tərtib olunaraq reallaşacaqlar. İqtisadi idarəetmənin qlobal əlaqələndirilməsi bu amillərdən dolayı saxlaya bilər:

- Etibarlı iqtisadi idarəetmə hədəflərdə fikir müxtəlifliyi;
- Milli şirkətlər və strukturların mövcudluq və vəzifələrində müxtəlifliklər;
- Müxtəlif dövlətlərin siyasi hədəf və yerlərində müxtəliflik;
- Müxtəlif dövlətlərin iqtisadi mərhələli istiqamətlərində müxtəliflik (5, s. 103).

Dövlətlərin modern xarici iqtisadi idarəetmələrinin bazasında - qlobal əmək bölgüsü təmsilçilərinin milli iqtisadi tərkibə qeyri-asan modifikasiya olunması, amma dünya təsərrüfat tərkiblərinə mahiyyətə daha ardıcıl modifikasiyası məsələləri olur.

Təbii olaraq, xarici iqtisadi idarəetmənin reallaşması amilləri 2 zəruri amildən ibarət olmaqdadır:

Etibarlı xarici iqtisadi idarəetməsi tərtib etmiş olan və xarici iqtisadi münasibətlərin təşəkkülünə təsir etmiş olan dövlət icra strukturları mexanizmi;

Həmin formalı təsirin bütöv mexanizmləri;

Dayanıqlı xarici iqtisadi münasibətlərin tərəqqisində təmsil olunan dövlət strukturlarının modern mexanizminin əsas cəhətləri ondan ibarət olmaqdadır ki, onlar öz özlüyündə ikitərəfli münasibətdə olan, ancaq fərqli mahiyyət kəsb etmiş olan 2 alt mexanizmə bölünürlər - milli və dövlətlərarası institutlara.

İstər milli təşkilatların mövcudluğu təbii olaraq xarici əmtəələrin daxili ticarətə aid olmasını sıxışdırmağa və dövlət əmtəələrinin ixracına dəstək olmağa və həmçinin də dövlətə mal, xarici yatırım, işçi qüvvəsinin və başqa istehsal amillərinin idxalına diqqətli olmağa yönəldilməlidir.

Dövlətlərarası strukturların mövcudluğu qlobal mal, yatırım və işçi qüvvəsi fəaliyyətlərinin nizama salınmasına yönəldilmişdir.

Qlobal iqtisadi tərəflərin ikitərəfli əlaqəliliyi - iqtisadi idarəetmənin əlaqələndirilməsinin birinci amilidir. Təsərrüfatçılıq sferasının qlobalaşdırılması beynəlxalq miqyasında milli təkrar məhsul yaradılması məsələlərin ikitərəfli təcəvüzlərinə səbəb olur. İstehsal və mübadilənin qlobalaşdırılması mühitində milli gəlirin çoxalması istər mal və xidmətlərin

gəriləməsinin yüksəlməsinə zəmin olur. İstər gəlir və idxalın çoxalması, istərsə də, gəlirə xas olması III dövlətlərdən idxala zəmin olur. Qeyd olunanlar öz özlüyündə III dövlətlərdə bütöv təklifin çoxalmasına səbəb olur. Nəticə isə istər təklifin birinci mərhələli şaxələnməsinə yeni reaksiya hesab olunur. Həmin səmərə iqtisadi idarəetmədə diqqətə alınır. İEO-lər öz pul idarəetmələrində yerli məhsul yaradılması və idxalı motivasiya olunur. Qeyd olunanlar isə başqa dövlətlərdə ixracın çoxalmasına zəmin olur. Beləliklə, dünyada məhsul yaradılmasının və məşğulluğun şaxələnməsinə səbəb olur ("lokomotiv nəzəriyyəsi"). Eyni zamanda, iqtisadi yüksəliş miqyası bu dövlətin təkcə idxal miqyasından asılı olmadan, eyni zamanda növbəti gəlir artımı məqsədilə onun ixrac olunmasından da asılıdır.

İkitərəfli təbəçilik milli iqtisadiyyatlar üzrə kiçik sıxıntılar olmur. Respublika məhsul yaradılmasının ixrac istiqamətli olması dövləti qlobal miqyas qiymətlərindəki dəyişikliklərdən, beynəlxalq tələbindəki gözləmələrdən və dünya ticarətindəki rəqabətdən təbə vəziyyətə səbəb olur. Həmin təbəçilik əsasən kiçik ixtisaslaşmış iqtisadiyyatı olan balaca dövlətlər üçün sağlam olmur. İdxal təbəçiliyi də zəif neqativ yekunlar yaratmır. Beynəlxalq səviyyə qiymətlərindəki yüksəliş və ixracatçı dövlətlərdə ixrac təminatının sıxışdırılması idxalçı dövlətlərdə arzu olunmayan yekunlar ortaya qoymuş olur.

Həmin planda iqtisadi tərəqqi miqyası üzrə dövlətlərin diferensiasiyası və onların beynəlxalq iqtisadiyyatdakı mövqeyi əsasən zərurət daşımış olur. Modern dünya iqtisadiyyatının yaradılması strateji dövlətlər və dövlət bölmələri üzrə birtərəfli istisnalıq səlahiyyətləri verir. Eyni zamanda, dünya iqtisadiyyatının kiçik tərəfləri öz mənafeələrini təmin etməyi bacarır (2, s. 122).

Beynəlxalq təsərrüfata kompleks halında yanaşıldığı zaman, həmin sistemin təkanverici amilləri olan qlobal əmək bölgüsü və fərqli dövlətlər içində iqtisadi əlaqələrin ikitərəfli səmərəliliyi eyni zamanda diqqətdə saxlanılmalıdır. İqtisadi əlaqələrə beynəlxalq səviyyəsi bəxş etmiş olan məcmuluq termini hər bir dövlətin dərin iqtisadi mənafeələrinin və ikitərəfli iqtisadi münasibətlərdə obyektiv ehtiyacların bir- birlərinə xas olması ilə ifadə olunur. Belə xas olmaq heç bir vəziyyətdə onların bərabərliyini ifadə etmir. Qeyd olunanlar onların müştərək mənafeələrindən dolayı əlaqələrində bərabər iqtisadi idarəetməsi təbiətin olmasıdır.

İEO-lərin istehsal potensialı xüsusilə xarici sifarişçilərə yönəldilmiş olur, daxili ehtiyacı idxal hesabına qarşılanır. Belə vəziyyət eyni zamanda təşəkkül tapmaqda olan ticarətə malik olan dövlətlərə də aid olunur. İEO-lərdə daxili ticarətin ən çox ekstensiv şaxələnməsi tədricən tez ehtimal olunur. Bu mənada, onlarda məhsul yaradılmasının yetəri qədər böyük artım göstəricilərinin ehtimal olunmasına rəğmən, dünya əmək bölgüsünə cəlb olunma səviyyəsində nisbi düşmə ola bilər.

Qlobal strukturlar da öz özlüyündə xarici iqtisadi idarəetmə məsələlərin aradan qaldırılması ilə məşğul olurlar. BMT – hərtərəfli və ən hörmətli modern qlobal strukturdur. Bu mənada da, valyuta-maliyyə prosesləri qlobal strukturların xətti ilə icra olunur: BYQİB, Qlobal Maliyyə Birlikləri, Qlobal Tərəqqi Birlikləri, BVF. Həmin strukturlar formal qaydada olaraq BMT-nin peşəkarlaşmış strukturları hesab olunurlar (4, s. 27).

Təbii olaraq, integrasiya - iqtisadi idarəetmənin qlobal əlaqələndirilməsinin ali mexanizmidir. Bu anlayış, etibarlı iqtisadi münasibətlərin tərəqqisinin obyektiv gedişini və iqtisadi mərhələlərinə əsasən yaxın olan milli iqtisadiyyatlardakı əmək bölgüsünü tərkibində ifadə etmiş olur. Bu məsələlər, xarici iqtisadi mübadilə və məhsul yaradılması sahəsini ifadəsinə alaraq, milli iqtisadiyyatları bir-birinə möhkəm əlaqələndirmiş olur və bölgəsəl təsərrüfat sistemlərini yaratmış olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev A. Ə. Azərbaycanın iqtisadi siyasəti (Azərbaycanın xarici ticarət-iqtisadi əlaqələri), Bakı: Qanun 2003, 324 səh.
2. Əliyev Ş.T. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti. Dərs vəsaiti. Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 2015.- 185s.
3. Əliyev A.Ə., Nuriyev C.Q., Nuriyeva C.Q. İqtisadiyyat və hüquq. Ensiklopedik izahlı lüğət. Bakı, Qanun, 2002.
4. Qəmbərov M. İqtisadi əməkdaşlıq anlayışı və onun xüsusiyyətləri, XXI əsr Dirçəliş jurnalı, Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, №3-4, 1998.
5. Şəkərliyev A.Ş., Şəkərəliyeva Z.A. Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər və beynəlxalq bazarın təşəkkülü. Bakı: 1996.

YENİ İQTİSADI ŞƏRAİTDƏ XARİCİ İQTİSADI SİYASƏTİN TƏŞƏKKÜLÜ

Humay Quliyeva

XÜLASƏ

Məqalədə qeyd olunur ki, modern qloballaşma zəminində Azərbaycanın xarici iqtisadi münasibətlərinin şaxələnməsi, bu münasibətlərin inkişaf mexanizmlərinin dərk olunması və bu istiqamətdə rastlanan məsələlərin həlli mexanizmlərinin araşdırılması, bəhs olunan sahələrdə elmi tədqiqatların fasiləsizliyi gerçəkliyini meydana çıxarmış olur. İndiki mərhələdə Azərbaycanın xarici iqtisadi münasibətlərinin perspektivli olmasında düşünülmüş, səmərəli və sürətli konsepsiya və hüquqi təsisat mexanizminin reallaşdırma biləcəyi həlledici mövqe mövzunun müəyyən olunmasına əsaslar gətirmiş və bu məsələ tədqiq olunması reallaqlarını təşkil etmişdir.

ОРГАНИЗАЦИЯ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В НОВЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

Хумай Гулиева

АННОТАЦИЯ

В статье отмечается, что диверсификация внешнеэкономических связей Азербайджана на основе современной глобализации, понимание механизмов развития этих отношений и исследование механизмов решения возникающих в этом направлении вопросов, преемственность научных исследований в упомянутые поля порождают реальность. На нынешнем этапе решающее положение, которое может реализовать продуманная, эффективная и быстрая концепция и механизм правового института в перспективе внешнеэкономических связей Азербайджана, послужило основанием для определения темы и составило реалии исследования этого вопроса.

ORGANIZATION OF FOREIGN ECONOMIC POLICY IN NEW ECONOMIC CONDITIONS

Humay Guliyeva

SUMMARY

It is mentioned in the article that diversification of Azerbaijan's foreign economic relations on the basis of modern globalization, understanding of the development mechanisms of these relations and investigation of the mechanisms of solving the issues encountered in this direction, and the continuity of scientific researches in the mentioned fields bring forth the reality. At the current stage, the decisive position that the thought-out, efficient and fast concept and legal institution mechanism can realize in the perspective of Azerbaijan's foreign economic relations brought the grounds for defining the topic and constituted the realities of researching this issue.

ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ: İQTİSADI SİSTEMİN MÜXTƏLİF SƏVİYYƏLƏRİNDƏ FORMALAŞMASI VƏ TƏZAHÜRÜ

Allahverdi Aytac Elbəyi
BDU-nun II kurs magistrantı
aytacallahverdi228@gmail.com

Açar sözlər: Ərzaq təhlükəsizliyi, iqtisadi sistem, iqtisadi inkişaf

Keywords: Food security, economic system, economic development

Ключевые слова: Продовольственная безопасность, экономическая система, экономическое развитие

Mühafizə oluna bilinmə və yolverilməz riskin olmaması baxımından təhlükəsizlik məsələsi iqtisadçıların, sosioloqların, psixoloqların, politoloqların və digər elmi fənlərin nümayəndələrinin tədqiqatlarında mühüm yer tutur. Fikrimcə, bu problemin öyrənilməsində başlanğıc nöqtəsi fərdi səviyyənin nanoleviyası üçün Maslounun qeyd etdiyi təhlükəsizliyə ehtiyacın dərk edilməsidir. Təhlükəsizliyə ehtiyac iqtisadi sistemin müxtəlif səviyyələrində fəal olan bütün iqtisadi agentlərə xasdır. Məlum olduğu kimi, hər hansı bir sosial sistemdə tədqiq olunan obyektin mürəkkəbliyi artdıqca ətraf mühit amillərinin də sayının artması nəzərə alınmalıdır. Tədqiqat obyektini tərəfindən və ona münasibətdə müxtəlif hərəkət variantları yarandıqda, sabitliyin pozulması və təhlükəsizlik pozuntularının artan risklərinin hesablanması və nəzərə alınması vəzifələri yeniləndikdə, xarici təsirləri nəzərə almaq lazımdır [1].

Ərzaq təhlükəsizliyi, bildiyimiz kimi, ölkənin milli təhlükəsizliyinin əsas elementlərindən biridir və sosial-iqtisadi sabitliyin və inkişafın əsas şərtidir. Bu, ilk növbədə iqtisadiyyatın və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafında insan potensialının həlledici rolu ilə bağlıdır. Bu da öz növbəsində bu prosesdə insan potensialının ikili rolu ilə bağlıdır. İnsan potensialı, bir tərəfdən, iqtisadiyyatın və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafı üçün ən mühüm resursdur, digər tərəfdən, insan potensialı bu inkişafın nəticəsinin təcəssümüdür. İstənilən halda, insan potensialının genişləndirilmiş (kəmiyyət və keyfiyyətə) təkrar istehsalının əsas şərtlərindən biri, bir qayda olaraq, əhalinin ərzaq təminatının davamlı iqtisadi inkişafı təmin edən səviyyədə saxlanması kimi müəyyən edilən ərzaq təhlükəsizliyidir. Burada insan potensialı cəmiyyətdə belə inkişafın və sosial-iqtisadi sabitliyin resursu kimi başa düşülür (ərzaq təhlükəsizliyinin tərifinin bu aspekti cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı nəticəsində insan potensialının dərk edilməsini əks etdirir) [2].

İnsan potensialının təkrar istehsalı ilə bağlı proseslər məişət səviyyəsində olduğu kimi, iqtisadi sistemin bütün səviyyələrində cərəyan edir. O, həm regional səviyyədə (mezo səviyyədə), həm də bütövlükdə bütün xalq təsərrüfat kompleksi səviyyəsində makro səviyyədə insan potensialının təkrar istehsalının əsas subyekti rolunu yerinə yetirir. Müvafiq olaraq, ərzaq təhlükəsizliyi problemi bu səviyyələrin hər birində özünün təmin edilməsi və təzahürünün xüsusiyyətlərinə malikdir [1].

Əhalinin ərzaqla təmin olunmasında onun fiziki və iqtisadi əlçatanlığı həlledici rol oynayır. Ölkə və region səviyyəsində əhalinin ərzaq məhsulları ilə fiziki təminatı, ilk növbədə, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının vəziyyəti və şərtləri, habelə onun sənaye emalı məhsulları ilə təmin edilir.

Ərzaq təhlükəsizliyinin ən mühüm aspekti olan ərzaq məhsullarının iqtisadi cəhətdən əlçatanlığına gəlincə, bu, ilk növbədə əhalinin real gəlirləri, yəni bir tərəfdən ailələrin nominal gəlirləri, digər tərəfdən isə ərzaq məhsullarının qiymətləri ilə müəyyən edilir. Bu amillərin təsiri altında olan ev təsərrüfatlarının differensiallaşdırılması ailələrin ərzaq təminatı dərəcəsinə görə mikro səviyyədə təbəqələşməsinə nümayiş etdirir [3].

Ərzaq təhlükəsizliyi nöqteyi-nəzərindən büdcəsinin böyük hissəsini ərzağa xərcləməsinə baxmayaraq, aclıq təhlükəsi ilə üzləşən yoxsullardır və bununla da iqtisadi nəzəriyyənin müddəalarından birini təsdiq edir: gəlir artdıqca əsas tələbat mallarına xərclənən gəlirin faizi azalır [1].

Ərzaq təhlükəsizliyinin formalaşması onun fərdlərin, ev təsərrüfatlarının və onların qruplarının, yerli icmaların, müəssisələrin, hökumətlərin və ölkənin və ya ölkələrin birliyinin bütün iqtisadi sisteminin ehtiyacları kimi öyrənilməsi ilə başlayır. Ərzaq təhlükəsizliyi problemi iqtisadi səviyyələrin hər birində onun təmin edilməsi və təzahürünün xüsusiyyətlərinə malikdir. Əsas göstəricilər ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyi, özünütəminat, fiziki və iqtisadi ərzağa əlçatanlıq vəzifələri üçün onların həddi dəyərləri baxımındandır. İqtisadi əlçatanlıq əhalinin real gəlirləri, yəni bir tərəfdən ailələrin nominal gəlirləri, digər tərəfdən isə ərzaq məhsullarının qiymətləri ilə müəyyən edilir. Ərzaq qiymətləri tələb tərəfində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin nəzarətindən kənar ekzogen amil olduğundan, istehlak olunan ərzaq məhsullarının lazımı miqdarını təmin edən gəlir səviyyəsinin saxlanılması əhalinin ərzaq təhlükəsizliyi probleminin həllində alət olmalıdır.

Ərzaq təhlükəsizliyi həm iqtisadiyyatın, həm bütövlükdə cəmiyyətin inkişafı üçün resurs, həm də bu inkişafın nəticəsinin təcəssümü kimi çıxış edən sosial-iqtisadi sabitliyin və insan potensialının geniş təkrar istehsalının təminatıdır. Bununla belə, ev təsərrüfatlarının maddi rifahı baxımından əhəmiyyətli dərəcədə sosial-iqtisadi diferensiasiyası ailələrə insan potensialının toplanması və reallaşdırılması üçün bərabər imkanlar yaratmağa və saxlamağa imkan vermir [1].

ƏDƏBİYYAT

1. Ибрагимова З.Ф. “Продовольственная безопасность: формирование и проявление на разных уровнях экономической системы”. Экономика и управление: научно-практический журнал, 2022 (3 (165)), стр.11-17.
2. Пиризода Д.С. “Методология и методика определения уровня продовольственной безопасности”. Международные отношения и безопасность, 2022, (1), стр.167-178.
3. Adıgözəlova G. “Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən sosial-iqtisadi tədbirlər-ərzaq təhlükəsizliyi məsələsinin həlli yolları (2004-2014)”. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 2019, 2(3), səh.32-38.
4. Hüseynova A.N. “Aqrar sahənin inkişafında subsidiya qaydalarının təkmilləşdirilməsinin rolu”. Konfrans materialları, 2021, səh.231-232.

ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ: İQTİSADI SİSTEMİN MÜXTƏLİF SƏVİYYƏLƏRİNDƏ FORMALAŞMASI VƏ TƏZAHÜRÜ

Aytac Allahverdi

XÜLASƏ

Məqalədə ərzaq təhlükəsizliyinin tədqiqi problemlərindən bəhs edilir, iqtisadi sistemin müxtəlif səviyyələrində onun formalaşması və təzahürü məsələləri təhlil edilir. Əhalinin aztəminatlı qruplarının ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələləri, o cümlədən pandemiya və digər neqativ amillər kontekstində müzakirə edilir və əsas nəticələr təqdim olunur.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: ФОРМИРОВАНИЕ И ПРОЯВЛЕНИЕ НА РАЗНЫХ УРОВНЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Айтадж Аллахверди

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается построение и выражение продовольственной безопасности на различных уровнях экономической системы, а также задачи, связанные с ее исследованием. Исследуются трудности обеспечения продовольственной безопасности малообеспеченных слоев населения, особенно в условиях пандемии и других негативных причин, и приводятся основные выводы.

FOOD SECURITY: FORMATION AND MANIFESTATION AT DIFFERENT LEVELS OF THE ECONOMIC SYSTEM

Aytaj Allahverdi

SUMMARY

The article examines the construction and expression of food security at various levels of the economic system, as well as the challenges associated with its investigation. The difficulties of guaranteeing the food security of low-income population groups, especially in the context of the pandemic and other negative causes, are explored, and the key findings are provided.

THE IMPACT OF NATO ON RUSSIA-UKRAINE RELATIONS

Elgun Ibrahimzade

Department of Diplomacy and Modern Integration processes, BSU

elgun.ibrahimov.ie@gmail.com

Keywords: NATO membership, enlargement to the East, Bucharest Summit, NATO-Ukraine cooperation.

Açar sözlər: NATO üzvlüyü, Şərqə genişlənmə, Buxarest Summiti, NATO -Ukraniya əməkdaşlığı.

Ключевые слова: членство в НАТО, расширение на Восток, Бухарестский саммит, сотрудничество НАТО и Украины.

Since the dissolution of the USSR, relations between Russia and Ukraine have been fluctuating during certain periods. In the first years of independence, Ukraine had close relations with Russia, especially during the presidency of Kravchuk and Kuchma. Close relations had taken these countries to sign a treaty in 1997 which was about Friendship, Cooperation, and Partnership between Ukraine and the Russian Federation. But during the presidency of the Yushchenko, relations between the two countries had been strained, because Yushchenko was a pro-western president and he was tended to increase the integration of Ukraine with the west, especially with NATO and this was causing security concerns for Russia because Russia has never wanted enlargement of NATO to the east and has seen it as a threat to its security.

Looking at history, When NATO was first created, the core reason for its creation was to stop the spread of socialism and to stand against USSR. For this aim, beginning from 1952, NATO had gone through several stages of enlargement. But in 1991, when USSR was going to collapse, the Rome Summit of NATO was held and, in that summit, a new strategic concept of NATO was adopted. According to the new strategic concept, one of the main duties in front of NATO was to cooperate with former socialistic states and this was an indication that NATO is aiming to move forward and enlarge its borders to the east more. In the framework of this conception, North Atlantic Cooperation Council was established which was a forum of NATO for political and military consultation. Going forward, in the framework of NACC, the Partnership for Peace initiative of NATO was launched in 1994 aiming to deepen cooperation with former socialistic states (1).

While these were happening, NATO was giving special importance to Ukraine and was launching special programs for cooperation with Ukraine. In 1997, NATO and Ukraine signed the Charter on Distinctive Partnership which reflected the areas of cooperation between NATO and Ukraine and also reflected the objectives of both Ukraine and NATO in enhancing this relationship. And right after that, in 1998, NATO-Ukraine Commission was created (2).

After Orange Revolution, when Yushchenko came to power in 2005, he revealed the intention of Ukraine to become a NATO member and in 2006, Ukraine was invited to intensified dialogue with NATO. This became the first step on the way to the accession of Ukraine to NATO membership and drastically affected relations between Ukraine and Russia.

Another important point is the Bucharest Summit of NATO. At this summit, the USA was trying to achieve accession of Ukraine to the Membership Action Plan but France and Germany vetoed this aim. These countries were afraid of hurting their relations with Russia as they had a large amount of energy dependency on Russia's Natural Gas Sources. Moreover, looking at the prices which European countries pay for Russian gas, we can see

that Germany and France are the countries that are paying low amounts for Russian gas. So, making Russia angry is something they try to avoid. Moreover, with the accession of Ukraine into membership, they could drive Europe into a war with Russia. It is understandable why the USA was insisting on Ukraine's membership while France and Germany are against this. Because in case of possible war, the main burden of war would be on Europe, not America. So, as a result of the opposition of these 2 countries, Ukraine, together with Georgia, was not invited to Membership Action Plan but at the end of the summit, it was stated that one day Ukraine and Georgia will eventually be NATO members.

This statement made it clear to Russia that they have to do something for preventing the accession of Ukraine and Georgia to NATO. According to the Study on Enlargement of NATO, there are several criterias that a state wishing to join NATO must meet and one of them is resolving conflicts peacefully (3). Russia used this requirement as a tool in order to prevent Georgia and Russia from NATO membership. So, 4 months after Bucharest Summit, Russian forces intervened in Georgia and separated Abkhazia and South Ossetia which was a directly violation of the territorial integrity of Georgia.

After Georgia, the next was Ukraine, but it was not as easy as Georgia. Ukraine was a bigger and stronger country and Russia needed to prepare for that. Especially, the war with Georgia had found out problems in the Russian army and they needed time for that. Moreover, Russia needed to increase the dependency of Europe on itself because more aggressive actions would cause more severe reactions from Europe, and in order to diminish Europe's reaction it needed to have more power over Europe. So, after this, Russia achieved Nord Stream-1 and Turkish Gas pipelines which helped Russia to make Europe more dependent on itself. So, there was a fertile situation for invasion of Ukraine but in 2010, Yanukovych had been elected as president of Ukraine. He was a pro-Russian president and was keeping close relations with Russia. As soon as coming to power, increasing the lease of the Black Sea Naval Fleet to Russia till 2042 was obviously demonstrating his intention to have close relations with Russia. The main milestone in his activities became when he decided to suspend Association Agreement with the EU and negotiate membership in the customs union. So, having such a leader in Ukraine did not cause any urgency for Russia to intervene in Ukraine because Ukraine was very far away from NATO membership. But after Euromaidan Revolution, when Yanukovych was impeached, it became clear to Russia that the new president who will be elected will be pro-western and will try to take Ukraine into NATO membership and Russia intervened in Ukraine, annexed Crimea, and created a reason to block its way to NATO. In response to this illegal annexation, NATO suspended its practical cooperation with Russia, but left political and military channels for communication, in order to reduce the risk of further escalation and avoid misunderstandings (4).

After the annexation, NATO and Russia have mutually put forward certain demands. NATO condemns Russia's action in Ukraine and demands Russia withdraw its forces from Ukraine. Russia demands NATO to stop transferring missiles to neighborhoods to its borders, withdrawal of NATO to 1997 borders, and an official statement that Ukraine will not be a NATO member. NATO can not make such a statement because it will contradict article 10 of the Washington treaty in which it is said that any European state wishing to join NATO can unanimously join an organization. Moreover, NATO can not withdraw to the 1997 border because after that date, NATO has excessively enlarged and it is away from reality. So, it is seen that the demands of Russia and unfulfillable for NATO and serves to be a pretext for further confrontations.

So, considering that the annexation of Crimea had been aimed to deter Ukraine from cooperation with NATO, we saw that relations between Ukraine and NATO further developed, and in 2016 Comprehensive Assistance Package was adopted for Ukraine (5).

NATO also launched several programs such as DEEP, Building Integrity, Planning and Review and etc. in order to increase its cooperation with Ukraine. But all these initiatives were making relations between Ukraine and Russia even more strained.

In 2018, after the Kerch Strait Issue, Russia-Ukraine relations were tense again. NATO condemned Russia's actions and invited the side to negotiations. Following this, in 2019, Ukraine went some changes in its Constitution in which it was clearly mentioned that the foreign and security objective of Ukraine is to gain NATO membership (6). Needless to say, after this decision, relations between the two countries became more strained and in early 2021, Russia began to increase its troops within borders with Ukraine, and also deployed its forces in Belarus-Ukraine borders. Increasing tensions led to the escalations of the situation and on February 24, 2022, Russia declared all-out war against Ukraine which is currently ongoing. After that, many serious sanctions were put on Russia which damages its economy every passing day. Devastations have cost billions of dollars both to Ukraine and Russia and thousands of lives have been lost

Looking at the general landscape, what we see is NATO membership ambitions only brought war and destabilization to Ukraine and damaged its relations with Russia. Of course, it is not the only reason for Russia's intervention in Ukraine, but what role NATO membership played in these countries' relations can be called destructive. If we analyze the issue from domestic affairs aspect, we can say that joining an organization is Ukraine's own decision and no one can intervene. But we have to consider that Russia is one of the major powers in the world and it has its own security concerns. Accession of Ukraine into NATO means deployment of NATO, consequently, the USA arms and troops in its bordering territories and this is a direct threat to its security. If we take the issue vice versa, If that was Russia trying to establish a military base in the neighboring USA, the scenario would not be much different. That's why the situation and balance of power had to be correctly evaluated and this kind of aggression had to be calculated. After the all-out war broke out, Ukrainian president Vladimir Zelensky declared that NATO is not ready for Ukraine's membership and the possible membership of Ukraine to this organization is far away. Instead of NATO, Ukraine has focused on EU membership and works on it.

This war increased the importance of NATO in the region. After the intervention, countries such as Finland and Sweden are planning to join NATO membership. Interesting thing is, this was the beginning, Russia was aiming to deter NATO's enlargement, but it gets closer to its borders. And Ukraine was hoping to provide its security with NATO's help but NATO did not intervene in this war. But instead, NATO gets its main threat, Russia, weaker and weaker every day with this long war.

REFERENCES

1. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50349.htm
2. <https://clintonwhitehouse5.archives.gov/WH/new/NATO/fact6.html#:~:text=At%20NATO%20Madrid%20Summit%20in,emergency%2C%20scientific%20and%20environmental%20activities.>
3. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160627_1607-factsheet-enlargement-eng.pdf
4. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50090.htm#:~:text=In%20October%202021%2C%20Russia%20decided,policy%20towards%20Russia%20remains%20consistent.
5. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160920_160920-compreh-ass-package-ukra.pdf
6. <https://www.voanews.com/a/ukraine-amends-constitution-to-cement-eu-nato-course/4776669.html>

THE IMPACT OF NATO ON RUSSIA-UKRAINE RELATIONS

Elgun Ibrahimzade

SUMMARY

NATO membership ambition has been triggering relation between Ukraine Russia. NATO is interested in enlarging to the East and coming closer to the borders of Russia. But simultaneously, Russia does not want to let this happen. As a result, Ukraine turns into battleground for East and West confrontation.

Article discusses the relations between Ukraine and Russia after independence, Ukraine's efforts to join NATO and Russia's reaction to it, the escalating Russian-Ukrainian conflict. The article also touches on current developments and the growing importance of NATO.

RUSİYA-UKRANIYA MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ NATONUN ROLU

Elgün İbrahimzadə

XÜLASƏ

NATO-ya üzvlük ambisiyası Ukrayna Rusiya arasında münasibətləri gərginləşdirir. NATO Şərqə doğru genişlənməkdə və Rusiya sərhədlərinə yaxınlaşmaqda maraqlıdır. Ancaq eyni zamanda, Rusiya buna imkan vermək istəmir. Nəticədə Ukrayna Şərq və Qərb qarşılıqlı üçün döyüş meydanına çevrilir.

Məqalədə müstəqillikdən sonra Ukraniya və Rusiya arasındakı münasibətlərdən, Ukraniyanın NATO-ya üzvlük səyləri və Rusiyanın buna reaksiyası, bu hadisələrin fonunda kəskinləşən Rusiya Ukraniya münaqişəsindən bəhs olunur. Məqalədə həmçinin hal-hazırda baş verən proseslərə və NATO-nun artan önəminə toxunulmuşdur.

ВЛИЯНИЕ НАТО НА РОССИЙСКО-УКРАИНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Эльгун Ибрагимзаде

АННОТАЦИЯ

Стремление к членству в НАТО обострило отношения между Украиной и Россией. НАТО заинтересовано в расширении на восток и приближении к границам России. Но одновременно Россия не хочет этого допустить. В результате Украина превращается в арену противостояния Востока и Запада.

В статье рассматриваются отношения между Украиной и Россией после обретения независимости, попытки Украины вступить в НАТО и реакция на это России, обострение российско-украинского конфликта. В статье также затрагиваются текущие события и растущее значение НАТО.

HOW THE UKRAINE CONFLICT AFFECTS THE EAST ASIA

Samed Samedov
Baku State University, master
samed.samedov.39@gmail.com

Açar sözlər: Ukrayna böhranı, Təhlükəsizlik, Diplomatiya, Dünya siyasəti, Sanksiyalar

Ключевые слова: Украинский кризис, Безопасность, Дипломатия, Мировая политика, Санкции

Keywords: Ukrainian crises, Security, Diplomacy, World politics, Sanctions

Wars, in general, generate significant changes in the international and regional system, which are linked to the world's extensive globalization, as we can see in the case of the Ukraine war, which has caused not only changes in Europe, but also spillover effects in other regions. East Asia is one of them, and they are trying to respond to it meticulously since the stakes are significant.

Because this paper is too short to discuss the entire region, I will concentrate on China and Japan. What was their initial reaction to the crises, developments in their approach during the war, what is at stake for these countries, how will the Ukraine crisis affect their possible changes in foreign policy doctrine.

Because China is the greatest commercial partner of both Ukraine and Russia, and since Ukraine has a population of 6000 thousand people and China is the largest buyer of crude oil and natural gas, China favors ending the war in Ukraine. Otherwise, the war will have serious consequences.

Ukraine crises has created a problematic task for China. We see polarization among the populace as a result of Russia-China border issues, which has divided them into pro- and anti-Russia camps.

The Chinese government's view on Ukraine is mostly dictated by its strategic aspirations, and it has been opposed to NATO's enlargement towards East Europe, as the West has shown a willingness to encircle China through military alliances with his neighbors in recent years [1].

China is concerned that the United States will prolong the Ukrainian conflict for two reasons. First, NATO's influence in Europe has waned, and nations like Germany and France have questioned the alliance's American domination, attempting to build a new military system within Europe. NATO has been given fresh life by the Ukrainian crisis. Finland and Sweden have expressed their desire to join NATO in Europe. Second, Russian attacks have caused widespread devastation in Russia. Many countries have joined the West's anti-Russia sanctions, and Russia has been cut off from Swift. As long as the war goes on, it helps the US degrade Russia's military and economic capabilities. China has not joined the international condemnation of Russia because there is little to gain from it, and it also does not want to alienate Moscow, which could become a strategic partner against the West in the future. As a result, it has avoided offending any rival power by abstaining from votes denouncing Russia in the United Nations General Assembly and gradually providing its own narrative on the situation.

China does not believe that conciliation with the United States will meaningfully evolve the broader Sino-American relationship because the United States will not abandon its containment policy against China, as Washington officials have repeatedly stated that focusing on Europe will not deter him from the Indo-Pacific region, as Biden stated to Singaporean Prime Minister Lee Hsien Loong on March 29 that even though the United States is focused on Ukraine, it is "strongly supportive of moving quickly to implement

Indo-Pacific agreements." From the start of the war, the United States has warned China that if it tries to back Russia, it will face negative consequences. Because China does not want to be punished economically, it is looking for a middle ground to get out of its position and is seeking cooperative relationships to resolve issues without irritating its allies. China has refrained from providing military assistance to Russia, but maintains normal relations. Initially, exporters assumed that China would provide Russia because their leaders met in China in February, but China has shown that they do not cooperate successfully, or perhaps China believes that Russia is trying to bluff in order to obtain NATO guarantees. China does not wish to sever economic connections with Russia, as do some other Western allies, such as Germany, which refuses to stop buying Russian oil and gas resources. As the crisis continues, other countries will adopt the same tactic. China is the world's second largest economy, and it is demonstrating a willingness to play a significant role in world politics.

On the one hand, China seeks to secure its ties with Russia since it views Moscow's damaging foreign policy toward the liberal based order favorably, despite their differing views on the normative world system. China wants to revise the Potsdam, while Russia wants to build a new one. However, both superpowers are autocratic and continue to be isolated from world politics by the West, and China views Russia as a potential long-term ally in Asia. However, China has chosen a less powerful country from an economic standpoint as a partner. On the other hand, China follows an ambiguous ally in territorial integrity, as it has a Taiwan issue in the South China Sea, and aligning with Russia causes his rivals to form a balancing act, causing these countries to form tight economic and military ties in order to defend themselves against China. China is playing a game that might cost it in the long run, both economically and strategically.

Despite the fact that there has been a lost accusation against China for encouraging Russia to act aggressively in meetings between leaders, this is highly unlikely because China has repeatedly stated that it wants to find a comprehensive solution to the conflict in this crisis, and China also knows that any aid to Russia over Ukraine will aggravate the United States and the European Union because China views them as determinants of global power balance, and yet China has no intention of making the situation worse. China has refused to acknowledge Crimea because it opposes revisionism of the power bloc's territorial sovereignty, despite acting forcefully on India's border and

in the South China Sea. China prefers dialogue over confrontation in order to resolve this situation, but NATO has repeatedly accused Russia of expanding its borders. Ukraine is a significant trading partner for China, with more than 15 billion dollars in trade flows expected by 2020, and Ukraine also plays a key role in China's Belt and Road Initiative. [5]

China is one of just two countries that has adhered to a "no first use" policy. Pekin has pledged not to use nuclear weapons unless the enemy attacks first. China's unilateral self-restrictive approach actually benefits the US and its allies. However, as long as the war in Ukraine continues, this can be pursued. Chinese officials are reconsidering their stance, as strategists appear to trust in the efficiency of the NFU.

Chinese strategists believe they are already at a disadvantage in comparison to the United States in terms of nuclear weapons, which has resulted in their incapacity to deter future foreign military intervention. As a result, they plan to boost their nuclear arsenal to 1,000 by 2027.

China is closely monitoring and measuring Russian actions in preparation for its future moves. If the United States imposes a no-fly zone over Ukraine, Russia promises to retaliate with nuclear weapons against the West. China's biggest concern is the Taiwan Strait, which they regard as part of the mainland, and an attack on the island would likely prompt Japan and the United States to intervene. As a result, China is mulling a Putin-style

threat to dissuade them. However, because conflict has intrinsically unexpected results, this reductionist approach can have immense implications. However, there are some factors that can deter China from attempting to take Taiwan by force, such as the fact that Ukraine has defended itself effectively until now, and that Russia has been severely reprimanded through sanctions, reducing China's potential aggression. However, there are many reasons why China's desires will not fade away easily [3].

How the Ukraine conflict affects China

Volodymyr Zelensky appeared in the Japanese parliament via video link, which was televised throughout the country. In the video call, V.Zelensky thanked Japan for its assistance to Ukraine and expressed great concern about nuclear power plants, which is a wise tactic, as Japan learned during World War II, and so he touched Japan's heart and drew the necessary attention from the people. [2]

Most people did not anticipate Japan to act so quickly in condemning Russia's intervention in Ukraine. Because Japan has close ties with Russia, as former Prime Minister Shinzo Abe has made significant investments in Russia's economy and is close with Putin personally, Japanese private companies have invested in over 200 projects under Abe's leadership, with Sakhalin I and Sakhalin II being the most ambitious oil and gas projects among them, which is excellent for a resource-poor country like Japan.

The Russian incursion in Ukraine has sparked heated debate in Japan over how it should respond to the crisis and its own security in the region. Japan has consistently maintained a rule-based international order, and incumbent Prime Minister Kishida's forceful actions and bold statements have demonstrated that Japan's foreign policy is shifting radically, with the most significant transition being after World War I. This is unusual for non-interventionist countries like Japan, because as we all know, the Liberal Democratic Party has been in power in Japan for a long time, and its foreign policy philosophy is conservative and unlikely to change. Recent events, such as China's rising military presence in the East and South China Seas, have forced Japan to reconsider its posture.

Kishida appears to be tougher on Moscow's actions in Ukraine, since his administration rapidly backed the US and its allies in sanctioning Russia, expelling Russian diplomats, excluding Russia from international banking networks and the SWIFT system, and freezing Russian officials' and oligarchs' assets.

As the Ukraine war continues to be brutal, and Putin threatens Ukraine with tactical nuclear attacks, all of them in Ukraine and Japan's government want to take advantage of this opportunity. If they don't, it will be difficult for the government to persuade Japanese to accept high taxes, as China's military budget and military weapons have grown, which could be detrimental in Japan's eyes. The G7 meeting will be held in Japan in 2023. The Hiroshima Summit provides an excellent opportunity to address these new concerns.

The Kuril Islands, part of Hokkaido Prefecture, were occupied by the Soviet Union during World War II, and in 1956, both parties agreed to meet, paving the path for the Japan-Soviet Joint Declaration, which required the return of the Shikotan and Habomai to Japan [4].

Initially, Putin appeared to agree with the 1956 declaration's principle, but over the course of the talks, he increased the conditions, such as cleaning up the US military presence in Japan, which is typical of Putin, as he made unacceptable conditions from NATO and Ukraine before the war in Ukraine, demonstrating Putin's unwillingness to return the islands to Japan in the first place. Until 2019 talks resulted to Abe's endorsement of the so-called "two-Island" concept, in which the northern section of the island will remain in Russian hands while the southern part will be returned to Japan. Despite Abe's large investments in Russia and close relationships to Putin, this has not resolved the dispute [6].

Because the Kishida government knows that Putin has no intention of returning the islands to Japan, he was ready to join sanctions against Russia more easily from the start of the Ukraine war, and the Japanese reclaimed their claims to the Kuril Islands once more, forcing Russia to withdraw from talks on March 21, deferring resolution of the Kuril dispute for the time being.

REFERENCES

1. Aurelia George Mulgan (2022) What Russia's Invasion of Ukraine Portends for Japan's Northern Territories <https://thediplomat.com/2022/03/what-russias-invasion-of-ukraine-portends-for-japans-northern-territories/>
2. Daisuke Akimoto (2022) Japan's New Diplomatic Bluebook: Revised by the Russia-Ukraine War <https://thediplomat.com/2022/04/japans-new-diplomatic-bluebook-revised-by-the-russia-ukraine-war/>
3. Denny Roy (2022) The Ukraine War Might Kill China's Nuclear No First Use Policy <https://thediplomat.com/2022/05/the-ukraine-war-might-kill-chinas-nuclear-no-first-use-policy/>
4. Jude Blanchette and Bonny Lin (2022) China's Ukraine Crisis <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2022-02-21/chinas-ukraine-crisis>
5. Takako Hikotani (2022) How the Ukraine War Is Changing Japan <https://www.foreignaffairs.com/articles/japan/2022-04-28/how-ukraine-war-changing-japan>
6. Thisanka Siripala (2022) Japan and Russia Lock Horns Over Diplomats, Sanctions, and Rockets <https://thediplomat.com/2022/10/japan-and-russia-lock-horns-over-diplomats-sanctions-and-rockets/>

UKRAYNA MÜNAQİŞƏSİ ŞƏRQİ ASİYAYA NECƏ TƏSİR EDİR

Səmədov Səməd

XÜLASƏ

Ukraynadakı müharibə bir tərəfi digər tərəfə üstünlük verməyə məcbur etdiyi üçün Çin çətin problemlə üzləşdi. Nəticədə Çin prezidenti Si Cinpin nə Rusiya, nə də Qərb tərəfindən birmənalı qarşılanmayan qətiyyətsiz qərarlar verdi.

Çin Tayvan münaqişəsini daha muxtar, hərbi cəhətdən daha güclü və daha az zərərli şəkildə həll etmək ümidi ilə öz çətinliklərini uzatmağa çalışır. Bu strategiyalar Yaponiyanın Senkaku adaları ilə bağlı siyasətinə yenidən baxmasına səbəb oldu.

İnanıram ki, Rusiyanın Ukraynadakı hərəkətlərinin nəticələrini görən Çin yaxın gələcəkdə Tayvanı ilhaq etməyə cəhd etməyəcək.

Yaponiya müdafiə xərclərinin ÜDM-in təxminən 1%-ni təşkil etməsi ilə pasifist mövqe tutdu və Çin Ukrayna müharibəsi tərəfindən Cənubi və Şərqi Çində hərbi iştirakını artırmağa təşviq edildiyi üçün Putinin hərəkətləri Kişida hökumətinin mövqeyini yenidən qiymətləndirməsinə səbəb oldu. dənizlər. Rusiyaya qarşı sanksiyaları ABŞ və müttəfiqləri ilə birləşdirməsi nəticəsində Yaponiya Kuril adaları ilə bağlı danışıqlardan çıxdı. Sonda hesab edirəm ki, Ukrayna müharibəsi Yaponiya hökumətinə yerli əhalini artan hərbi xərcləri əsaslandırmağa və yeni təhlükəsizlik doktrinasını formalaşdırmağa inandırmaq şansı verdi.

КАК УКРАИНСКИЙ КОНФЛИКТ ВЛИЯЕТ НА ВОСТОЧНУЮ АЗИЮ

Самедов Самед

АННОТАЦИЯ

Китай столкнулся с трудным вопросом, потому что война на Украине вынудила его предпочесть одну сторону другой. В результате председатель КНР Си Цзиньпин высказал нерешительные суждения, которые не приветствовались ни Россией, ни Западом.

Китай пытается продлить свои собственные трудности в надежде стать экономически более автономным, более могущественным в военном отношении и менее пагубно урегулировать тайваньский спор. Эти стратегии заставили Японию пересмотреть свою политику в отношении островов Сенкаку.

Я полагаю, что Китай не будет пытаться аннексировать Тайвань в ближайшем будущем, став свидетелем последствий действий России на Украине.

Япония придерживается пацифистской позиции, расходы на оборону составляют около 1% ВВП, и действия Путина побудили правительство Кисиды пересмотреть свою позицию, поскольку война на Украине подтолкнула Китай к увеличению своего военного присутствия в Южно- и Восточно-Китайском морях. В результате присоединения к санкциям против России Соединенных Штатов и их союзников Япония вышла из переговоров по Курильским островам. В результате, я полагаю, война на Украине предоставила японскому правительству шанс убедить местное население оправдать увеличение военных расходов и разработать новую доктрину безопасности.

HOW THE UKRAINE CONFLICT AFFECTS THE EAST ASIA

Samedov Samed

SUMMARY

China was faced with a difficult issue because the war in Ukraine forced it to choose one side over the other. As a result, Chinese President Xi Jinping made indecisive judgments, which were not welcomed by either Russia or the West.

China is attempting to prolong its own difficulty in the hopes of becoming economically more autonomous, militarily more powerful, and less harmfully resolving the Taiwan dispute. These strategies have caused Japan to reconsider its policy regarding the Senkaku Islands.

I believe China will not attempt to annex Taiwan in the near future, having witnessed the effects of Russian action in Ukraine.

Japan has pursued a pacifist stance, with defense spending accounting for around 1% of GDP, and Putin's actions prompted the Kishida government to reevaluate its position, as China has been encouraged by the Ukraine war to increase its military presence in the South and East China Seas. As a result of joining sanctions against Russia with the United States and its allies, Japan has withdrawn from talks over the Kuril Islands. As a result, I believe the Ukraine war provided a chance for the Japanese government to persuade the local populace to justify increased military spending and construct a new security doctrine

QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN DAVAMLI İNKİŞAFININ VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Kərimli Qönçə
BDU-nun II kurs magistrantı
kerimligonce@gmail.com

Açar sözlər: qeyri-neft sektoru, inkişaf, kənd təsərrüfatı

Ключевые слова: ненефтяной сектор, развитие, сельское хозяйство.

Keywords: non-oil sector, development, agriculture

Giriş. Kənd təsərrüfatı Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən sonra ən mühüm sahəsidir. Azərbaycanda əmək qabiliyyətli əhalinin 36%-i bu sektorda məşguldur. Kənd təsərrüfatı neftdən sonra ixracatda ikinci mühüm sahədir. Bununla belə, kənd təsərrüfatının ümumi ixracda payı ildən-ilə azalır. DSK məlumatlarına nəzər salsaq, 2007-ci ildə kənd təsərrüfatının ixracda xüsusi çəkisi cəmi 8 faiz təşkil edib. 1990-cı illərin əvvəllərində kənd təsərrüfatı sektorunun ixracda payı 30% təşkil edirdi. Lakin müstəqillik əldə etdikdən sonra neft sektoruna qoyulan investisiyalar hesabına aqrar sektorun iqtisadiyyatda payı getdikcə azaldı.

Kənd təsərrüfatı sahəsinə nəzər saldıqda Azərbaycanda çox əlverişli təbii şərait var. Azərbaycanın ərazisi 86,6 min km²-dir və bu torpaqların 45,9 min km²-i kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan ibarətdir. Hazırda 16,2 min km² ərazidə kənd təsərrüfatı istehsalı həyata keçirilir. Bu rəqəm ümumi potensial kənd təsərrüfatı torpaqlarının 32%-ni təşkil edir. Bu ərazinin 10,9 min km²-i suvarılan əkinçilik üçün yararlıdır.

Azərbaycanın iqtisadi siyasətində əsas prioritet olan qeyri-neft sektorunda gedən proseslər ölkədə neft strategiyasının həyata keçirildiyi ilk illərdən başlayıb. Azərbaycanda iqtisadi inkişaf modeli fəal şəkildə formalaşan iyirminci əsrin əvvəllərinə qədər iqtisadi islahatların dərinləşdirilməsində qeyri-neft sektorunun əsas elementləri prioritet istiqamətə çevrildi. Ölkənin qeyri-neft-qaz sektorlarının bərpası və modernləşdirilməsi artıq ciddi şəkildə aparılıb. Azərbaycan zəngin sərvətlərə, əlverişli coğrafi əraziyə, iqtisadiyyata malikdir.

Qeyri-neft sektorunun artımının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin mühüm parametrlərindən biri regional amillərlə bağlıdır. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının regionları əsasən qeyri-neft məhsulları üzrə ixtisaslaşmışdır. Azərbaycan Respublikasının SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə rayonlar əsasən kənd təsərrüfatı həmçinin emal sənayesi üzrə ixtisaslaşmışdır. SSRİ-nin dağılması eyni zamanda mərkəzləşdirilmiş iqtisadi münasibətlər sisteminin süqutu nəticəsində emal sənayesi və kənd təsərrüfatının vəziyyəti ciddi durğunluq vəziyyətində idi.

Dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişafına verdiyi dəstəyin mühüm amillərindən biri də onun müəssisələrinin mənfəətinin artması ilə sıx bağlıdır. Ölkəmizdə iqtisadiyyatın əhəmiyyətli bir hissəsi özəlləşdirilib. Xüsusi mülkiyyətin üstünlüyü azad rəqabət üçün əlverişli mühit yaradır. Qeyri-neft sektoru sahibkarlarının mənfəətinin artması bu sahədə istehsal olunan məhsulların dövriyyəsinin sürətlə artması ilə bağlıdır. Qeyri-neft sektorunun inkişafı sahibkarların gəlirlərini artıracaq. Belə ki, ölkədə həyata keçirilən uğurlu iqtisadi, maliyyə və vergi siyasəti nəticəsində sahibkarların daxili və xarici bazarlarda mövqelərini möhkəmləndirməyə həvəsləndirilərək yeni iş yerlərinin yaradılması hədəflənib.

Qeyri-neft sektorunun artımına dövlət dəstəyi vergi güzəştlərinin tətbiqi ilə sıx bağlıdır. Vergi güzəştlərinin tətbiqi müəyyən müddət ərzində büdcə gəlirlərinin azalmasına səbəb olsa da, qeyri-neft sektorunun inkişafı məhsula olan daxili tələbat üçün mühüm ilkin şərt yaradacaq.

İnvestisiyaların həyata keçirilməsi və onların tənzimlənməsi mexanizmləri Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnvestisiya fəaliyyəti müxtəlif iqtisadi cərəyanların və nəzəriyyəçilərin marağında olmuşdur.

Qeyri-neft sektorları və investisiyaların qarşılıqlı əlaqələrinin düzgün başa düşülməsi çox vacibdir. İnvestisiyaların həcmi sosial vəziyyətə və iqtisadi motivasiyaların formalaşmasına mütləq təsir göstərir. Dünyada gedən iqtisadi proseslər göstərir ki, istənilən iqtisadiyyatın inkişafı ancaq investisiya ilə mümkündür.

Dünyada baş verən qloballaşma nəticəsində, xüsusən 1990-cı illərdən etibarən ölkələr arasında iqtisadi sərhədlər aradan qalxmış, xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrdə investisiya qoyuluşları artmışdır [4].

Son illərdə qloballaşma dünyanı bir növ kiçik bir kəndə çevirdi və ölkələrin dünyadan təcrid olunması qeyri-mümkün hala gəldi. Qloballaşma nəticəsində bütün ölkələr siyasi, iqtisadi, maliyyə, mədəni və bir çox başqa məsələlərdə bir-birinə təsir göstərmişlər. Qloballaşma ilə iqtisadiyyat və ticarət daha liberallaşdı, investisiya azadlığı artdı və istehlakçı vərdisləri bir-birinə bənzəməyə başladı. Sektorlar və şirkətlər arasında əlaqələrlə yanaşı, xarici şirkətlər arasında əməkdaşlıq da sürətlə inkişaf etmiş və xarici kapitalın həcmi xeyli artmışdır.

İnvestisiyaların artırılmasında bu sahədə fəaliyyət göstərən milli qurumların rolu kifayət qədər yüksəkdir. Dünyanın ən önəmli universitetlərindən biri olan Oksford Universiteti tərəfindən 124 ölkə arasında araşdırma aparılıb. Araşdırmalar nəticəsində məlum olub ki, sərmayələri təşviq etmək üçün xərclənən hər dollar ölkəyə 189 dollar dəyərində xarici investisiya gətirir. Eyni zamanda araşdırmaların nəticələri göstərib ki, xarici investorların xərclədiyi hər 78 dollara yeni biznes yaradılır.

İnvestisiyaların göstəricilərindən Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiyaların hazırkı vəziyyəti aydın görünür. Müstəqillik illərində Azərbaycanda "açıq qapı" siyasəti həyata keçirilmiş və bu siyasətin şərtlərinə uyğun olaraq xarici investorlar tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi getdikcə artmışdır.

Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi dövlətin həyata keçirdiyi milli iqtisadi siyasətin bilavasitə elementi olan regional iqtisadi siyasətin səmərəliliyindən asılıdır. Müasir dünya praktikasında regional iqtisadi siyasət ölkənin bütövlükdə və regional miqyasda iqtisadi inkişafının idarə edilməsi funksiyası kimi görünür, dövlətlə regionlar arasında münasibətləri əks etdirir [2].

Qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilən dövlət inkişaf proqramlarında nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası və regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, əhaliyə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və əhalinin sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verir. Bundan əlavə, qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə illərdə dövlət proqramlarının icrası dövründə ümumi daxili məhsul qeyri-neft sektorunda 2,8 dəfə, sənayedə 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatında 1,3 dəfə, 1,7 faiz təşkil etmişdir. 2 milyondan çox yeni iş yeri və 100 mindən çox müəssisə yaradılıb; işsizlik 5 faiz, yoxsulluq 5,1 faiz azalıb.

Sahibkarlığın inkişafı həmçinin biznes mühitinin daha da inkişaf etdirilməsi Azərbaycan Prezidentinin iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətlərindən biridir. Dövlət proqramlarının qəbulundan ötən dövr ərzində ölkədə sahibkarlığın dinamik inkişafı və genişləndirilməsi, sahibkarlara dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, onların hüquqlarının müdafiəsinin etibarlı mexanizmlərinin yaradılması məqsədilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilib. Həyata keçirilən işlərin nəticəsidir ki, 2018-ci ildə ÜDM-də özəl sektorun payı 80 faizdən, məşğulluğun 75 faizindən çox olub, dövlət müəssisələrinin sayı 950 mini ötüb. Qeydiyyatda alınmış ticarət müəssisələrinin 66,6 faizini regionlar təşkil edir. Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətlər beynəlxalq təşkilatların, maliyyə institutlarının hesabatlarında öz əksini tapıb. Ötən dövrdə əhalinin gəlirlərinin artırılması istiqamətində əməli addımlar

atılmış, minimum əməkhaqqının yaşayış minimumuna endirilməsi siyasəti davam etdirilmiş, əmək siyasəti və əməkhaqqı sahəsində aparılan müdaxilə islahatları əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Beləliklə, ölkəmizdə regional inkişafın idarə edilməsi problemlərinin araşdırılması çox mühüm vəzifə kimi üzə çıxıb. Bu gün Azərbaycan dövləti regional inkişafı idarə etmək üçün yeni və daha səmərəli mexanizmlərin tapılması zərurəti qarşısındadır. Regional siyasətin inkişafının təhlili göstərir ki, onun məqsədləri zamanla dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq ilə daha sıx bağlıdır. Bu kontekstdə bir sıra məsələlərin həllinə ehtiyac var:

- Sosial-iqtisadi inkişaf məsələlərinin həlli istiqamətində hər bir regionda kifayət qədər maliyyə və resurs potensialının yaradılmasına köməklik göstərmək;
- regionlar arasında rəqəbətlə iqtisadi əlaqələrin qurulmasına köməklik;
- əmtəə, xidmət, kapital və əmək üçün regional bazarların vahid sistemi kimi dövlət bazarının inkişafı;
- Böyük mərkəzlərdə və sənaye ərazilərində işsizliyin sosial cəhətdən təhlükəsiz səviyyədə saxlanması;
- iqtisadi rayonlaşdırmanın təkmilləşdirilməsi;
- miqrasiya və s. tənzimlənməsi üçün tədbirlər görülməlidir.

Hazırda ölkəmizdə fəaliyyət göstərən tikinti şirkətləri dünya bazarına çıxmaq üçün bir çox uğurlu addım atdılar. Elmi texnologiya inkişafının son nailiyyətlərindən istifadə edən şirkətlərimiz Ukrayna, Gürcüstan, Liviya, Qazaxıstan, Rusiya və digər ölkələrin tenderlərində iştirak edir və tenderlərində uğurlu işlərini davam etdirir. Bütün bunlar tikinti sektorunun məqsədi ilə planlaşdırılan siyasətin nəticəsidir. Tikinti sektorundakı bir çox şirkətin fəaliyyəti və aralarındakı müsabiqə bu bazarda hədəf tədarükü yaratdı. Bu sektorun tədarük statusu da daxili istehsal potensialından asılı olaraq dəyişir. Bu səbəbdən tikinti sektoru olmayan sektorların qeyri-kommersiya sahələri kimi qəbul edilir [5].

Azərbaycanda tikinti sektorunun inkişafı 1997-ci ildə qanunlarda edilən dəyişikliklərlə və dövlətin inhisarçılığının ləğvi və özəlləşdirilmənin təşviqi ilə başladı. Bununla birlikdə, investorlar və sektora qoyulan investisiyaların sürətlə artmağa başladı.

Tikinti sahəsi ilə yanaşı Rabitə və informasiya texnologiyaları sektoru yeni, yüksək qazanc dərəcəsi sahəsi kimi tanınır. İnformasiya texnologiyaları sektoru bürokratik maneələrin aradan qaldırılmasına, vətəndaşlar və dövlət idarələri arasında ünsiyyəti asanlaşdırmağa əsaslanır. Eyni zamanda, inkişaf etmiş texnologiyalar hökumət idarələrində məhsuldarlığın artırılmasında böyük rol oynamışdır. AR iqtisadi siyasətinin vacib cəhətlərindən biri də yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyat yaratmaqdır. 2007-ci ildə, fevralın 13-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycanda Azərbaycanda informasiya-müasir texnologiyaların həyata keçirilməsini bildirdi. O vaxtdan etibarən bu sahənin inkişafına daha çox diqqət yetirilmişdir. Bu sahədə edilən investisiyaların miqdarı hər il artır. Davam edən prosesdə bu inkişaf və təşviqlə bu sahədə fəaliyyət göstərən bir çox şirkətin yaradılması qaçılmazdır.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı regionların sosial-iqtisadi yüksəlişinə, yoxsulluğun azaldılmasına da birbaşa təsir göstərir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı məhsulun ixrac strukturunda dominant mövqe tutmasının qarşısını alır, lakin məhsul ixracının bazar konyukturasından asılılığının azaldılmasına birbaşa təsir göstərir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlər sisteminə sürətli uyğunlaşması, iqtisadiyyatın davamlı artımı, ölkədə yoxsulluğun azaldılması, iqtisadiyyatın və ixracın şaxələndirilməsi ölkədə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafından asılı olacaq. Qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı bu sahələrdə məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını tələb edir. Aydındır ki, Azərbaycan Respublikası xam nefti dünya bazarına əsaslanaraq ixrac edir. AR müstəqilliyinin ilk illərində neftin dünya bazarına ixracının sürətləndirilməsi ölkəmizin beynəlxalq iqtisadi əlaqələr sisteminə strateji inteqrasiyasının başlanğıcını qoydu. Qeyri-

neft sektorunun artımı ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün çox vacibdir. Bunlara misal olaraq [3]:

- Ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətini artırır;
- Neftin tükənməsi ilə əlaqədar ölkə iqtisadiyyatında qarant kimi çıxış etmək;
- Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas mənbələrindən biri kimi çıxış edir;
- İşsizliyin qarşısını alır və buna görə də məşğul əhəlinin əksəriyyəti qeyri-neft sektorunda çalışır.

Yuxarıda sadalanan amillərə yaxından nəzər saldıqda bu gün və gələcəkdə qeyri-neft sektorunun milli iqtisadiyyatda, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında oynadığı rol daha yaxşı başa düşülür. Əhəlinin ümumi tələbatının ödənilməsində maliyyə sektorunda idxaldan asılılığın azaldılmasında və idxal inflyasiyasının saxlanılmasında qeyri-nağd sektorun rolu əvəzsizdir. Qeyri-neft sektoru dövlət gəlirlərinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Neftin tükənməsinə, neft sektorundan daxilolmaların böyük həcmdə olmasına baxmayaraq, büdcə gəlirləri son nəticədə real sektorun, qeyri-neft sektorunun davamlılığından asılıdır. Ona görə də qeyri-neft sektorunun inkişafı və şaxələndirilməsi ölkəmiz üçün prioritet məsələdir. ÜDM artımına təsir edən amillərə aşağıdakılar daxildir [1]:

- daxili tələbat infrastrukturunun dəyişdirilməsi;
- investisiya strategiyası, geri götürülmüş investisiyanın məbləği;
- maliyyə, bank və kredit sektorunda aparılan islahatlar nəticəsində yaranan istehsal və istehlak münasibətləri;
- yerli istehsalı yaradan dövlət xərclərinin həcmi;
- Ölkədə qanunvericilik bazasını təşkil edən institusional və struktur formalarda dəyişikliklər.

Bütün bu amillər ölkəmiz üçün həmişə ön plana çıxıb və həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasət nəticəsində keçid dövrü uğurla başa çatıb və şaxələndirmə prosesi hələ də davam etdirilir. 2020-ci ilə qədər Azərbaycanın iqtisadi inkişaf konsepsiyasında qeyri-neft sektorunun həcmi adambaşına 1000 dollar, ümumilikdə isə 10 milyard dollar artırılması nəzərdə tutulur. Bu konsepsiyanın digər məqsədi qeyri-neft ixracının ümumi idxala ekvivalent olmasıdır. Bu, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsində, neft qıtlığı zamanı tədiyyə balansının qorunmasında və itkilərin qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır.

Sənaye sektorunda əsas fəaliyyət istiqamətləri rəqabət qabiliyyətinin artırılması, investisiya və inkişaf fəaliyyətinin artırılması və qeyri-neft sektorunun səmərəli inkişafının təmin edilməsidir. İdxal olunan məhsulların bir hissəsi əvvəlki illərlə müqayisədə ölkəmizdə istehsal olunub. Nəticədə məhsulların yerli istehsalı artdı və idxal məhsullarından asılılıq azalmağa başladı.

AR Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi “açıq qapı” siyasəti nəticəsində xarici və hüquqi şəxslərin sayı 3 dəfə artıb.

Regionlarda sənaye sahəsinin inkişafına da önəm verilir. Odur ki, Mingəçevir Sənaye Parkının və Neftçala Sənaye Zonasının tikintisi ilə bağlı Sərəncamların imzalanması Azərbaycan Respublikasının regionlarında qeyri-neft sektorunun inkişafından xəbər verir. Azərbaycan Respublikasının əsas məqsədlərindən biri neftdən asılılığı dayandırmaq və kənd təsərrüfatının iqtisadi inkişafını təmin etməkdir. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatının inkişafı regionlarda yoxsulluğun azalmasına təsir göstərir. Kənd təsərrüfatı sektorunun özünəməxsus xüsusiyyətləri var və kreditin səmərəliliyi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sektor Azərbaycan Respublikası üçün strateji əhəmiyyətli və perspektivlidir. Bu vəziyyət dövlət sənədlərində də öz əksini tapıb və sektora kredit dəstəyinin vacibliyi ilə bağlı başqa arqumentlər də var. Əvvəla, kənd təsərrüfatı aşağı sahibkarlıq hesab olunur və inkişaf etmiş ölkələrdə fermerlər güclü dövlət dəstəyindən istifadə edirlər. İkincisi,

fermerlərin gəliri iqlim şəraitindən asılıdır. Əlverişsiz hava şəraiti zamanı onların fəaliyyətini davam etdirmək üçün əlavə vəsait tələb olunur. Ərzaq təhlükəsizliyində kənd təsərrüfatının mühüm rolunu nəzərə alsaq, bu problemin həlli çox vacibdir.

İstehsal sənayesinin zəif inkişafının digər səbəbləri kimi şirkətlərin texnoloji infrastrukturunun köhnəlməsi, istehsal prosesinin müasir standartlara cavab verməməsi, adekvat və təlim keçmiş kadrların olmaması göstərilir.

Digər prioritet qeyri-neft sektorlarından biri də kənd təsərrüfatı sənayesidir. Bu sahə birbaşa və dolayısı ilə ərzaq məhsullarının ümumi təchizatını ödəyir.

Ölkəmizdə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün əlverişli torpaq-iqlim şəraiti vardır. Ölkənin təbii iqlim şəraiti bütün rayonlarda çoxlu bitkilərin, hətta bəzi rayonlarda ildə iki dəfə məhsul yetişdirilməsi üçün əlverişlidir. Digər müsbət amil isə ilboyu otlaq sahələrindən istifadə etmək mümkündür.

Əhalinin regionlara görə formalaşmış vərdisləri, eləcə də ölkənin təbii iqlim şəraiti ayrı-ayrı bölgələrdə müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsinə şərait yaratmış, regionları müəyyən məhsulların becərilməsi üzrə ixtisaslaşmasına sövq etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən “Azərbaycan 2020” inkişaf konsepsiyasının iqtisadi, siyasi və sosial əhəmiyyəti müasir şəraitdə ölkəmizin və onun xalqının inkişafının müsbət nəticələrini reallaşdırmışdır. İlham Əliyevin 2011-ci il noyabrın 29-da imzaladığı “Azərbaycan 2020-nin gələcəyə baxışı”nın hazırlanması və həyata keçirilməsi haqqında sərəncamı çox mühüm və tarixi sənəddir. “Azərbaycan 2020-nin gələcəyə baxışı”nın hazırlanması haqqında sərəncamda qeyd olunur ki, bu konsepsiyanın qəbulu ilə Azərbaycan Respublikası yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Bu addımın əsas məqsədi çoxşaxəli, səmərəli və innovativ iqtisadiyyat yaratmaq, sosial inkişafa nail olmaq və mədəniyyət, elm və sosial həyat sahələrində yeni nailiyyətlər əldə etmək, əhalinin rifahı üçün beynəlxalq standartlara cavab verməkdir.

Aşağıda “Azərbaycan 2020 Gələcəyə Baxış” inkişaf konsepsiyasının mühüm aspektləri verilmişdir.

- Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, dövlətin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi və saxlanılması;
- Müstəqil iqtisadi və siyasi institutların daha da inkişaf etdirilməsi, dövlət funksiyalarının həyata keçirilməsi və qeyri-hökumət təşkilatlarının rolunun artırılması;
- İqtisadiyyatda qeyri-neft sahələrinin artımı və inkişafı istiqamətində davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi, iqtisadi inkişaf istiqamətlərinin şaxələndirilməsi, ÜDM-in və dövlət büdcəsinin təşkilində təbii ehtiatların əmsalının azaldılması və prioritetliyinin təmin edilməsi;
- İqtisadi sahədə innovasiya siyasətinin həyata keçirilməsini və inkişaf etdirilməsini təmin etmək üçün güclü motivasiya sisteminin işlənilib hazırlanması;
- Azərbaycan Respublikasının bütün sektorlarında mövcud resurslardan və coğrafi yerlərdən istifadə etməklə müasir sosial-iqtisadi inkişaf ehtiyaclarına çıxışın təmin edilməsi;
- AR iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması, milli məhsulların beynəlxalq bazarlara çıxarılmasının təmin edilməsi;
- ölkədə sosial yoxsulluğun səviyyəsinin minimuma endirilməsinə, aztəminatlı və orta gəlirli ailələrin iqtisadi rifahının yüksəldilməsinə və onların cəmiyyətdə əhəmiyyətinin və rolunun artırılmasına yönəlmiş siyasətin saxlanılması tədbirləri;
- ölkəmizdə səhiyyə, təhsil və humanitar sahələrin inkişafına xüsusi nəzarət, yüksək insan inkişafının təmin edilməsi, AR xalqının bilik və bacarıqlarının səmərəli strukturunun yaradılması, üstünlüklərdən istifadə etməklə inkişaf modelinə keçidin təmin edilməsi;

• İstər Azərbaycan Respublikasında, istərsə də dünyada sülhün, müstəqilliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində ölkəmizin səylərinin artırılmasına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Bütün bunları nəzərə alaraq, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasında aşağıdakı əsas məqamları nəzərdən keçirmək olar:

• Müasir Respublika nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasının uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərinin və məqsədlərinin aydınlaşdırılması;

• Siyasi və iqtisadi məqsədlərinə çatmaq üçün konsepsiyanın istiqamətini və mərhələlərini müəyyən etmək;

• Ölkənin dövlət-özəl tərəfdaşlığının siyasi formasının və strukturunun müəyyən edilməsi;

• Azərbaycan Respublikasının perspektivli konseptual strategiyasında iqtisadi və sosial sahənin, innovasiya və elmin əsas vəzifələri və prioritetləri, o cümlədən iqtisadiyyatda mühüm struktur dəyişiklikləri;

• Ölkənin inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi, uzunmüddətli regional inkişafın əsaslarının təkmilləşdirilməsi.

Bu konsepsiyanın tətbiqi sübut edir ki, Azərbaycan Respublikası hazırda dünyanın ən sürətlə inkişaf edən ölkələri sırasındadır. Müstəqilliyin ilk illərinə nisbətən Azərbaycan Respublikası iqtisadi və siyasi cəhətdən irəliləmişdir. Daxili resurslar sahəsində həyata keçirilən investisiya layihələri, iqtisadi proseslərin genişləndirilməsi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin açarıdır. Keçid dövrü arxada qaldı və ən əsası istehlak, bölgü, istehsal və mübadilə sahələrində bazar münasibətləri əsas rol oynamağa başladı.

Azərbaycanda ixracın inkişafı üçün veriləcək təkliflər və ya görülməli tədbirlər ayrı-ayrılıqda ölkələr və şirkətlər şəklində nəzərdən keçirilə bilər. İxracıla bağlı həm ölkə, həm də şirkət əsasında alınacaq qərarlar və atılacaq addımlar ixracatda lazımi uğuru gətirəcək.

İxracın artırılması dünya iqtisadiyyatında inkişafı yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının qurulmasında mühüm rol oynayır. Azərbaycanın rəqabət qabiliyyəti, ilk növbədə, istehsal prosesinin düzgün işləməsindən asılıdır. Bunun ilkin şərti ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsidir. Makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə yönəlmiş iqtisadi siyasət qısa müddətdə ixracı mənfi təsir göstərsə də, uzunmüddətli perspektivdə ixracı artıracaq və digər alternativ iqtisadi siyasətlərin həyata keçirilməsini də sadələşdirəcək.

Makroiqtisadi və siyasi sabitliyin təmin edilməsi: Neftin qiymətinin son 2 ildə sürətlə aşağı düşməsi nəticəsində Azərbaycanda iqtisadi sabitlik əldə oluna bilmir. Uğurlu ixrac performansını təmin etmək üçün uzunmüddətli strategiyalar müəyyən edilməlidir. Ancaq son 1-2 ildə ölkədə müşahidə olunan yüksək inflyasiya şirkətlərin həm daxili, həm də beynəlxalq bazarlarda uzunmüddətli düşünməsinə, strategiyalarını inkişaf etdirməsinə mümkün deyil. Bu səbəbdən ixracın davamlı artmasının əsas şərti olan iqtisadi sabitliyin təmin edilməsi zəruridir.

Qurumlarda İdarəetmə Üslubunun Yenidən Qurulması: Bir çox təşkilat və qurumlar ixrac prosesində birbaşa və ya dolaylı tənzimləyici rol oynayır. Bu səbəbdən ixracıla bağlı qurumlar arasında ikitərəfli koordinasiyanı təmin etmək üçün bu sahədə bütün məsuliyyətləri birləşdirən bir qurumun yaradılması çox uyğun bir qərar olardı.

İnvestisiya-istehsal-ixrac zəncirinin qurulması: Məlum olduğu kimi, ixracın sabit və davamlı artımının təmin edilməsi investisiya və istehsalla bağlıdır. Sabit sərmayələrin olmadığı və ya aşağı səviyyədə qaldığı bir ölkədə ixracı yalnız cari istifadə nisbətlərini yüksəltməklə və ya böhran vəziyyətlərində həyata keçirilən tələbin azaldılması siyasətləri nəticəsində istehsalı ixracı yönəltməklə artırmaq olar. Bu səbəbdən stabil ixrac üçün investisiya-istehsal-ixrac zənciri qurulmalıdır.

Nəticə etibarilə, zəngin sənaye potensialına malik Azərbaycan öz imkanlarını əsaslı şəkildə qiymətləndirərək, ixrac yönümlü yeni modelin yaradılması, eləcə də qeyri-neft

sənayesinin aktivləşdirilməsi əsasında tədricən innovativ sənaye siyasəti yoluna qədəm qoyur. Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun müasir vəziyyəti qanə edici vəziyyətdə deyil. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu sahənin inkişafı üçün bir çox ciddi addımlar atılıb, mövcud potensialın yarısından belə hələ də istifadə olunmayıb. Qeyri-neft sektorlarının ÜDM-də ümumi payının nəzərdən keçirilməsi mövcud vəziyyəti anlamağa kömək edir. Bu sektorun makroiqtisadi göstəricilərinin artım dinamikasını inkişaf etdirmək üçün bu sahənin ixrac potensialı nəzərə alınmalı və genişləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mehdiyev X.O. “Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına retrospektiv baxış: müqayisəli təhlil”, Bakı, Qanun, 2015, 256 səh.
2. Məmmədov İ. “Qeyri-neft sektorunun inkişaf maraqları”, Bakı, Elm, 2013, 365 səh.
3. Nəsirov A. “Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət siyasəti, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının müasir sahədə əsas istiqamətləri”, Bakı, Şərq, 2000, 183 səh.
4. Rüstembəyov Q. “Faktorlar ixrac potensialının inkişafını təsvir edir”, Bakı, Bakı Dövlət Universiteti, 2009, 325 səh.
5. Süleymanov E. “Azərbaycan iqtisadiyyatı”, Bakı, Şərq və Qərb çap evi. 2010, 365 səh.

QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN DAVAMLİ İNKİŞAFININ VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Qönçə Kərimli

XÜLASƏ

Neft hasilatının Azərbaycan iqtisadiyyatında aparıcı rolu onunla bağlıdır ki, son illərdə neft və neft məhsullarının satışından əldə olunan gəlirlər mühüm iqtisadi və sosial problemlərin həlli üçün büdcə gəlirlərinin əhəmiyyətli hissəsini təmin edir. Lakin neft sənayesinin üstünlüyü uzunmüddətli perspektivdə dünya enerji bazarlarındakı vəziyyət, beynəlxalq siyasi vəziyyət və digər neqativ halların yaranması ilə əlaqədar iqtisadiyyatın qeyri-sabit inkişafına səbəb ola bilər. Bu kontekstdə Azərbaycanın neft-qaz sənayesinin ölkə iqtisadiyyatına davamlı və tarazlı artımı təmin edən ən səmərəli strateji inkişaf istiqamətlərinin tapılmasına yönəlmiş tədqiqatlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

СОСТОЯНИЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НЕНЕФТЯНОГО СЕКТОРА И ЕЕ ОЦЕНКА

Гонча Керимли

АННОТАЦИЯ

Ведущая роль нефтедобычи в экономике Азербайджана обусловлена тем, что в последние годы доходы от реализации нефти и нефтепродуктов обеспечивают значительную часть доходов бюджета для решения важных экономических и социальных задач. Однако доминирование нефтяной отрасли в долгосрочной перспективе может привести к неустойчивому развитию экономики в связи с конъюнктурой мировых энергетических рынков, международной политической конъюнктурой и возникновением других негативных ситуаций. В этом контексте особое значение имеют исследования, направленные на поиск наиболее эффективных

стратегических направлений развития нефтегазовой отрасли Азербайджана, обеспечивающих устойчивый и сбалансированный рост экономики страны.

STATE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NON-OIL SECTOR AND ITS ASSESSMENT

Goncha Karimli

SUMMARY

The leading role of oil production in the economy of Azerbaijan is due to the fact that in recent years, the income from the sale of oil and oil products provides a significant part of the budget income for solving important economic and social problems. However, the dominance of the oil industry in the long term may lead to the unstable development of the economy due to the situation in the world energy markets, the international political situation and the emergence of other negative situations. In this context, research aimed at finding the most effective strategic development directions of Azerbaijan's oil and gas industry, which provide sustainable and balanced growth to the country's economy, is of particular importance.

44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN VƏ DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN MÖVQEYİ

Sona Quliyeva
BDU-nun magistri
sonakuliyeva@gmail.com

Açar sözlər: vətən müharibəsi, beynəlxalq təşkilatlar, xarici dövlətlər, beynəlxalq hüquq

Ключевые слова: Отечественная война, Международные Организации, иностранные государства, международное право

Keywords: civil war, international organizations, foreign states, international law

Qarabağ müharibəsindən 30 il keçməsinə baxmayaraq, Dağlıq Qarabağın mübahisəli statusu münaqişəyə səbəb olan əsas məqamlardan biri kimi danışıqlar masasında, diplomatik yolla öz həllini tapmadı. 1988-1994-cü illəri əhatə edən müharibə ölkənin milli kimliyində və siyasi-mədəni ənənələrində dərin izlər qoysa da, Azərbaycan münaqişəni Ermənistandan fərqli olaraq, məhz beynəlxalq hüquqla təsdiqlənmiş ərazi bütövlüyünün təminatı çərçivəsində həll etmək yolunu seçdi. Qarşı tərəf tarixi başlanğıcı yüz il əvvələ, qondarma soyqırım faktlarına söykənərək, davam edən münaqişəni hazırkı beynəlxalq siyasi arenanın “yeni dəbinə” çevrilmiş və həlli mümkün görünməyən etno-territorial və etno-siyasi münaqişələr kontekstində təqdim etməyə çalışdı.

44 günlük Vətən müharibəsi dünyanın diqqət mərkəzində idi. Böyük dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycana və Ermənistanla atəşkəs çağırışı edirdilər. Vətən müharibəsi dövründə Beynəlxalq təşkilatlar həmişə olduğu kimi bitərəf mövqe göstərmiş və münaqişənin həlli istiqamətində heç bir ciddi addım atmamış, bunlarla yanaşı Ermənistanı işğalçı dövlət mövqeyindən təqsirləndirməmişdir. İstər ATƏT-in MINSK qrupu, istərsə də, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının münaqişəli məsələnin həll olunmasında fəaliyyətini, rolunu müsbət qiymətləndirmək olmaz. BMT Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsinə hər zaman "ikili standart" yanaşmasını göstərmişdir. Sadəcə bir nümunə ilə bu məsələyə belə aydınlıq gətirilə bilər ki, Liviyada diktatora qarşı BMT TŞ-nin çıxardığı bir qətnamə dərhal və böyük iradə ilə icra olunduğu halda, BMT TŞ-nin Ermənistanla bağlı ayrı-ayrı vaxtlarda qəbul etdiyi 4 qətnamə 30 ildir ki, icra edilmirdi. Bu hal hər zaman dünya siyasətində ikili standartların mövcudluğundan, dünya siyasətinin formalaşmasında, millətlər və dövlətlərarası münasibətlərin inkişafında mühüm təsirə malik ölkələrin ikili siyasətindən xəbər vermişdir. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı BMT TŞ-nin 4 qətnaməsi də Liviyaya dair qətnamə kimi qətiyyətlə və operativ bir formada icra edilə bilərdi.

BMT-nin qətnamələr qəbul etdikdən sonra kənarda durması, qərarın yerinə yetirilməsi ilə bağlı məcburetmə tədbirləri görməməsi son nəticədə qətnamələrin icrasız qalmasına şərait yaratmışdır. Ermənistandan BMT qətnamələrinin tələblərini özxoşuna yerinə yetirməsini gözləmək və ona qarşı məcburetmə tədbirləri görməmək BMT-nin nüfuzuna ciddi zərbə vurdu. Şübhəsiz ki bəzi Qərbi dövlətlərinin təsiri altında Liviyaya qarşı operativ qərarlar qəbul edərək onun icrasına başlayan BMT-nin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı çoxsaylı qətnamə və qərarlarına eyni münasibəti göstərməməsi 30 ilə yaxın müddətdə ciddi suallar doğurmuşdur. Bu da öz növbəsində 192 üzvü olan BMT-nin, əslində, bir neçə aparıcı dövlətin nüfuz dairəsində olduğunu, daha dəqiqi, "fövqəlgüclər" in təsiri altında hərəkət etdiyini göstərir. BMT-nin yaradılmasından 70 ildən çox keçməsinə baxmayaraq, müasir beynəlxalq təhlükəsizlik arxitekturasının dünyanın üzləşdiyi çoxtərəfli çağırış və hədələrə vaxtında və səmərəli yanaşması hələ də sual altındadır. Bu da əsasən, təşkilatda çıxarılan qərarların həyata keçirilməsi

mexanizmlərinin müasir tələblərə cavab verməməsi ilə şərtlənir. BMT-nin hansısa ciddi qərarlar qəbul etməsi Təhlükəsizlik Şurasının 15 daimi üzvünün konsensusa gəlməsindən asılı olması təşkilatın çevik və dinamik fəaliyyətini əngəlləyir. Eyni zamanda, Təhlükəsizlik Şurasına üzv dövlətlərin heç də hamısının veto hüququna malik olmaması da bəzi hallarda "ikili standart" qərarların qəbuluna gətirib çıxarır (21).

BMT tərəfindən Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində qəbul edilən qətnamə və qərarların 30 ilə qədər uzun bir müddətdə hələ də icra olunmaması BMT-nin icra mexanizmlərinin siyasiləşdiyini göstərir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev 2003-cü ilin sentyabrında Baş nazir statusunda BMT Baş Assambleyasının sessiyasında çıxış edərkən BMT-nin strukturunda dəyişikliklər edilməsini, onun perspektiv fəaliyyət strategiyasında əsaslı dəyişikliklər edilməsi məsələsini ön plana çəkmişdir. Həmin qətnamələrdə təşkilat respublikanın ərazi toxunulmazlığını bir daha önə çəkmiş, hərbi əməliyyatlara son qoyulması və işğalçı qüvvələrin Azərbaycan Respublikası ərazisindən çıxarılması tələblərini irəli sürmüşdür, lakin 30 ildir BMT işğalçı Ermənistanı qarşı heç bir preventiv tədbir həyata keçirməmiş, qəbul etdiyi qətnamələrə hörmətlə yanaşmamışdır. BMT nin Təhlükəsizlik Şurasının vəzifəsi olduğu halda 2020-ci il 27 sentyabr-10 noyabr tarixlərini əhatə edən Qarabağ müharibəsi zamanı Azərbaycan Respublikası BMT nin Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini təkbaşına həyata keçirmək məcburiyyətində qalmışdır.

Məlum olduğu kimi UNİCEF BMT-nin strukturuna daxil olan fondlardan biridir. Təəssüflər olsun ki, bu fond nə müharibəyə qədər nə də müharibə dövründə ermənilərin Azərbaycan uşaqlarına, sivillərə qarşı olan hərbi cinayətlərinə, bununla yanaşı Ermənistanın öz uşaqlarını müharibəyə cəlb etməsinə demək olar ki, ciddi bir münasibət göstərməyib. Hətta UNİCEF rəsmi "Twitter" hesabında Dağlıq Qarabağ münaqişə zonasında ermənilərin hərbi cinayətlərinin qurbanı olan uşaqların adlarını yazmasına baxmayaraq, həmin uşaqların Azərbaycanlı olduğunu və ermənilər tərəfindən qətlə yetirildiyini vurğulamamışdır.

Müharibənin ilk vaxtlarında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş katibi Antoniu Quterreş "hər iki tərəf təcili sürətdə döyüşləri dayandırılmalı, gərginliyi azaltılmalı və təxirə salınmadan mənalı danışıqlara qayıtılmalıdır" sözləri ilə çıxış edib. Təşkilat 2020-ci il 29 sentyabrda vəziyyətlə bağlı qapalı formada təcili müzakirə aparacağını açıqlamışdı (15).

ATƏT - in MİNSK qrupu yaradıldığı zamandan bu günə kimi işğalçı Ermənistanı təzyiq etməyib və etmək də istəməyib. Təbii ki, Minsk qrupu həmsədr olan üç ölkə məsələni həll etmək istəsəydi, Ermənistanı sanksiyalar tətbiq edərdi. Minsk qrupu həmsədrləri BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvləridir, 30 il ərzində istənilən məsələni həll edə bilərdilər. Beynəlxalq cinayət olmasına və Cenevrə konvensiyasına zidd olmasına baxmayaraq Minsk qrupu Ermənistanın qanunsuz məskunlaşma aparmasına etiraz etməmişdir. Minsk qrupunun uzun illər cinayətə susması torpaqlarımızı erməniləşdirməyə, Azərbaycan mədəni irsini silməyə təşviq mesajı olmuşdur.

NATO- nun münaqişənin həll edilməsinə təsir göstərəcəyi iddia edilsə də, Alyans zaman-zaman münaqişəli məsələdə neytral olduğunu bəyan etmişdir. Hələ ötən illərdə "NATO Cənubi Qafqazda sabitləşdirici qüvvə kimi: Bu günkü çağırışlar və bölgədə inkişaf" adlı seminardakı çıxışında NATO rəsmisi Maqnus Eycefsen deyib ki, NATO Qarabağ münaqişəsinin həllində iştirak etmir və bu məsələyə münasibətdə dəfələrlə özünün neytral mövqeyini ortaya qoyub. Hələ 2016-cı il aprel döyüşləri zamanı Azərbaycan tərəfdən NATO üzvü olan Türkiyə hərbiçilərinin də iştirak etməsi ilə bağlı özünə ünvanlanan suala cavabında deyib: "Mən bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, alyansın hər bir üzvünün hər hansı məsələyə münasibətdə müstəqil qərar qəbul etmək hüququ var. Onların özlərinin xarici siyasətində hansı addımları atmasının NATO-ya hər hansı bir aidiyyəti yoxdur. Konkret olaraq NATO Qarabağ münaqişəsinə qarışmır və neytral mövqe nümayiş

etdirməkdə davam edir". NATO tez-tez Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində fəaliyyət göstərən ATƏT in MİNSK qrupunun fəaliyyətini dəstəklədiyini bəyan etmişdir. Alyansın baş katibi Yens Stoltenberg bildirmişdi ki: "Biz prosesdə maraqlıyıq və bütün tərəfləri münaqişənin sülh yolu ilə həllinə hədəflənən səyləri davam etdirməyə rəğbətləndiririk".

NATO rəsmiləri hər zaman regionda təhlükəsizlik məsələlərini yaxından izlədiklərini, mövcud vəziyyət ilə bağlı NATO dövlətləri arasında narahatlığın olduğunu dilə gətirmişlər, proseslərə birbaşa cəlb olunmasalar da əsas mövqelərinin MİNSK qrupuna kömək etmək olduğunu bildirmişlər və qeyd etmişlər ki, NATO tərəflər və Minsk qrupu həmsədrləri tərəfindən problemin sülh yolu ilə həlli istiqamətində atılan addımlara kömək göstərməyə davam edəcəkdir. Düzdür, NATO heç vaxt Qarabağ münaqişəsinin həllində vasitəçilik missiyasını üzərinə götürməyib. Amma Minsk qrupunun iki üzvü - ABŞ və Fransa NATO üzvüdür. Alyans öz üzvlərinə münqişənin həll olunması üçün hər hansı təzyiqlər göstərə bilərdi.

44 günlük Vətən müharibəsi dövründə Avropa Şurasının rəhbəri Şarl Mişel Avropa İttifaqı sammitinin ilk gündü iclasının nəticələri haqqında danışarkən, Dağlıq Qarabağda kəskinləşən vəziyyəti dərhal dayandırmağa, diplomatik danışıqlar və siyasi dialoqlara başlamağa çağırıb. AŞ-nın rəhbəri Şarl Mişel bildirmişdir ki, biz ATƏT-in MİNSK qrupu daxilində siyasi dialoqu bərpa etmək üçün digər beynəlxalq qüvvələr ilə birlikdə əlimizdən gələn bütün səyləri göstəririk, və bu zorakılığı dayandırmağın yeganə yoludur. Avropa İttifaqı Xarici İşlər və Təhlükəsizlik Siyasəti üzrə Ali nümayəndəsi Cozef Borrellin bəyanatında ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrələrinin rəhbərliyi altında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üzrə heç bir ilkin şərt qoyulmadan danışıqlara dərhal qayıtmağın zəruriliyini vurğulanmışdır.

Azərbaycanın ən yaxın yoldaşı və qardaşı məhz güclü siyasi dəstək verən Türkiyə olmuşdur. Lakin döyüş meydanında nə etdiksə özümüz etdik, müasir silahlar, avadanlıqlar, ən əsası da vətənimizi azad edən Azərbaycan əsgəri və zabıtları oldu. Türkiyənin bu proseslərə cəlb edilməsi, iştirakı və legitim hüququ Cənubi Qafqazın hər üç ölkəsi-Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanla sərhədinin olmasından irəli gəlir. Türkiyə Cümhuriyyəti bir qonşu olaraq, region üçün sabitliyi, təhlükəsizliyi təmin edə bilən və təmin edən, beynəlxalq hüququ müdafiə edən bir kimi çıxış edir. Hal-hazırda müharibədən sonra siyasi nizamlanmanın həyata keçirilməsində və sabitliyin qorunub saxlanmasında Türkiyənin rolu çox mühim və müsbətdir. Türkiyənin Müdafiə naziri Hulusi Akar Azərbaycanın tərəfində olduğunu vurğulayıb qeyd etmişdir ki, Ermənistanın mövqeyi Qafqazda sülh və sabitliyin ən böyük əngəlçisidir. Ədalət və İnkişaf Partiyasının sözcüsü Ömər Çelik rəsmi "Twitter" səhifəsində etdiyi paylaşım ilə Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzkar hücumlarını sərt qınayıb. Türkiyə prezidentinin sözcüsü İbrahim Kalın məsələ ilə bağlı bildirmişdir ki, bu hücumlara qarşı Türkiyə hər zaman Azərbaycanın yanında olacaq. O həmçinin Erməni xalqını onları fəlakətə sürükləyən hökumətlərinə və onları kukla kimi oynadanlara qarşı çıxmağa, gələcəklərinə sahib çıxmağa dəvət etmişdir.

ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrələrindən ABŞ və Fransa Cənubi Qafqaza təsir imkanları azdır. Fransa prezidenti Emmanuel Makronun Cənubi Qafqaz siyasəti hər zaman yanlış olmuşdur. Fransa keçmiş prezidenti Nikola Sarkozinin həm Ermənistan, həm də Azərbaycanla yaxşı münasibətləri var idi. Sarkozi prezident olarkən həm Ermənistan, həm də Azərbaycana səfərlər etmişdi. Ancaq Emmanuel Makron isə prezident olduqdan sonra yalnız Ermənistanla səfər etdi, Azərbaycana isə, gəlmədi. Makron bununla da Ermənistanla üstünlük verdiyini göstərdi və mövqeyini sona qədər dəyişmədi. Fransa Xarici İşlər Nazirliyinin sözcüsü etdiyi açıqlamada "Fransa qarşıdurmadan son dərəcə narahatdır" ifadəsini işlətməmişdir. Makrondan fərqli olaraq ABŞ prezidenti Donald Tramp Azərbaycanla Ermənistan arasındakı müharibəyə qarışmaq istəmədi. ABŞ Dövlət katibinin birinci

müavini Stiven Biqan Azərbaycan Xarici İşlər naziri Ceyhun Bayramov və Ermənistan Xarici İşlər naziri Zöhrab Mnatsakanyanla əlaqə saxlayaraq hər iki tərəfi təcili hərbi əməliyyatları dayandırmağa, vəziyyəti daha da gərginləşməmək üçün aralarındakı mövcud birbaşa rabitə əlaqələrindən istifadə etməyə və regiondakı gərginliyi daha da artıran ritorika və hərəkətlərdən uzaq olmağa çağırırdı. ATƏT-in Minsk qrupunun amerikalı sabiq həmsədr Riçard Hoqland da qeyd etmişdir ki, Beynəlxalq hüquqa görə, Ermənistan başqa bir suveren dövlət olan Azərbaycanın suveren ərazisinə soxulub və işğal edib. O həmçinin əlavə edib ki, ABŞ-ın əsas siyasəti bütün millətlərin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü dəstəkləmək və qorumaqdır.

Mövcud münaqişənin həll olunmasında regionun əsas güclü aktoru kimi Rusiyanın məhz Ermənistan hökumətinin maraqlarının təminatçısı kimi tirajlanmasına baxmayaraq, Moskvanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşdığının şahidi olmuşuq. Münaqişənin həll olunmasında potensial çəkisinə, Minsk qrupunda həmsədr olmasına baxmayaraq, müxtəlif zamanlarda, həmçinin 2004- cü, 2010- cu illərdə rəsmi Moskva Rusiyanın Dağlıq Qarabağ münaqişəsində üzərinə birbaşa məsuliyyəti götürməyəcəyini və uzun illər davam edən qarşıdurmaya daxil olmayacağını elan edərək neytral bir mövqe bildirmişdir. Bu mənada Tomas de Valin qeyd etdiyi kimi, rəsmi Moskvanın Qarabağ münaqişəsindəki yeri Abxaziya, Cənubi Osetiya və ya Ukraynadakı mövqeyindən böyük ölçüdə fərqlənirdi. Rusiya uzun illər davam edən bu münaqişənin həllində birbaşa rol oynamadan, vasitəçilik missiyasını qərb ölkələri ilə birgə aparmağa səy göstərdi

Həmsədr ölkələrdən yalnız Rusiya prosesə müdaxilə edə bilirdi. Kreml müharibənin ilk günlərində " neytral " qalmağa üstünlük verirdi. Rusiya hələ müharibənin əvvəlindən işğalçı Ermənistanla hərbi yükləri göndərməyə başlamışdı. Rusiya Xarici İşlər Nazirliyi bəyanatında Dağlıq Qarabağda Suriya Liviyadan muzdluların gətirilməsindən narahatlıq ifadə edirdi lakin Azərbaycan heç vaxt muzdlulardan istifadə etmədi. Çünki Prezident İlham Əliyevin də söylədiyi kimi Azərbaycan ordusunun resursları kifayət qədərdir, əlavə canlı qüvvəyə ehtiyacımız yoxdur.

Müharibə dövründə Ermənistan saxta xəbərlər yayıdı ki, guya Türkiyənin F - 16 təyyarələri Ermənistan səmasında onların hərbi təyyarələrini vurub. Belə bir saxta xəbəri yaymaqda əsl məqsəd təbii ki, Rusiyanın Türkiyəyə qarşı adekvat addımın atılmasına nail olmaq idi. Bundan başqa Paşinyan da belə bir fikir səsləndirmişdi ki, lazım gələrsə Rusiyanın Ermənistandakı hərbi bazalarından istifadə edə bilirlər. Lakin bu gülünc bir bəyanatdır, çünki buna Paşinyan Kremlin qərarı olmadan özbaşına qərar verə bilməzdi. Belə bir qərarın verilməsi Rusiya üçün regional riskləri artırırdı. Digər tərəfdən isə, Rusiya Dağlıq Qarabağdakı ermənilərə birbaşa dəstək versə idi, Azərbaycan və Türkiyə ilə münasibətləri gərginləşdirə bilirdi. Məntiqlə bu Kremlin maraqlarına cavab verməyəcəkdi, çünki Ermənistan Rusiyanın hərbi müttəfiqi olsa da, Kremlin Bakı və Ankara ilə tərəfdaşlıq münasibətləri var və bu bütün tərəflər üçün faydalıdır. Azərbaycan və Türkiyə Rusiyanın bölgədə əsas iqtisadi tərəfdaşlarıdır, birgə layihələr reallaşdırılır. Həmçinin də Rusiya Dağlıq Qarabağdakı ermənilərə birbaşa dəstək versəydi, müharibənin sərhədi genişlənə, eyni zamanda Şimali Qafqazda Rusiya üçün təhlükəli proseslər başlaya bilirdi.

Siyasi Araşdırmalar İnstitutunun direktoru Sergey Markov Report İnformasiya Agentliyinin Rusiya bürosuna açıqlamasında bildirib ki, danışıqlar, ilk növbədə, Ermənistanın təqsiri üzündən pozulduğuna görə müharibənin bərpası labüddür. Ermənistan rəhbərlərinin mövqeyi açıq-aşkar danışıqları pozmağa yönəlmişdi. Dağlıq Qarabağ uğrunda döyüş əməliyyatları aparmaq Azərbaycanın haqqıdır, çünki dünyanın bütün ölkələri Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın bir hissəsi kimi tanıyır, BMT də bu mənada qəti mövqeyini dəfələrlə ifadə edib. Rusiya da dəfələrlə bildirib ki, Ermənistan KTMT çərçivəsində müttəfiqdir, amma Dağlıq Qarabağ Ermənistanla aid

deyil, odur ki, Qarabağ ərazisindəki hərbi əməliyyatlarla bağlı Rusiya vasitəçilikdən savayı, hər hansı öhdəlik daşımır (21).

Rusiya son 4 ildə iki dəfə Azərbaycana mane olub. Azərbaycan ordusu 2016-cı ilin aprel ayında əks-hücuma başlayanda ərazilərin bir hissəsini azad edib irəli gedirdi. Bu məqamda Moskvadan zənglər gəldi və Bakının inandırdılar ki, atəşkəs elan olunsa "mərhələli həll" planı işə düşəcək. Moskva vədini yerinə yetirmədi. Bu ilin iyul ayında da sərhəddə döyüşlər olanda Kreml yenə prosesə müdaxilə etdi. Bu dəfə isə vəziyyət fərqli oldu. Türkiyə və Azərbaycan birlikdə Rusiyadan Azərbaycana edilən diplomatik təzyiqləri neytrallaşdırdılar.

İrənin mövqeyi də xeyli anlaşılmazlıqlar yaratmışdı. Məlum olduğu kimi virtual məkanda şəkillər və videolar yayılaraq, Şərqi Azərbaycan vilayətinin sərhəd - keçid məntəqələri vasitəsi ilə Rusiya hərbi texnikasının "Kamaz" yük maşınlarında Ermənistanla göndərildiyini iddia edirdilər. Lakin 2020-ci il 29 sentyabr tarixində İran rəsmisi vurğulayıb ki: "Bu avtomobillərlə heç bir hərbi texnika daşınmayıb. Sosial şəbəkələrdə yayılan görüntülər Ermənistanın Rusiyadan aldığı və İran ərazisindən keçən yük maşınlarına aiddir. Lakin bir daha qeyd edirəm ki, həmin yük maşınlarında heç bir hərbi texnika yoxdur. Bununla belə, hər hansı anlaşılmazlığın ya mümkün istifadə hallarının qarşısının alınması məqsədilə, Rusiyaya məxsus yük maşınlarının Norduz gömrüyündən Ermənistanla hərəkəti dayandırılıb. Hazırda həmin yük maşınları müvafiq dəqiq yoxlamalar aparılması üçün Norduz gömrükxanasının dayanacağına yerləşdirilir" (11).

İsrail rəsmiləri 44 günlük müharibə dövründə istər hərbi, istərsə də siyasi cəhətdən hər zaman Azərbaycanın dəstəkcisi olmuşdur. İsrailin keçmiş xarici işlər və müdafiə naziri Aviqdor Liberman öz açıqlamasında bildirmişdir ki, tarixə nəzər saldıqda da görünür ki, hələ Sovet İttifaqı yaranmamışdan əvvəl də Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın əzəli torpağı olmuşdur. Aviqdor Liberman əlavə etmişdir ki, Ermənistanın Baş Naziri dəyişdikdən sonra hər kəs ümid edirdi ki, müsbət yöndə dəyişikliklər olacaq, lakin Paşinyan bu ümidləri doğrultmadı. İrəliləyiş əldə etmək bir kənara, Paşinyan daha da sərt mövqe tutaraq "Dağlıq Qarabağ Ermənistandır və nöqtə deyər məlum bəyanat verdi", - deyən partiya lideri beynəlxalq hüquq nöqtəyi - nəzərindən Dağlıq Qarabağın Azərbaycan torpağı olduğunu xatırladı, əlavə edib ki, məhz buna görə də heç bir BMT üzvü olan dövlət, hətta Ermənistanın özü də Dağlıq Qarabağı suveren qurum kimi tanımayıb. İsrail rəsmiləri 44 günlük müharibə dövründə və daha əvvəldən tarixi gerçəklik, beynəlxalq hüquq baxımdan mövqelərinin tamamilə birmənalı olduğunu qeyd etmiş, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyini və bu ərazi bütövlüyü bərpa olunmadan regionda məsələnin həllinin mümkün olmadığını bildirmiş. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tarixi, beynəlxalq, milli mənafəbaxımdan İsrailin rəsmi mövqeyi olduğunu demişlər. Vurğulamaq lazımdır ki, İsrail Azərbaycanın müstəqilliyini tanımış ilk ölkələrdən biridir. İsrail-Azərbaycan münasibətləri strateji xarakter daşıyır və ən yüksək səviyyədə - hökumətlərarası və dövlətlərarası etimad, daimi qarşılıqlı dialoq səviyyəsində dəstəklənir. Bu gün bu strateji tərəfdaşlıq iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında, o cümlədən kənd təsərrüfatı, yüksək texnologiyalar, səhiyyə və hərbi-texniki tərəfdaşlıq sahələrində həyata keçirilir. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, İsrail dünya bazarında Azərbaycan neftinin əsas strateji alıcılarından biridir.

Ermənistanın növbəti təxribatı nəticəsində başlanan əks-hücum əməliyyatları zamanı Pakistan Azərbaycanın yanında oldu, 30 ildən bəri işğal altında qalan torpaqlarımızın azad edilməsi uğrunda Vətən müharibəsi günlərində daim Azərbaycanın haqq işini və ədalətli mübarizəsini dəstəklədi. Pakistan Azərbaycana hər zaman siyasi dəstək vermişdir. Hindistan mediasında Pakistan hərbiçilərinin Azərbaycana göndərilməsi kimi xəbərlərin yayımlanması isə tamamilə əsassız iddialar idi. İslamabad Ermənistanla müharibədə heç bir qüvvə göndərməyib və bunu Pakistan rəsmisi də təstiq etmiş və əlavə etmişdir ki, bəzi tərəflərin bu addıma əl atması bölgədə gərginliyi artırmaq məqsədi daşıyır. Senator Sehar Kamran da bu çətin gündə Azərbaycan xalqının yanında olduğunu bildirib: "Təmas xətti

boyunca erməni qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın mülki əhalisinin hədəf alınması BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin və beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinin kobud şəkildə pozulmasıdır. Beynəlxalq sülhə və təhlükəsizliyə ciddi təsirləri ola biləcəyi üçün hər hansı bir hərbi gərginliyin qarşısının alınması vacibdir"(13).

ƏDƏBİYYAT

1. Akif Nağı. Qarabağ Müharibəsi. Bakı, 2009, 112s.
2. Niyaz Hacıyev. Dağlıq Qarabağın tarixindən sənədlər. Bakı, 2005, 192s.
3. Yaqub Mahmudov, Şükür Kərim. Qarabağ: real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı, 2005, 380s.
4. Kamal Makili-Aliev. Contested Territories and International Law: A Comparative Study of the Nagorno-Karabakh Conflict and the Aland Islands Precedent. "Taylor Francis". 2019, 114 pages.
5. Emil Souleimanov. Understanding Ethnopolitical Conflict: Karabakh, South Ossetia, and Abkhazia Wars Reconsidered. "Palgrave Macmillan UK". 2013, 250 pages.
6. <https://eurasianet.org/new-armenia-azerbaijan-fighting-a-long-time-in-the-making>
7. <https://www.aa.com.tr/en/azerbaijan-front-line/armenia-using-ypg-pkk-terror-group-against-azerbaijan/1989826>
8. <https://apa.az/en/domestic-news/Hikmet-Hajiyev:-%22International-community-should-adequately-respond-to-the-use-of-terrorist-forces-by-Armenian-against-Azerbaijan%22-331711>
9. <https://apa.az/en/frontline-news/Prosecutor-General's-Office:-As-a-result-of-Armenian-provocations-24-civilians-killed-and-121-injured-332105>
10. <https://www.trtworld.com/opinion/how-russia-is-helping-armenia-portray-the-azerbaijan-clash-as-a-holy-war-40144>
11. https://apa.az/az/dagliq_qarabag/Iran-rsmisi-Rusiyaya-mxsus-yuk-masinlarinin-Ermnistana-hrktinin-dayandirildigini-bildirib-607638
12. <https://www.reuters.com/article/us-armenia-azerbaijan-france/france-calls-on-armenia-azerbaijan-to-end-hostilities-idUSKBN26I0CE>
13. <https://report.az/xarici-siyaset/pakistan-senati-ermenistanin-azerbaycana-hucumunu-pisleyib/>
14. <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/13508.htm>
15. <https://www.france24.com/en/20200930-un-security-council-calls-for-immediate-end-to-fighting-in-nagorno-karabakh>
16. <https://in.reuters.com/article/armenia-azerbaijan-martial-law/nagorno-karabakh-announces-martial-law-and-total-mobilization-idINKBN26I086?il=0>
17. [https://azertag.az/xeber/Prezident Ilham Aliyev BMT Bas Assambleyasinin 75 ci sessiyasinin umumi debatlarinda videoformatda chixis edib VIDEO-1594345](https://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_BMT_Bas_Assambleyasinin_75_ci_s_essiyasinin_umumi_debatlarinda_videoformatda_chixis_edib_VIDEO-1594345)
18. <https://warontherocks.com/2020/10/the-second-nagorno-karabakh-war-two-weeks-in/>
19. <https://qafqazinfo.az/news/detail/pakistan-sefiri-azerbaycana-desteyi-prezidentle-gorusde-de-beyan-etdi-foto-299839>
20. <https://www.bbc.com/news/world-europe-54314341>
21. <https://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/aprel/165607.htm>

44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARIN VƏ DÜNYA DÖVLƏTLƏRİNİN MÖVQEYİ

Sona Quliyeva

XÜLASƏ

Vətən müharibəsi nəticəsində Azərbaycan Respublikası tarixi ədaləti bərpa etdi. Azərbaycan işğalçılar üzərində həm diplomatik, həm də hərbi qələbə qazandı. 30 ilə yaxın bir dövrdə münafişənin həllində vasitəçi kimi tanınan səriştəsiz və istəksiz Beynəlxalq təşkilatların edə bilmədiyini Azərbaycan Respublikası öz hərbi bazası və müzəffər ordusu hesabına, beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanaraq 44 gündə tam qələbə ilə bitirdi.

ПОЗИЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ И МИРОВЫХ ГОСУДАРСТВ В 44-ЕХ ДНЕВНОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ

Сона Кулиева

АННОТАЦИЯ

В результате Отечественной войны, Азербайджанская Республика восстановила историческую справедливость. Азербайджан одержал и дипломатическую, и военную победу над оккупантами. То, что не сделали международные организации, Азербайджанская Республика, за 44 дня основываясь на нормах международного права, за счет своей военной базы и победоносной армии, одержала полную победу.

THE POSITION OF INTERNATIONAL ORGANISATIONS AND WORLD STATES DURING THE 44-DAY PATRIOTIC WAR

Sona Guliyeva

SUMMARY

As a result of the Patriotic War, the Republic of Azerbaijan restored historical justice. Azerbaijan won both diplomatic and military victory over the occupiers. The Republic of Azerbaijan ended the victory of the incompetent and reluctant international organizations recognized as mediators in the settlement of the conflict with a complete victory in 44 days at the expense of its military base and victorious army, based on the norms of international law.

DƏRİN ÖYRƏNMƏ ƏSASLI HÜCUM AŞKARLAMA SİSTEMLƏRİNİN İŞLƏNMƏSİ

Yusifov İslam Mahmud oğlu
Bakı Mühəndislik Universitetinin II kurs magistrantı
iyusifov@std.beu.edu.az

Açar sözlər: Süni intellekt, kibermüdafiə, erkən xəbərdarlıq sistemləri, müdaxilənin aşkarlanması və qarşısının alınması sistemləri.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, киберзащита, системы раннего предупреждения, системы обнаружения и предотвращения вторжений.

Key words: Artificial intelligence, cyber defense, early warning systems, intrusion detection and prevention systems.

Giriş. Məqalədə ilk növbədə süni intellekt mövzusunda bəhs edilir, bu anlayışın nə demək olduğu, onun fərqləri və bu texnologiyanın inkişafındakı çətinliklərdən bəhs edilir. Sonrakı hissələrdə məqalənin əsas mövzunu təşkil edən süni intellekt texnika və üsullarının kibermüdafiə sistemlərində necə istifadə edildiyi izah edilməyə çalışılıb. Xüsusilə erkən xəbərdarlıq, müdaxilənin aşkarlanması və qarşısının alınması sistemlərində süni intellektin istifadəsi çox vacibdir. Kiber müdafiə üçün istifadə edilən mövcud süni intellekt tətbiqlərinin araşdırılması, getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edən bu mövzuda gələcəkdə edilməsi düşünülməli elmi işlərə də töhfə verəcək.

Süni İntellekt

Süni intellekt, ağılla hərəkət edə bilən və eyni dərəcədə və ya bəzən daha yaxşı - normal olaraq insanlar tərəfindən yerinə yetirilə bilən vəzifələrin öhdəsindən gələ bilən sistemlərin və proqram təminatının inkişafı ilə məşğul olan kompüter elminin alt sahəsidir. İşlənmiş bir çox koqnitiv süni intellekt metodlarından (naxışların tanınması, koqnitiv intellekt, neyron şəbəkələr, smart agentlər, süni immun sistemlər, maşın öyrənməsi, verilənlərin əldə edilməsi, qeyri-səlis məntiq, evristika və s.) kiberməkanda fəal şəkildə istifadə olunur.

İnsanın tək düşünmə qabiliyyətinə əlavə olaraq necə düşünəcəyinə əsaslanaraq nəticələr çıxarmağa əsaslanan süni intellektə güclü süni intellekt, insan kimi düşünə bilməyən, lakin insan kimi davranan bilməyən süni intellektə isə zəif süni intellekt deyilir. Bu fərq bəzi mənbələrdə də aparıla bilər (düşünmə/davranış, insani/məntiqi). Həqiqi simulyasiyaların (güclü süni intellekt) və ya insan kimi düşünən və nəticələrini insanın necə düşündüyü sualına əsaslanan sistemlərin real modeli, məlum olduğu qədər, hələ mövcud deyil. Bu səbəbdən hadisələri insan kimi qəbul edən və reaksiya verən süni intellektin yaradılmasının həlli çox çətin bir problem olduğu məlumdur. Zəif süni intellektin ən yaxşı nümunəsi IBM tərəfindən şahmat oyunu üçün hazırlanmış Deep Blue adlı kompüterdir. Yaxşı şahmat oyunçusu olmasına baxmayaraq, Deep Blue insan kimi düşünə və hərəkətlərini edə bilməz. Bu iki kateqoriyadan başqa üçüncü kateqoriya olaraq zəif və güclü arasında inkişaf etdirilən süni intellekt nümunələri də var. Baxmayaraq ki, bu sistemlər insana bənzər mülahizələrdən bələdçi kimi istifadə edə bilsələr də, onları mükəmməl modelləşdirmə məqsədi rəhbər tuta bilməz. Belə bir sistemin ən yaxşı nümunələrindən biri də IBM tərəfindən hazırlanmış IBM Watson-dur. Watson təbii dildə hazırlanmış suallara cavab verə bilən sual-cavab kompüter sistemidir. Bu nümunələrə uyğun gələn dəlillərə əsaslanaraq məndəki nümunələri tanımaq qabiliyyətini birləşdirmək qabiliyyətinə malikdir. Digər müvafiq nümunə Google tərəfindən hazırlanmış Google Brain-dir. Google Brain dərin öyrənməyə əsaslanan süni intellekt tədqiqat layihəsidir. Google Brain-in iş strukturu beynin həqiqi strukturundan ilhamlanaraq beyin kimi iş quruluşuna malikdir. Neyronların davranışına əsaslanan dərin öyrənmə sistemləri təsvir və nitqin tanınması kimi tapşırıqlar üçün öyrənmə təbəqələri ilə işləyir.

AI-lər üçün başqa bir fərq ümumi AI və dar AI-dir. Ümumi məqsəd üçün nəzərdə tutulmuş və çox xüsusi məqsədi olmayan süni intellekt ümumi süni intellekt adlanırsa, süni intellekt dar termini müəyyən məqsədə çatmaq üçün nəzərdə tutulmuş süni intellekt üçün istifadə olunur [1].

Kiber müdafiədə süni intellekt

Kibermüdafiə kritik infrastrukturulara, qurum və təşkilatların, dövlət və hökumət strukturlarının, habelə milli təhlükəsizlik çərçivəsində nəzərdə tutulan bütün digər şəbəkələrin informasiya təhlükəsizliyinə qarşı mümkün kiberhücum və təhdidləri aradan qaldırmaq və ya zərəri minimuma endirmək üçün hazırlanmış kompüterdir və bu təhlükələrdən yarana biləcək zərərlər şəbəkənin müdafiə mexanizmləridir. Kibermüdafiə infrastrukturun və ya məlumatların dəyişdirilməməsi üçün hücumların və ya təhdidlərin vaxtında aşkarlanması və qarşısının alınmasına diqqət yetirir. Kiberhücumların mürəkkəbliyi və həcmi ilə kibermüdafiə əksər təşkilatlar üçün həssas məlumatların və aktivlərin qorunmasını təmin etmək üçün vacibdir. Kibermüdafiə həmçinin həssas məlumatların və aktivlərin yerləşdiyi mühitin cəlbədiciliyinin azaldılması, kritik yerlərin və məlumatların qiymətləndirilməsi və başa düşülməsi, hücumun aşkarlanması və reaksiya və cavab imkanlarının artırılması, həmçinin təcavüzkarların yollarını, üsullarını və sahələrini tanımaq kimi mövzuları əhatə edir. Kibermüdafiə kibertəhlükəsizliyə verdiyi töhfələrlə yanaşı, təhlükəsizlik strategiyalarının hazırlanmasına, resurslardan ən səmərəli şəkildə istifadə edilməsinə və xüsusilə kritik nöqtələrdə təhlükəsizliklə bağlı resursların və xərclərin effektivliyinin artırılmasına da töhfə verir.

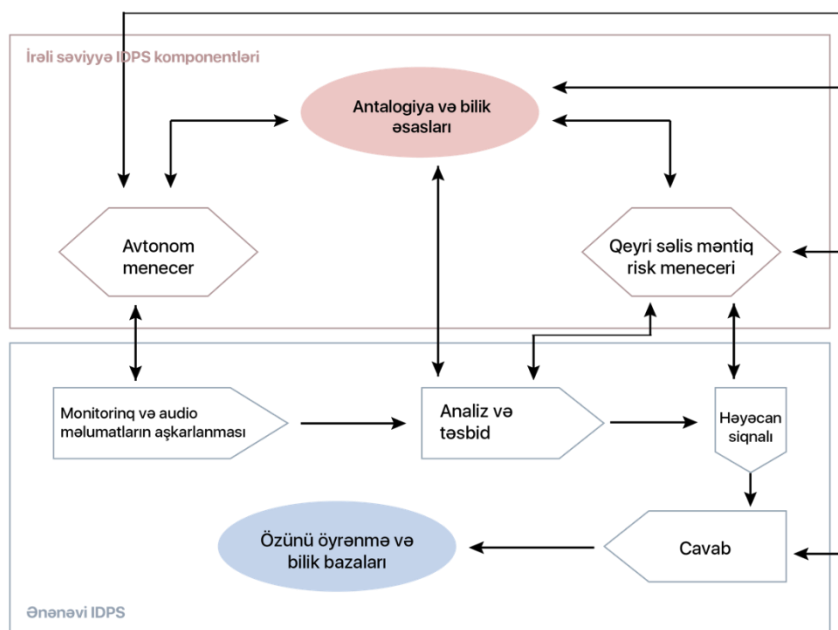
Qeyd edildiyi kimi, kiberhücumların qarşısının alınması və kiber təhdidlərin qarşısının alınması kibermüdafiənin təməl daşlarıdır. Lakin bu hücum və təhdidləri tam aradan qaldırmaq mümkün deyil. Bu hücumlara və təhdidlərə mümkün qədər tez cavab vermək və mümkün zərəri minimuma endirmək çox vacibdir. Mövcud təhlükəsizlik proqram təminatı verilənlər bazası və alqoritmləri məhdud tutum və imkanlara malikdir və çox vaxt yeni təhlükə vektorlarının sürətli təkamülü və dəyişməsinin öhdəsindən gələ bilmir. İntellektual təhlükəsizlik sistemində hazırlanmış süni intellekt alqoritmləri yaranan və hətta dəyişən təhlükələri müəyyən etmək və onlara cavab vermək potensialına malikdir [2].

Bu gün informasiya təhlükəsizliyi həlləri çox vaxt iki kateqoriyaya bölünür: analitik tərəfindən idarə olunan və ya nəzarətsiz maşın öyrənməsi ilə idarə olunan. Nadir və ya anomal nümunələri aşkar etmək üçün nəzarətsiz maşın öyrənməsindən istifadə yeni hücumların aşkarlanmasını artırır bilər. Bununla belə bu, daha çox yanlış müsbət və xəbərdarlıqlara səbəb ola bilər. Bunun üçün ilk növbədə bu yanlış pozitivlərin düzgünlüyünü yoxlamaq üçün əhəmiyyətli miqdarda analitik say tələb olunur. Bu cür yanlış həyəcan siqnalları həyəcan yorğunluğuna və inamsızlığa səbəb ola bilər və zaman keçdikcə analitikaya əsaslanan həllər və əlaqədar zəifliklərə səbəb ola bilər. İnformasiya təhlükəsizliyi sənayesinin qarşısında duran və hər biri maşın öyrənmə həlləri ilə həll edilə bilən üç əsas problem aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- Etiketli məlumatların olması və ya olmaması: Bir çox təşkilatlarda əvvəlki hücumların etiketli nümunələri və nəzarət edilən öyrənmə modellərindən istifadə etmək bacarığı yoxdur.
- Davamlı inkişaf edən hücumlar: Nəzarət edilən öyrənmə modelləri mümkün olsa da, təcavüzkarlar davranışlarını daim dəyişdirərək bu modelləri ləğv edə bilirlər.
- Tədqiqat və ya təhqiqat üçün məhdud vaxt və büdcə: Hücumları araşdırmaq üçün analitiklərə məsləhət vermək bahalı və vaxt aparan prosesdir.

Bu problemləri həll etmək üçün həll yolları analitiklərin vaxtının səmərəli istifadəsinə töhfə verməli, yeni və yaranan hücumları erkən mərhələdə aşkar etməli, hücumların aşkarlanması ilə hücumların qarşısının alınması arasında reaksiya vaxtlarını azaltmalı və

son dərəcə aşağı yalan müsbət nisbətə malik olmalıdır. MIT tərəfindən hazırlanmış və Süni İntellektə əsaslanan AI2 adlı kibertəhlükəsizlik platforması bu həlləri təmin edə bilər.

Şəkil 1. AI2

A. Kibermüdafiədə erkən xəbərdarlıq, müdaxilənin aşkarlanması və qarşısının alınması sistemləri

Perspektivli kibermüdafiə sistemi ən azı üç səviyyəli kibertəhlükəsizliyi təmin etməlidir. Birinci səviyyəyə identifikasiya və autentifikasiya, kriptografik mühafizə, giriş nəzarət, audit, şəbəkə filtrasiyası və s. kimi ənənəvi statik kibermüdafiə mexanizmlərini ehtiva edir. İkinci səviyyəyə məlumatların toplanması, təhlükəsizliyin qiymətləndirilməsi, şəbəkə vəziyyətinin monitorinqi, hücum kimi proaktiv kibermüdafiə mexanizmləri daxildir. Üçüncü səviyyə şəbəkə vəziyyətinin vahid qiymətləndirilməsinə, müvafiq və ya optimal müdafiə mexanizmlərinin seçilməsinə və onların uyğunlaşdırılmasına həyata keçirən kibermüdafiə idarəetməsinə aiddir.

Ciddi kiberhücumlara qarşı effektiv kibermüdafiə üçün müdaxilənin aşkarlanması və qarşısının alınması sisteminin müəyyən xüsusiyyətlərə malik olması gözlənilir. Bu xüsusiyyətlərdən bəziləri:

Kiberhücum zamanı və ya dərhal sonra real vaxtda hücumun aşkarlanması.

- Yanlış müsbət həyəcan signalının minimuma endirilməsi.
- İnsan nəzarətini minimuma endirmək və əməliyyatların davamlılığını təmin etmək.
- Təsadüfi və ya hücumlar nəticəsində sistemdə baş verə biləcək itkilərə qarşı sistemin bərpasını təmin etmək.
- Təcavüzkarların sistemdə dəyişiklik etmək cəhdlərini aşkar etmək üçün özünə nəzarət qabiliyyətinə sahib olun.
- Monitorinq edilən sistemin təhlükəsizlik siyasətlərinə əməl edin.
- Zamanla sistem dəyişikliklərinə və istifadəçi davranışına uyğunluğu təmin etmək.

Kiber Müdafiə üçün Süni İntellekt Tətbiqləri

Qərar vermə səviyyəsində ənənəvi sabit məntiq dinamik inkişaf edən kiberhücumlarla mübarizə üçün səmərəsizdir. Buna görə də, xüsusilə kibermüdafiədə çeviklik və öyrənmə qabiliyyətini təmin edən süni intellekt metodlarından və tətbiqlərindən istifadə kimi daha

innovativ yanaşmalara ehtiyac var. Kibermüdafiəni nəzərə alsaq, mövcud Süni İntellekt metodları və arxitekturaları aşağıdakı kateqoriyalara bölünə bilər [4];

1) Neyron şəbəkələri: Neyron şəbəkələrinin 1957-ci ildə Frank Rosenblatt tərəfindən "perceptron"un kəşfindən başlayaraq uzun bir tarixə malikdir. Maşın öyrənməsində perceptron ikili təsnifatçıların (vektor nömrələri ilə təmsil olunan girişin müəyyən bir sinfə aid olub-olmadığını həll edən funksiyalar) nəzarətçi öyrənilməsi üçün hazırlanmış alqoritmidir. Bu neyron şəbəkələrinin ən məşhur elementlərindən biri süni neyronudur. Birlikdə işləyən az sayda perceptron problemləri öyrənə və həll edə bilər. Lakin neyron şəbəkələri çoxlu sayda süni neyronlardan ibarət ola bilər. Çoxlu süni neyronlardan ibarət neyron şəbəkələri kütləvi paralel öyrənmə və qərar qəbul etmə funksiyasını təmin edə bilər. Bu şəbəkələrin ən fərqləndirici xüsusiyyəti onların işləmə sürətidir. Onlar nümunənin tanınması, öyrənilməsi, təsnifatı və hücumlara cavab vermək üçün çox uyğundur. Onlar həm aparat, həm də proqram təminatına tətbiq oluna bilər.

Neyron şəbəkələri həm də müdaxilənin aşkarlanması və qarşısının alınması üçün əlverişlidir. Bu şəbəkələrdən DoS aşkarlanması, kompüter qurdlarının aşkarlanması, spam aşkarlanması, zombi aşkarlanması, zərərli proqramların təsnifatı və məhkəmə-tibbi araşdırmalarda istifadə edilməsi üçün elmi araşdırmalar və təkliflər irəli sürülüb [5].

2) Ekspert Sistemləri: Ekspert sistemləri ən çox istifadə edilən Süni İntellekt alətləridir. Ekspert sistemi bəzi tətbiqlərdə tapılan fəaliyyət sahələrində istifadəçi və ya digər proqram təminatı tərəfindən verilən suallara cavab tapmaq üçün istifadə edilən proqramdır. O tibbi diaqnostika, maliyyə və ya kiberməkan kimi sahələrdə qərarları dəstəkləmək üçün birbaşa istifadə edilə bilər. Problemlərin həlli üçün kiçik texniki diaqnostika sistemlərindən mürəkkəb, çox böyük və mürəkkəb hibrid sistemlərə qədər müxtəlif ekspert sistemləri mövcuddur. Konseptual olaraq, ekspert sistemi müəyyən bir tətbiq sahəsi haqqında ekspert biliklərinin saxlandığı bilik bazasını ehtiva edir. Bu bilik bazasına əlavə olaraq, bu bilik və vəziyyət haqqında əlavə məlumat əsasında cavablar əldə etmək üçün bir nəticə çıxarma mühərriki də var. Boş bilik bazası və nəticə çıxarma mühərriki birlikdə ekspert sistem qabığı adlanır. İstifadə edilməzdən əvvəl biliklə doldurulmalıdır. Ekspert sistem qabığı bilik bazasına məlumat əlavə etmək üçün proqram təminatı ilə dəstəklənməlidir və istifadəçilərin qarşılıqlı əlaqəsi üçün və hibrid ekspert sistemlərində istifadə oluna bilən digər proqramlarla genişlənməlidir. Ekspert sisteminin işləyib hazırlanması, birincisi ekspert sistem qabığının seçilməsi (uyğunlaşdırılması), ikincisi ekspert biliklərinin əldə edilməsi və bilik bazasının biliklərlə doldurulması deməkdir. İkinci addım birincidən daha mürəkkəbdir və birincidən daha çox vaxt aparır [6].

Kibermüdafiədə istifadə oluna bilən ekspert sistemlərinə misal olaraq təhlükəsizlik planlaması göstərmək olar. Bu sahədə istifadə olunan ekspert sistemi təhlükəsizlik tədbirlərinin seçilməsi vəzifəsini əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır və məhdud resurslardan ən yaxşı şəkildə istifadə etmək üçün təlimat verir. Bundan əlavə, müdaxilənin aşkarlanmasında ekspert sistemlərdən istifadə qədim dövrlərə gedib çıxır.

3) Ağıllı agentlər: Ağıllı agentlər onu xüsusi edən ağıllı davranışın bəzi xüsusiyyətlərinə malik proqram komponentləridir (təşəbbüskarlıq, agent ünsiyyət dilini anlamaq və ona reaksiya). Bu proqram komponentləri planlaşdırma, dəyişkənlik və əks etdirmə imkanlarına malikdir. O, proqram mühəndisliyində bir konsepsiya olaraq qəbul edilmişdi. Burada proqram agentləri proaktiv olan və agent ünsiyyət dilindən istifadə edən obyektlər kimi düşünülür. Bununla belə, agentləri və obyektləri müqayisə edərkən fərqlər göstərilə bilər ki, obyektlər passiv ola bilər və heç bir dili başa düşməyə ehtiyac duymur (baxmayaraq ki, o, dəqiq müəyyən edilmiş sintaksisi olan mesajları qəbul edir).

Bunu simulyasiya edərək kibermüdafiədən istifadə zamanı ağıllı agentlərin DDoS hücumlarına qarşı necə təsirli bir üsul olduğunu göstərən tədqiqatlar var. Bu araşdırmaların bəzilərinə bəzi hüquqi və kommersiya problemlərini həll etdikdən sonra mobil smart

agentlərdən ibarət “kiber polis”in hazırlanmasının mümkün olduğu da bildirilir. Bundan əlavə, hibrid multi-agent və neyron şəbəkə əsaslı müdaxilə aşkarlama sistemləri və agent əsaslı paylanmış müdaxilə aşkarlama sistemləri bu mövzuda digər elmi tədqiqatlardır.

4) Axtarış: Axtarış demək olar ki, hər bir ağıllı proqramda müxtəlif formalarda olur və onun səmərəliliyi çox vaxt bütün proqramın icrası üçün çox vacibdir. Həll üçün tələblərə cavab verərkən, tədqiqata rəhbərlik etmək üçün əlavə məlumatdan istifadə olunarsa, axtarış səmərəliliyi əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırıla bilər. Süni İntellektə bir çox axtarış metodları işlənib hazırlansa da və bir çox proqram təminatında istifadə olunsada, bu, ümumiyyətlə, Süni İntellektin istifadəsi kimi qəbul edilmir. Məsələn, axtarış proqramı dinamik proqramlaşdırmaya daxil edilmişdir, bu, xüsusilə optimal təhlükəsizlik problemlərinin həlli üçün istifadə olunur və Süni İntellekt tətbiqi kimi görünür. Andor ağacları, $\alpha\beta$ -axtarış, minimax axtarış və stoxastik axtarış oyun proqramlarında geniş istifadə olunur və kibermüdafiə üçün qərarların qəbulunda faydalıdır. Əvvəlcə kompüter şahmat oyunları üçün hazırlanmış $\alpha\beta$ -axtarış alqoritmi problemlərin həllində və xüsusilə iki hücumun mümkün olan ən yaxşı hərəkətlərini qiymətləndirmək və qərar verməkdə çox uğurludur. Ən az qazanma və ən çox itirmə proqnozlarından istifadə edən bu alqoritm çox sayda variantla məhəl qoymayaraq axtarışı sürətləndirir.

5) Öyrənmə: Öyrənmə bilik bazasını genişləndirmək və ya yenidən təşkil etməklə və ya nəticə çıxarmaq mexanizmini təkmilləşdirməklə bilik sistemini inkişaf etdirməkdir. Maşın öyrənməsi yeni biliklərin, yeni bacarıqların və mövcud biliklərin təşkilinin yeni yollarının əldə edilməsi üçün hesablama üsullarını əhatə edir. Təlim problemləri sadə parametrik öyrənmə (bəzi parametrlərin dəyərlərini və öyrənmə konsepsiyalarını öyrənmək, dil strukturları, funksiyalar və hətta davranış öyrənmə kimi simvolik öyrənmənin mürəkkəb formaları) nəticəsində yaranan mürəkkəbliyinə görə çox dəyişir. Süni İntellekt həm nəzarətli öyrənmə (müəllimlə öyrənmə), həm də nəzarətsiz öyrənmə üsulları təklif edir. Nəzarətsiz öyrənmə böyük həcmdə məlumat mövcud olduqda xüsusilə faydalıdır və bu üsul böyük jurnalların toplanan bildiyi kibermüdafiədə geniş yayılmışdır. Data mining əvvəlcə Süni İntellektə nəzarətsiz öyrənmə nəticəsində yaranmışdır. Elit öyrənmə sinfi paralel aparatda icra üçün uyğun olan paralel öyrənmə alqoritmləri ilə yaradılır. Bu öyrənmə üsulları genetik alqoritmlər və neyron şəbəkələri ilə təmsil olunur. Genetik alqoritmlər və qeyri-səlis məntiq metodları kibermüdafiə sahəsində, məsələn, təhlükənin aşkarlanması sistemlərində istifadə edilmişdi [7].

ƏDƏBİYYAT

1. S. Dilek, H. Çakır, M. Aydın, “Applications of Artificial Intelligence Techniques to Combating Cyber Crimes: A Review”, 2015.
2. R. High, “The Era of Cognitive Systems: An Inside Look at IBM Watson and How it Works”, IBM, 2012.
3. J. E. Kelly, “Computing, Cognition and the Future of Knowing”, IBM, 2015.
4. G. Klein, A. Ojamaa, P. Grigorenko, M. Jahnke, E. Tyugu, “Enhancing Response Selection in Impact Estimation Approaches”, Military Communications and Information Systems Conference (MCC), Wroclaw, Poland, 2010.
5. T. F. Lunt, R. Jagannathan, “A Prototype Real-Time Intrusion-Detection Expert System”, IEEE Symposium on Security and Privacy, 1988.
6. V. K. Pachghare, P. Kulkarni, D. M. Nikam, “Intrusion Detection System using Self Organizing Maps”, International Conference on Intelligent Agent & Multimedia Agent Systems, 2009.
7. “US Department of Defense Cyber Strategy”, US DoD, April 2015.

DƏRİN ÖYRƏNMƏ ƏSASLI HÜCUM AŞKARLAMA SİSTEMLƏRİNİN İŞLƏNMƏSİ

Yusifov İslam

XÜLASƏ

Müasir dövrümüzdə kibermüdafiə sahəsində proseslərin sürətini və istifadə edilən məlumatların miqdarını nəzərə alsaq, avtomatlaşdırma sistemlərinin köməyi olmadan yalnız insan gücündən istifadə edərək effektiv müdafiənin yaradılmasını gözləmək olmaz. Bununla belə, şəbəkələrə dinamik inkişaf edən hücumlardan effektiv müdafiə üçün klassik sabit alqoritmlərlə proqram təminatı hazırlamaq çətindir. Bu vəziyyət proqram üçün çeviklik və öyrənmə qabiliyyətini təmin edən süni intellekt üsullarından istifadə etməklə aradan qaldırıla bilər.

РАЗРАБОТКА СИСТЕМ ОБНАРУЖЕНИЯ АТАК ГЛУБОКОГО ОБУЧЕНИЯ

Юсифов Ислам

АННОТАЦИЯ

Учитывая скорость процессов и объем данных, используемых в сфере киберзащиты в нашу современную эпоху, невозможно рассчитывать на создание эффективной защиты с использованием только человеческих сил без помощи систем автоматизации. Однако сложно разработать программное обеспечение с классическими фиксированными алгоритмами для эффективной защиты от динамически развивающихся атак на сети. Эту ситуацию можно преодолеть, используя методы искусственного интеллекта, которые обеспечивают гибкость и способность к обучению для программы.

DEVELOPMENT OF DEEP LEARNING-BASED ATTACK DETECTION SYSTEMS

Yusifov Islam

SUMMARY

Given the speed of processes and the amount of data used in the field of cyber defense in our modern era, it is impossible to expect to create an effective defense using only human power without the help of automation systems. However, it is difficult to develop software with classical fixed algorithms for effective defense against dynamically evolving attacks on networks. This situation can be overcome by using artificial intelligence techniques that provide flexibility and learning ability for the program.

SURIYA BÖHRANININ HƏLLİNDƏ RUSİYANIN İŞTİRAKI

Həsənov Orxan Bəxtiyar oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
orxanhasanoff@gmail.com

Açar sözlər: Rusiya, siyasəti, Yaxın Şərqdə, Suriya, dövlətlər.

Ключевые слова: Россия, политика, Ближний Восток, Сирия, штаты.

Keywords: Russia, politics, Middle East, Syria, states.

Bu gün Yaxın Şərq yaxın tarixdə özünün inkişafının ən çətin və dinamik dövrlərindən birini yaşayır. Soyuq Müharibənin başa çatması Yaxın Şərqin regional sisteminin çoxdan formalaşmış və formalaşmış əsasını pozdu, buna görə region beynəlxalq münasibətlərin və dünya iqtisadi münasibətlərinin bipolyar sistemə daxil edildi.

Bu gün bir sıra Yaxın Şərq ölkələrində dövlətçilik böhranı, münaqişələr və vətəndaş müharibələri hökm sürür ki, burada təkcə regional oyunçular deyil, həm də qeyri-regional aktorlar iştirak edir. Bütün regional təhlükəsizlik sistemi böyük dəyişikliklərə məruz qalır, regionda nüfuz uğrunda rəqabət güclənir, qeyri-ənənəvi təhlükələr artır və “hibrid müharibələr” adlanan hadisələr yaranır. Bu vəziyyət regionun inkişafının özəllikləri, uzunmüddətli ərəb-İsrail münaqişəsinin həll olunmaması, eləcə də kollektiv Qərbin müdaxiləsi və “ərəb baharı” adlandırılan hadisələrin nəticələri ilə bağlıdır [3,səh.,336];

Suriyadakı böhran terrorizmin, müxtəlif silah növlərinin və ekstremizmin bütün dünyada yayılmasına gətirib çıxarır. Ona görə də Rusiya Suriyada vəziyyəti normallaşdırmağa çalışır. Rusiya BMT-dən yan keçmək üçün məcburedici tədbirlərdən və silahlı gücdən istifadəni qəbul etmir, çünki bu, təkcə Suriyada deyil, bütün Yaxın Şərqdə ziddiyyətlərin düynələrinin sərtləşməsinə kömək edir. Suriya böhranında Rusiya Suriya Ərəb Respublikasında beynəlxalq hüquq nöqteyi-nəzərindən yeganə legitim güc kimi mövcud rejimi dəstəkləyir.

Suriya böhranı 5 ildir müasir beynəlxalq münasibətlərin ən kəskin problemlərindən biridir. Rusiya Suriya münaqişəsinin həllinə yönəlmiş addımlar atır. Moskvanın mövqeyi bu böhrandan yeganə çıxış yolunun siyasi yollarla olduğunu anlamasına əsaslanır. Münaqişənin həlli üçün Rusiya bir neçə cəbhədə işləyir. Bu, ilk növbədə, qanuni Suriya hökumətinə diplomatik dəstək və onu kənar qüvvələr tərəfindən aradan qaldırmaq cəhdlərinin qarşısının alınmasıdır. İkincisi, Suriya münaqişəsinin kompromis həllini tapmaq məqsədi daşıyan Suriyalərarası danışıqlar prosesində fəal iştirakdır [2,səh.,203];

Rusiyanın milli təhlükəsizliyinə təhdid yaradır. İslamın Rusiyada dindarların sayına görə ikinci din olduğunu nəzərə alsaq, Rusiya vətəndaşlarının (əsasən İslam dininə etiqad edənlər arasında) hərbi əməliyyatlara cəlb edilməsi tendensiyası da təhlükəlidir. 2015-ci ilə olan məlumata görə, 2000-ə yaxın Rusiya vətəndaşı artıq İSİİ-in tərəfində döyüşür. Bu ona gətirib çıxara bilər ki, V.V. Putin, “İŞİD-in tərəfində döyüşən Rusiya və MDB ölkələrinin vətəndaşları orada təlim keçəcəklər və qayıdandan sonra Rusiya ərazisində fəaliyyət göstərə bilərlər”. Buna görə də Rusiya prezidenti Suriyadakı hərbi əməliyyatla bağlı çıxışında deyib ki, “Suriya ərazisindəki hərbiçilərimiz terrorla mübarizə aparır və bu mənada Suriya xalqının maraqlarını qoruyur [8,səh.,500];

Rusiyanın Suriya və Yaxın Şərqdə rəqabət aparan siyasi maraqlarını araşdıran Katz belə qənaətə gəlir ki, SAR prezidentinin qüvvələrinin Suriya ərazisinin böyük hissəsi və ya hətta hamısı üzərində nəzarəti bərpa edə biləcəyi hələ də qeyri-müəyyən olaraq qalır. Amma Bəşər Əsəd ölkəyə nəzarəti bərpa edə bilməsə belə, onun əleyhdarları çətin ki, onun rejiminin sağ qalmasını ciddi şəkildə hədələsinlər və ya ondan ərazilər qoparsınlar. Bu, Rusiya siyasətinin uğurundan xəbər versə də, Suriyada və onun ətrafında vəziyyət

Rusiya Federasiyası üçün çətin olaraq qalır, çünki bir çox oyunçular orada ziddiyyətli siyasi məqsədlər güdürlər [2];

Suriya vətəndaş müharibəsi boyu Rusiya və İran arasında münasibətləri gücləndirən, sərhədlər və əməkdaşlıq parametrləri ilə bağlı Moskva və Tehran arasında daha çox uyğunluğa töhfə verdi. Suriyada dəyişən hərbi dinamika ilə Astana prosesində Rusiya, İran və Türkiyə liderlik edir. Bununla belə, Moskvanın diplomatik və hərbi uğurları onu ABŞ, İsrail və İran arasında daha geniş regional münaqişəyə cəlb edib.

Rusiyanın Suriyaya humanitar müdaxiləsini öyrənən amerikalı tədqiqatçılar M.Sosnovski, P.Hastings qeyd edir ki, Rusiyanın Suriya vətəndaş müharibəsinə hərbi müdaxiləsi münaqişədə əsas rolun müxalifətdən Suriya hökumətinə keçməsinə səbəb olub. Son bir neçə ildə Rusiya humanitar qurumlar vasitəsilə Suriyadakı vəziyyətə nəzarəti həyata keçirib.

Suriyadaxili münaqişənin həllində Rusiyanın Suriya Ərəb Respublikasına yardımına həsr olunmuş (2012-2018), bu dövrdə Rusiyanın Yaxın Şərq siyasətində Suriya vektorunun elmi təhlilinin metodoloji aspektləri təqdim olunur. Bu məqsədlə Suriyadaxili münaqişənin həllində Rusiyanın Suriya Ərəb Respublikasına göstərdiyi yardımın məzmununun sistematik tədqiqi aparılıb, qarşıdurmanın əsas mərhələləri müəyyən edilib, Rusiya-Suriya münasibətlərinin səbəbləri və amilləri müəyyən edilib. Rusiyanın Suriya Ərəb Respublikasına siyasi, hərbi və humanitar dəstəyinin əsas istiqamətləri və xüsusiyyətləri aşkar edilmişdir [1,səh.,55];

Suriyada mürəkkəb daxili konfigurasiyaya malik silahlı münaqişə 2011-ci ilin martından davam edir. Suriya hökumət qüvvələrinin ən ciddi rəqibi Rusiya da daxil olmaqla, bir sıra ölkələrdə qadağan olunmuş “İslam Dövləti” və “Cəbhət ən-Nusra” terror qruplaşmalarıdır. Münaqişənin digər iştirakçısı Suriyaya qarşı mötədil müxalifət adlanan qrupdur, hərbi əməliyyatların başlanğıcında onun əsas zərbə qüvvəsi Azad Suriya Ordusu idi. Suriya münaqişəsinin digər tərəfi isə əvvəlcə Azad Suriya Ordusu sıralarında döyüşən, lakin sonra müstəqil hərəkət etmək qərarına gələn kürdlərdir.

Rusiyanın Suriyadakı əməliyyatı müxalifəti BMT Təhlükəsizlik Şurasının 2254 sayılı qətnaməsinə uyğun olaraq 2016-cı il yanvarın 29-da Cenevrədə başlayan sülh danışıqlarına getməyə məcbur etdi. Daha sonra fevralın 22-də Rusiya və ABŞ Suriyada hökumət qüvvələri ilə silahlı müxalifət qrupları arasında atəşkəsə dair razılığa gəldiklərini elan etdilər. Atəşkəs qüvvəyə mindikdən sonra Rusiya tədricən rus qrupunu Suriyadan çıxarmağa başlayıb. Ümumilikdə, 2015-ci ilin sentyabrından 2016-cı ilin martına qədər Rusiya aviasiyası doqquz mindən çox uçuş həyata keçirdi.[4,səh.,701];

ƏDƏBİYYAT

1. Аксенёнок Александр Сирийско-сирийское примирение: между Астаной и Женевой 12.11.2017 55.
2. Арбатов А. Американский удар по Асаду: радикальная эскалация сирийского конфликта, 11 апреля 2017 203.
3. Современная Сирия: Справочник / Под ред. Н.А. Мухитдинова. - М.: Наука, 1974. - 366 с.
4. Хитаб сейид ар-раис Башар Аль-Асад (Выступление г-на президента Башара Асада). - 2013. - 701.
5. Gray C. The Geopolitics of the Superpower. Lexington: The University of Kentucky Press, 1988.
6. Kaplan, Robert D. Supremacy by Stealth, Atlantic Monthly, vol. 46, No, 1.
7. 2003.

8. Luttwak, Edward The Political Uses of Sea Power. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1974. 500.
9. Mackinder H.J. Democratic Ideals and Reality. A Study in the Politics of Reconstruction. London, Constable and Company LTD, 19.
10. Mackinder H.J. The geographical pivot of history // The Geographical Journal, Vol. 170, No. 4, December 2004. pp. 298-321.

SURİYA BÖHRANININ HƏLLİNDƏ RUSİYANIN İŞTİRAKI

Həsənov Orxan

XÜLASƏ

Bu gün Yaxın Şərq yaxın tarixdə özünün inkişafının ən çətin və dinamik dövrlərindən birini yaşayır. Soyuq Müharibənin başa çatması Yaxın Şərqin regional sisteminin çoxdan formalaşmış və formalaşmış əsasını pozdu, buna görə region beynəlxalq münasibətlərin və dünya iqtisadi münasibətlərinin bipolar sisteminə daxil edildi. Rusiya diplomatiyası Suriya böhranının həllində böyük rol oynadı. Münaqişənin həlli üçün Moskvada Suriya müxalifət qüvvələri ilə bir sıra danışıqlar aparılıb.

УЧАСТИЕ РОССИИ В РАЗРЕШЕНИИ СИРИЙСКОГО КРИЗИСА

Гасанов Орхан

АННОТАЦИЯ

Сегодня Ближний Восток переживает один из самых сложных и динамичных периодов своего развития в новейшей истории. Окончание «холодной войны» нарушило давно сложившуюся и сформировавшуюся основу региональной системы Ближнего Востока, поэтому регион был включен в биполярную систему международных отношений и мирохозяйственных связей. Российская дипломатия сыграла большую роль в разрешении сирийского кризиса. В целях урегулирования конфликта в Москве был проведен ряд переговоров с силами сирийской оппозиции.

RUSSIA'S PARTICIPATION IN THE RESOLUTION OF THE SYRIAN CRISIS

Orkhan Hasanov

SUMMARY

Today, the Middle East is experiencing one of the most difficult and dynamic periods of its development in recent history. The end of the Cold War broke the long-established and formed basis of the regional system of the Middle East, so the region was included in the bipolar system of international relations and world economic relations. Russian diplomacy played a major role in solving the Syrian crisis. In order to resolve the conflict, a series of negotiations were held in Moscow with the Syrian opposition forces.

KİBERLOAFİNG VƏ LOG ANALİZİNƏ ƏSASLANAN ARAŞDIRMA

İsgəndərli Şahbaz Cəlal oğlu
Bakı Mühəndislik Universitetinin II kurs magistrantı
sisgenderli5@std.beu.edu.az

Açar sözlər: Kiberloafing, Kiberloafing və Log Analizi, Log Analizi

Ключевые слова: Cyberloafing, Cyberloafing və Анализ логов, Анализ логов.

Keywords: Cyberloafing, Cyberloafing və Log Analysis, Log Analysis.

Giriş. Biz rəqəmsal transformasiyanın və ya dünyanın növbəsinin daha sürətli olub-olmadığını soruşduğumuz rəqəmsallaşan dünyada yaşayırıq. O qədər ki, rəqəmsallaşma sosial həyatdan təşkilati strukturlara qədər hər şeyi dəyişir və çevirir; obyektləri, cihazları, insanları, ofisləri, evləri, şəhərləri və ölkələri rəqəmsal neyronlarla bir-birinə bağlayaraq, bir-birinə təsir edən ağıllı bir ekosistem yaradır. İndi təhsil, istehsal, ticarət, səhiyyə, nəqliyyat, əyləncə və hər bir düşünülə bilən sahə rəqəmsallaşmalı və bu nəhəng rəqəmsal ekosistemin bir hissəsi olmalıdır.

Bu günə qədər insan həyatında olmayan bir çox məhsul, xidmət, iş modeli, peşə, ixtira, vəziyyət, 'edilməz, edilsə də istifadə edilə bilməz' adlı anlayışlar işıq sürəti ilə "insanların adi halına" çevrilir. Hətta necə baş verdiyini belə anlamadan "həyat faktına" çevrilir. Virtual əmək, bitkoin, böyük data, rəqəmsal yerli, nomofobiya, kibercinayətkarlıq, emosiya dizayneri, virtual qarışıqlıq mütəxəssisi kimi ifadələr indi "qərribə" olmaqdan uzaqdır.

Texnologiya gündəlik həyatın bir hissəsi və zərurətinə çevrildiyi üçün məlumat istehsalı böyük sürətlə artdı və saxlama vasitələrindən istehlakçı davranışına qədər bir çox şey inkişaf etdi. 2016-cı ildə dünyada 16 zettabayt məlumat istehsal edildiyini nəzərə alsaq, fərdlərin rəqəmsallığı necə həzm etdiyi barədə nəticə çıxarmaq çətin olmayacaq. Bu gün bir saniyədə təxminən 9 min tvit göndərilir; 80 min Google axtarışı edilir; 2 milyon 874 min elektron məktub göndərilir. İstənilən yenilik, istər texnoloji olsun, istərsə də olmasın, çox qısa müddətdə köhnəlir. Bütün bunların yaşandığı daimi dəyişiklik və transformasiya mühiti nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olsa da, "istənilməmiş sosial nəticələr" gətirmişdir. Castell-in sözləri ilə desək, çağımız indi hər kəsin istədiyi yerdə və istədiyi vaxt əlaqə saxlaya biləcəyi "şəbəkə cəmiyyəti" olaraq təyin olunur. Şəbəkə cəmiyyətini təsirli edən ən mühüm xüsusiyyət iki tərəfli ünsiyyət, başqa sözlə qarşılıqlı əlaqədir və bu cəmiyyətə mənsub olan fərdlərin şəxsi kimlikləri artıq bir mövzudur. Çünki bu çağda kimliklər keçmişdən gətirilənlərlə deyil; başqaları ilə qarşılıqlı əlaqə yolu ilə yaradılmalıdır. İndi həyatımız və yaşadığımız yerlər dinamikdir. O, daim dəyişir və axınlar məkanı qazanır [1].

Siber aylaklıq kavramı

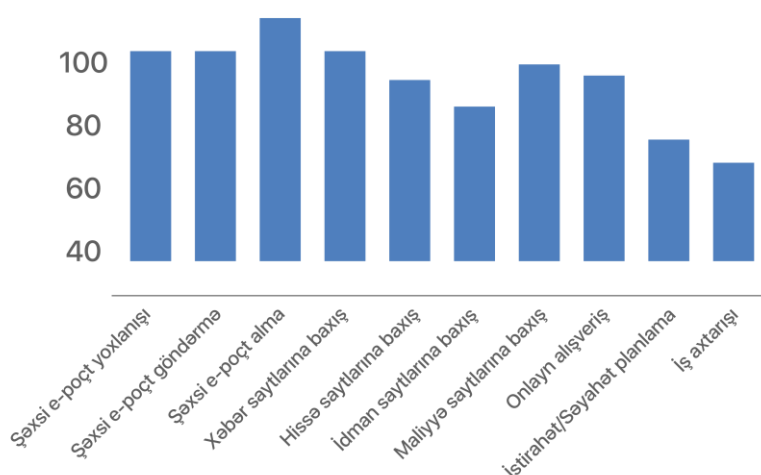
ABŞ Müdafiə Nazirliyinin 1950-ci illərdə soyuq müharibənin narahatlıqları ilə həyata keçirməyə çalışdığı dörd universiteti və əlaqəli araşdırma mərkəzini birləşdirən "fasiləsiz şəbəkə" elm adamları və elmi fantastika həvəskarları tərəfindən hazırlanmışdır; Hərbi yönümlü araşdırmaları öz kommunikasiya məqsədləri üçün istifadə etməyə başlayanda, elmi ünsiyyəti və şəxsi söhbətləri bir-birindən ayırmaq mümkün olmayana qədər indiki şəklini alan "internet" onu doğuran bu sehri hələ də qoruyub saxlayır. İş o yerə çatıb ki, bu gün "internetə çıxış" iş vaxtı da daxil olmaqla, günün istənilən vaxtında təmin edilir. İnformasiya texnologiyalarının bu miqyasda inkişafı və istifadəsi fərdlərə, cəmiyyətə və təşkilatlara rəqəbat üstünlüyü, sürət, səmərəlilik və gələcək mövcudluq kimi imkanlarla yanaşı nəzərə alınmalı olan yeni vəziyyətlər və ya problemlər gətirmişdir. Burada kiberloafing texnologiyasının sızması ilə qarşılaşdığımız bir anlayış olaraq ortaya çıxır. Blanchard & Henle (2008) görə kiberloafing "iş yerinin iş saatları ərzində qeyri-iş məqsədləri üçün təqdim etdiyi e-poçt və internet imkanlarından könüllü istifadədir". Ugrin

et al. (2007), digər tərəfdən, kiberloafing dəstəkləyən Robinson və Bennet (1995:565) iş yerində deviant davranışların tipologiyasını "resurs israfı, anti-məhsuldar, əhəmiyyətsiz loafing davranışları" ifadəsi, " iş yerində internetdə səmərəsiz vaxt keçirmək və internet sistemlərinin fərdi məqsədlər üçün istifadə" olaraq izah edilmişdir.

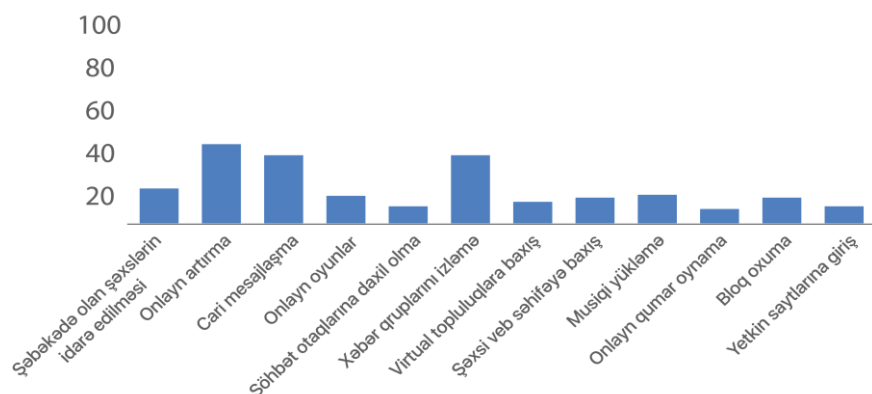
Ədəbiyyatdakı müvafiq araşdırmalar araşdırıldığında kiberloafing təriflərinin bunlarla məhdudlaşmadığı görünür.

Kiberloafing fəaliyyətlərinin və davranışlarının yayılması

ABŞ-da aparılan araşdırmaya görə, ümumi kiberloafing fəaliyyətlərinə "şəxsi e-poçtları yoxlamaq", "sosial media", "oyun oynamaq", "videolara baxmaq", "alış-veriş", "təşkilat/toy planlaşdırmaq" daxildir. fond bazarı və maliyyə investisiyaları ilə, "yeni iş axtarışı". Özkəlp və digərlərinin araşdırılmasında facebook və twitter kimi sosial şəbəkələrdə iştirak edən və ciddi kiberloafing fəaliyyətləri ilə məşğul olan bir çox işçinin olduğu, ən az hərəkətin isə qazanc üçün kompüterdə qumar oynaması olduğu ifadə edilir. . Blanchard & Henle tərəfindən 2008-ci ildə aparılan və bizə kiberloafing fəaliyyətləri ilə bağlı təsnifat təqdim edən araşdırmaya görə, ən çox görülən kiberloafing fəaliyyətlərinin faizləri Şəkil 1-də, ən az görülən kiberloafing fəaliyyətlərinin faizləri isə Şəkil 2-dəki kimidir. . Bu məlumatlara görə, ən çox görülən fəaliyyət şəxsi e-poçt fəaliyyətləri, ən az görülən fəaliyyət isə böyüklər üçün internet saytlarına baxmaqdır [2].

Şəkil 1: Ən çox görülən kiberloafing davranışları (Blanchard & Henle, 2008)

Şəkil 2: Ən az yayılmış kiberloafing davranışları (Blanchard & Henle, 2008)

Kiberloafliğin təsnifatı

Bu gün iş yerlərində fenomen halına gələn kiberloafing səbəb və nəticələri ilə birlikdə qiymətləndirildikdə çoxölçülü və mürəkkəb bir quruluş alır. İş saatları ərzində işçilərin məşğuliyyətlərinin böyük bir hissəsini təşkil edən bu anlayışı başa düşmək həm də onun effektiv idarə oluna bilməsi deməkdir. Çünki kiberloafliğin müsbət/mənfi təsirləri fəaliyyət növünə görə dəyişir. Buna görə də, "Kiberloafing əhatəsinə düşən fəaliyyətlər və davranışlar hansılardır?" sualına cavab tapmaq və tipologiya yaratmaq bir çox tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Kiberloafing, şəxsi e-poçt istifadəsindən ədəbsiz saytlara sörf etməyə qədər, sosial şəbəkə fəaliyyətlərindən qeyri-iş materiallarının yüklənməsi, oyundan tutmuş kiber zorakılığa qədər, ani mesajlaşmadan tutmuş informasiya vasitələri ilə həyata keçirilə bilən hər cür potensial qeyri-qanuni fəaliyyətlərə qədər bir sıra fəaliyyətləri əhatə etdiyi məlumdur. Bu əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi kontekstində aparılan araşdırmalar, Cədvəl 1-də göstəriləndiyi kimi, bəziləri təşkilata təsirinə, bəziləri istifadə olunan texnologiyaya, bəziləri isə fəaliyyətlərin özlərinə diqqət yetirməklə fəaliyyət və davranış əsasında bir çox təsnifatları ortaya çıxarmışdır.

Cədvəl 1: Kiberloafing fəaliyyətlərinin və davranışlarının təsnifatı

Müəllif	Təsnifat
Lim (2002) Lim & Chen (2009)	1. Baxış/axtarış Fəaliyyətləri (Browsing) 2. E-poçt göndərmə/alma (E-mailing) Fəaliyyətləri
Anandarajan vd. (2004)	1. Dağıdıcı Kiberloafing (Disruptive Cyberloafing) Fəaliyyətləri 2. Sakitləşdirici (Recreational Cyberloafing) Fəaliyyətlər 3. Şəxsi Öyrənmə Fəaliyyətləri 4. Qeyri-müəyyən Fəaliyyətlər (Ambiguous)
Mahatanankoon vd. (2004)	1. Satınalma və Şəxsi Biznes Fəaliyyətləri 2. Məlumat Skanı və Göstərmə Fəaliyyətləri 3. Şəxslərarası Ünsiyyət Fəaliyyətləri 4. İnteraktiv Əyləncə və Vaxt Keçirmə Fəaliyyətləri

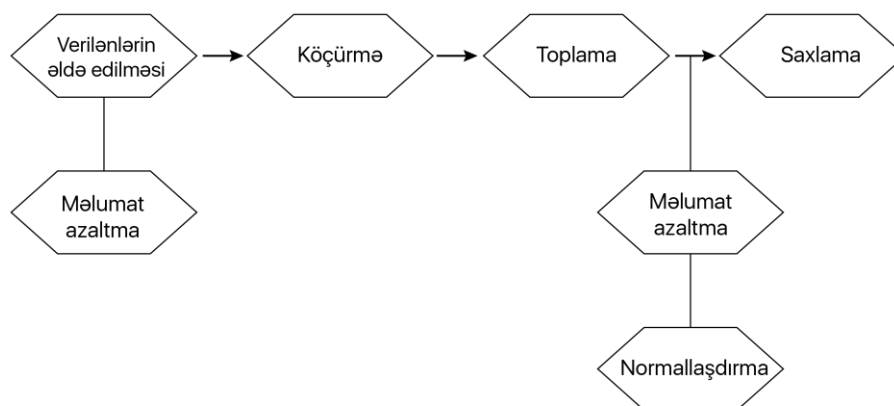
	5. Şəxsi məlumatlar (musiqi, video və s.) Yükləmə Fəaliyyətləri
Blau vd. (2006)	1. Baxış/axtarış Fəaliyyətləri (Browsing) 2. E-poçt göndərmə/alma (E-mailing) Fəaliyyətləri 3. İnteraktiv Kiberloafing Fəaliyyətlər
Li & Chung (2006) Doorn (2011)	1. Sosial funksiya 2. Məlumat funksiyası 3. Əyləncə funksiyası 4. Virtual emosional funksiya
Mastrangelo vd. (2006)	1. Səmərəli Kompüter İstifadəsi(counterproductive) 2. Zərərli Kompüter İstifadəsi (nonproductive)

Log konsepsiyası

Jurnal, log, log kimi də tanınır, informasiya sistemində və ya şəbəkələrində baş verən hadisələrin qeydidir. Hadisə mühitdə baş verən vəziyyət dəyişikliyinə aiddir Logging, gələcəkdə onları yoxlamaq üçün əlaqəli rəqəmsal hərəkətlərin (logların) toplanması və qeyd edilməsi prosesinə verilən addır. Qeydlərə əməliyyatı kimin yerinə yetirdiyi (mənbə IP), nə vaxt (tarix/saat/dəqiqə/saniyəyə daxildir), istifadəçi adı (daxil olubsa), təyinat IP ünvanı, ölkə və region (zon) məlumatları, əməliyyatın təsviri, status kodları, istifadə olunan port nömrəsi və veb brauzer kimi bir çox vacib məlumatları ehtiva edir. Onlar problemlərin aşkarlanması və idarə edilməsi, nə qədər resurs istehlak edildiyinin müəyyən edilməsi, sistem performansının monitorinqi, sistem təhlükəsizliyinin təmin edilməsi kimi müxtəlif məqsədlər üçün istehsal oluna bilər. Tərkibindəki dəyərli məlumatlara görə jurnal ən əsas təhlükəsizlik anlayışlarından biridir və sistem administratorları üçün ən vacib məlumat mənbəyidir.

Log kolleksiyası

Jurnalların toplanması logların həm istehsal olunduğu mənbədə, həm də bu qeydləri köçürməklə mərkəzi log toplama serverində saxlanması prosesidir. Günlük qeydləri bir çox prosesləri idarə etməklə əldə edilir və toplama prosesində "log ehtiyaclarını" müəyyən etmək prioritetdir. Çünki qurumdan quruma; Tutulmalı olan jurnal tələbi tətbiqdən tətbiqə və sistemdən sistemə dəyişir. Jurnal toplama prosesində müəyyən edilmiş ehtiyaclarla uyğun olaraq əlaqədar resursda (şəbəkə cihazı, proqram və s.) konfigurasiyalar edilir və loglar hazırlanır. Qeydləri qeyd edərkən qarşılaşılan ən böyük çətinlik lazımsız və həddindən artıq loglardır. Bu səbəbdən məlumatların azaldılması üsulları ilə bu problemin aradan qaldırılmasına çalışılır. Qeydlər müxtəlif mənbələrdən müxtəlif formatlarda hazırlana bilər və müxtəlif hadisələri ehtiva edir. Bu səbəbdən, düzgün log idarə edilməsi üçün bu qarışıq qeydləri təşkil etmək və təhlil etmək lazımdır. Buna nail olmaq üçün əlaqədar alətlərlə bağlı resurslarda saxlanılan qeydlər loghost adlı mərkəzi log serverində saxlanılmaq üçün bu serverə yönləndirilir. Jurnal idarəetmə vasitələri, agentlərlə və agentlərsiz iki şəkildə logların mərkəzləşdirilmiş yığılmasını həyata keçirə bilər. Bu üsullar logun növünə və logun istehsal olunduğu mənbəyə görə formalaşdırılır. Agent metodunda log yaradan cihazlarda "agent proqramı" adlı proqram quraşdırılır ki, qeydlər real vaxt rejimində və ya real vaxta yaxın şəkildə mərkəzi log serverinə göndərilə bilsin. Qeydlər müvafiq mənbələrdən götürüldükdən sonra və mərkəzi serverdə saxlanmazdan əvvəl verilənlərin azaldılması və normallaşdırılmasına məruz qalırlar. Məlumatların azaldılması ilə lazımsız məlumat saxlama; Normallaşma ilə müxtəlif növ hadisələrin ümumi ad altında saxlanması və bildirilməsi təmin edilir. Müvafiq proseslər başa çatdıqdan sonra qeydlər mərkəzi log serverində saxlanılır. Login Toplanması Prosesi Şəkil 3-də verilmişdir [3].

Şəkil 3: Qeydin toplanması prosesi

Nəticələr və tövsiyələr

Təşkilatın təqdim etdiyi texnoloji vasitələrin iş saatları ərzində şəxsi məqsədlər üçün istifadəsini ifadə edən kiberloafing bəzi tədqiqatçılar üçün qorunmalı, bəziləri isə faydalanmalı olan bipolyar anlayış olaraq həyatımızda yerini almışdır. Bir çox fərdi və təşkilati faktorlar tərəfindən proqnozlaşdırılan bu fəaliyyətlərin təşkilatlara necə təsir etməsi mübahisəli məsələdir. Mənfi nöqteyi-nəzərdən, kiberloafing məhsuldarlığı aşağı salan, şirkətlərə milyardlarla dollar zərər vuran, informasiya təhlükəsizliyi xərclərini artıran, kompüter şəbəkələrini həddən artıq yükləyən, hüquqi və cinayət məsuliyyəti gətirən bir növ qeyri-funksional iş yeri davranışdır. Ona görə də onu idarə etmək, nəzarət etmək və nizam-intizam saxlamaq lazımdır. Bununla belə, müxtəlif fikirlər, kiberloafing təşkilat məhsuldarlığını nə qədər azaltdığının sağlam ölçülməsinin açıq şəkildə aparıla bilməyəcəyini və bu davranışların qarşısını almaq üçün irəli sürülən həll yollarının işçilərin motivasiyasını mənfi təsir edəcəyini göstərir. Tarazlıq qorunduğu müddətcə- Kiberloafing təşkilatlara təqdim edəcəyi iş stresini azaltmaq, monotonluğu aradan qaldırmaq, beləliklə də zehni stimullaşdırmaq və yaradıcılığı artırmaq, təşkilati öyrənmə, iş məmnuniyyəti və bağlılıq kimi imkanlardan məhrum etməyin mənasız olduğu düşünülür [4].

Araşdırmanın nəticələrinə görə, gün ərzində korporativ şəbəkəyə qoşulan işçilərin təxminən 77%-i qısa və ya uzun müddət ərzində kiberloafing fəaliyyəti ilə məşğul olur. Ən çox seçilən fəaliyyətlər sosial şəbəkələrdə gəzmək, xəbər saytlarına baş çəkmək və oyun oynamaqdır. İşçilərin iş sahələri ilə bağlı kateqoriyalar üzrə ballarının artdığı da müşahidə olunub. Kiberloafingdə iştirak nisbəti və yerlərdə sərf olunan çox vaxt nəzərə alındıqda, qurumların bu vəziyyəti araşdırmalı olduğu görünür. Bu tezisdə edildiyi kimi, təşkilatların müxtəlif məlumat təhlili üsullarından istifadə edərək saxlanan log qeydlərindən əldə edəcəyi məlumatlar menecerlər üçün yol xəritəsinin müəyyən edilməsində təsirli olacaq; Kiberloafing varmı? Əgər belədirsə, hansı işlərin görülməsi ilə bağlı sualların cavabını açıq şəkildə ortaya çıxaracaq. Amma bunun niyə edilir sualını cavabsız qoyacaq. Çünki belə davranışların formalaşmasında bir çox fərdi, təşkilati və demoqrafik amillər var. İstifadəçinin veb brauzeri açıq tərk etməsi, musiqi dinləmək və ya iş üçün bunu etmək kimi

kiberloafing kimi görülən fəaliyyətlər vasitəsilə motivasiyanı artırmaq kimi bir çox mümkün vəziyyətlər var.

Kiberloafingi problem olaraq görən təşkilatlar üçün onu konkret məlumatlar vasitəsilə aşkar etmək üçün effektiv giriş sisteminə sahib olmaq və qeydləri mənalandıra bilən insan, aparat və proqram təminatı resurslarına sahib olmaq çox vacibdir. Bununla birlikdə, müvafiq qeydlərdən əldə ediləcək məlumatları düzgün şərh etmək və kiberloafliğin təsirini müəyyən etmək üçün işçilərin fərdi və demoqrafik xüsusiyyətlərini bilmək, təşkilata təsirlərini təyin etmək, müntəzəm performans göstərmək kimi bir sıra təcrübələr həyata keçirilir. Qiymətləndirmələr, işçilərin məmnunluğunun ölçülməsi, təşkilat mədəniyyəti və normalarının təsirinin müəyyən edilməsi və rəftarların nəzərə alınması lazımdır. Bu səbəblə, təşkilatın həyata keçirəcəyi qeydlərdən və əlaqəli tətbiqlərdən əldə ediləcək məlumatlarla kiberloafliğa qarşı təsirli bir münasibət müəyyən edilə bilər. Kiberloafliğin təşkilat üçün risk təşkil edib-etmədiyini müəyyən etmək çox vacibdir. Kiberloafliğin xüsusilə təşkilatlarda risk analizi işlərinə daxil edilməsi lazım olduğu düşünülür. Bununla belə, təşkilatın öz jurnalları əsasında yaradacağı hesabat sistemi istənilən məlumatları təqdim edə bilməsi üçün bu vəziyyətin təşkilatda tutduğu yeri bilmək vacibdir [5].

ƏDƏBİYYAT

1. Aftab, P., (2003). Information Week. Retrieved from <http://informationweek.com>
2. Ajzen, I., & Sheikh, S. (2013). Action versus inaction: Anticipated affect in the theory of planned behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 43, 155-162. doi:10.1111/j.1559-1816.2012.00989.x
3. Askew, K. Landon (2012). The Relationship Between Cyberloafing and Task Performance and An Examination of The Theory of Planned Behavior As A Model of Cyberloafing”
4. Askew, K., Buckner, J. E., Taing, M. U., Ilie, A., Jeremy, A.B, & Coovert, M. D. (2014). Explaining Cyberloafing: The Role Of Theory Of Planned Behavior. *Computers In Human Behavior*, 510-519
5. Baykara, M., Resul, D. A. Ş., & Gürkan, T. U. N. A. (2016). Web Sunucu Erişim Kütüklerinden Web Ataklarının Tespitine Yönelik Web Tabanlı Log Analiz Platformu. *Fırat Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 28(2), 291-302.

KİBERLOAFİNG VƏ LOG ANALİZİNƏ ƏSASLANAN ARAŞDIRMA

İsgəndərli Şahbaz

XÜLASƏ

İşçilərin hansı kiber ətalət fəaliyyətləri/davranışları ilə nə qədər müddət aktiv olduqlarına qərar vermək mümkündürmü? Ünvandan asılı olaraq, kiber hərəkətsizlik olaraq görülən saytlara sərf olunan vaxtı müəyyən etmək və hansı kateqoriyalara nə qədər vaxt ayrıldığını müəyyən etmək və əldə edilən nəticələrə görə idarəetmə probleminin həllinə kömək etmək məqsədi daşıyır. Tələb olunan əsaslandırmanı yerinə yetirmək üçün dövlət qurumunun firewall jurnallarına istifadə edilmişdir.

ИССЛЕДОВАНИЯ НА ОСНОВЕ КИБЕРЛОУФИНГА И АНАЛИЗА ЛОГА

Шахбаз Искандарли

АННОТАЦИЯ

Можно ли решить, как долго сотрудники активны, с какими действиями/поведением в кибер-инерции? В зависимости от адреса он направлен на определение времени, проведенного на сайтах, рассматриваемых как кибернеактивность, и на определение того, сколько времени выделяется на какие категории, и на помощь в решении проблемы управления в соответствии с полученными результатами. Журналы брандмауэра государственного агентства использовались для выполнения необходимых рассуждений. предпринимаются путем жонглирования обычным количеством вычислений, полученных с помощью этой программы.

RESEARCH BASED ON CYBERLOAFING AND LOG ANALYSIS

Shahbaz Iskandarli

SUMMARY

Is it possible to decide how long employees are active with which cyber inertia activities/behaviors? Depending on the address, it aims to determine the time spent on sites seen as cyber inactivity and to determine how much time is allocated to which categories and to help solve the management problem according to the results obtained. The government agency's firewall logs were used to perform the required reasoning.

SIYASI TƏHLÜKƏSİZLİK MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİN MÜHÜM İSTİQAMƏTİ KİMİ

İsrafilli Jalə Zəməddin qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
Jala.israfilli@mail.ru

Açar sözlər: Milli inkişaf strategiyası, Milli Təhlükəsizliyinin qorunması, demokratiya, siyasi və iqtisadi islahatlar, xarici siyasət.

Key words: National development strategy, protection of National Security, democracy, political and economic reforms, foreign policy.

Ключевые слова: Национальная стратегия развития, защита национальной безопасности, демократия, политические и экономические реформы, внешняя политика.

Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə etməsi olmuşdur. Ötən əsrin sonlarında Sovet İttifaqının süqutu nəticəsində əsrlər boyu xalqımızın düşüncəsində əsas məqsədə çevrilmiş azadlıq prinsipləri reallaşmaq imkanı qazandı. Lakin 1991-ci ildən 1993-cü ilə qədər hakimiyyətin zəif strategiyası əhalinin bu müstəqillikdən tam yararlanmasını çətinləşdirdi. Azərbaycanı daha böyük məsələlərə, fəlakətlərə doğru aparırdı. O dövrdə etnik separatizm, siyasi mübarizə, vətəndaş müharibəsi söyləri, sosial iğtişələr, iqtisadi çöküş və nəhayət, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi böyük miqyasda idi. Müstəqil dövlətin yaradılması prosesi hələ kağız üzərində idi. Azərbaycan müstəqilliyinin ilk iki ilində müstəqil dövlət kimi parçalanma ərafəsində idi.

1969-1982-ci illərdə xalqımıza əsl milli dirçəliş yolu ilə rəhbərlik edən, qətiyyətli lider və istedadlı təşkilatçı kimi bacarığını nümayiş etdirən Heydər Əliyevi Azərbaycan xalqı bu dəfə düzgün qərar qəbul etmək bacarığına arxayın olduğu üçün dövlət idarəçiliyinə dəvət etdi. Nəhayət, 1993-cü ildən Heydər Əliyev və daha sonra 2003-cü ildən günümüzdə qədər İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Müstəqil Azərbaycan Respublikası daim inkişaf yolunda irəliləmişdir.

Prezident İlham Əliyev şəxsi inkişafı zamanı Azərbaycan xalqı arasında yüksək səviyyəli diplomat, bacarıqlı menecer, görkəmli siyasətçi və bilikli iqtisadçı kimi misilsiz reputasiya yaratmışdı. İlham Əliyev hakimiyyətə gəldiyi müddətə, yəni 2003-cü ilə qədər belə çoxlu sayda uğurlara imza atmışdır.

Gözlənilməli kimi, İlham Əliyev Prezidentliyi dövründə bütün vədlərini doğruldaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizliyinin qorunması istiqamətində mühüm addımlar atmışdır.

Nəticə etibarilə, Milli inkişaf strategiyasının iqtisadi və sosial aspektlərinin uğurla həyata keçirilməsini təmin etmək üçün cəmiyyətin, demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edən çoxsaylı dövlət təşəbbüsləri hazırlanmış, mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin regionlara tez-tez səfərləri Dövlət Proqramlarının icrasını sürətləndirmiş, regionların tarazlı inkişafının təmin edilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi istiqamətində söylərə təkan vermişdir. Dövlət başçısı proqramın icrası dövründə minlərlə infrastruktur obyektinin açılışı və təməlqoyma mərasimlərində iştirak edib, istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti ilə tanış olub, ictimaiyyət nümayəndələri, o cümlədən sahibkarlarla görüşüb, həyata keçirilən tədbirlərə böyük maraq göstərmişdir. O, həmçinin ayrı-ayrı şəhər və rayonların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə yönəlmiş fərmanlar verdi.

Regionların inkişafı üzrə dövlət proqramları çərçivəsində qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, ölkədə rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının müasir və yüksək texnologiyalara əsaslanan istehsalının artması üçün əlverişli şəraitin yaradılması istiqamətində xeyli işlər görülmüşdür.

Prezident ölkədə həyata keçirilən islahatlara hərtərəfli yanaşır və bildirir ki, həm siyasi, həm də iqtisadi islahatlar eyni vaxtda aparılmalıdır. “Azərbaycanda demokratiya tam bərqərar olmasa, azad cəmiyyət qurulmasa, bizim iqtisadi uğurumuzun heç bir əhəmiyyəti olmayacaq”. İlham Əliyev iddia edir ki, yalnız güclü iqtisadiyyatı olan xalq demokratiyanı tam şəkildə yarada bilər. Demokratiyanın bərqərar olması üçün mühüm ehtiyac yoxsulluğun azaldılması və işsizliyin aradan qaldırılmasıdır.

İlham Əliyevin prezident kimi fəaliyyəti Azərbaycanda demokratiyanın inkişafına, fundamental insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə, siyasi plüralizmin, söz və ifadə azadlığının təşviqinə yüksək prioritet verir. Onun dövlət başçısı olduğu müddət ərzində bu sahədə etdiyi seçimlər ardıcılığı, ixtiraçılığı və cəsarəti ilə seçilir. Prezident iqtisadi azadlıq, mülkiyyət toxunulmazlığı və məhkəmə müstəqilliyinə demokratiyanın üç əsas prinsipi kimi baxır.

Demokratiyanın inkişafı sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin qısa icmalına qanunun aliliyinin təmin edilməsi istiqamətində qəbul edilmiş qərarlar, bir sıra fərmanlar, medianı tənzimləyən qanunvericiliyin yenilənməsi, Avropa Şurası və Avropa İttifaqı kimi xarici təşkilatlarla əlaqələrin qurulması və s. daxildir. Prezident demokratiyanın qanunun aliliyinə riayət etdiyini və hər hansı özbaşına və ya qeyri-qanuni davranışın qəbul edilməyəcəyini bildirir. O, bizim həyat standartlarımızı Avropa standartlarına uyğun yüksəltmək və dinc yanaşı yaşamaq və siyasi münaqişə normalarını qəbul etmək üçün Avropa Şurası və Avropa İttifaqı kimi qruplarla işləməyin vacibliyini vurğulayır. Eyni zamanda, İlham Əliyev kənar təzyiqlərlə Azərbaycana demokratiyanın gətirilməsinin mümkünlüyünə inanmır. Proseslərin demokratik normalara uyğun keçməsinə ölkə başçısının ölkəmizə konstitusiyaya zidd münaqişə vasitələrinin tətbiqi cəhdlərinə qarşı qətiyyətli mövqeyi və seçki prosedurlarının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı göstərişi böyük köməklik göstərmişdir. O, insan haqları, demokratiya mövzusunda daha geniş nəzər salır və sözün əsl mənasında cəmiyyətdə müxtəlif demoqrafik qruplar arasında dialoqun olduğunu iddia edir.

Bütün dövlətlərlə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq, mehriban qonşuluq və sülh şəraitində birgəyaşayış əsasında Prezident İlham Əliyev tərəfindən münasibətlərin inkişafı, o cümlədən xalqımızın beynəlxalq siyasətdə fəal iştirakı, qlobal birliyə inteqrasiyası yolunda mühüm işlər görülmüşdür.

Azərbaycanın xarici siyasətinin əsasını onun güclü dövlətlərlə əlaqələri təşkil edir. Azərbaycanla həmin xalqlar arasında son illərdə qarşılıqlı əlaqələr daha da inkişaf edib. Bu, xalqımız üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən beynəlxalq problemlərin həlli üçün qüdrətli dövlətlərin Azərbaycana cəlb edilməsi istiqamətində aparılan ısrarlı səylərin bəhrəsidir.

İlham Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu dövrdə Azərbaycanda gedən dinamik inkişaf müstəqil dövlətimizin beynəlxalq dövlətlər sistemində layiqli yerini və mövqeyini daha da möhkəmləndirdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın xarici siyasəti, digər dövlətlərlə, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələri milli maraqlar əsasında inkişaf edir, siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsində mühüm rol oynayır. Azərbaycan dövlətçiliyinin həm bu günü, həm də gələcəyi baxımından Prezident İlham Əliyevin xarici siyasət qayğılarına xüsusi önəm verməsi, milli məqsədlər naminə ən qüdrətli tribunalardan çox böyük diplomatik qabiliyyətlə istifadə etməsi son dərəcə həlledici olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Hikmət Babaoğlu “Xarici siyasət” Bakı-“ELM”-2019
2. Babaoğlu H. “Heydər Əliyev ideyaları XXI əsrdə, Azərbaycanın inkişaf yolu”, Bakı-2009
3. Hikmət Babaoğlu, Dünya Siyasəti və Beynəlxalq Münasibətlər. Bakı, 2010
4. Həsənov Ə. “Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları”, Bakı-2016
5. Əliyev İ.H. “İnkişaf-məqsədimizdir”, Bakı-2016
6. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında” Fərman, 29 yanvar 2019-cu il
7. <https://president.az/az/articles/view/31697>
8. <https://e-qanun.az/framework/41320>
9. <https://e-qanun.az/framework/33838>

SIYASI TƏHLÜKƏSİZLİK MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİN MÜHÜM İSTİQAMƏTİ KİMİ

İsrafilli Jalə

XÜLASƏ

Bu məqalədə Müstəqil Azərbaycan respublikasında ölkə başçıları tərəfindən Milli Təhlükəsizlik istiqamətində görülmən önəmli işlər vurğulanmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev və onun layiqli davamçısı İlham Əliyevin ölkə ərazisində keçirdiyi sosial və iqtisadi islahatlar araşdırılmış və məqalənin əsas mövzularından biri kimi bildirilmişdir. Buna əlavə olaraq, həmçinin iki uzaqgörən liderin uğurlu xarici siyasətlərinin ölkənin milli təhlükəsizlik yolunda oynadığı əhəmiyyətli rol izah olunmuşdur. Nəhayət, məqalənin sonunda atılan bu addımların Müstəqil Azərbaycan Respublikasının həm bu günü həm də gələcəyi baxımından son dərəcə həlledici olduğu xüsusi qeyd olunmuşdur.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ КАК ВАЖНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Исрафилли Жала

АННОТАЦИЯ

В этой статье отмечена важная работа, проделанная руководством страны в направлении национальной безопасности в Независимой Азербайджанской Республике. Социально-экономические реформы, проведенные общенациональным лидером Гейдаром Алиевым и его достойным преемником Ильхамом Алиевым на территории страны, исследованы и представлены как одна из основных тем статьи. Кроме того, разъяснена важная роль успешной внешней политики двух дальновидных лидеров в национальной безопасности страны. Наконец, в конце статьи особо отмечено, что предпринятые шаги имеют решающее значение как для настоящего, так и для будущего Независимой Азербайджанской Республики.

POLITICAL SECURITY AS AN IMPORTANT DIRECTION OF NATIONAL SECURITY

Israfilli Jala

SUMMARY

In this article, the important work done by the heads of the country in the direction of National Security in the Independent Republic of Azerbaijan has been highlighted. The social and economic reforms carried out by national leader Heydar Aliyev and his worthy successor Ilham Aliyev in the territory of the country have been investigated and reported as one of the main topics of the article. In addition, the important role played by the successful foreign policies of the two visionary leaders in the country's national security has been explained. Finally, at the end of the article, it has specially been mentioned that these steps taken are extremely decisive for both the present and the future of the Independent Republic of Azerbaijan.

УГРОЗЫ И ВЫЗОВЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

*доцент Бехбұдов Таир
Мамед-заде Надира
магистрантка II курса БГУ
nadiramammadzade@gmail.com*

Ключевые слова: международная безопасность, угрозы безопасности, вызовы международной безопасности терроризм, кибератаки

Açar sözlər: beynəlxalq təhlükəsizlik, təhlükəsizlik təhdidləri, beynəlxalq təhlükəsizlik çağırışları terrorizm, kiberhücumlar

Keywords: international security, security threats, international security challenges terrorism, cyber attacks

Введение. Международная безопасность является одним из важнейших аспектов мирового порядка, который обеспечивает мир и стабильность в мировом сообществе. Однако, существуют множество угроз и вызовов, которые могут подрывать международную безопасность и привести к конфликтам и нестабильности.

Некоторые из этих угроз включают в себя терроризм, кибератаки, конфликты в зонах вооруженных конфликтов, распространение оружия массового поражения и другие международные вызовы. Эти угрозы и вызовы могут иметь глобальный характер и представлять угрозу для безопасности многих государств.

Для обеспечения международной безопасности и противодействия этим угрозам необходимо укрепление сотрудничества между государствами и международными организациями, такими как Организация Объединенных Наций, НАТО и другие, а также поддержка со стороны гражданского общества и граждан.

Целью данной статьи является рассмотрение угроз и вызовов международной безопасности и анализ международных механизмов, которые используются для их противодействия. Также будут рассмотрены рекомендации и предложения по укреплению международной безопасности и борьбе с международными вызовами и угрозами.

Международная безопасность и ее значение. Международная безопасность является важнейшим аспектом глобального порядка. Это относится к коллективным усилиям государств и международных организаций по поддержанию мира, стабильности и безопасности во всем мире. Это включает в себя предотвращение и разрешение конфликтов, защиту прав человека, продвижение демократии и решение глобальных проблем, таких как изменение климата, терроризм и распространение оружия массового уничтожения [1].

Значение международной безопасности невозможно переоценить. В современном взаимосвязанном мире угрозы безопасности в одном регионе могут быстро распространиться на другие и даже на весь мир. Глобализация, распространение технологий и появление негосударственных субъектов сделали традиционные угрозы безопасности более сложными и трудными для управления. К ним относятся терроризм, кибератаки, транснациональная организованная преступность, этнические и религиозные конфликты и гуманитарные кризисы.

Последствия неуверенности серьезны. Это может привести к гибели людей, перемещению людей, разрушению инфраструктуры и дестабилизации целых регионов. Это также может подрывать экономическое развитие, усугубить нищету и неравенство и поставить под угрозу международное сотрудничество и солидарность.

Поэтому обеспечение международной безопасности является не только моральным императивом, но и стратегической необходимостью стабильности и процветания народов.

Для решения этих проблем государства и международные организации создали различные механизмы международного сотрудничества в области безопасности. Организация Объединенных Наций (ООН) является основной международной организацией, отвечающей за поддержание международного мира и безопасности. Совет Безопасности ООН уполномочен принимать меры по устранению угроз миру и безопасности, включая введение санкций, развертывание миротворческих миссий и санкционирование военных действий[2].

В дополнение к ООН было создано множество региональных организаций для обеспечения безопасности в своих регионах. Организация Североатлантического договора (НАТО) — одна из самых известных и влиятельных региональных организаций, созданная в 1949 году для обеспечения коллективной защиты от Советского Союза во время холодной войны. Другие региональные организации включают Африканский союз (АС), Европейский союз (ЕС), Организацию американских государств (ОАГ) и Ассоциацию государств Юго-Восточной Азии (АСЕАН) [3].

Международная безопасность также включает в себя решение глобальных проблем, затрагивающих весь мир. К ним относятся изменение климата, распространение ядерного оружия, пандемии и нищета. Для решения этих вопросов были созданы международные соглашения и институты, такие как Парижское соглашение об изменении климата, Международное агентство по атомной энергии (МАГАТЭ) по нераспространению ядерного оружия и Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) по глобальным вопросам здравоохранения.

Однако международная безопасность — это не только ответственность государств и международных организаций. Это также требует участия гражданского общества, включая неправительственные организации (НПО), частный сектор и отдельных граждан. Гражданское общество играет решающую роль в содействии прозрачности, подотчетности и защите прав человека. Он также может предоставить ценный опыт и ресурсы для поддержки усилий по обеспечению безопасности [4].

В заключение следует отметить, что международная безопасность является важнейшим аспектом глобального порядка. Он включает в себя предотвращение и разрешение конфликтов, защиту прав человека и решение глобальных проблем, затрагивающих весь мир. Обеспечение международной безопасности требует коллективных усилий государств, международных организаций и гражданского общества. Работая вместе, мы можем способствовать миру, стабильности и процветанию всех стран и народов.

Угрозы и вызовы международной безопасности. В современном мире международной безопасности все чаще угрожают различные вызовы и угрозы. Эти угрозы и вызовы можно условно разделить на две категории: традиционные и нетрадиционные.

Традиционные угрозы международной безопасности включают применение военной силы одним государством против другого, территориальные споры и распространение оружия массового уничтожения. В последние годы угроза терроризма стала серьезной традиционной угрозой международной безопасности. Террористические группы стремятся дестабилизировать правительства, посеять страх и панику среди гражданского населения и получить политическое влияние насильственными методами.

К нетрадиционным угрозам международной безопасности относятся те, которые не связаны с применением военной силы, но имеют серьезные последствия для безопасности. К ним относятся кибератаки, пандемии, изменение климата, бедность и неравенство. Кибератаки, в частности, стали серьезной нетрадиционной угрозой международной безопасности. Они могут осуществляться государственными и негосударственными субъектами и могут нанести значительный ущерб критической инфраструктуре, нарушить работу финансовых систем и скомпрометировать конфиденциальную информацию [5].

Еще одной серьезной нетрадиционной угрозой международной безопасности является изменение климата. Он представляет собой серьезную угрозу глобальной стабильности, способную обострить конфликты, вызвать массовую миграцию и привести к гуманитарным кризисам. Бедность и неравенство также являются серьезными нетрадиционными угрозами международной безопасности, поскольку они могут привести к социальным волнениям, насилию и нестабильности.

Для противодействия этим угрозам и вызовам международное сообщество создало различные механизмы международного сотрудничества в области безопасности. Организация Объединенных Наций (ООН) является основной международной организацией, отвечающей за поддержание международного мира и безопасности. Совет Безопасности ООН уполномочен принимать меры по устранению угроз миру и безопасности, включая введение санкций, развертывание миротворческих миссий и санкционирование военных действий.

В дополнение к ООН было создано множество региональных организаций для обеспечения безопасности в своих регионах. Эти организации включают НАТО, Африканский союз, Европейский союз и Организацию американских государств.

Международная безопасность также требует участия гражданского общества, включая неправительственные организации (НПО), частный сектор и отдельных граждан. Гражданское общество может сыграть решающую роль в содействии прозрачности, подотчетности и защите прав человека. Он также может предоставить ценный опыт и ресурсы для поддержки усилий по обеспечению безопасности [4].

В заключение следует отметить, что угрозы и вызовы международной безопасности сложны и разнообразны. Они требуют многогранного подхода, предполагающего коллективные усилия государств, международных организаций и гражданского общества. Важно бороться как с традиционными, так и с нетрадиционными угрозами международной безопасности, поскольку обе они имеют серьезные последствия для глобальной стабильности и процветания. Работая вместе, мы можем способствовать миру, безопасности и процветанию всех стран и народов.

Заключение. В заключении можно отметить, что международная безопасность является одним из важнейших аспектов мирового порядка, и в современном мире существует множество угроз и вызовов, которые могут подорвать ее стабильность.

Терроризм, кибератаки, конфликты в зонах вооруженных конфликтов, распространение оружия массового поражения и другие международные вызовы представляют угрозу для безопасности многих государств и требуют совместных усилий государств и международных организаций для их противодействия.

В статье были рассмотрены международные механизмы обеспечения безопасности, такие как Организация Объединенных Наций, НАТО, Международное Агентство по Атомной Энергии и другие, которые играют важную роль в обеспечении международной безопасности.

Кроме того, были предложены рекомендации и предложения по укреплению международной безопасности и борьбе с международными вызовами и угрозами, такие как укрепление сотрудничества между государствами, поддержка

гражданского общества, укрепление роли международных организаций, поддержка соглашений и договоров, развитие международного сотрудничества и укрепление глобальной безопасности.

В целом, только совместными усилиями государств, международных организаций и гражданского общества можно обеспечить мир и стабильность в мировом сообществе, преодолеть международные угрозы и вызовы и обеспечить безопасность для всех народов и государств.

ЛИТЕРАТУРА

1. United Nations. (n.d.). The UN Security Council. <https://www.un.org/securitycouncil/>
2. North Atlantic Treaty Organization. (n.d.). NATO's role in peace and security. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52060.htm
3. African Union. (n.d.). About the African Union. <https://au.int/en/about>
4. European Union. (n.d.). EU institutions and bodies. https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies_en
5. Organization of American States. (n.d.). What is the OAS? https://www.oas.org/en/about/what_is_the_OAS.asp

УГРОЗЫ И ВЫЗОВЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Бехбудов Таир, Мамед-заде Надира

АННОТАЦИЯ

Международная безопасность является важным аспектом мирового порядка, однако она сталкивается с различными угрозами и вызовами, которые могут привести к конфликтам и нестабильности. Некоторые из этих угроз включают в себя терроризм, кибератаки, конфликты в зонах вооруженных конфликтов, распространение оружия массового поражения и другие международные вызовы.

Для обеспечения международной безопасности и противодействия этим угрозам необходимо укрепление сотрудничества между государствами и международными организациями, такими как ООН, НАТО и другие, а также поддержка со стороны гражданского общества и граждан.

Помимо этого, необходимо улучшение международного сотрудничества и поддержка соглашений и договоров, направленных на контроль над вооружениями и предотвращение конфликтов. Также важным аспектом является развитие международных механизмов обеспечения безопасности и укрепление их роли в мировом сообществе.

BEYNƏLXALQ TƏHLÜKƏSİZLİYƏ TƏHDİDLƏR VƏ ÇAĞIRIŞLAR

Tahir Behbudov, Məmməd-zadə Nadirə

XÜLASƏ

Beynəlxalq təhlükəsizlik dünya nizamının mühüm aspektidir, lakin o, münaqişə və qeyri-sabitliyə səbəb ola biləcək müxtəlif təhdid və çağırışlarla üzləşir. Bu təhdidlərdən bəzilərinə terrorizm, kiberhücumlar, silahlı münaqişə zonalarında münaqişələr, kütləvi qırğın silahlarının yayılması və digər beynəlxalq çağırışlar daxildir.

Beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsi və bu təhdidlərin qarşısının alınması üçün dövlətlərlə BMT, NATO və digər beynəlxalq təşkilatlar arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi, vətəndaş cəmiyyəti və vətəndaşların dəstəyi lazımdır.

Bundan əlavə, beynəlxalq əməkdaşlığın təkmilləşdirilməsinə və silahlara nəzarət və münaqişələrin qarşısının alınmasına yönəlmiş saziş və müqavilələrin dəstəklənməsinə ehtiyac var. Digər mühüm cəhət beynəlxalq təhlükəsizlik mexanizmlərinin inkişafı və onların dünya birliyində rolunun gücləndirilməsidir.

THREATS AND CHALLENGES TO INTERNATIONAL SECURITY

Behbudov Tair, Mammadzade Nadira

SUMMARY

International security is an important aspect of the world order, but it faces various threats and challenges that can lead to conflict and instability. Some of these threats include terrorism, cyberattacks, conflicts in armed conflict zones, the proliferation of weapons of mass destruction, and other international challenges.

To ensure international security and counter these threats, it is necessary to strengthen cooperation between states and international organizations such as the UN, NATO and others, as well as support from civil society and citizens.

In addition, there is a need for improved international cooperation and support for agreements and treaties aimed at arms control and conflict prevention. Another important aspect is the development of international security mechanisms and the strengthening of their role in the world community.

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİNDƏ VERGİ SİYASƏTİNİN ROLU

Osmanlı Aysən Rasim qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
ayshan.osmanli@mail.ru

Açar sözlər: vergi, vergi siyasətləri, iqtisadiyyatında vergi siyasətin rolu, vergi siyasətinin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində təklifləri.

Ключевые слова: налог, налоговая политика, роль налоговой политики в экономике, предложения налоговой политики в регулировании экономики.

Keywords: tax, tax policies, the role of tax policy in the economy, suggestions of tax policy in regulating the economy.

Mövcud ehtiyatlardan və əldə olunan gəlirlərdən tam və səmərəli istifadə etmək məqsədilə daxili investisiyaların həcmi artırmaq mümkündür. Vergi daxili ehtiyatların investisiya üçün istifadə edilməsinin ilkin vasitələrindən biridir. Mahiyyəti etibarlı ilə dövlətin vergi siyasəti, həm fiskal təyinatlı olmaqla yanaşı digər tərəfdən də iqtisadi inkişafın stimullaşdırılmasına yönəldilmiş vəzifələri reallaşdıran mexanizmlərdən biridir. Vergi siyasəti həyata keçirilərkən isə bu istiqamətlər optimal nisbətdən irəli gələn şəraitlərdən asılı olaraq dəyişirlər.

İlkin olaraq birinci istiqamətə fikir versək, dövlət fiskal mexanizmlərin köməkliyi ilə gəlirlərin təsərrüfat subyektləri, dövlət və digər münasibətlər arasında ədalətli şəkildə bölüşünü təmin edir. Gəlirlərin bölüşdürülməsindən sonra isə dövlətin gəlirləri xeyli artır. Azərbaycanda dövlət gəlirlərinin artırılmasının bir çox üsulları mövcuddur, onlardan ən mühümü isə vergilər sayılır. Azərbaycanda dövlət gəlirlərini daha çox daxili vergilər və rüsumlar təşkil etdiyinə görə ilk öncə vergilər məsələsinə toxunaq.

Ümumiyyətlə vergilər (sosial vergilər də aiddir) ABŞ-da, Yaponiyada, Kanadada və Avstraliyada ÜDM-un üçdə bir hissəsini, Qərbi Avropa ölkələrində təqribi olaraq 40-50 faizini, İsveç və Danimarkada 50 faizini təşkil edir. Azərbaycanda isə bu göstərici təqribi olaraq 14,6 %-i əhatə edir (2010-cu il).

Burada əsas kapitalının üçdə birindən çoxu, ümumi torpaq sahəsinin 57%-i, yeraltı sərvətlərin bütünlüklə dövlətə məxsus olması, bunula yanaşı dövlət mülkiyyətinin yalnızca infrastruktur sahəsində də deyil, birbaşa olaraq istehsal və xidmət sahələrində də olması ilə müqayisədə dövlət gəlirlərinin nisbətdə az olmasını qeyd etmək olar. Sosialyönümlü siyasət həyata keçirən ölkələrlə müqayisə etdikdə isə bu göstəricinin aşağı səviyyədə olduğunu müşahidə etmək mümkündür.

Azərbaycanda qanunvericiliyə əsasən aşağıdakı vergi güzəştləri müəyyən edilmişdir:

1) 2001-ci ildən etibarən 2019-cu ilə kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıların torpaq vergisi istisna olmaqla digər növ vergilərdən azad olunması;

2) Fiziki şəxslərin əmanətlərindən və investisiya üçün ödənilən faizlərin gəlir vergisindən banklar tərəfindən növbəti dəfə 2015-ci ilə qədər azad edilməsi;

3) Mənfəət vergisindən bankların və sığorta təşkilatlarının nizamnamə kapitalının artırılmasına yönəldilməsi məqsədilə azad edilməsi;

4) Müəssisələrin gəlirlərindən çıxılaraq həyata keçirilən xərclərin gəlirindən əlavə olan hissəsinin 3 ilədək davam edən, sonrakı dövrə keçirilən və bu illər ərzində onların mənfəət hesabına ödənilməsinə icazə verilməsi;

5) Amortizasiya ayırmaların vergidən azad edilməsi;

6) Xarici şirkətlər - hasilatı pay bölgüsü əsasında fəaliyyət göstərən şirkətlərə xüsusi vergi rejiminin tətbiq edilməsi;

- 7) Çoxsaylı məhsulların idxal və ixrac vergilərindən azad edilməsi;
- 8) Texnoparkların rezidenti olan hüquqi və fiziki şəxslərin əmlak və torpaq vergisindən müəyyən müddət ərzində azad olması;
- 9) Məhsulların və xidmətlərin qiymətləri, tarifləri dövlət tərəfindən tənzimlənməyən inhisarçıların yeni tikinti məhsulları, çay və s. istehsalçıları, əlavə mənfəət vergisinə cəlb edilməməsi;
- 10) Uşaq bağçalarının 2014-cü ildən etibarən 10 il ərzində vergi ödənişlərindən azad edilməsi;
- 11) 2014-cü ildən etibarən sənaye parklarıyla yanaşı texnoparklardakı rezident hüquqi və fiziki şəxslərin 7 il ərzində, idarəedici təşkilatlarının mənfəətinin parkın infrastrukturunun tikintisinə və fəaliyyətinə yönəldilmiş hissəsinin müddətsiz olaraq mənfəət vergisindən azad edilməsi.

Bununla yanaşı, bazar iqtisadiyyatından əldə olunan, amortizasiya fonduna daxil edilən amortizasiya ayrılımlarının təyinatına görə istifadə olunmayan hissəsi vergitutma bazası hesab edilir. Xarici şirkətlər əgər hasilatın pay bölgüsü əsasında fəaliyyət göstərsə bu halda dövlət xüsusi vergi rejimi müəyyən edir. Bu şirkətlərdən bəziləri mənfəətdən vergi, subpodryad təşkilatları isə dövriyyədən vergi ödəmələri əsas götürülür. Digər vergilərdən isə azad edirlər. Bu şirkətlər öz kapital xərclərini geri götürdükdə mənfəət vergisinin ödəyicisi sayılırlar.

Mənfəətin tənzimlənməsi mexanizmində əhəmiyyət kəsb edən hissə ondan ibarətdir ki, hasilatın pay bölgüsü əsasında işləyən xarici şirkətlər hər il milyard manatlarla amortizasiya ayrılımları hesablayır, maya dəyərində daxil edirlər. Daha sonra isə istehsal edilən məhsul və ya xidmətin maya dəyərində amortizasiya ayrılımları daxil edilir və onlar da balans mənfəətini aşağı salır, azaldılmış mənfəətdən cari və kapital xərcləri çıxılır, nəticədə isə artıq mənfəət vergisinin ödəyicisi hesab edirlər. Beləliklə, onlar illik kapital xərcləri üçün ilkin olaraq mənfəətin, sonra isə amortizasiya ayrılımlarının hesabına maliyyə mənbəyi yaratmış olurlar.

Məqsədəuyğun olardı ki, onlar özlərinin ümumi mənfəətini beynəlxalq göstəricilərə uyğun olaraq tənzimləsinlər. Nəticədə də, xarici şirkətlər istehsalın həcmində əsasən adekvat vergi ödəmiş olardılar. Bu isə dövlətə ümumi vergi məbləğinə əhəmiyyət kəsb edən dərəcədə müsbət təsir göstərərdi. Bundan əlavə hasilatın pay bölgüsü ilə fəaliyyət göstərən xarici şirkətlərə verilmiş xüsusi vergi rejimi imtiyazı yerli təsərrüfat subyektlərinə müqayisədə qeyri-bərabər iqtisadi tarazlıq yaradır.

Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu və digər beynəlxalq təşkilatlar belə şəraiti uyğunluq təşkil etmədiyini bildirirlər. Bu rejim dövlət büdcəsinə olan vergi ödənişlərini əhəmiyyətli şəkildə azaldır, xarici şirkətlərə isə investisiya resurslarının Azərbaycandan repatriasiya olunmasına hüquqi əsası yaradır. Beynəlxalq təcrübələrdən nümunələr gətirsək, rus mütəxəssislərinə görə inkişaf etmiş ölkələrdə neft hasilatı ilə məşğul olan, daxili bazarda fəaliyyət göstərən şirkətlərin kapital qoyuluşunun ortalama mənfəətinin göstəricisi 5-6%-dir, inkişaf edən və keçid edən iqtisadiyyat ölkələrdə transmilli korporasiya fəaliyyəti göstərən şirkətlərin isə 15-17%-ə qədərdir.

Onların fikrinə görə, ölkənin vergi orqanları yeraltı sərvətlərin hər bir istifadəçilərinə vergi dərəcəsi müəyyən edərəkən məhz bu formatda mənfəət səviyyəsinə orientir olunmalıdır. Nümunə olaraq, 1975-ci ildən Norveçdə fəaliyyət göstərən «Neftdən vergi haqqında» qanunla sualtı neft yataqlarının kəşfiyyatı və istifadəsi zamanı kapitalın və gəlirin hesablanması xüsusi qaydaları müəyyən olunmuşdur. Qanuna əsasən «neft» vergisinin dərəcəsi adi qaydada ödənilən verginin dərəcəsindən 2 dəfə yüksək olur, təxmini 56%-ə bərabər olur. Bu vergi, adi qaydada vergiyə cəlb olunan məbləğdən çox olarsa gəlirin o hissəsindən tutulur.

Dünya təcrübəsini və iqtisadi nəzəriyyənin tələblərini əsas tutaraq düzgün olar ki, bu vergi güzəştləri, əvvəla, ancaq strateji xarakterli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarna, özü də müəyyən müddətə və o şərtlə verilsin ki, istehsalçılar güzəştdən əldə etdikləri maliyyə vəsaitlərini investisiya kimi təsərrüfatlarda istifadə etsinlər. Düzgün olar ki, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarna müəyyən müddətə vergi dərəcələri aşağı səviyyədə müəyyən edilsin. Bu tədbir sahənin investisiya təminatım xeyli yaxşılaşdırma bilər.

Düşünürük ki, məqsəduyğun olar ki, kənd təsərrüfatı subyektləri adi qaydada vergiyə cəlb edilsinlər və vergidən daxil olan vəsaitlər ünvanlı qaydada investisiya kimi istifadə edilsin. İ.e.d. İslam İbrahimovun fikrincə, əkinə yararlı torpaqlardan üzürsüz səbəblərə görə ardıcıl olaraq iki ildən artıq əkin üçün istifadə etməyən torpaq mülkiyyətçilərinə qarşı torpaq vergisinin müəyyən misli miqdarında cərimə tətbiq etmək müsbət nəticə verə bilər. Burada göstərmək lazımdır ki, aqrar sektorda təsərrüfat subyektlərinin maliyyə nəticələrinin hesablanması və uçotunun institusional xarakterli çətinlikləri mövcuddur.

Belə ki, 2013-ci ilin əvvəlinə bu sektorda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin cəmiyyəti bir faizə qədər müəssisə statusuna malikdirlər və mühasibat sənədləşdirilməsi aparılır. Regionların və iqtisadi sektorların investisiya baxımından cəlbediciliyini yüksəltmək məqsədilə vergi dərəcələrinin differensiallaşdırılmasının böyük əhəmiyyəti var. Beynəlxalq təcrübədə geniş istifadə olunan bu yanaşma, təəsüf ki, Azərbaycanda tətbiq edilmir. Ancaq digər ölkələrdə, məsələn, ABŞ-da dövrü vergisi kimi satışdan vergi tətbiq olunur ki, onun da dərəcəsi hər bir ştat üzrə müəyyən edilir, ölkənin beş ştatında bu vergi ümumiyyətlə tətbiq edilmir.

Bu vergi növünün dərəcəsi hətta şəhərlər üzrə də differensiallaşdırılır. Məsələn, onun dərəcəsi Vaşinqtonda-5, Nyu-Yorkda-8, Merilenddə-3,5 faizdir. Mənfəət vergisində də 3-4 qradasiya mövcuddur. Vergi növlərinin diversifikasiyası istiqamətində nəzəri metodoloji baxımdan elmi- tədqiqat işlərinin aparılmasına ehtiyac var. Belə ki, əgər Azərbaycanda 9 növ vergi tətbiq edilsə, inkişaf etmiş ölkələrdə çoxsaylı vergi növləri, məsələn, Yaponiyada 25 dövlət və 30 yerli vergi növü mövcuddur.

Müasir dövrdə ölkənin fiziki və hüquqi şəxs statuslu investorları xarici ölkələrdə yeni-yeni daşınmaz və daşınan əmlak alırlar. Ancaq Azərbaycanın Vergi Məcəlləsində həmin əmlakların vergitutma obyektli olması nəzərdə tutulmamışdır. Onu da əlavə edək ki, yüz min manatlarla dəyəri olan nəqliyyat vasitələri də vergiyə cəlb edilmir. Nəzərə almaq lazımdır ki, XX əsrin 90-cı illərində ABŞ-da nəinki yaxtalar və şəxsi təyyarələr, zərgərlik əşyaları və bahalı maşınlar vergitutma obyektləri olmuşlar. Dünya təcrübəsində vergilərdən yayınmanın qarşısının alınması, şəffaflıq və hesabatlılığın vacib amili kimi nağdsız ödənişlərdən istifadə edilir. Avropanın inkişaf etmiş dövlətləri nağdsız dövrüyyənin genişləndirilməsi üçün nağd hesablaşmalara qanunverici qaydada məhdudiyyətlər tətbiq etmişlər.

Bu qaydaların gözlənilməsi üçün maliyyə sanksiyalarından istifadə edilmiş, eyni zamanda, prosesin stimullaşdırılması üçün ən müxtəlif tədbirlər həyata keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 22 aprel 2014-cü il tarixli sərəncamına əsasən ABŞ-m müvafiq dövlət qurumu Azərbaycanın vergi ödəyicilərinin ABŞ-ın maliyyə institutlarında olan hesabatları barədə məlumatları (onların adları, vergi identifikasiya nömrələri, hesab qalıqları, hesaba daxil olan və hesabdən çıxan ödənişlər barədə məlumatlar). Azərbaycanın səlahiyyətli dövlət orqanına təqdim ediləcəkdir. Eyni əməliyyatı Azərbaycan dövləti ABŞ-ın Azərbaycanda olan vergi ödəyicilərinə münasibətdə həyata keçiriləcəkdir.

Bu tədbirin əsas məqsədi vergi ödəyiciləri tərəfindən vergidən yayınmaya qarşı mübarizəni gücləndirmək və dövlət büdcəsinin vergi gəlirlərini artırmaqdan ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının 2020-ci ilə qədər dövrü əhatə edən müddətdə vergi siyasətinin təkmilləşdirilmə istiqamətlərini aşağıdakı kimi müəyyən etmişdir :

- fiziki şəxslərin gəlir vergisinin təkmilləşdirilməsi;
- transfert qiymətlərinin tətbiqi mexanizminin yaradılması;
- nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması;
- vergi yükünü tədricən istehsaldan istehlaka keçirilməsi üçün təkliflərin hazırlanması;
- əlavə dəyər vergisinin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- daxildə istehsal və idxal edilən mallara aksizlərin tətbiqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi;
- vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması;
- vergidən azadolmaların və vergi güzəştlərinin minimuma endirilməsi yolu ilə vergitutma bazasının genişləndirilməsi;
- əmlak və torpaq vergilərinin bazasında vahid daşınmaz əmlak vergisinin tətbiqi üçün qanunvericilik bazasının yaradılması;
- elektron xidmətlərinin genişləndirilməsi və s. Bu istiqamətləri məqbul hesab etməklə, bizim fikrimizcə, bütün hallarda vergi güzəştlərini investisiya qoyuluşu ilə şərtləndirmək, sahə və regional prioritetlərlə əlaqələndirmək və müddətli etmək çox vacib məsələlərdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. A.Şəkəraliyev, Q. Şəkəraliyev. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: 2016
2. Cəfərli H.A. İqtisadi təhlil (dərslük.) Bakı: «Elm və Təhsil», 2009. - 560 s.
3. Mahmudov İ.M., Zeynalov İ.M., İsmayılov T.Ş. İqtisadi təhlil. Dərslük. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2010
4. Osman Nuri Aras, Süleymanov Elçin Bahman. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: 2016
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi // <https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>

AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATININ ŞAXƏLƏNDİRİLMƏSİNDƏ VERGİ SİYASƏTİNİN ROLU

Osmanlı Ayşən

XÜLASƏ

Bazar münasibətləri dövlətin iqtisadiyyatının idarə edilməsi və tənzimlənməsi proseslərindən azad etmir. Bu proseslər dövlətin təsərrüfat subyektlərinin istehsal-maliyyə fəaliyyətinə bilavasitə müdaxiləsini əhatə etməməlidir. Dövlət bazar mexanizmlərinin fəaliyyəti üçün lazım olan normal şəraiti yaratmalı, bu mexanizmlərdən biri və əsas olan vergilərin köməyi ilə həmin prosesləri də tənzimləməli olduğu və inkişafında vergi siyasətinin təsirlərinə toxunulmuşdur.

РОЛЬ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В ДИВЕРСИФИКАЦИИ ЭКОНОМИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Османлы Айшан

АННОТАЦИЯ

Рыночные отношения не освобождают государство от процессов управления и регулирования экономики. Эти процессы не должны предусматривать прямого вмешательства государства в производственно-финансовую деятельность

хозяйствующих субъектов. Государство должно создавать нормальные условия, необходимые для работы рыночных механизмов, регулировать эти процессы с помощью налогов, которые являются одним из этих механизмов и основой, и затронуты последствия налоговой политики в ее развитии.

THE ROLE OF TAX POLICY IN THE DIVERSIFICATION OF THE ECONOMY OF AZERBAIJAN

Osmanli Ayshan

SUMMARY

Market relations do not exempt the state from the processes of managing and regulating the economy. These processes should not include the direct intervention of the state in the production and financial activity of economic entities. The state should create the normal conditions necessary for the operation of market mechanisms, regulate those processes with the help of taxes, which are one of these mechanisms and the basis, and the effects of tax policy in its development were touched upon.

MARKETİNG KOMMUNİKASIYA SİSTEMİNİN İDARƏ OLUNMASINDA XARİCİ ÖLKƏLƏRİN TƏCRÜBƏSİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Məmmədov Baloğlan Ağamoğlan oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
mammadov.baloglan2000@gmail.com

Açar sözlər: Reklam, Şəxsi satış, İctimaiyyətlə əlaqə, Beynəlxalq təcrübə, İnkişaf etmiş ölkələrdə kommunikasiya sistemi, Marketing.

Ключевые слова: реклама, личные продажи, коммуникации, международный опыт, система коммуникаций в развитых странах, маркетинг.

Keywords: Advertising, Personal Sales, Communications, International Experience, Communications System in Developed Countries, Marketing.

Son illərdə Respublika iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitinə keçid etməsi, ölkəmizdə rəqabət ab-havasının yaranması, eləcə də rəqabət mühitinin kəskinləşməsi nəticəsində mübarizələrin aparılması marketing konsepsiyasının öyrənilməsinə və onun müəssisələrdə fəaliyyətinə olan marağı daha çox artırmışdır. Marketing strategiyaları üzrə mövcud ədəbiyyatlar araşdırılarkən və inkişaf etmiş ölkələrin tədqiqatlarından hazırlanan nəzəriyyələrdən görünür ki, bu tədqiqatlar inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatların apardığı marketing strategiyalarını izah etməkdə yetərsizdir. Mövzu dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesində rəqəmsal marketing strategiyasına keçməyə başlayan firma, müəssisə və təşkilatlara bu məsələlərə daha çox diqqət ayırmaq, inkişaf istiqamətlərində düzəlişlər etmək və gələcək elmi tədqiqatlar üçün zəmin hazırlamaq məqsədi daşıyır. Həmçinin 2020-ci ildə başlayan və bütün dünyaya yayılan Covid-19 pandemiyasının marketing kommunikasiya sistemində və eləcə də marketing sahəsinin bir çox fəaliyyətinə mənfi təsir göstərməsi və yaratdığı problemlərin araşdırılması və həlli yollarının tapılması əsas məqsəd daşıyır.

Marketing-Kommunikasiya sisteminin idarə edilməsi və inkişafa doğru irəliləməsi çox çətin və zəhmət tələb edən bir prosesdir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq və bunun əsasında mənfəət əldə etmək hər bir müəssisənin arzusudur. Lakin marketing kommunikasiya sistemi olmadan bu arzunun reallaşması çox çətin və ləng şəkildə reallaşır. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə marketing kommunikasiya sistemi kifayət qədər inkişaf etməmiş və baş verən yeniliklərdən kənarda qalmışdır. Burada bizim məqsədimiz bu sistemin səmərəli inkişafına nail olmaqdır. Bunun əsas və səmərəli yolu xarici ölkələrin təcrübələrinin təhlil edilməsi, öyrənilməsi və ən əsası Azərbaycanda tətbiqidir. Təbii ki, xarici ölkələr dedikdə buraya inkişaf etmiş ölkələr, xüsusilə dünyanın üç güc mərkəzi olan Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ), Qərbi Avropa və Yaponiya aiddir. Bu ölkələr iqtisadi cəhətdən inkişaf edən və nu inkişafda marketing-kommunikasiya sisteminin rolu olan ölkələrdir. Həmçinin, onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkənin özünəməxsus marketing kommunikasiya sistemi vardır. Lakin son dövrlərdə bu ölkələrin şirkətləri və müəssisələri öz filiallarını digər ölkələrdə açmışlar və nəticədə bir-birilərinə inteqrasiya etmişlərdir.

Reklam marketingin əsas elementidir. Beynəlxalq reklam şəbəkəsinin yaradılmasının əsas istiqamətlərindən biri də Avropa ölkələrində filialları olmayan iri reklam agentliklərinin birləşməsidir. Məsələn: Fransanın “Publisis” və ABŞ-in “Funkon end Beldinq” reklam şirkətlərinin ittifaqa girməsi. Eləcə də Fransanın “Xavas” və Yaponiyanın “Dentsu” reklam agentliklərinin ittifaqı. Bazar münasibətləri sisteminin bir hissəsi olan reklam öz məzmununa və formasına görə həm dünyada, həm də daxili bazar miqyasında mövcud tələblərə, qarşıya qoyulan şərtlərə cavab verməlidir.(1)

Aşağıdakı cədvəldə Ölkəmizlə müqayisə oluna biləcək və inkişaf etmiş ölkələrin reklam xərcləri göstərilmişdir.(2)

Cədvəl 1.

2018-2022-ci illər üzrə ölkələr reklam xərcləri

Reklam xərcləri	2018	2019	2020	2021	2022
Azərbaycan	59.5 mlyn\$	68mlyn\$	62.3 mlyn\$	84.6mlyn\$	97.8mlyn\$
Gürcüstan	54mlyn\$	57.6 mlyn\$	53.8mlyn\$	71mlyn\$	80.1mlyn\$
Macarıstan	436.7 mlyn\$	482.8 mlyn\$	405.7 mlyn\$	534.8 mlyn\$	570.4 mlyn\$
Yaponiya	954.9 mlyn\$	986.3 mlyn\$	839.2 mlyn\$	1.06mlrd\$	1.25mlrd\$
ABŞ	8.7mlrd\$	9.2mlrd\$	7.1 mlrd\$	9.8 mlrd\$	10.5 mlrd\$

Cədvəl 2.

Ölkələr üzrə 2022-ci il üçün ÜDM və reklam xərcinin ÜDM-də payı

2022	Azərbaycan	Gürcüstan	Macarıstan	Yaponiya	ABŞ
ÜDM	178.6 mlrd\$	73.6 mlrd\$	410 mlrd\$	4.62 trlyn\$	25 trlyn\$
Reklam xərcinin ÜDM-də payı %	0.071%	0.11%	0.14%	0.27%	0.42%
Yayımçıların Reklam Gəliri	60 mlyn\$	29 mlyn\$	81 mlyn\$	234 mlyn\$	618 mlyn\$
Reklam xərci	97.8 mlyn\$	80.1 mlyn\$	570.4 mlyn\$	1.25 mlrd\$	10.5 mlrd\$

Yuxarıdakı cədvəllərdən göründüyü kimi Azərbaycan istər regionda istər onunla eyni ərazi və əhaliyə sahib istərsə də inkişaf etmiş ölkələr ilə nisbətdə çox zəif göstəriciyə malikdir. Bunun əsas səbəbi ölkəmizdə marketing kommunikasiya sisteminin yetərinə inkişaf etməməsidir. Qarşımıza qoyduğumuz əsas məqsəd ölkədə marketing kommunikasiya sisteminə maraq oyatmaqdır.

Dünya ölkələrinin beynəlxalq əməkdaşlığı iqtisadi proseslərin qloballaşması tendensiyasını gücləndirir, istehsalın beynəlxalq ixtisaslaşması və kooperasiyalaşmasına, elmi-tədqiqat ideyalar mübadiləsinə səbəb olur.(3) Beynəlxalq və global marketing sistemində əmtəə hərəkəti kanallarının qurulmasının və beynəlxalq əməliyyatların təşkilinin xüsusiyyətləri Yaponiyada ilk öncə universal ticarət firmalarının (Soqo Syosya) və ya ticarət evlərinin inkişafında özünü göstərmişdir, onlar Yaponiya iqtisadiyyatının, xarici və daxili ticarətinin bütün tarixi inkişafı ərzində mərkəzi rol oynayırlar. Yaponiya firmalarının beynəlxalq fəaliyyətinin təşkilində və həyata keçirilməsində 17 “Soqo syosya” universal ticarət vasitəçilik firmaları xüsusi yer tutur. Onların ən böyükləri bunlardır: Mitsubishi busson, Mitsui busson, İtochy, Marubeni, Sumitomo, Sodzutsy, Kanematsu. Yaponiyanın xarici ticarətinin təxminən yarısı onların payına düşür (**Allahverdiyeva, 2010:300**).

Amerikanın universal ticarət firmaları XX əsrin 80-ci ilin əvvəllərindən Yaponiyanın “Soqo syosya” –larının uğurlu xarici ticarət və beynəlxalq vasitəçilik fəaliyyətinin təsirlə inkişaf etməyə başlamışlar. Bank of America, Citicorp, General Elektric, Ceneral Motors,

Sears Amerikanın ixrac ticarət şirkətləri formalaşdırılmış böyük firmaları sırasına aiddir (**Allahverdiyeva,2010:306**).

Avropada universal ticarət şirkətləri olduqca zəifdirlər və bunun səbəblərindən biri istehsal biznesi ilə müqayisədə ticarət sahəsində aşağı nüfuz (imic) və az mənfəətlər olmasıdır. Bununla belə XX əsrin 90-cı illərində Fransanın xarici ticarət dövriyyəsinin 25%-i, Almaniyanın 27%-i, Böyük Britaniyanın 21%-i onların payına düşürdü. Avropa ölkələrinin universal ticarət firmaları Yaponiyadakılardan xeyli zəifdirlər (**Allahverdiyeva,2010:304**).

Yuxarıda sadaladığımız fikirlərdən və proseslərdən aydın olur ki, bir çox ölkə marketing kommunikasiya sahəsində yüksək iqtisadi inkişafa nail olmuşdur. Bu ölkələrin istifadə etdiyi metodlardan səmərəli şəkildə istifadə etsək ölkəmiz marketing kommunikasiya sahəsində sürətlə addımlayaraq iqtisadi inkişafa nail olacaqdır. Əsas olan qarşıya məqsəd qoymaq və ona uyğun olaraq fəaliyyət göstərməkdir. Bu sahəyə dövlət dəstəyinin olması çox vacibdir.

Nəticə. Dünya iqtisadiyyatındakı mütləq dəyişikliklər, informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və buna görə qloballaşma proseslərinin intensivləşməsi milli iqtisadiyyatların formalaşmasında və inkişafında innovasiya strategiyalarından istifadənin vacibliyini və rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırdı. Ömtə bazarlarında rəqabətin şərtlərindən asılı olaraq dörd növ rəqabət mövcuddur: mükəmməl rəqabət, inhisarçı rəqabət, oliqopolist rəqabət və xalis inhisar. Hər növ rəqabətin təbiətindən asılı olaraq müəssisələrin fərqli bazar davranışları meydana gəlir. Müəssisələrin rəqabət mühiti ətraf mühit faktorlarının təsiri altında formalaşır. Belə ki, Müasir iqtisadiyyatda hər hansı sahədə rəqiblərin az olması və yaxud olmaması o sahənin inkişafını ləngidir, həmçinin inkişafın dinamik inkişafı mümkün olmur. Ölkəmizdə mövcud olan və bu sahələrdən biri olan müəssisədə marketing kommunikasiya sistemi eynilə digər sahələr kimi bu problemlə üzləşir. Əslində marketing kommunikasiya sistemi çoxşaxəli və bir çox istiqaməti olan sistemdir. Yəni, əgər bu sistemə lazımı maraq göstərilərsə ölkəmizdə marketing kommunikasiya sistemi sürətlə inkişaf edə və lazımı səviyyəyə çatır.

Fikrimizə hər müəssisənin özünəməxsus kommunikasiya sistemi olmasına baxmayaraq o beynəlxalq standart və qanunlara uyğun olmalı və onlarla vahid təşkil etməlidir. Bu da onun digər müəssisələrə rahat inteqrasiya etməsinə və savadlı kadr axınının mövcud sistemdə rahat işləməsinə şərait yaradacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir savadlı kadr kimi bizim də fikir, ideya və təkiliflərimiz vardır. Müəssisədə marketing kommunikasiya sistemi bizim üçün xüsusi önəm kəsb edən sahədir. Bu sahənin ölkəmizdə zəif inkişaf etməsinin əsas səbəbi onun müəssisədaxili bir proses kimi görülməsi və o qədər də vaciblik kəsb etməməsinin düşünülməsidir. Fikrimizə bu yanaşma düzgün deyil və bu sadəcə müəssisələri üçüruma aparacaqdır. Müəssisəni ayaqda tutan və onu inkişafa yönəldən əsas amil marketing kommunikasiya sistemidir. Bizə görə ölkəmizdə əsas məqsəd xarici ölkələrin və inkişaf etmiş nəhəng müəssisələrin marketing kommunikasiya sistemi təhlil edilməli və onların təcrübələrindən kifayət qədər istifadə edilməlidir. Gələcəkdə qloballaşmış iqtisadi sistemdə güclü yer tutmaq və yüksək gəlirliliyə nail olmağın yolu budur.

ƏDƏBİYYAT

1. Müslumat Allahverdiyeva, Beynəlxalq Marketing, 2010
2. A.S. Aşurov, Marketing kommunikasiya sistemi, 2018
3. "Reklam haqqında" Azərbaycan Respublikası qanunu. Bakı, 2015.
4. Kotler F. Marketing menecment. Ekspress-kurs, 2-ci nəşr Bakı, 2008.

5. Məmmədov A.T. Marketing. Dərslik. Bakı, İdeal Print, 2014.
6. Lamben J.J. Strateji marketing. Ekspres kurs, 2-ci nəşr Bakı 2008
7. Əsgərov Ş.Ə. Reklam. Metodik vəsait. Bakı. 2012.
8. Zeynalov .Ə.Z, Marketing kommunikasiya vasitələrinin xarici iqtisadi fəaliyyətdə tətbiqi təcrübəsi, Bakı, 2015.
9. [https://az.wikipedia.org/wiki/%C3%9CDM_h%C9%99cmin%C9%99_g%C3%B6r%C9%99_%C3%B6lk%C9%99l%C9%99rin_siyah%C4%B1s%C4%B1_\(AQP\)](https://az.wikipedia.org/wiki/%C3%9CDM_h%C9%99cmin%C9%99_g%C3%B6r%C9%99_%C3%B6lk%C9%99l%C9%99rin_siyah%C4%B1s%C4%B1_(AQP))
10. <https://az.wikipedia.org/wiki/Macar%C4%B1stan#%C4%B0qtisadiyyat%C4%B1>
11. https://az.wikipedia.org/wiki/Yaponiya_iqtisadiyyat%C4%B1
12. <https://ojs.publisher.agency/index.php/RRAL/article/view/714>

MARKETİNG KOMMUNİKASIYA SİSTEMİNİN İDARƏ OLUNMASINDA XARİCİ ÖLKƏLƏRİN TƏCRÜBƏSİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Məmmədov Baloğlan

XÜLASƏ

Müasir iqtisadi şəraitdə marketing-kommunikasiya sistemi olduqca aktualdır. Azərbaycanda sovet dövründə və sonrakı illərdə digər sahələrdən fərqli olaraq marketing kommunikasiya sisteminə münasibət çox zəif olmuşdur. Eləcə də bu sahə digər sahələrə nisbətən təcrid olunmuşdur. İqtisadi elmi tədqiqatlarda kommunikasiya sisteminin bazarda formalaşması, inkişafı, marketing sahəsinin tədqiqi, iqtisadi problemlərin və qanunauyğunluqların tədqiqinə az diqqət yetirilmiş, bazarın marketing-kommunikasiya sisteminə lazımı səviyyədə diqqət yetirilməmişdir. Bu sistemin bazar konyukturasının öyrənilməsi, satışın təkmilləşdirilməsi istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi və tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə marketing-kommunikasiya sisteminin idarə olunmasında xarici ölkələrin təcrübəsinin təhlili və öyrənilməsindən bəhs olunur.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ОПЫТА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Мамедов Балоглан

АННОТАЦИЯ

В современном экономическом климате Система маркетинга и коммуникаций очень актуальна. В отличие от других областей в Азербайджане в советское время и в последующие годы, отношение к системе маркетинговых коммуникаций было очень слабым. Кроме того, эта область изолирована от других областей. Экономические научные исследования мало сосредоточены на рынке, развитии, маркетинговых исследованиях, экономических проблемах и правоохранительных органах. Особое значение имеет изучение рыночной структуры этой системы, выявление и изучение направления, в котором улучшаются продажи. В статье рассматривается изучение и изучение зарубежного опыта управления системой маркетинга и коммуникаций.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN MARKETING COMMUNICATION SYSTEM MANAGEMENT

Mammadov Baloglan

SUMMARY

In today's economic climate, the Marketing and Communication System is very relevant. Unlike other areas in Azerbaijan during the Soviet era and in the years that followed, attitudes toward the marketing communications system were very weak. Likewise, this area is isolated from other areas. Economic scientific research has focused little on the marketplace, development, marketing research, economic problems, and law enforcement. Studying the market structure of this system, identifying and exploring the direction in which sales are improved is of particular importance. The article discusses the study and study of foreign experience in managing the marketing and communications system.

AZƏRBAYCAN VƏ İSRAIL ARASINDA ENERJİ RESURLARI SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIĞIN ƏHƏMİYYƏTİ

Xamizadə Qismət Nuru oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
gismetxamizade@mail.ru

Açar sözlər: Azərbaycan-İsrail əlaqələri, enerji resursları, neft sənayesi, BTC boru kəməri, bərpa olunan enerji mənbələri

Ключевые слова: Азербайджано-Израильские отношения, энергетические ресурсы, нефтяная промышленность, трубопровод БТД, возобновляемые источники энергии

Keywords: Azerbaijan-Israel relations, energy resources, oil industry, BTC pipeline, renewable energy sources

Enerji resursları dövlətlərin maraqlarının toqquşması və əməkdaşlıqların qurulmasını təmin edən bir faktordur. Müasir dövrdə enerji ehtiyatlarının azalması və enerji mənbələrinə sahib olan dövlətlərin bu mənbələrdən öz siyasi maraqlarına uyğun istifadə etməsi hər bir ölkənin öz enerji təhlükəsizliyinə uyğun strategiya müəyyənləşdirməsini zəruri edir. Azərbaycan ərazisi enerji ehtiyatları ilə zəngin bir ölkədir. Müxtəlif tarixi dövrlər ərzində Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatları bir sıra xarici qüvvələrin maraq dairəsində olmuşdur. Azərbaycan 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra enerji ehtiyatları ilə zəngin, lakin bu ehtiyatlardan səmərəli istifadə imkanlarına malik olmayan bir ölkə idi. 1994-cü ildə bağlanmış “Əsrin müqaviləsi” ilə Xəzər dənizində neft yataqlarının xarici neft şirkətləri ilə birgə işlənilməsinə başlandı. Qısa müddət ərzində Azərbaycanın enerji ehtiyatları bir sıra xarici ölkələrə ixrac olundu. Azərbaycanın xam neftinin əsas alıcılarından biri də İsraildir. İsrail özünün enerji tələbatını əsasən xarici bazar hesabına ödəyir. Enerji tələbatını daxili resurslarla ödəmək imkanına malik olmayan İsrail enerji resursları ilə zəngin olan qonşu Ərəb dövlətlərindən asılı vəziyyətdə idi. Müxtəlif illərdə bu dövlətlərlə olan müharibələr İsraili özünə yeni enerji tərəfdaşları axtarmağa vadar etdi. SSRİ-nin dağılması ilə müstəqilliyini bərpa etmiş dövlətlər İsrail üçün yeni imkanlar yaratdı. Xəzər dənizinin zəngin karbohidrogen ehtiyatlarını əldə etmək üçün İsrail qısa müddətdə bu dövlətlərlə diplomatik əlaqələr qurdu. Coğrafi mövqeyi və təbii ehtiyatlarla zəngin olması Azərbaycanı əsas neft və tranzit ölkəsi kimi İsrail üçün ən optimal tərəfdaşa çevirdi. 90-cı illərin əvvəllərində dövlətlər arasında başlanmış iqtisadi tərəfdaşlıq hal-hazırda fərqli sahələrdə inkişaf edir. Azərbaycan İsrailin əsas enerji təminatçısıdır. İsrail neft tələbatının 40 %-dən çoxunu Azərbaycandan alınan enerji hesabına ödəyir. Azərbaycan öz növbəsində bu tərəfdaşlıq sayəsində öz iqtisadi potensialını inkişaf etdirmiş və əsas neft alıcılarından birini əldə etmişdir.

Azərbaycan və İsrail dövlətləri arasında enerji təminatı sahəsində əsas pay 2006-cı ildə istifadəyə verilmiş Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri olmuşdur. BTC boru kəməri Azərbaycan neftini Gürcüstan vasitəsi ilə Ceyhan limanına, oradan isə müxtəlif yollara Avropa və İsrailə çatdırılmasını nəzərdə tutur. Kəmərin ümumi uzunluğu 1768 km-dir. Boru kəmərinin gündəlik ötürmə həcmi 1.2 milyon bareldir. Boru kəməri vasitəsi ilə Türkmənistan nefti də Aralıq dənizi vasitəsi ilə Avropaya ixrac olunur. 2013-cü ildə əldə olunmuş razılaşma ilə Qazaxıstan neftinin bir hissəsi də nəql olunmağa başlandı. BTC boru kəmərinin çəkilməsi ilə bağlı 1999-cu il 18 Noyabrda İstanbulda keçirilən ATƏT sammitində bəyannamə imzalandı. Boru kəmərinin əsası isə 2002-ci ildə Bakıda atılmışdır. Kəmərin açılışı 6 İyun 2006-cı Türkiyənin Aralıq dənizi limanında keçirilən mərasimdə baş tutmuşdur. 36 Ölkənin nümayəndələrinin iştirak etdiyi bu mərasimdə İsrail dövlətini Milli infrastruktur naziri Ben-Eliezar təmsil etmişdir. İsrail dövlətinin nümayəndəsi Xəzərin neft və qaz ehtiyatlarının şərq bazarına çatdırılması üçün boru xəttinin məhz Qırmızı dənizdəki Eliat lima-

nına (600 km) uzadılmasını istəmişdir. Ben-Eliezar eyni zamanda Qazaxıstan və digər Mərkəzi Asiya dövlətlərinin nümayəndələri ilə də əməkdaşlıq barədə müzakirələr aparmışdır. Azərbaycan nefti ilk dəfə 2006-cı ilin iyulunda BTC boru xətti ilə Aralıq dənizinə, oradan isə İsrailə çatdırıldı. Bu, xam neftin boru kəməri ilə Türkiyənin Ceyhan terminalından beynəlxalq bazarlara altıncı çatdırılması idi [8].

İsrail üçün BTC ilə nəql edilən neft strateji əhəmiyyət kəsb edir. 2009-cu ildən BTC tam gücünə çatdıqdan sonra İsrailə göndərilən Azərbaycan neftinin ümumi istehlakdakı payı hər il daha da artır. Buna baxmayaraq, Azərbaycanın neft hasilatının həcmi kəmərin iqtisadi potensialını tam şəkildə ödəyə bilmirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın Qərb və İsrail üçün əsas əhəmiyyəti onun təkcə mühüm neft təchizatçısı olması deyil, həm də mühüm nəqliyyat vasitəçisi kimi fəaliyyət göstərməsidir. Azərbaycanın coğrafi mövqeyi dənizə çıxışı olmayan Xəzərsahili dövlətlərin dünya bazarlarına çıxışının təmin edilməsi üçün çox əhəmiyyətlidir. Digər tərəfdən, Qazaxıstan regionun ən böyük neft istehsalçısı kimi BTC boru kəməri vasitəsi ilə neftin nəqlini həyata keçirmək üçün əlavə neft tədarük etməyi öhdəsinə götürdü. Bu, Azərbaycanın eyni zamanda neft və təbii qaz ehtiyatlarının daşıyıcısı kimi gəlir əldə etməsini təmin edirdi. Boru kəməri vasitəsi ilə nəql edilən enerjinin həcmi artması həm tranzit ölkələrin gəlir əldə etməsini təmin edir, həm də İsrail və Avropa dövlətlərinin enerji təminatını möhkəmləndirməyə xidmət edirdi.

BTC boru kəməri layihəsinin reallaşmasında ABŞ, İsrail və Türkiyə münasibətlərinin rolu böyükdür. Xüsusən də Amerikada fəaliyyət göstərən Yəhudi lobbisinin layihənin həyata keçirilməsində müsbət fəaliyyətini qeyd etmək lazımdır. Yəhudi lobbisinin bu fəaliyyətlərinə qarşı ABŞ-da Erməni lobbisi hər cəhədlə BTC boru kəməri layihəsinin həyata keçirilməsinə çalışmışdır. ABŞ Konqresində BTC-nin daxil olduğu “İpək Yolu Strategiyası” Qanun layihəsi Şərq-Qərb Enerji Dəhlizi üçün Amerikanın Azərbaycana dəstəyi məqsədi ilə qəbul edilmişdir. Erməni lobbisi 1999-cu ilin iyununda qəbul edilməsi nəzərdə tutulan qanun layihəsinə mane olmaq üçün kompaniya aparırdı. ABŞ konqresi layihənin həyata keçirilməsində bir növ dilemma qarşısında qaldı: Bir tərəfdən erməni lobbisinin ABŞ Konqresində təsiri nəzərə alınmalı, digər tərəfdən Azərbaycana və ABŞ-ın müttəfiqləri olan Türkiyə və İsrailə diqqətlə yanaşmaq lazım idi. Yekun olaraq Türkiyə və Azərbaycanın mövqeyi Amerikadakı yəhudi lobbisi tərəfindən dəstəkləndi. Bu proses Türkiyə-İsrail münasibətlərinin yaxşılaşması ilə üst-üstə düşmüşdü. BTC boru kəməri hər iki ölkənin maraqlarına uyğun idi. ABŞ-ın boru kəməri layihəsini dəstəkləməsində başqa bir səbəb 11 sentyabr hadisələrindən sonra yaranan geosiyasi vəziyyət olmuşdur. Bu tarixdən sonra ABŞ Fars körfəzi neftinin dünya neft tələbatının ödənilməsindəki rolunu azaltmaq üçün yeni enerji xətlərinin açılmasına çalışırdı [1, s. 56-65].

Karbohidrogen ehtiyatları ilə zəngin olan Xəzər hövzəsi Avropa və region üçün mühüm enerji təhlükəsizliyi mənbəyidir. Amerikanın dəstəklədiyi “Şərq-Qərb Enerji Dəhlizləri” Azərbaycanın və Mərkəzi Asiya respublikalarının müstəqilliyinə və iqtisadi dayanıqlılığına zəmanət kimi baxılır. BTC neft kəməri, Türkmənistan-Türkiyə təbii qaz kəməri və Azərbaycan-Türkiyə Cənubi Qafqaz qaz kəməri “Şərq-Qərb Enerji Dəhlizinin” tərkib hissələridir. Nəzərdə tutulan bu dəhlizlərin tikintisi Qərbə, Xəzər hövzəsi ölkələrinə, o cümlədən Türkiyə və İsrailə Xəzərin enerji resurslarından bəhrələnməyə imkan verəcək. Bu dəhliz Rusiya və İran kimi dövlətlər tərəfindən enerji mənbələrindən öz siyasi maraqlarını həyata keçirmək üçün istifadə olunmasının qarşısını aldı. İsrail, Türkiyə və ABŞ arasındakı əlaqələr BTC marşrutunun seçilməsi üçün əsas amillərdən biri idi. Bu marşrut nefti birbaşa enerji çatışmazlığı olan İsrailə və Avropa ölkələrinə çatdırmaq üçün əhəmiyyətli hesab olunur. ABŞ-dakı yəhudi lobbisi İsrail dövlətinin istifadə edə biləcəyi BTC boru kəmərinin reallaşdırılması üçün çalışırdı. BTC boru kəməri İsrail və Türkiyə üçün əhəmiyyəti böyükdür, çünki bu proses hər iki ölkənin Ərəb və ənənəvi neft ixracatçılarından asılılığını azaldacaq. Amerika yəhudi lobbisi tərəfindən dəstəklənən BTC boru kəməri layihəsi Türkiyə və İsrail

arasında münasibətləri gücləndirən mühüm amillərdən biridir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 1997-ci ilin avqustunda Kapitoliya təpəsində BTC layihəsinin təşviqi üzrə aparılan fəal kampaniyaya göstərdikləri dəstəyə görə Amerika yəhudi liderlərinə öz təşəkkürünü bildirmişdir. Razılaşdırılmış lobbicilik kampaniyası Türkiyə, İsrail və Azərbaycanın maraqlarının üst-üstə düşməsinə əks etdirirdi. Həmçinin İsrailin baş naziri Benyamin Netanyahu 1997-ci ildə Azərbaycana səfər edərkən ölkəsinin BTC boru kəməri ilə Azərbaycan neftinin idxalında maraqlı olduğunu bildirmişdir [2].

BTC boru kəməri İsrailin Ərəb və digər ənənəvi neft ixracatçılarından asılılığını azaltmış, bir növ onun regional təcridini aradan qaldırmışdır. Neft və təbii qazın idxal edildiyi Misirlə olan krizlərə görə yaşanan enerji kəsintiləri davamlı olmayan enerji təhlükəsizliyini bir daha üzə çıxarmışdır. Bu cür hallar İsrailin yeni enerji təminatçısı axtarışını labüd etmişdir. İsrail Fars körfəzi dövlətlərinin özünə olan münasibətindən təsirlənməyəcək neft mənbəyinə çıxış əldə etmək istəyirdi. Məhz bu cür əhəmiyyətli faktorlara görə BTC boru kəməri İsrailin milli təhlükəsizliyi nə əvəzsiz fayda vermişdir [4].

İsrail Azərbaycandan aldığı enerji ehtiyatlarının həcmi 21-ci əsrin 2-ci onilliyində daha da artırmışdır. Misirin dövlətlər arasında 2004-cü ildən qüvvədə olan qaz alışı ilə bağlı anlaşmaya birtərəfli xitam verməsi bunun əsas səbəblərindən biri hesab olunur. 2010-cu ildə “Mavi Mərmərə” hadisəsindən sonra İsrail və Türkiyə arasında olan münasibətlər soyumağa başladı. Bu hadisədən sonra “şimal axını 2” layihəsinin İsrail üçün strateji əhəmiyyəti azaldı. İsrail və Türkiyə arasında artan gərginliyə baxmayaraq BTC-nin verdiyi gəlirlərə görə Türkiyə tərəfi boru xəttinin fəaliyyətinə hər hansı maneə yaratmamışdır [6].

Enerji tələbatının ödənilməsi dövlətlərin əsas təhlükəsizlik siyasətlərinə daxildir. Beynəlxalq bazarın özünün etibarlı, ucuz və təhlükəsiz enerji tələbatını, hansı formada təmin etməsi istehlakçılar üçün vacib məsələyə çevrilib. Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında Azərbaycan neftinin rolu böyükdür. Qərbin Rusiyanın enerji resurslarından asılılığı və Rusiyanın təchizat xətlərinə nəzarəti Avropanın enerji təhlükəsizliyi üçün əsas təhdid hesab olunurdu. Belə bir şəraitdə BTC boru kəməri enerji mənbələrinin şaxələndirilməsində, qərb və region ölkələri üçün dayanıqlı və etibarlı şəbəkə marşrutlarının yaradılmasında etibarlı çıxış yolu hesab olunur. “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” boru xətti eyni zamanda Azərbaycan və digər keçmiş SSRİ dövlətlərinin enerji ehtiyatlarının Rusiyanın iştirakı olmadan Türkiyə vasitəsi ilə Avropaya daşıyan ilk boru xətti olmuşdur. Bu boru kəməri həm Azərbaycanın, həm də Gürcüstanın iqtisadi maraqlarını təmin etmək üçün Qərbin rolunu artırdı. Bu faktor ABŞ regiondakı maraqlarına uyğun idi. ABŞ Sovet imperiyasının dağılmasından sonra müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan və mərkəzi Asiya dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələrin qurulmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Bu amil BTC boru kəmərinin reallaşmasında mühüm rol oynamışdır. BTC boru kəməri Azərbaycan və mərkəzi Asiya ölkələrinin iqtisadi cəhətdən Rusiyanın asılılığından çıxmasına kömək etdi. BTC vasitəsilə həm Türkiyə, həm də İsrail Rusiya və ya İranın nəzarətindən kənarda mühüm enerji resurslarına çıxış əldə etmişdir. İsrail dövləti enerji sahəsində Qafqaz və mərkəzi Asiya dövlətləri ilə əməkdaşlıq sayəsində həm İranın bu ərazilərdə təsirini azaltmağa çalışmış, həm də sərfəli enerji ehtiyatlarına çıxış əldə etmişdir. İsrail Xəzər və Mərkəzi Asiya neft və qazını Qərb bazarlarına çıxarmaq üçün nəzərdə tutulan layihələrdən faydalanmışdır. Çünki bu layihələr İsrailə təchizatı şaxələndirməyə və sərfəli qiymətlərlə bol enerji əldə etməyə imkan vermişdir. Bu layihələr eyni zamanda Xəzərin ixrac marşrutlarında Rusiyanın dominantlığını qırmağa və Avropanın Rusiyanın nəzarətində olan enerjiden asılılığını azaltmağa kömək edir. Uzun müddət davam edən müzakirələrdən sonra həyata keçirilən BTC boru kəməri layihəsi bir növ Qərb və Rusiya arasında çəkişmələr fonunda həyata keçirilmişdir. Çünki BTC layihəsi Rusiyanın Xəzərin enerji ehtiyatları üzərində nəzarətini azaldır və eyni zamanda Avropa dövlətlərinin rolunu artırır. Boru kəməri layihəsinin həyata keçirilməsini İran da öz mənafeələrinə zidd hesab edirdi. Çünki BTC boru kəməri ABŞ-ın dəstəyi ilə həyata keçirilmiş və İranı Xəzər nefti

tinin daşınmasının gəlirlərindən məhrum etmişdir. Boru kəməri fəaliyyətə başladıqdan sonra Fars körfəzinin enerji nəqlindəki rolunun azalması müşahidə olunur. Həmçinin İranın əsas xarici düşmənlərindən biri olan İsrail boru xətti ilə daşınan enerjinin ən böyük idxalçılarından biri olmuş və Ərəb dövlətlərinin enerji asılılığından azad olmuşdur [3, s. 61].

Azərbaycan və İsrail arasında olan enerji tərəfdaşlığı təkcə ənənəvi enerji ehtiyatlarının əldə olunması ilə məhdudlaşmır. İsrail enerji ehtiyatları ilə yoxsul olan bir ölkədir. Məhz bu səbəbdən ölkədə bərpa olunan enerji mənbələrinin istifadəsi sahəsində bir sıra addımlar atılmışdır. İsrail hökumətinin həyata keçirdiyi layihələr sayəsində 2030-cu ildə ölkənin enerji ehtiyatlarının 40 %-ə qədər olan hissəsinin bərpa olunan enerji mənbələri hesabına ödəniləcəyi nəzərdə tutulur. Azərbaycan bərpa olunan enerjinin əldə olunması üçün əlverişli coğrafi potensiala sahibdir. Xüsusilə II Qarabağ müharibəsindən sonra Dağlıq Qarabağ ərazilərinin işğaldan azad olunması bu sahədə yeni imkanlar yaratmışdır. Yaşıl enerji sahəsində dünyada lider dövlətlərdən biri olan İsrailə bu sahədə əməkdaşlıq bərpa olunan enerji mənbələrinin həcmünün genişləndirilməsinə böyük təsir göstərə bilər. Xüsusən də işğaldan azad olunmuş ərazilərdə bu sahədə birgə fəaliyyət iki ölkə arasında prioritet məsələlərdən biri hesab olunur. Bunu İsrailin Azərbaycandakı səfiri Corc Dick 2022-ci ilin iyun ayında Bakıda keçirilən enerji həftəsində qeyd etmişdir. İsrailin neft ehtiyatlarının 40%-dən çox hissəsini təmin edən Azərbaycanla bu sahədə də əməkdaşlıq diqqətə çatdırılmışdır [5].

Bu gün Azərbaycanda bərpa olunan enerji layihələrinin həyata keçirilməsi bərpa olunan enerji üzrə istehsalın həcmi artırır. Bu proses ölkəyə böyük həcmli yaşıl investisiyaların yatırılmasına geniş imkanlar yaradır. İşğaldan azad olunmuş ərazilər və bütövlükdə Azərbaycanın bir sıra ərazilərində bu layihələrin həyata keçirilməsi üçün geniş imkanlar mövcuddur. Bu layihələrin bir qisminin azad edilmiş ərazilərdə reallaşdırılması həmin bölgənin “yaşıl” enerji zonası layihəsi çərçivəsində inkişafına töhfə olacaqdır.

İqtisadi gücünün əsas hissəsini enerji resurslarından əldə edən Azərbaycan İsrailə böyük miqdarda neft məhsulları ixrac edir. Statistik məlumatlara görə 2022-ci ilin birinci yarısında Azərbaycan 9,3 milyard dollar dəyərində 12,9 milyon ton neft ixrac etmişdir. 2022-ci ilin yanvar-iyun ayları ərzində İsrail İtaliyadan sonra (3.6 milyard dollar dəyərində 5 milyon ton neft) Azərbaycan neftinin 2-ci əsas idxalçısı olub və 3,6 milyard dollar dəyərində 5 milyon ton neft əldə edib. Bu göstəricilər İsraili Azərbaycanın ən əsas iqtisadi tərəfdaşlarından biri olduğunu bariz göstəricisidir. İki ölkə arasında əməkdaşlıq təkcə enerji sektoru ilə məhdudlaşmır. Azərbaycan və İsrail arasında kənd təsərrüfatı, hərbi təhlükəsizlik və digər sahələrdə də ikitərəfli əlaqələr inkişaf etmişdir [7].

ƏDƏBİYYAT

1. H. Erdemir, Türkiye-İsrail İlişkileri (Turkish-Israeli Relations), Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Matbaası, 2007, 144 sayfa.
2. Halil Erdemir, The Policies around the BTC Pipeline, Turkish Journal of International Relations, 2009, 44 sayfa.
3. Sedat Çal, Bakı-Tblisi-Ceyhan Boru Hattı Projesi Kapsamında Anlaşmaların Hükuki Yönden Deylendirilmesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 63, Sayı 4, 2008
4. Christopher Bollyn, ‘The Great Game, The War for Caspian Oil and Gas, <https://rense.com/general15/game.htm>
5. Co-op in renewable energy sector between Azerbaijan, Israel among priorities – ambassador <https://turkic.world/en/articles/economy/40740>
6. Mısır, İsrail’le imzaladığı gaz anlaşmasını iptal etti <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/83814/misir-Israile-imzaladigi-gaz-anlasmasını-iptal-etti>
7. Azerbaijan exports 12.9m tons of oil in 1H2022

<https://economy.gov.az/az/page/beynelxalq-elaqeler/xarici-ticaret/2022>
8.T. Bayatlı, 'BP Developments', Azerbaijan International, Volume 15.1 2008: 66-70
https://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/ai131_folder/131_articles/131_bp_developments.html

AZƏRBAYCAN VƏ İSRAIL ARASINDA ENERJİ RESURSLARI SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIĞIN ƏHƏMİYYƏTİ

Xamizadə Qismət

XÜLASƏ

Azərbaycan-İsrail əlaqələri qarşılıqlı maraqlara əsaslanır. Enerji faktoru Azərbaycan və İsrail arasında əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynayır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri Azərbaycan neftinin Avropa və İsrailə daşınmasında böyük paya sahibdir. İsrail Azərbaycan neftinin əsas alıcılarından biridir. Bərpa olunan enerji resurslarının həcmünün artırılmasında İsrail təcrübəsindən istifadə müsbət təsir göstərə bilər.

ВАЖНОСТЬ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНОМ И ИЗРАИЛЕМ В ОБЛАСТИ ЭНЕРГОРЕСУРСОВ

Хамизаде Гисмет

АННОТАЦИЯ

Азербайджано-израильские отношения основаны на взаимных интересах. Энергетический фактор играет важную роль в развитии сотрудничества между Азербайджаном и Израилем. Нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан имеет большую долю в транспортировке азербайджанской нефти в Европу и Израиль. Израиль является одним из основных покупателей азербайджанской нефти. Использование опыта Израиля в увеличении объемов возобновляемых источников энергии может дать положительный эффект.

THE IMPORTANCE OF COOPERATION BETWEEN AZERBAIJAN AND ISRAEL IN THE FIELD OF ENERGY RESOURCES

Khamizade Gismat

SUMMARY

Azerbaijan-Israel relations are based on mutual interests. The energy factor plays an important role in the development of cooperation between Azerbaijan and Israel. The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline has a large share in the transportation of Azerbaijani oil to Europe and Israel. Israel is one of the main buyers of Azerbaijani oil. Using Israel's experience in increasing the volume of renewable energy resources can have a positive effect.

XX ƏSRİN ƏVVƏLİNDƏ MİLLİ HƏRƏKATIN İDEYA ƏSASLARI

Eyvazov Ali Gümrah oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
eyvazli.ali@mail.ru

Açar sözlər: İslamçılıq, türkçülük, siyasi idealogiyalar, milli demokratik hərəkət, ümmətçilik, millətçilik

Ключевые слова: исламизм, тюркизм, политические идеологии, национально-демократическое движение, умматизм, национализм

Keywords: Islamism, Turkism, political ideologies, national democratic movement, ummatism, nationalism

XX əsrin birinci və ikinci onilliyi bütün dünya tarixi, o cümlədən də Azərbaycan tarixi üçün çox əlamətdardır. Belə ki, bu dövr ərzində Qafqaz regionunun geosiyasətinə təsir edən üç böyük imperiyada – Rusiya, Osmanlı və Qacar İranında, eləcə də, Avropada Azərbaycanla birbaşa əlaqəsi olan çox mühüm hadisələr baş vermişdir: 1905-ci il Rus inqilabı, 1905-1911-ci illər Cənubi Azərbaycan Məşrutə inqilabı, 1909- cu il Türkiyə Gənc Türklər inqilabı, Balkan müharibəsi, 1917-ci il rus fevral-burjua və oktyabr inqilabları, ən başlıcası 1914-1918-ci illər I dünya müharibəsi və iki böyük imperatorluğun - Osmanlı və çar Rusiyası imperatorluqlarının çökməsi. Bütün bu qlobal hadisələr Azərbaycan ictimai siyasi fikir xadimlərinin siyasi ideoloji fikirlərinin formalaşmasına təsir etmiş, mövcud ideoloji cərəyanların biri- birinə inteqrasiya və mövcud ictimai tarixi şəraitə uyğunlaşdırılmasına təsir etmişdir. Azərbaycan ictimai siyasi elitasının özünəməxsus fikir, mülahizə və mövqeləri olmuş, mövqelərin hansı səpkidə olmasından asılı olmayaraq, Azərbaycan ziyalıları və maarifçilərinin demək olar ki, əksəriyyəti yaşadıkları dövrü düzgün təhlil edərək əsas gücü xalqın maariflənməsinə, müasir təfəkkürə yiyələnməsinə sərf etmiş, xalqı azadlıq uğrunda mübarizəyə hazırlamağa çalışmışlar. XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq, Rusiya imperiyasında siyasi partiya və təşkilatların fəaliyyəti daha aktiv səciyyə almışdı. Belə ki, 1905-1907-ci illər inqilabı gedişində çar tərəfindən siyasi partiyaların açıq fəaliyyətinə icazə verilməsi, imperiyada siyasi aktivliyin artmasına gətirib çıxardı. Həmin dövrdə imperiyanın bir parçası olan Azərbaycanda da siyasi aktivləşmə prosesləri gedirdi.

Rus imperiyasının azəri tükələrinə qarşı apardığı milli, dini zülm gürcü və ermənilərlə müqaisədə daha dözülməz idi. Gürcü və erməni xalqlarının milli məktəbləri, ana dilli mətbuatı, müxtəlif xeyriyyə cəmiyyətləri olduğu halda, xalqımız bunlardan məhrum idi. Azərbaycan adı hər hansı rəsmi sənəddə işlədilmir, azəri tükələrinə silah verilmir, məhkəmə və dövlət idarə işlərində iştirakına yol verilmir, təhsil sistemi ruslaşdırmağa və çarizmə sədaqət ruhunda tərbiyəyə yönəldilmişdi. Rəsmi sənədlərdə azəri türkləri tatar və müsəlman olaraq göstərilirdi. *Rusiyada və Qərbi Avropada təhsil almış gənclərimiz* vətənə döndükdən sonra buna qarşı çıxdılar, milli-demokratik hərəkətin yaranmasında və inkişafında böyük rol oynadılar. Qabaqcıl ziyalılar xalqımızın milli mənlilik şüurunun oyanmasına və inkişafına böyük töhvə verdilər. Milli ziyalıların mətbuatdakı çıxışları, yazdıqları əsərlər milli oyanışa xidmət edirdi. Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev, Ə.Topçubaşov, M.Ə.Rəsulzadə kimi ictimai-siyasi fəallar Azərbaycan türklərinin müstəqilliyini ümumtürk azadlığının tərkib hissəsi kimi qarşıya qoyurdular. Bu dövrdə milli hərəkətin əsas *aparıcı qüvvələri*: milli burjuaziya və demokratik ziyalıların olması diqqətəlayiq cəhət idi. Milli burjuaziyanın xeyriyyəçilik fəaliyyəti (məktəblərin açılması, ziyalıların oxumasına maddi yardım, qəzet və jurnallara sponsorluq və.s) və ziyalıların marifçilik hərəkəti birləşərək elm, təhsil, mədəniyyət sahələrində milli kimlik ideallarını formalaşdırdı.

XIX əsrin ikinci yarısında kapitalizmin inkişafı Azərbaycan millətinin formalaşmasına şərait yaratdı. İqtisadi birlik Azərbaycan xalqının millətə çevrilməsində böyük rol oynadı. Axundovun ilk dəfə səsləndirdiyi millət ifadəsi 1891-ci ildə Şaxtaxtinski tərəfindən Kəşkül qəzetində Azərbaycan milləti kimi təkmilləşdi. Avropa və Rusiyada təhsil alan ziyalılarımız xalqın öncüsünə çevrilərək milli azadlıq hərəkatına başçılıq etməyə başladılar. 1875-1904-cü illəri əhatə edən milli hərəkatın birinci mərhələsində xalqı maarifləndirmək, milli şüuru oyatmaq, milli dili inkişaf etdirmək aparıcı yer tuturdu. 1904-1918-ci illəri əhatə edən milli hərəkatın ikinci mərhələsində siyasi təşkilatlanma, partiyalar və cəmiyyətlər yaratmaqla dövrün ziyalıları xalqı milli demokratik hərəkatda birləşdirir, Rusiya dumalarında Azərbaycan xalqının ehtiyaclarını, haqq və hüquqlarını uğrunda ardıcıl mübarizə aparırdılar. Xalqı milli müstəqillik və dövlətçilik uğrunda mübarizəyə qaldırmaq üçün ümummilli ideya lazım idi. “Türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək” ideyası ətrafında mübarizə davam etdi.

Əlibəy Hüseynzadənin müəllifi olduğu bu şüarı M.Rəsulzadə əsas siyasi doktrina edərək onu utopiyadan gerçəkliyə, milli bayraq fəlsəfəsinə döndürdü. Lakin milli bayraq fəlsəfəsi, azərbaycançılıq ideologiyasının yaranması birdən birə olmamamış, əsrin əvvəllərində regionda böyük dövlətlərin daxilində baş verən mühim ictimai-siyasi hadisələrin milli ideoloqların siyasi düşüncələrinə təsiri fonunda inkişaf edib formalaşmışdır. Çarizmə qarşı mübarizədə birləşən fikir adamları müxtəlif dövrlərdə müxtəlif siyasi ideologiyalar, sosialist, liberal, islamçı, türkçü cərəyanları müdafiə etmiş, şəraitə uyğun olaraq ümmətçilikdən millətçiliyə keçmiş daha sonra isə özündə milli liberal, mühafizəkar, islamçı, millətçi və demokratik ideyaları birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasında birləşmişlər.

XX əsrin əvvəllərində siyasi ideologiyalar haqqında danışdıqda ilk növbədə islamçılıq, ümmətçilik fikirlərini təhlil etmək daha məqsədəuyğun olar. Çünki istər Qacarlar dövlətində Məşrutə hərəkatı, istərsə də Osmanlıda Gənc türklər islam dövlətlərində müasirlik, avropa dəyərlərini islamın təməlləri ilə interpretasiya etməyə, bu yolla konstitusiyaya və parlamentə əsaslanan siyasi sistem qurmağa, avropanın elmi texniki yeniliklərini öz cəmiyyətlərinə tətbiq etməyə çalışırdılar. Buna görə də yeniliyə, tərəqqiyə açıq olan modern islam modeli yaratmaq məqsədiylə islam dininin təməllərində, liberalizm, demokratiya, hətta, sosializmin sübutlarını axtarır, bu ideologiyaların, əslində, islama zidd olmadığını göstərməyə çalışırdılar. Bunlardan başqa, həm də, islam birliyi Osmanlıda II Əbdülməhid dövründə iflasa uğramış “osmançılığın” alternativini kimi meydana gəlmişdir. Tənzimat ilə “Osmanlı milləti” meydana gətirməyə və bu yolla imperatorluğu qorumağa çalışan Osmanlı düşüncə sahibləri təcrübənin başanlı olmadığını görüb imperiyadaxili müsəlman xalqlarını və ölkələrini bir arada saxlamaq üçün “İslamçılıq” tezisini irəli sürdülər.

“İslam birliyi” ideyası, iki qütbə ayrılmış Osmanlı imperatorluğunun heç olmazsa müəyyən qismini qoruyub saxlamaq məqsədi ilə ortaya atılmışdı. Avropa siyasətçiləri buna “Panislamizm” də demişlər. Əsrin əvvəllərində Çarizmə qarşı mübarizədə imperiya ərazisində yaşayan bütün müsəlman əhalisi siyasi cəhətdən daha yetkin olan Azərbaycan və Tatar ziyalılarının öncüllüyündə birləşmiş, ümumrusiya müsəlmanları qurultayları keçirmişlər. Ana dilində təhsil, pedaqoji kadrlar hazırlamaq üçün Bakıda, Kazanda, Baxçasarayda universitetlərin açılması, müsəlman bölgələrində insan haqları məsələlərinin müzakirə olunduğu bu qurultaylarda mərkəzi komitəsi Bakıda olan “İttifaqi Müslimin” (Müsəlman İttifaqı) partiyası yaradıldı. Mərkəzi komitənin sədri Əlimərdan Bəy Topçubaşov idi. Burada maraqlı cəhət ondadır ki, Topçubaşov liberal- demokrat siyasi görüşlərə sahib idi. Təbii ki, bir tərəfdən Çarizmin müsəlmanlara ögey münasibəti, digər tərəfdən 1905- 1906 – cı illərdə ermənilərin azərbaycan müsəlman türklərinə qarşı yeritdikləri soyqırım siyasəti ümumrusiya qurultayları və dumalar çərçivəsində islam birliyi

ideyasını aktuallaşdırırdı. M. Ə. Rəsulzadə haqlı olaraq qeyd edirdi ki, “Azərbaycan türkləri arasında başlanğıcda milli oyanış dini çərçivədə olmuş, dinin elmlə zidd olmaması kimi mülahizələr irəli sürülmüş, bu mənada XIX əsrdə Qafqaz türkləri milli varlıq kimi özünü hələ göstərə bilməmiş, daha çox ümmətçilik mənasında din və məzhəbçiliyə meyl etmişdir (1).

Nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycanda İslamçılıq ideyası ətrafında yer alan siyasi xadimlərin böyük bir hissəsi İslam birliyinə əsasən mənəvi-əxlaqi dəyər kimi yanaşmışdır. Ə. Hüseynzadə və Ə. Ağaoğlu islam birliyi kimi ideyanı milliliklə paralel aparmışlar. Yəni islam bilriliyi ətrafında cəmləşən Azərbaycan siyasi xadimləri Ümumrusiya müsəlman xalqlarının radikal islamçı nəzəriyyəyə deyil, bu xalqların islami dəyərlərin mənəvi-estetik xüsusiyyətləri ətrafında birləşməyə və sonda milliliklə islami dəyərləri bir yerdə sintez şəkildə formalaşdırmağa çalışmışlar. Məsələn, o Dirilik məcmuəsində yazırdı: “Əcələ bir surətdə maddətən tərəqqi edib də mənəviyyatca məhrum qalmaqdansa, maddətən gec tərəqqi edib, mənəviyyatca müstəqil qalmağı tərcih edərim, çünki milliyyətin də, bəşəriyyətin də faydəsi bundadır”(2). Ə. Ağaoğlu, Ə. Hüseynzadə öz yazılarında islamın müsəlmanların həyatında ən keçilməz, ən fəal element rolunu oynadığını vurğulayır, müsəlmanlar ya məhv olub yer üzündən silinməli, ya da din vasitəsilə sağalmalıdır kimi fikirlər irəli sürürdülər (3).

Əsrin əvvəllərində imperiyanın istibdad siyasətinin güclənməsi, Rus-Yapon müharibəsində məğlubiyyət, ölkədəki sosial ziddiyyətləri artırdı. Bu baxımdan sosialist hərəkatın vüsət alması prosesi sürətlənmişdi. Buna görə Azərbaycan siyasi xadimlərinin də, həmin dövrdə sosialist hərəkatda yer alması təbii qarşılanmalıdır. M.Ə. Rəsulzadənin mətbuatdakı yazılarına diqqət yetirdikdə, islami ideyalarla öz sosialist fikirlərini irəli sürməsi ortaya çıxır. Yəni M. Ə. Rəsulzadə başqa ziyalılardan fərqli olaraq, islami dəyərlərlə sosialist ideologiya arasında heç bir uçurumun olmamasını sübut etməyə çalışmışdır. 1906-cı il İrşaq qəzetində o yazırdı: “İslamiyyət hüriyyəti- məhz olub, hər bir əsası ictimaiyyət üzrə bina olunduğu bir zamanda biz istibdadpərəst oluruq. Cəmi təifələr dinimizin üsullarından olan hüriyyət və ittihadi-beynəlmiləli ararkən, bizlər istibdad və nifaqı axtarıyoruz”(4). Burada onun “ittihadi-beynəlmiləliyə” məsələsinin bir başa sosialist ideyalara əsaslanması öz əksini tapır. M. Ə. Rəsulzadənin bu fikiri Ə. Hüseynzadənin də siyasi konsepsiyalarında yer almışdı. O da islamiyyətlə sosial-demokratiyanın ziddiyyət təşkil etmədiyini sübut etməyə çalışmışdır (5). M. Ə. Rəsulzadə fevral inqilabından sonra belə Açıq söz qəzetindəki islam tarixi ilə bağlı məqaləsində yazırdı ki, demokratiya və sosializm ideyaları islama zidd deyildir, əksinə onun əsas müddəalarına müvafiq gəlir (6). Yəni o inqilabdan sonra tam milli mövqedə dayanmasına baxmayaraq əsrin əvvəllərində olduğu kimi ideoloji fikirlərində islami və sosialist dəyərlərə müəyyən dərəcədə söykənmişdir.

Birinci dünya müharibəsinə qədər bütün milli azadlıq hərəkatında islamçılıq aparıcı xətt və milli özünüdərkən mühüm amillərindən biri olmuşdur. XX-əsrin əvvəllərində mətbuat orqanlarında daha çox türkçülük və turançılıq ideyalarının genişlənməsinə diqqət yetirilirdi. Yəni bütün türk xalqlarının vahid Turan dövlətində birləşməsi ideyası gündəmdə idi. Lakin ilk əvvəl türkçülük də bir çox başqa ideologiyalar kimi öz legitimliyini islamçılıq düşüncələrində axtarırdı. Türkçülük ideologiyası tərəfdarlarının əksəriyyəti belə hesab edirdi ki, türk millətçisi olmaq eyni zamanda islamçı olmaq deməkdir, belə ki, din dildən sonra millətin ən mühüm göstəricisidir. Əhməd Ağaoğlu göstərirdi ki, islam türk üçün sadəcə din deyil, o “milli və irqi” dindir. Odur ki, türkçülük hərəkatına qoşulan hər bir kəs islamı qəbul etməlidir. Ziya Göy Alp yazırdı ki, “türkçülüyn qayəsi müasir bir islamın türkçülüydür” (7).

Siyasi və hərbi hadisələrin bir-birini sürətlə təqib etdiyi XX əsrin əvvəllərindən etibarən türkçülük ideologiyası yalnız Türkiyədə deyil, çar Rusiyasında və Cənubi Azərbaycanda da

artıq yayılmış, özünə lazımı səviyyədə tərəfdarlar qazanmışdı. Türkçülük dünyagörüşünün bəzi əsasları Azərbaycanda hələ XIX əsrin ikinci yarısından Mirzə Fətəli Axundov və Həsən bəy Zərdabi, Kırmda İsmayıl bəy Qasıralı tərəfindən təsbit edilmiş və tətbiqinə başlanmışdı. Osmanlı dövləti Birinci dünya müharibəsinin gedişində Rusiyaya qarşı hərbi əməliyyatlar başlatmaqla yanaşı türkçülük ideologiyasını ölkənin rəsmi siyasətinin əsas xətti kimi yürüdü. Türk hərbi xadimi Ənvər paşa Rusiyaya qarşı aparılan hərbi əməliyyatların əsas məqsədini Rusiya imperiyası tərkibində olan bütün türk xalqlarının çarizmin əsarətindən azad edilməsi və Böyük Turan dövlətinin tərkibinə daxil edilməsində görürdü. Azərbaycan ziyalılarının da bir qrupu üçün “türk birliyi” ideyası vahid türk milləti və dövlətinin yaradılması üçün əsas ideya xətti oldu. Bu ziyalılar qrupunun ən görkəmli nümayəndəsi Əli bəy Hüseynzadə idi. Əli bəy Hüseynzadə və Əhməd Ağaoğlu 1915-ci ildə yaradılan “Rusiya Məhkumu Müsəlman Türk Tatarların Hüquq Müdafiə Cəmiyyəti”nin fəaliyyətində Yusif Akçura, Kadı Əbdürrəşid İbrahim, Mehmed Əsəd Çələbizadə kimi türkçü-turançılarla çiyin-çiyinə çalışmışlar. Vahid türk millətinin tərkibi olmaq fikri Azərbaycançılığa zidd olmasına baxmayaraq, Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının formalaşmasında danılmaz rolu olmuş, gələcəkdə Azərbaycançılıq anlamının bünövrəsini qoymuşdur. M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: “Panislamizmdən xilas olan türk ictimai-siyasi fikri bədən-birə bu gün əsaslandırıdığımız real milli ideyaya gəlib çata bilməzdi. Psixoloji cəhətdən bu anlaşılandır. Müharibə və ümumi təhlükə şəraitində islam birliyi kimi böyük və əhatəli şüardan imtina edən millətçilər onun əvəzinə eyni təsir gücündə bir şüar irəli sürməli idilər. Bu isə yalnız “Dunaydan Altaya qədər bütün Türk xalqlarının birliyi” şüarı ola bilərdi (8).

Türkçülük bütün türk ölkələrində, o cümlədən Azərbaycan və Türkiyədə eyni zamanda yaranmış və inkişaf etmişdir. Hətta, türkçülük şüuru öncə çar Rusiyasının türk xalqları arasında yaranmış, siyasi türkçülüyn əsasların, onun müasir şəraitdə dünya siyasi sistemlərinə inteqrasiya düsturunu isə “Həyat” və “Füyuzat”da Azərbaycan türklərindən Ə. Hüseynzadə işləyib hazırlamışdır. 1910-cu illərdə Türkiyədə mövcud olan milli cərəyanların kökünün eyni zamanda, çar Rusiyası, o cümlədən Azərbaycanla bağlı olmasını vaxtilə M.Ə. Rəsulzadə, Z. Gökalp, Y. Akçuraoglu, M.B. Məmmədizadə, Ə. Cəfəroğlu və başqaları da dəfələrlə qeyd etmişlər. Məsələn, Y.Akçuraoglu görə, Ə.Hüseynzadə müsəlman türkləri arasında ilk turançı, ilk panturançı hesab olunurdu. O bu barədə yazırdı “Əli bəy Hüseynzadə türkçülük, hətta panturançılıq fikir cərəyanına ilk nəfəs verən adamdır” (9). Əli bəy Hüseynzadənin “Füyuzat”ından sonra, “Türk Yurdu”nda Yusif Akçuraoglu və Ziya Gökalpın milliyyətçi və türkçülük baxışlarında Əlibəy Hüseynzadənin “Türk qanlı, İslam inancılı və Firəng qiyafəli” tezisinin ciddi təsiri olmuşdur. Aydın məsələdir ki, “Firəng qiyafəli” dedikdə Avropanın mütərəqqi dəyərləri, müasirlik nəzərdə tutulurdu. M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: “Biz türk və müsəlman olaraq müstəqil yaşamaq istəyiriksə, hökmən müasirləşib zamanə adamı olmalıyıq”. 1912-1913-cü illərdə “Türk yurdu” jurnalında dərc etdirdiyi “Türkləşmək, islamlaşmaq və müasirləşmək” başlıqlı silsilə məqalələrində Z.Gökalp yazırdı ki, Türkiyədə üç fikir cərəyanı var: müasirləşmək, islamlaşmaq və türkləşmək: “...bu üç amacın üçün də qəbul etməliyiz; yaxud, daha doğrusu, bunların bir ehtiyacın üç müxtəlif nöqtədən görülmüş çevrələr olduğunu anlayaraq “çağdaş bir İslam Türklüyü” yaratmalıyıq”.

Milli Baryagmızın ideyavericisi Əli bəy Hüseynzadə olmuşsa da ancaq həmin dövrdə Azərbaycan türkçülüynü, müstəqil və demokratik Azərbaycan ideyasının əsas ideoloqu, Azərbaycan türklərinin lideri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə olmuşdur. O, Azərbaycan türk aydınları arasında ilk dəfə, “ümmətçilik”dən “millətçiliy”ə üz tutaraq milli ideologiyanın təməl prinsiplərini işləyib hazırlamışdır. Çünki 1915-ci ildən işıq üzünə görə “Açıq söz” qəzetində ilk dəfə olaraq “müsəlman”, “tatar” əvəzinə “türk” sözünü işlədən, “Biz türkkük!” deyən M.Ə.Rəsulzadə bu surətlə “ümmət” və “ümmətçilik” dövrünü rəsmən qapamış,

“millət”, “türk millətçiliyi” dövrünün başladığını elan etmişdir. M.B.Məmmədzaadənin fikrincə də, milli istiqlal məfkurəsinin, milli ideologiyasının intişar tapmasında, “həqiqi milliyyətçiliyin geniş yayılmasında” M.Ə.Rəsulzadə və onun baş redaktoru olduğu “Açıq söz” qəzeti mühüm rol oynamışdır (10). Belə ki, M.Ə.Rəsulzadənin öndərliyi ilə ilk dəfə, həmin qəzetdə öz əksini tapan ideyalar get-gedə bütün Azərbaycan türklüyünü əhatə etmişdir. Cəfəroğlu yazır: “Onun “Açıq söz” qəzeti ilk dəfə milli cərəyanı ardıcıl və şüurlu sistem halına saldı, milli mövzunun geniş oxucu kütləsi arasında bir ilham mənbəyinə çevrilməsinə imkan yaratdı”. Beləliklə, Rəsulzadə və onun ideya tərəfdarları, Azərbaycan siyasi fikir adamları dövrün ictimai tarixi hadisələrini nəzərə alaraq müxtəlif siyasi fikirlərdə olsalar da fərqlilik zamanla təkamül edən siyasi ideologiyaların birləşməsi nəticəsində meydana çıxan Azərbaycançılıq ideologiyasının əmələ gəlməsində mühüm rol oynamışdır. Məhz Azərbaycançılıq ideologiyası tarixi şərait yaranan kimi reallaşaraq o dövrün ən mütərəqqi dövlət idarə etmə və siyasi sistemi əmələ gətirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Qafqaz türkləri, Bakı, Təknur 2012,
2. Nazim Cəfərov, Milli ictimai fikir tariximizdən, Azərbaycan dövlət nəşriyyatı Bakı, 1993. 80, s
3. Ağaoğlu Əhməd bəy, Mərazimizin çarəsi, Kaspiy 9 yanvar 1904
4. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Edam cəzası, İrşad № 208 4 sentyabr 1906 s.2.
5. Hüseynzadə Əli bəy, Seçilmiş əsərləri Bakı, “sərq-qərb” 2007. 480, s.
6. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Hümmətiül-ricəl, təqlül-cibal, Açıq söz, 5 iyun 1917 № 513 s. 2
7. Alp Z.G. Türkçülüyn əsasları. Kamer yayınları. İstanbul, 1996. 53 səh.
8. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, O panturkizme v svyazi c Kavkazskoy problemoy, Oksford, 1985. 186 səh.
9. Akçuraoglu Yusuf, “Türkçülüyn tarixi”-Bakı, 2006. 144 səh
10. Mirzə Bala Məmmədzaadə, Milli Azərbaycan Hərəkatı, Bakı 1992. 246 səh.

XX ƏSRİN ƏVVƏLİNDƏ MİLLİ HƏRƏKATIN İDEYA ƏSASLARI

Eyvazov Ali

XÜLASƏ

XIX əsrin sonlarında genişlənməyə başlayan maarifçilik hərəkatı, azərbaycanlı aydınların milli şüur, dil və mədəni maarif sahəsindəki mübarizəsi XX əsrin əvvəllərində Çarizmin müstəmləkəçilik siyasəti və dünyada baş verən mühüm hadisələr fonunda daha genişlənərək milli hərəkatın yeni mərhələyə qədəm qoymasıyla nəticələndi. Azərbaycanın ictimai siyasi fikir adamları milli hərəkatda müxtəlif siyasi ideologiyalarda birləşmiş, bu ideologiyaların təkamülü və milliləşməsi nəticəsində vahid milli ideologiya, milli bayraq fəlsəfəsinin əsasını təşkil edən azərbaycançılıq meydana gəlmişdir. Bu ideologiya ətrafında birləşən siyasi elita müəlmən şərq və türk dünyasında ilk olan parlamentarizm, demokratik dəyərlərin o dövr üçün ən mütərəqqi cəhətlərini reallaşıdır bilmişdi.

ИДЕЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА

Али Эйвазов

АННОТАЦИЯ

Просветительское движение, начавшее разрастаться в конце 19 века, борьба азербайджанской интеллигенции в области национального самосознания, языкового и культурного образования, в начале 20 века на фоне колониальной политики царизма и важных события в мире привели к тому, что национальное движение вступило в новую стадию. Народы общественно-политических взглядов Азербайджана объединились в разные политические идеологии в национальном движении, в результате эволюции и национализации этих идеологий сформировалась единая национальная идеология, азербайджанство, являющееся основой философии национального флага. . Политическая элита, объединившаяся вокруг этой идеологии, смогла реализовать наиболее прогрессивные для того времени аспекты демократических ценностей, парламентаризма, который был первым в мусульманском и тюркском мире.

THE IDEA OF THE NATIONAL MOVEMENT AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Ali Eyvazov

SUMMARY

Enlightenment movement, which began to expand at the end of the 19th century, the struggle of Azerbaijani intellectuals in the field of national consciousness, language and cultural education, in the beginning of the 20th century against the background of the colonial policy of Tsarism and important events in the world, resulted in the national movement entering a new stage. People of social political opinion of Azerbaijan united in different political ideologies in the national movement, as a result of the evolution and nationalization of these ideologies, a single national ideology, Azerbaijanism, which is the basis of the philosophy of the national flag, was formed. The political elite united around this ideology was able to realize the most progressive aspects of the democratic values for that time, the parliamentarianism which was the first in the muslim and Turkish world.

QLOBALLAŞMA MƏRHƏLƏSİNDƏ QEYRİ-NEFT SEKTORU BARƏSİNDƏ YANAŞMALAR

Rufullazadə Yusif Nəriman oğlu
BDU-nun II kurs magistrantı
yusifrufullazadə2000@mail.ru

Açar sözlər: neft gəlirlər, dayanıqlı iqtisadi inkişaf, qloballaşan iqtisadiyyat, iqtisadi şaxələndirmə, müqavimətlik, maliyyə böhranları, ixrac ehtiyatları və s.

Ключевые слова: нефтяные доходы, устойчивое экономическое развитие, глобализированная экономика, экономическая диверсификация, устойчивость, финансовые кризисы, экспортные резервы и др.

Keywords: oil revenues, sustainable economic development, globalized economy, economic diversification, resilience, financial crises, export reserves, etc.

Qlobal maliyyə sıxıntıları və iqtisadi sarsıntı amillərinin milli iqtisadiyyatlar üçün neqativ nəticələri son zamanlar beynəlxalq iqtisad elmində çevik araşdırılmış olan istiqamətlərdəndir. Əsasən də, qloballaşma məsələlərinin güclənməsi, şaxələnməsi milli iqtisadiyyatların rəqabət imkanlarının yüksəldilməsini, iqtisadiyyatın diversifikasiya olunmasını, xüsusilə də, ixrac resurslarından faydalı yararlanmanı ortaya qoymuş olur. Araşdırmaçı Professor R. Xasbulatov dünya iqtisadi idarəetməsinin təşəkkülünə bu ünsürlərin daxil olunmasını zəruri hesab etmişdir:

- etibarlı iqtisadi tərəqqi və perspektivləri dayanıqlı etməyi bacaracaq iqtisadi mexanizmin tərtib olunması;

- Avrasiya dövlətlərinin iqtisadiyyatının müqavimətliliyinin və şaxələndirilməsinin motivasiya amilləri və s.

Ölkənin bu və ya digər digər məqsədə çatmaq üçün tətbiq edilən üsul və vasitələrin, habelə təşkilati-təربiyəvi, inzibati-iqtisadi tədbirlərin toplusu və sintezi olan iqtisadi siyasət (4, s. 45) bu amillərin məcmusunu ifadə etməkdədir.

Axır zamanlarda qloballaşma dünya bazarına, milli iqtisadiyyatların ixrac ehtiyatlarına təkmil neqativ təsirə malik olmuşdur. Bir sıra xammal ixracı dayanıqlı dövlətlərin ixrac ehtiyatlarının dünya qlobal ünsürləri üzrə aztəsirli olması ortaya çıxmışdır. Bu mənada, Professor Y. Osipov tərəfindən beynəlmilləşmənin hər bir amilin konkretləşmiş olduğu və onun daxilində yox olduğu bir ərazi hesab olunur. İqtisadi çevrilişlər qədim iqtisadi formasiyalardan başladığı kimi, yeni mərhələnin inqilabi cəhətlərini diqqətə alsaq, dünya iqtisadiyyatı ilə bitə bilməz. Eyni zamanda, beynəlxalq iqtisadiyyat maliyyə məsələləri ünsürlərini mobil bir mərhələyə yüksəltmişdir. Təbii olaraq, təsərrüfat məsələləri isə həmin iqtisadi ierarxiyanın zəruri təsisatçısı olaraq mövcud olur. Mahiyyət etibarı ilə, qloballaşmanın davamlılığı elə bir mərhələdədir ki, ona maneə yaratmaq olduqca mümkünsüz görünür. Burada hazırkı mərhələdə qlobal iqtisadiyyatın gerçək istənilən bir istiqamətə təsirinin diqqətə alınmaması ciddi yanlışlıq olardı. Məsələn, elə axırıncı beynəlxalq maliyyə sıxıntısının dərin izlərinin OPEK iqtisadiyyatının tərəqqisində ortaya çıxmış olduğu çətinlikləri düşünək. Bəhs olunan dövlətlərin mənfəəti xüsusilə, neftdən, neft mənfəəti isə dünya ticarətində ortaya çıxmış olan qlobal uyğunlaşmalardan birbaşa asılı olmaqdadır. Respublikaya daxil olan valyuta ehtiyatlarının zəif olması isə, birinci olaraq qeyri-neft bölməsi istiqamətlərinin tərəqqi dinamikasına və onun ixrac ehtiyatlarına neqativ təsir etmiş olur:

- etibarlı xarici və daxili yatırımların cəlbində məsələlər ortaya çıxmış olur;
- dayanıqlı qeyri-neft bölməsinin prioritet istiqamətlərinin tərəqqisi üzrə projələrin maliyyələşdirilməsi məhduləşmiş olur;

- zəruri qeyri-neft bölməsinin ixrac təyinatlı əmtəələrin dünya ticarətinə çıxışı bağlanır;
- etibarlı ixrac ehtiyatlarının motivasiya olunması üzrə ənənəvi rəsmi amillərin inkişafı reallığı yaranmış olur;

- dayanıqlı ixracın motivasiya olunması üzrə yeni rəsmi yardım amillərinin təşəkkülü, bu sahədəki mexanizmin təşəkkülü, ixracın tərkibinin genişləndirilməsi hədəflərinin yeni vəziyyətlər içərisində təyin olunması reallığı ortaya çıxmış olur və s.

Araşdırmaçılar göstərir ki, Azərbaycanın qlobal iqtisadi idarəetməsinə çevik qoşulması və bir sıra İEO və ya İEOÖ-lə sıx iqtisadi münasibətlər, qlobal finans sıxıntısının milli iqtisadiyyata müəyyən prizmada yerlərinə səbəb olmuşdur. Neft istehsal edən dövlətlər olaraq Azərbaycan beynəlxalq ticarətdə neftin dəyərinin aşağı enməsi ilə olduqca əhəmiyyətli ziyanla rastlaşmışdır.

Neftin qiymətinin aşağı enməsi dövlət büdcəsinin 75 %-nin neft bölməsi əsasında təşəkkülü, ixracının 97 %-dən artığını neft və neft əmtəələrinin hesabına təşkil olunması milli iqtisadiyyatın tərəqqisi məqsədilə bir sıra çətinlikləri də özü ilə daşımaqdadır. Analitiklər neft mənfəətinin asılılığın aşağı enməsi və beynəlmilləşməsinin təsirinə yanaşmanı gücləndirmək məqsədilə qeyri-neft bölməsinin tərəqqisini təmin etməklə, iqtisadiyyatın istehsal istiqamətlərinin yüksək dinamika göstəricilərinə hazırlanmasını və qeyri-neft bölməsi əsasında ixracın motivasiya olunmasını zəruri hesab etmişlər.

Aydın ki, Azərbaycanda qeyri-neft bölməsinin ixrac ehtiyatlarının analizi və nizama salınmasını təhlil edərkən milli iqtisadiyyatın qlobal effektlərdən dayanıqlı mühafizə olunmasının təşkili məqsədilə birinci növbədə ixrac istiqamətli istehsal istiqamətlərinin şaxələndirilməsi, ixracın motivasiya olunmasına dayanıqlı baxışın təmin olunmasını, bu istiqamətdə sahibkarlıq idarəetməsinin çevikliyinin yüksəldilməsini, fərqli qeyri-neft bölməsi istiqamətlərinin yatırım cəlbəediciliyinin artırılmasını zəruri amillər olaraq əhəmiyyətlidir. Bu eyni zamanda, etibarlı sosial müdafiə sisteminin qurulmasını ifadə etməkdədir. Sosial müdafiə sistemi – qanunvericiliklə müəyyən olunmuş iqtisadi, sosial, hüquqi təminatların və hüquqların reallaşmasını təmin edən və əhalinin müxtəlif sosial, xüsusən, ən zəif təbəqələrinin və qruplarının təminatlı və fəaliyyətli yaşaması üçün şərait yaradan sosial institut və müəssisələrin cəmidir (2, s. 90).

Təbii olaraq, 1920-1930-cu illər ərzində qlobal iqtisadi sıxıntı məsələlərində və 1930-cu ildə özünü göstərmiş olan "Böyük Depressiya"nın nəticələrindən xilas olmaq məqsədilə ABŞ Prezidenti F. Ruzvelt Liberal yenilikləri, "Yeni xətt" mexanizmi ortaya qoymuşdur. Belə bir idarəetmə ABŞ Konqresinin qüvvəyə mindirdiyi, məcmu istiqamətləri əhatəsinə almış olan 700-dən artıq qanunda öz ifadəsini tapmışdır. F.Ruzveltin idarəetməsinin zəruri mahiyyətini cəmiyyətdə, iqtisadi proseslərin və sosial tədbirlərin hər bir istiqamətində dövlətin nizamlayıcı təsirini yüksəltmək təşkil edirdi. Bu amillər sayəsində artıq 1930-cu illərin 50-ci illərindən etibarən, ABŞ-da iqtisadi təhlükəsizlik öz yerini tapmış oldu, sahibkarlığın tərəqqisi yeni səviyyəyə keçdi və dövlətin ixrac ehtiyatlarını möhkəmləndirməyə başladı.

Mahiyyətinə görə, iqtisadiyyatın qloballaşması -dünya tərəqqisinin proseslərindən biri hesab olunur. Milli iqtisadiyyatın yüksələn beynəlmilləşməsi kapitalın yerdəyişmə səviyyəsinin və dinamikasının sürətli inkişafında ifadə olunur. Belə vəziyyətdə kapitalın faydalı fəaliyyəti tsiklinin bazasında milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və respublikaya daxil olan valyuta ehtiyatlarının dəyişməz olması, həm də yüksəldilməsi məqsədilə ixrac resurslarının şaxələndirilməsi zəruri amillər olaraq, yerini almış olur.

Ölkənin ixrac idarəetməsində məqsəd ardıcıl iqtisadi sabitliyin və xarici idarəetmənin maddi əsaslarının gücləndirilməsindən ibarət olmaqdadır. İxrac mexanizminin təşəkkülü zamanı istər karbohidrogen, istərsə də, qeyrikarbohidrogen ixracının səmərəli nizamlanması strateji amildir. Qeyri-neft ixracı istiqamətində aqrar sektor və ərzaq yaradılması hazırkı anda zəruri yerə malik olur. Eyni zamanda, neft-kimya mallarının,

hətta elektrik enerjisinin ixracı istiqamətində aqrar sektor və ərzaq yaradılması müasir mərhələdə əhəmiyyətli mövqedə olur. Eyni zamanda, neftkimya mallarının, hətta elektrik enerjisinin ixracı resursları mövcuddur. Ölkənin coğrafi yerinin üstünlüyündən yararlanmaqla, istər Böyük İpək yolu, istərsə də Şimal-Cənub koridoru əsasında həm də karbohidrogenlə yanaşı, başqa məhsulların da aparılması üzrə səmərəli perspektivlərə sahibdir. Beləliklə, Azərbaycanın xidmət sektoru əsasında ixrac perspektivlərini şaxələndirə bilər.

Bəhs olunanlar, həm də makroiqtisadi zəmində olmaqla, iqtisadi idarəetmə mexanizmini ifadə etməkdədir. Bu anlayış, ictimai istehsalın idarə olunması üçün tətbiq olunan konkret təsərrüfatçılıq formalarının, metodlarının, iqtisadi göstəricilər və mənafeələrin, təsərrüfat-hüquqi normaların və təşkilat strukturunun məcmusudur (1, s. 275).

Ancaq qeyri-neft ixracının müqavimətliliyinin mahiyyətində önəmli amillər də mövcuddur. Müasir iqtisad elminin nümayəndələrindən olan alimlər belə nəticələrə gəlir ki, Azərbaycanda neft müqavilələrində təmsilçi olan birliklər neft maşınqayırması və başqa qeyri-neft bölməsi istiqamətlərinin tərəqqisinə yetərli qədər yardım etmirlər. Məsələn, Qazaxıstanda xarici yatırımcı-birliklər maşınqayırma və başqa əmtəələrin yaradılması əsasında 100 milyon dollar miqdarında sifarişlər yer alır. Norveçdə hər nəfərə düşən ÜDM-in miqdarı 45 min dolara yaxındır, başqa neft dövləti olan Nigeriyada isə həmin rəqəm 880 dollar təşkil etməkdədir. Həmin müxtəliflik bu dövlətlərdə iqtisadiyyatın miqyası, sərbəstliyi ilə əlaqəlidir. Böyük nailiyyətlərin əldə olunması qeyri-neft iqtisadiyyat istiqamətlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi böyük və ardıcıl iqtisadi inkişafın təmin olunması ilə əlaqəlidir.

Bəlli olur ki, Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabət keyfiyyətlərinin global təsirlər mühitində yüksələ bilməsi perspektivləri və yolları var, bir şərtlə ki, respublikada ixrac istiqamətli qeyri-neft bölməsi əmtəələrinin növlərinin səmərəli miqyasda ardıcıl inkişaf təmin olunmalıdır. Ardıcıl qloballaşma mühitində milli iqtisadiyyatın sabitliyinin təmin olunmasının zəruri yönələri əsaslı araşdırma aparan alimlər belə qənaətə gəlir ki, Azərbaycan ixracı mallarının müstəvisinin xarici periferiyasında təşəkkül tapmış olur və indiki ixrac mənbəsində olduqca yaxın mallara məsafə olduqca nəhəngdir. Buna görə də Azərbaycan iqtisadiyyatının təbii, və ya "üzvi" müqavimətliliyi olduqca asan deyil. Ancaq düşünürük ki, bu fikirlərdə obyektivliyin varlığına inanaraq, bu fikrə gəlmək olar ki, ölkədə "İqtisadiyyatın təbii diversifikasiyası" və ya "üzvi diversifikasiyası" terminləri əsasında ixracın ehtiyatlarının həqiqətən də çox olan faydalı istiqamətlərini tapmaq ehtiyatları qorunmaqdadır:

- ilkin olaraq, dövlətin təbii ehtiyatları, zəngin yeraltı və yerüstü resursları, əmək və intellekt ehtiyatları və s. halları yetərli miqdardadır;

- növbəti olaraq, bəhs olunduğu kimi, bir neçə mühüm resursa sahib qeyri-neft bölməsi istiqamətlərinin güclərindən faydalı istifadə olunmalı və onların ixrac istiqaməti daha əsaslı təyin olunmalıdır;

- nəhayət, dövlətin ixrac bölməsinin şaxələndirmə meyarları səmərəli olmalı, rəqabət beynəlxalq amillər diqqətdə saxlanılmalı, birbaşa addımlar atılmalıdır və s.

Bununla da, qloballaşma mühitində qeyri-neft bölməsinin ixrac ehtiyatlarından yararlanmanın olduq qədər faydalı təşkili və artırılması vasitələrindən zəruriliyi ilə müəyyən olunan hədəflərindən biri də ölkənin valyuta resurslarından səmərəli istifadənin müəyyən olunması, xarici kapitalın respublikaya daxil olması və yatırımların cəlbi məsələlərində modern iqtisadi vəziyyətlərə adekvat iqtisadi idarəetmə məsələlərinin döviyyəyə gətirilməsi, dövlətin xaricə kapital ixrac etmək perspektivlərinin uzaq hədəflər diqqətdə saxlanılmaqla və milli iqtisadi mənafeələr mühafizə olunmaqla optimal şəkildə modelləşdirilməsidir. Bu istiqamətlər üzrə alimlər bildirir ki, Azərbaycan son zamanlar

yatırım şəraitində vəziyyəti olduqca böyük miqyasda səmərəliləşdirir. Xarici yatırımcılar vasitəsilə respublikaya diqqətin çoxalması qeyd olunanlara zəruri təsdiqdir.

Dövlətin maliyyə perspektivlərinin etibarlı qaydada olmaqla, artmasına rəğmən, ölkə rəhbəri xarici kapitalın daimi olmaqla milli iqtisadiyyatın tərəqqisində təmsilçiliyini hərtərəfli motivasiya edir, eyni zamanda xarici iş adamlarının qeyri-neft bölməsində daha çevik təmsil olunmalarını tövsiyyə etməkdədir. Bir sözlə, dövlət başçısı milli iqtisadiyyatın ixrac ehtiyatlarının gücləndirilməsi, rəqabətədavamlı əmtəə yaradılmasının şaxələndirilməsi sahəsində atılmış olan addımların daha da inkişafını bildirməklə birlikdə, zəruri hədəfi dövlətimiz üçün strateji mahiyyət daşıyan bir amilə də çəkir. Məsələ maliyyə perspektivləri və iqtisadi inkişafın şaxələnməsi sayəsində ölkənin xarici dövlətlərə yatırım layihələrinin reallaşmasında təmsil olunmasından gedir. Belə qənaətə gəlmək olar ki, bu sahələrdə ortaya çıxmış olan qənaətlər və təşəbbüslər də diqqətə alınmaqla, Azərbaycanın qeyri-neft bölməsinin ixrac ehtiyatlarının artırılması istiqamətlərinin çoxşaxəli yönündə olduqca zəruri olan bir sıra səmərəli yönlər təşəkkül taparaq reallaşdırıla bilər:

– müstəqil Azərbaycan dövlətinin qlobal finans və yatırım zəmini mühitində qlobal integrasiya xəttlərinə daha çevik qoşulması ixracın qeyri-neft bölmələri, eyni zamanda, xidmət sferaları üzrə diversifikasiya olunmasına yeni perspektivlər açır;

– Çevik şəkildə olmaqla, qlobal iqtisadi münasibətlər, təsərrüfat və işbirliyi münasibətlərinə integrasiya etmiş olan milli firmaların ixrac ehtiyatlarındakı funksiyasının artırılmasının motivasiya olunması tədbirlərində təzə səmərəli perspektivlər təşəkkül tapmış olur; müqavimətli qaydada olmaqla, xarici kommersion proseslərinin yaradılması birinci mərhələdə ixrac ehtiyatlarının artırılmasına səbəb olacaqdır. Belə ki, qeyri-neft bölməsinin ixrac ehtiyatlarının artırılması ölkənin xarici kommersion iqtisadi idarəetmənin strateji istiqamətlərini təşkil etməkdədir və s.

Bunlar, təbii olaraq, əməyin sosial və iqtisadi şəraitini, həyat səviyyəsini, işə şəbəkəsini, təhsil və səhiyyənin inkişafını və s. əks etdirən obyektiv şərtlərin toplusunu nəzərdə tutan iqtisadi vəziyyətin (3, s. 315) səmərəliliyini bir daha göstərmiş olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Aliyev İ. H., İbadov S. A. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Ağrıdağ, 1999, 400 s.
2. Əliyev A. Ə., Quliyev A.S. Sosial sferanın iqtisadi və metodoloji əsasları. Bakı: Adiloğlu, 2005, 304 s.
3. Məmmədli O. Q., İsmayilov F. İ. Bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi. Bakı: MBM, 2006, 432 s.
4. Quliyev T.Ə. İdarəetmənin əsasları. Bakı: Maarif, 1993, 333 s.
5. <https://www.stat.gov.az/>

QLOBALLAŞMA MƏRHƏLƏSİNDƏ QEYRİ-NEFT SEKTORU BARƏSİNDƏ YANAŞMALAR

Yusif Rufullazadə

XÜLASƏ

Məqalədə göstərilmişdir ki, dövlətin iqtisadi hədəflərinin milli iqtisadi mənafeələr üzrə təşəkkülü məsələləri 2000-ci illərin başlanğıcından etibarən, olduq qədər sürətləndirir. Ölkədə bu mərhələdə özünün iqtisadi tərəqqi mexanizmini təşkil etməyi bacarmış, böyük regional proqramların ideya müəllifi və reallaşdırıcı qüvvəsi olaraq mövcud olmağa başlamışdır. Respublikaya neft qazancının gəlişi ilə bağlı olaraq, milli iqtisadiyyatın təsisatlarının təzələnməsi, fərqli istiqamətlərin müasirləşməsi məsələləri intensivləşdirilmiş, neft bölməsinin tərəqqi onu milli iqtisadiyyatın lokomotivi olaraq formalaşdırmış və onun perspektivlərindən qidalanmaqla, ölkənin iqtisadi

idarəetməsinin daha böyük həcmli məqsədləri özündə ifadə etmiş olan forması tərtib olunmuş, onun xarici ticarət əlaqələri nəzərəcarpacaq qədər möhkəmlənmişdir. Həmin işlərlə birlikdə, istər milli, istərsə də, dünya analitiklərinin dolğun rəylərinə əsasən, ölkə iqtisadiyyatı neft məsələlərindən təbə vəziyyətində qalmışdır və dövlətin bəlli “Holland sindromu”nun neqativliyinə düçar olmaması məqsədilə müvafiq işlərin həyata keçirilməsinə dəvət olunmanın bilinməsi davamlı xarakterə malik olur.

ПОДХОДЫ К НЕНЕФТЯНОМУ СЕКТОРУ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Юсиф Руфуллазаде

АННОТАЦИЯ

В статье показано, что с начала 2000-х годов организация экономических целей государства исходя из народнохозяйственных интересов значительно ускорила вопросы. На этом этапе в стране удалось организовать собственный механизм экономического прогресса, и он начал существовать как автор идеи и сила-исполнитель крупных региональных программ. В связи с приходом в республику нефтяных доходов активизировались вопросы обновления институтов народного хозяйства, модернизации различных направлений, прогресс нефтяного сектора сформировал его как локомотив народного хозяйства и, подпитывая его перспективы, была выработана форма управления экономикой страны, выражавшая более масштабные цели, значительно укрепились ее внешнеторговые связи. Наряду с этими работами, по мнению как отечественных, так и мировых аналитиков, экономика страны оставалась подчиненной нефтяным вопросам, и, чтобы не впасть в негатив известного «голландского синдрома», анализ проблемы есть приглашение для выполнения соответствующих работ, что носит постоянный характер.

APPROACHES TO THE NON-OIL SECTOR DURING GLOBALIZATION

Yusif Ruffullazade

SUMMARY

It is shown in the article that since the beginning of the 2000s, the organization of the state's economic goals on the basis of national economic interests has greatly accelerated the issues. At this stage in the country, it managed to organize its own mechanism of economic progress, and began to exist as an idea author and implementing force of large regional programs. In connection with the arrival of oil profits to the republic, the issues of renewing the institutions of the national economy, modernization of different directions were intensified, the progress of the oil sector formed it as a locomotive of the national economy and, feeding on its perspectives, the form of the country's economic management, which expressed larger-scale goals, was drawn up, its external trade relations have strengthened considerably. Along with those works, according to the full opinions of both national and world analysts, the country's economy has remained subordinated to oil issues, and in order not to fall into the negativity of the well-known "Dutch syndrome", the knowledge of being invited to carry out relevant works has a permanent nature.

FƏLSƏFƏ

ДИАЛОГ РЕЛИГИЙ И КУЛЬТУР В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Махмудова Севда Панах кызы

Бакинский государственный университет, факультет востоковедения

Сотрудник Научно-исследовательского центра исламоведения

sevda.mahmudova.59@inbox.ru

Açar sözlər: İslam; din; mədəniyyət.

Ключевые слова: Ислам; религия; культура.

Keywords: Islam; religion; culture

Прежде чем приступить к анализу взаимоотношений религии и культуры, уяснению сущности диалога между ними, следует коротко охарактеризовать сущность диалога религий как одного из основополагающих принципов культурного сосуществования в условиях Азербайджана.

Отметим, что диалог культуры и религии в условиях Азербайджана строится с учетом взаимодействия, взаимопомощи и взаимообогащения в соответствии с Законом Республики “О Свободе Вероисповедания”. Диалог культур выступает как объективная необходимость и условие развития культур, основанная на их взаимопонимании, единстве и тождестве. Иными словами, диалог культуры и религии возможен лишь на основе взаимопонимания, но вместе с тем с учетом фактора индивидуальности, присущей культуре Азербайджана. А общим, объединяющим все человеческие культуры, является их социальность, т.е. человеческое и человечное. “Взаимопонимание столетий и тысячелетий, народов, наций и культур обеспечивает сложное единство всего человечества, всех человеческих культур (сложное единство человеческой культуры), сложное единство человеческой литературы”. Нет единой мировой культуры, но есть единство всех человеческих культур, обеспечивающее “сложное единство всего человечества”-гуманистическое начало.

Влияние одной культуры на другую в рамках диалога реализуется только в том случае, если существуют необходимые условия для такого влияния. Диалог религии и культуры возможен лишь при определенном сближении их культурных кодов, наличии или возникновении общей ментальности. Диалог культур - это проникновение в систему ценностей той или иной культуры, уважение к ним, преодоление стереотипов, синтез самобытного и инационального, ведущий к взаимообогащению и вхождению в мировой культурный контекст. В рамках глобализации диалог религии и культуры обнаруживает общечеловеческие ценности взаимодействующих культурных сущностей.

В свете сказанного одним из главных объективных противоречий, свойственных культурам народов мира, включая систему верований, является противоречие между развитием национальных культур и их сближением. Поэтому необходимость диалога культур является условием самосохранения человечества. А формирование духовного единства есть результат диалога современных культур. Сказанное выше невозможно в полной мере уяснить без краткой характеристики такого важнейшего фактора как глобализация.

Проблематика глобализации уже длительное время находится в сфере повышенного интереса мирового экспертного сообщества. Уже очень многое сказано в связи и по поводу глобализации и глобализма. Имеется немало работ, посвященных

взаимоотношению глобализации и религии. Но все же именно эта тема, на наш взгляд, нуждается в пристальном анализе: тому мы видим целый ряд причин.

Во-первых, религия оказывает мощное сопротивление унифицирующим процессам глобализации и особенно глобализму как идейной основе глобализации, поэтому следует обратить особое внимание на этот феномен: почему религия слабо поддается унификации, в то время как все остальные измерения экономической, социально-политической и культурной сфер в очень значительной степени подвержены нивелирующему влиянию глобализации. Во-вторых, как стало ясно, религия не просто слабо поддается унификации, но и противостоит ей: последовательно осуществленная унификация в религиозной сфере с неизбежностью ведет к «объединению» религий, к конструированию единой религии, а затем и к устранению религии как таковой. Понятно, что религии не могут встать на этот путь. В-третьих, сегодня религия является единственной реальной альтернативой глобализму и на концептуальном, и на практическом уровне. Поэтому ни один сегмент современного мира не испытывает такого мощного давления глобализации, как религия.

В свете сказанного не подлежит сомнению, что религия и культура неразрывно связаны между собой в контексте общей истории развития человеческой цивилизации. Как составная часть культуры, религия способствовала развитию определенных ее слоев: письменности, книгопечатания, искусства, одни принимая культурные феномены, другие — отталкивая. Религиозная деятельность была тесно связана с созданием и накоплением материальной и духовной культуры: освоением необжитых земель, совершенствованием земледелия, животноводства, ремесел, образования, различных видов искусства. Религия отражает все многообразие человеческой культуры. Но особенно важно то, что именно религия, находясь на пересечении культурных и социальных систем человеческого сообщества на протяжении всех его этапов развития, способствовала становлению человеческой личности, современного общества.

Напомним, что мирное сосуществование между представителями различных конфессий в Азербайджане является одним из основополагающих принципов, делающим возможным построение диалога между культурными традициями и положениями священных книг мусульман, христиан и иудеев. Как в исламе, так и в христианстве и иудаизме запрещена не только война, но и вражда, ненависть, оскорбление и унижение в отношении адептов других религий. Указанные религии поддерживают усилия, направленные на налаживание диалога и мирного сосуществования. Речь идет о свободе вероисповедания, уважении к вере друг друга, недопустимости расизма; проявлении миролюбия, признания содержания священных писаний и т.д.

Ярким подтверждением активного диалога между религией и культурой служит широко распространенная доктрина, согласно которой а) нет мира между народами без мира между религиями; б) нет мира между религиями без межкультурного диалога; в) нет диалога между религиями без учета культурного наследия вовлеченных стран.

Подытоживая сказанное выше, можно утверждать, что межрелигиозный и межкультурный необходим для предотвращения множества кровавых конфликтов в мире.

Отметим, что роль религии в культуре неоспорима и существует такое мнение, что без религии не может быть и настоящей культуры. Религиозные догмы должны иметь истинное милосердие, которое является движением души, а не исполнением долга и путем к спасению. Они должны быть проявлением высоконравственного,

терпимого и смиренного отношения, главным для которого в жизни является любовь ко всем людям, не осуждение, но всепрощение.

На протяжении веков религия и культура имели общие корни. Культура – это связь поколений, это культ предков. Это сказывается в архитектуре храмов, в создании священных книг, в религиозной музыке и литературе. Через религиозную культуру люди приобщаются к миру искусства, развивают художественное восприятие. Религия и культура неотделимы, так как религия оказывает достаточно большое влияние на светскую культуру, которой дарит художественные образы и сюжеты из своей истории. Отсутствие этих образов значительно обеднило бы эту самую культуру и лишило ее художественной выразительности. Еще с древних времен человек осознавал, что он идет по жизни не сам, что существуют те сверхъестественные силы, которые им руководят и управляют миром. То есть, с самого начала культура находилась под влиянием религии, сначала примитивной и чисто интуитивной, затем более высокой и сознательной.

Религия удерживает общество в неких границах культурной модели, она – ключ к истории. Невозможно понять культуру общества, не зная религии, которая за ней стоит. Религиозным вдохновением создавались первые художественные образы в литературе, в возведении храмов и изготовлении скульптур. Стремление к высшим силам и их покровительству в примитивных религиях порождали шаманов и священные танцы, в высших – создание храмов, икон и божественной литургии. Поэтому каждая великая культура представляет собой тандем божественного движения и человеческого разума.

В современном мире межрелигиозный и культурный диалог является важнейшим фактором обеспечения мира и согласия, одним из базовых элементов развития межкультурных и меж-цивилизационных отношений.

Следует отметить, что по своему существу диалог представляет собой сложную социокультурную форму, задающую определенный смысл человеческим и межкультурным отношениям, в ходе которых религиозные и межкультурные связи выстраиваются определенным образом, находят свое выражение, обретают конкретный вид.

Понятие диалог происходит от греческих слов «dia» – «два» и «logos» – «понятие, «мысль», «разум», «язык», в более обыденном смысле означает встречу двух сознаний и логик. В свете сказанного, на основании происходящих трансформаций в культурах и их диалогического взаимодействия можно выделить внешний и внутренний типы межрелигиозных диалогических отношений.

Внешний диалог обусловлен интересами самопознания и саморазвития культур, способствует взаимообогащению и осуществляется посредством ознакомления и взаимного обмена ценностями, результатами творческой деятельности (фольклор, литературные произведения, живопись и т. д.), традициями и обычаями.

Внутренний диалог предполагает взаимное сотворение культур, их самореализацию, здесь диалог оказывается уже не просто механизмом передачи готовых культурных смыслов, но механизмом взаимного преобразования культур в процессе их взаимодействия и посредством их взаимодействия. Здесь следует уточнить, что в сфере межрелигиозных отношений внутренний диалог не должен затрагивать вопросов веры, догматики и сложившейся в рамках определенной конфессии религиозной традиции.

Культурологи, анализирующие связи между культурой и религией, выдвигают идею о том, что каждая культура существует благодаря воздействию, пусть и косвенному, другой культуры, а великие явления в культуре рождаются только в

диалоге различных культур, в точке их пересечения. Способность одной культуры осваивать достижения другой - один из источников её жизнедеятельности.

Таким образом, диалог культуры и религии возможен только при определенном сближении их культурных кодов, наличии или возникновении общей ментальности. Диалог культур - это проникновение в систему ценностей той или иной культуры, уважение к ним, преодоление стереотипов, синтез самобытного и инационального, ведущий к взаимообогащению и вхождению в мировой культурный контекст. В диалоге культур важно увидеть общие человеческие ценности взаимодействующих двух культур.

Одним из главных объективных противоречий, свойственных культурам всех народов мира, является противоречие между развитием национальных культур и их сближением. Поэтому необходимость диалога культур является условием самосохранения человечества, а формирование духовного единства есть результат диалога современных культур.

В этом смысле диалогичность предполагает взаимодействие религиозных догм и национальных ценностей, выработку понимания того, что собственное этнокультурное сосуществование невозможно без уважительного, толерантного и бережного отношения к ценностям других народов. Взаимодействие культур приобретает свою специфику на основе пересечения уникальных культурных систем. Препятствиями в диалоге могут служить разнонаправленные системы ценностей, что, конечно, затрудняет диалог, и некоторые культуры неохотно вступают в контакты с другими культурами.

Идея диалога культур и религий основана на приоритете общекультурных человеческих ценностей. Культура не терпит единомыслия и исключительной ценности, она диалогична по природе и сути своей.

Диалог - важнейший методологический принцип понимания культуры и религии в их единстве, поскольку сущностные характеристики двух формул сосуществования культуры проявляются в диалоге.

Диалог культур и религий приводит к углублению культурного саморазвития, к взаимообогащению за счет иного культурного опыта, как в рамках определенных культур и религий, так и в масштабах мировой культуры. Можно смело утверждать, что необходимость диалога культур и религий есть важнейшее условие самосохранения человечества. Взаимодействие культур и религий в современном мире - процесс сложный, иногда противоречий, даже болезненный. Следует выделять так называемое диверсификационное взаимодействие религиозных догм и культур в интересах общества, государства, мировых сообществ человечества. В условиях всемирной глобализации диалоги между лидерами мировых культур и религий открывает широкие перспективы и возможности для взаимного сотрудничества, способствует преодолению насилия, религиозного фанатизма, экстремизма и терроризма.

Сегодня как никогда важно, чтобы на фоне процессов глобализации и секуляризации современного мира, ведущих к риску потери духовно-нравственных принципов, одними из первостепенных ориентиров для общества стали голоса культурных и религиозных представителей, призывающих к вечным, неизменным ценностям человечества: постулатам добра мира, взаимопонимания и ненасилия.

В условиях новых социальных связей, выстраивающихся в рамках глобальных информационно-коммуникационных сетей, происходит усиление первичной идентичности, т.е. тех устойчивых элементов культурных моделей, которые обычно описываются как традиционалистские (национальная культура, религиозные ценности, обычное право и др.). При этом если ранее обращение к

традиционалистским ценностям считалось как противостояние модернизации, то теперь первичная идентичность приобретает качественно иные характеристики. Традиционные установки переосмысливаются и адаптируются к новой социальной реальности, которая характеризуется открытостью и нелинейностью развития. В частности, это относится к религиозным ценностям, возрождение интереса к которым отражает потребность человека в устойчивых этических и нравственных ориентирах. Акцентируя национальные чувства, религиозные ценности, люди демонстрируют самим себе и другим целостность своего сознания и поведения, отторжение нарушающих его «чуждых» влияний, прочность своих связей с традиционной общностью. Следует отметить, что нередко это ведет к явлениям агрессивного национализма и религиозного фундаментализма.

С другой стороны, религия выступает одним из важнейших факторов формирования и определения идентичности. Причем, возрождение религии создает основу для идентификации и сопричастности общности, выходящей далеко за рамки национальных границ, – для объединения цивилизаций. Религии под воздействием глобализации выходят за пределы своих изначальных национально-географических границ. То есть религии, сталкиваясь с процессами глобализации, также претерпевают определенные изменения в своем развитии. Ведь мировые религии нельзя воспринимать только как некие консервативные и неизменные факты истории. Это феномены, находящиеся в развитии и по-своему отвечающие на вызовы времени и реалий.

С другой стороны, сегодня, когда интеграция, миграция и глобализация способствуют установлению все более тесных отношений между различными расами, культурами, народами, говорить о религиозной исключительности или о делении мира по цивилизационно-религиозному принципу было бы не совсем правильным. У одного и того же человека может быть множество самых разных идентичностей (языковая семья, культура, религия, этнос, гражданство, человечество). И когда под сомнение ставится разнообразие идентичностей, отрицается какой-либо образ жизни, когда существует угроза фундаментальной свободе выбора, неизбежными становятся конфликты.

Современный религиозный диалог понимается как некий императив, требующий концептуальной разработки и институционального оформления.

Следует отметить, что межрелигиозный диалог при всей своей актуальности и востребованности остается по-прежнему малоисследованным феноменом. В целом можно констатировать, что и в понимании семантики диалога религий и культур, в осмыслении его задач царят неопределенность и неясность, а многие специалисты вообще относятся скептически к самой его возможности.

Признание «особенного», специфического аспекта культуры, ее уважительного отношения к религиозному фактору благоприятствует диалогу. Знание, понимание причин, различающих культуры, верования, позволяет устранить препятствия на пути вступления в диалог. Онтологическим же основанием для его ведения может стать выявление моментов общности. Вряд ли люди бывают прямо и полностью противоположны друг другу. Если они отличаются в чем-то одном, то непременно сходятся в другом. Таким образом, можно говорить о необходимости выработки определенных установок, процедур, то есть того, что можно назвать «культурой диалога», когда приходит понимание самостоятельной ценности процесса диалога. Отдельные исследователи данного фактора считают, что диалог – корень и основание для всех определений человеческого бытия: «Быть – значит общаться диалогически. Когда диалог кончается, все кончается. Поэтому диалог, в сущности, не может и не должен кончиться». «Культура диалога» необходима для предотвращения тенденций

взаимной нетерпимости и агрессивности в межконфессиональных отношениях. Сказанное в полной мере относится к диалогу между культурами и религиями, подразумевая общий подход проведению диалога, а не отказ от него, что, в конечном счете, ведет к возникновению меж-цивилизационной конфликтной ситуации.

В подтверждение сказанному отметим, что в современном, динамично меняющемся мире происходит смещение, стирание граней, разделявших некогда «своих» от «чужих». Характеристики, когда-то казавшиеся чуждыми, становятся более привычными и знакомыми. Осознание многообразия культур, религий, идентичностей не как угрозы, а как реальности мира способствуют преодолению барьеров во имя диалога между культурой и религией. Деление на так называемую исконно присущую культуру/исконную религию уже не является столь категоричным, поскольку может допускать и иные промежуточные, переходные характеристики, связанные с взаимодействием, разнообразием и множественностью культур.

Сказанное выше еще раз подтверждает, что прежние культурные стереотипы, господствовавшие в сознании народов и обществ на протяжении тысячелетий и препятствовавшие диалогу между ними, претерпевают изменения. В результате, все производные культуры, в частности религии, получают новое измерение. Однако, учитывая изменившиеся параметры, жесткое разграничение между религиями уже не отвечает вызовам времени. Более того, оно становится непродуктивным, даже крайне вредным с учетом так называемой политизацию религий. Актуальным становится понимание религии в контексте определенных культур, взаимодействующих между собой.

С учетом сказанного выше, подобный подход к пониманию религии подразумевает, с одной стороны, ее зависимость от культурного контекста. С другой стороны, и в различных культурных контекстах мировые религии потенциально играют связующую роль между культурами.

Подводя итог нашего анализа, следует заключить, что в настоящее время человечество переживает ситуацию, когда различные цивилизации должны сосуществовать, учиться друг у друга, взаимно обогащая жизнь. Проблема состоит в том, что отсутствие диалога может привести к непониманию и конфронтации. С другой стороны, международный порядок, основанный на диалоге, является самым эффективным способом предупреждения столкновения цивилизаций. Иными словами, диалог между цивилизациями возможен лишь в том случае, если стороны способны преодолеть узкий горизонт своей идентичности, подняться над ним и тем самым подключиться к более широкой коммуникационной системе отношений. В этом процессе могут быть задействованы культуру, подтвердившие свою идентичность, с одной стороны, и в то же время осознавшие свою родственную, общечеловеческую связь с другой стороной. В этом смысле необходимо учитывать фактор диалога культуры и религии как общечеловеческого фактора ради достижения взаимного согласия между людьми, народами. В нашем стремительно меняющемся мире диалог религий и культур необходим для поддержания и сохранения единого обще-цивилизационного, общечеловеческого пространства.

В заключение отметим, что философское осмысление вопросов, связанных с диалогом между культурой и религией в современном глобализирующемся мире, представляется жизненно важным в плане формирования эффективной политики межкультурного и межконфессионального диалога, отвечающей вызовам времени, поиска новых ориентиров развития, опирающихся на многообразие глобального мира и мультиидентичности современного человека.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Kamal. Azərbaycanca müqəddəs ziyarətgahlar. Bakı, "Çinar-Çap", 2007.
2. İslamzadə Xəlil. Məscidlər və pirlər. "Dövlət və din" jurnalı, 2009.- №4.- S.191-198.
3. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. 25 cildə, "Azərbaycan" cildi. Bakı,
4. Həmidov Həbil. Azərbaycanda dini tolerantlıq. "Azərbaycan" qəzeti.- 2008.- 27 noyabr.- №266.- S.4 Z
5. Мамедов Фуад. Культурология как путь к эффективной жизнедеятельности. Б., 2006
6. Гусейнов И, Эфендиев Т. История культуры. Баку, 2012
7. Дадашзаде М. Духовная культура азербайджанского народа в Средние Века. Баку, 1985
8. Никитин В. От диалога конфессий к диалогу культур // Русская мысль. Париж, 2000.
9. Иванова С.Ю. К вопросу об этнокультурном взаимодействии // Северный Кавказ в условиях глобализации.- Ростов-на-Дону, 2001. - С. 140 - 144.

ДИАЛОГ РЕЛИГИЙ И КУЛЬТУР В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Махмудова Севда

АННОТАЦИЯ

Диалог культуры и религии в условиях Азербайджана строится с учетом взаимодействия, взаимопомощи и взаимообогащения в соответствии с Законом Республики о свободе вероисповедания. При этом диалог культуры и религии выступает как объективная необходимость, основанная на их взаимопонимании, единстве и самобытности указанных факторов. Иными словами, диалог культуры и религии возможен только на основе взаимопонимания, но в то же время с учетом фактора индивидуальности, присущего азербайджанской культуре.

Отметим, что знаменателем, объединяющим все человеческие культуры и религии, является их социальности универсальность, т.е. человек и человеческое. "Взаимопонимание веков и тысячелетий, народов, наций, культур и религий обеспечивает сложное единство всего человечества, всех человеческих культур (сложное единство человеческой культуры) и сложное единство человеческой литературы. Нет единой мировой культуры или религии, но есть единство всех человеческих культур, которое обеспечивает "сложное единство всего человечества" - таков гуманистический принцип.

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ DİNLƏR VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

Mahmudova Sevda

XÜLASƏ

Azərbaycan şəraitində mədəniyyət və dindialoqu dini etiqad azadlığı haqqında Respublika Qanununa uyğun olaraq qarşılıqlı fəaliyyət, qarşılıqlı yardım və qarşılıqlı zənginləşdirmə nəzərə alınmaqla qurulur. Eyni zamanda, mədəniyyət və din arasındakı dialoqların qarşılıqlı anlaşmasına, bu amillərin birliyinə və şəxsiyyətinə əsaslanan obyektiv zərurət kimi çıxış edir. Başqa sözlə, mədəniyyət və din arasında dialoq yalnız

qarşılıqlı anlaşma əsasında, eyni zamanda, Azərbaycan mədəniyyətinə xas olan fərdilik amili nəzərə alınmaqla mümkündür.

Qeyd edək ki, bütün insan mədəniyyətlərini və dinlərini birləşdirən məxrəc onların sosiallığı və universallığıdır, yəni insan və insaniyyət. "Əsrlərin və minilliklərin, xalqların, millətlərin, mədəniyyətlərin və dinlərin qarşılıqlı anlaşması bütün bəşəriyyətin, bütün insan mədəniyyətlərinin (insan mədəniyyətinin mürəkkəb birliyi) və insan ədəbiyyatının mürəkkəb birliyini təmin edir. Vahid bir dünya mədəniyyəti və ya dini yoxdur, ancaq "bütün bəşəriyyətin mürəkkəbbirliyini" təmin edən bütün insan mədəniyyətlərinin birliyi var – bu humanist prinsipdir.

DIALOGUE OF RELIGIONS AND CULTURES IN THE AGE OF GLOBALIZATION

Mahmudova Sevdə

SUMMARY

The dialogue of culture and religion in the conditions of Azerbaijan is built with due regard for interaction, mutual assistance and mutual enrichment in accordance with the Law of the Republic on Freedom of Religion. The dialogue of cultures acts as an objective necessity and a condition for the development of cultures, based on their mutual understanding, unity and identity. In other words, dialogue between culture and religion is possible only on the basis of mutual understanding, but at the same time taking into account the factor of individuality inherent in Azerbaijani culture.

Note that the common denominator uniting all human cultures is their sociality and universality, i.e. the human and the religion. "The mutual understanding of centuries and millennia, peoples, nations, cultures and religions ensures the complex unity of all humanity, all human cultures (the complex unity of human culture) and the complex unity of human literature. There is no single world culture or religion but there is a unity of all human cultures that ensures the "complex unity of all mankind"-this is the humanist principle.

KANT FƏLSƏFƏSİNDƏ DÖVLƏTİN MƏNŞƏYİ

Hüseynova Rövşanə Rövşən qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
rovsana.huseynova@gmail.com

Açar sözlər: klassik alman fəlsəfəsi, dövlət, əxlaq, hüquq

Ключевые слова: классическая немецкая философия, состояние, мораль, закон.

Keywords: classical german philosophy, state, morality, law

Immanuel Kant (1724-1804) Klassik alman fəlsəfəsinin əcdadı olmuşdur. Kant Königsberq şəhərində (indiki Kalininqrاد) usta ailəsində anadan olub. Onun bütün həyatı bu şəhərdə, elmi fəaliyyəti isə tələbəlikdən rektorluğa qədər keçdiyi Königsberq Universitetində keçib. Uşaqlıqdan fiziki cəhətdən zəif olan Kant, gündəlik iş rejimi, hər şeydə nizam-intizam, qətiyyət sayəsində sonda Almaniyada rəsmi olaraq tanınan 1 nömrəli filosof oldu.

Kant XVIII yüzilliyin filosofu olaraq, ayrıca fərdin prioritetindən çıxış edir epistemologiya çərçivəsində işləyirdi. Empirikləri, rasionallıqları və Kantı birləşdirən ümumi cəhət elə bundan ibarətdir. Kant əsasən, liberalist ənənəyə məxsusdur. Eyni zamanda, kantçılıq XVIII yüzilliyin sonunda hökmran olan empirik və utilitarist ənənələrdən qəti bir surətdə ayrılmanı ifadə edir. Ayrılma o zaman baş vermişdi ki, Kant özünün transsendental fəlsəfəsinin köməyi ilə həm empirizmi (Lokk, Hyum), həm də rasionallığı (Dekart) dəf etməyə səy etmişdi.

Kantın fəlsəfi yaradıcılığı adətən iki dövrə bölünür: 1770-ci ildən əvvəl və sonra. Birincisi "kritikaltı", ikincisi "kritik"dir. "Kritikdən əvvəlki" dövrdə filosof təbii-elmi materializm mövqeyini tutur. 1755-ci ildə o, "Ümumi təbiət tarixi və səmanın nəzəriyyəsi" traktatını yazdı və burada günəş sisteminin (və eynilə bütün kainatın mənşəyi haqqında) qaz və toz dumanlığından yaranması haqqında fərziyyə irəli sürdü. onların zərrəcikləri möhkəmlənərək fırlanaraq göy cisimlərinin əmələ gəlməsinə səbəb olurdu. Bu fərziyyə sonralar Kant-Laplas nəzəriyyəsi kimi tanındı. Bu əsərdə Kant dünyanın ali güc tərəfindən yaradılması ideyasını praktiki olaraq inkar edir, tarixçilik anlayışını təbiət elmləri sahəsinə daxil edir və qürurla deyir: "Mənə maddə verin, mən də onunla onların dünyasını quracağam! "

Kantın siyasi fəlsəfəsində müasir yanaşmaya uyğun olaraq dövlətin faktiki və tarixi mənşəyi ilə onun əxlaqi əsasları arasında fərq vardır. Kantın əsas diqqətini cəlb edən və onun siyasi fəlsəfəsinin mərkəzində duran məsələ isə dövlətin əxlaqi baxımdan qanuni formada necə izah olunmasıdır. Kant "dövlətə olan ehtiyacın yalnız ağılın aprior ideyalarının araşdırılması ilə yaranacağını", məhz bu səbəblə ifadə edir. Çünki, konstitusiyadan danışılarkən " belə bir şey bütün empirik məqsədlərə laqeyd, aprior qanun qoyan ağıl üçün lazımdır". Kanta görə dövlətin quruluşu praktik ağıldan çıxan və müəyyən bir məcburiyyəti olan tapşırıq vasitəsilə həyata keçir, aprior ədalət bunu tələb edir. Kantın dövlətin mənşəyinin aprior olması fikrindən çıxış etməsi əslində bu sualın heç bir mümkün empirik cavabının olmayacağından irəli gəlir: İnsanlar birlikdə necə sülhü qoruyaraq yaşaya bilərlər? Məhz bu sualın Kanta görə, aprior cavabı ola bilər. Kantçı bir yanaşma ilə baxıldığında sualın özü isə əxlaqidir. Beləliklə, dövlətin aprior mənşəyi var və onu aprior inkişaf etdirmək üçün təbii vəziyyət və müqavilə fikirləri bir ideya olaraq çıxış edir. Çünki, yalnız təbiətin metafizikasında deyil, hüquq və əxlaqın metafizikasında da aprior və zəruri görünən qanunlar var. Dövlət ideyası da aprior zəruri ədalət qanunlarına əsaslanır. Bu səbəbdən dövlət ideyası və dövlət hüququ ağıldan çıxan aprior anlayışlardır:

Ağılda dövlət hüququ sözü ilə ifadə etdiyimiz bir anlayış mövcuddur və bu anlayışın öz azadlıqlarının antoqonizmi içərisində bir-birləri ilə mübarizə aparan insanları birləşdirən bilən gücü var. Belə ki, bu anlayış özündən yarana bilən yaxşı və pis şeylərə laqeyd (çünki, bunlar yalnız təcrübədə yoxlanıldıqdan sonra başa düşülə bilər), praktik bir gerçəkliyə sahibdir. Bu səbəbdən dövlət hüququ aprior prinsiplərin üzərində inkişaf edir (çünki hüququn nə olduğu haqqında bilik təcrübədən əldə edilə bilməz) və hər təcrübənin ona uyğun olmadığı zaman öz mənasını itirə biləcək bir dövlət hüququ vardır.

Kanta görə dövlətin quruluşunun və ideal formasının mənsəyi təcrübə ilə əlaqələndirilərək tapıla bilməz və açıqlana bilməz. Təcrübə bizdə insanların ümumi vəziyyəti haqqında fikir formalaşdırmağa bilər, hətta müəyyən qədər mühakimə də yürütməyə imkan verə bilər. Lakin bu problemin özü tarixi şərtlərin və tarixi vəziyyətin araşdırılması ilə həll olunabiləcək bir problem deyil. Kant məhz bu səbəbdən özündən əvvəlki müqavilə nəzəriyyəsi tərəfdarlarına, yəni Hobbs, Lokk və Russonun yanaşmasına, onların siyasi fəlsəfəyə yanaşma tərzinə qarşı çıxır və onların xüsusilə, təbii vəziyyət haqqındakı fikirlərini tənqid edir. Kanta görə bu mütəfəkkirlərin hamısı təbii dövlətin necə olduğunu soruşur və öz siyasi öhdəlik nəzəriyyələrini bizim bu şərtlər altındakı mövcud olan təcrübələrimizlə əsaslandırırlar.

Hobbs qılınç gücü olmadan insanların birlikdə yaşaya bilməsinin mümkün olmadığını qeyd etmişdir. Lokk insanın təbiətinə daha optimist yanaşsa da, insanın təbii vəziyyətinin son nəticədə müharibəyə gətirib çıxardığını ifadə edərək bu vəziyyətin dəyişməsinin vacib olduğunu vurğulamışdır. İnsanlar arasında olan bu müharibənin isə səbəbinin xüsusi mülkiyyət olduğunu qeyd etmişdir. Russo isə daha fərqli baxış bucağından yanaşaraq insanın təbiətini, gücün təsiri üzərindən qalxsa daha yaxşı bir insan olacağını göstərmişdir. Bu mütəfəkkirlər nə qədər fərqli dövlət və hakimiyyət formasını tərəfdarı olsalar da Kantın tənqidinin hədəfi olan ortaq fikirləri vardır: onlar təcrübədən qaynaqlanmış və təbii vəziyyəti sanki yaşanmış, canlı və real bir an kimi müdafiə etmişdirlər. Kanta görə məhz belə bir reallıq səhv yanaşmadır. Kanta görə, vətəndaş cəmiyyətinə keçid insanların təkbəşinə qorxu, müdafiə ehtiyacı və mülkiyyət məsələsi səbəbindən baş vermir. İnsanın praktik ağıldan irəli gələn və ədalətin paylanılmasına yönələn öhdəliyi var. Hobbs, Lokk və Russonun səhvi bu baxımdan düzgün anlayışdan istifadə etsələr də, təcrübəyə müraciət edərək dövləti duyğuların vasitəsilə qəbul etdirməyə çalışmaq olmuşdur.

Belə olduqda, vətəndaş cəmiyyətinə keçidin hər hansısa bir empirik məqsədə xidmət etmək uğrunda olduğunu qəbul etmək məcburiyyətində qalırsınız, halbuki Kanta görə dövlətin quruluş məqsədi empirik səbəblərdən uzaqlaşmışdır.

Dövlətin qurulması, insanların birləşərək siyasi birliklər halında yaşadıkları və təcrübədən qaynaqlanaraq yaranan bir faktdır. Burada insanlar özlərini təbii vəziyyətin bilinməyən xarakterindən xilas ediblər. Lakin bu, bizim hər hansı bir təbii vəziyyət təsvirini bilik kimi ortaya atmağımızı, ya da real və yaşanmış bir an olaraq müəyyənləşdirməyimizi icazə vermir.

Faktlar təcrübənin nəticəsidir və təcrübənin obyektini yalnız ilkin vəziyyətdə təsəvvür formalaşdırmağa imkan verən obyektlər təşkil edə bilər. Beləliklə, biz Kantın fikirləri ilə yanaşsaq, teorik biliyə malik olmadığımız ideyalar haqqında danışa bilsək belə bunları bir fakt olaraq qəbul etmək düzgün deyil. Bu baxımdan, vətəndaş cəmiyyətinə keçilmiş, dövlət qurulmuş olsa da, indiki vəziyyətdə keçmiş vəziyyətin təsviri fakt olaraq göstərilə bilməz.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasova Q., Hacıyev Z. Sosial fəlsəfə. Bakı, 2001;
2. Skirberq Q., Gilye N. Fəlsəfə tarixi. Bakı, 2007;
3. Zeynalov M. Fəlsəfə tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2000;

4. Zeynalov M. Xarici ölkələrin fəlsəfə tarixi. Ali məktəblər üçündürslik. Bakı, 2008;
5. Rüstəmov Y. Sosial-siyasi və hüquqi təlimlər tarixi. Bakı 2007;
6. Howard Williams, "Metaphysical and not Just Political", Politics and Metaphysics in Kant, Sorin Baiasu; Sami Pihlström; Howard Williams (Ed.), University of Wales Press, Cardiff, 2011;
7. Immanuel Kant, "Metaphysics of Morals", Practical Philosophy, ed. Mary Gregor, Cambridge University Press, Cambridge, 1996;
8. Don Becker, "Kant's Moral and Political Philosophy", The Age of German Idealism: Routledge History of Philosophy Volume VI, ed. Robert C. Solomon; Kathleen M. Higgins, Routledge Press, New York, 1993.

KANT FƏLSƏFƏSİNDƏ DÖVLƏTİN MƏNŞƏYİ

Hüseynova Rövşanə

XÜLASƏ

Bu məqalədə Kantın fəlsəfəsində dövlət və hakimiyyət problemindən danışılmışdır. Əvvəlcə Kantın həyatından danışılmışdır. Onun fəlsəfəsində mühüm rol oynayan əsas problemlərdən danışılmışdır. Daha sonra Kantın dövlət və hakimiyyətin mənəbəyinə dair fikirlərindən və digər yeni dövr filosofları ilə müqayisədə Kantın dövlətin mənşəyinə dair fikirlərindən bəhs edilmişdir.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ ГОСУДАРСТВА В ФИЛОСОФИИ КАНТА

Гусейнова Ровшана

АННОТАЦИЯ

В этой статье говорится о проблеме государства и власти в философии Канта. Сначала обсуждалась жизнь Канта, обсуждались основные проблемы, сыгравшие важную роль в его философии. Позже обсуждались взгляды Канта на источник государства и власти и взгляды Канта на происхождение государства в сравнении с другими современными философами.

THE ORIGIN OF THE STATE IN KANT'S PHILOSOPHY

Huseynova Rovshana

SUMMARY

This article talks about the problem of state and power in Kant's philosophy. First, the life of Kant was discussed. The main problems that played an important role in his philosophy were discussed. Later, Kant's views on the source of the state and power and Kant's views on the origin of the state compared to other modern philosophers were discussed.

XIX ƏSRDƏ ŞİMALİ AZƏRBAYCANDA SAVAŞLAR FONUNDA “VƏBA” EPİDEMİYALARI, TARİXİ-DEMOQRAFİK GÖSTƏRİCİLƏRƏ TƏSİRLƏRİ, SANİTAR TƏDBİRLƏR

Rüstəmovə Fatimə
AMEA Tarix İnstitutu magistrantı
rustamovaf1998@gmail.com

Açar sözlər : vəba, Şərqi Gürcüstan, L.Pikulin , “Kaspi”, epidemiya, xolera-morbus, feldşer.

Ключевые слова: холера, Восточная Грузия, Л. Пикулин, «Каспий», эпидемия, холера-морбус, фельдшер.

Keywords: cholera, East Georgia, L. Pikulin, "Caspian", epidemic, cholera-morbus, paramedic.

XIX əsrdə Rusiyada ümumilikdə 15 vəba epidemiyası qeydə alınmışdır ki, bunlardan əksəriyyəti imperiyanın cənub və cənub şərq bölgələrində, həmçinin Şimali Azərbaycanda qeydə alınmışdır. Qafqazda 1798-1819, 1830, 1838-1843 cü illərdə baş verən vəba illəri buna nümunədir. K.Q. Vasilev və A.E. Seqal “Rusiyada epidemiyalar tarixi” ində yazırlar ki, XIX əsrdə epidemiyaların çoxu adətən uzun müddət davam etmir, anti-epidemiya tədbirləri ilə tez sönürdü. Lakin, Qafqazda 20 il (1798-1819) davam edən vəba buna istisnadır. Burada davamlı baş verən hərbi əməliyyatlar, əhalinin spesifik sosial məişət şəraiti vəba ocaqlarının daima qaynar qalmasına səbəb olurdu. Müəlliflər əsərdə 1801-ci ilə Şərqi Gürcüstanın (Kartli-Kaxetiya) Rusiyaya ilhaq edilməsindən sonra Qafqazdakı epidemik şəraitin imperiyaya da təsirindən bəhs edirlər. Rusiyada ilk dəhşətli vəba halları 1798-ci ildə müşahidə edildi. Hələ XVIII əsrin II yarısından öz fəsadlarının izlərini nümayiş etdirən vəba bu dövrdə əsasən Şirvan, Ağsu, Qarabağ, habelə Xəzər dənizi sahili boyu ərazilərdə yayılmışdı. Yerli sakinlərin yaşamına, müxtəlif iqtisadi sahələrin iflicinə səbəb olan vəbaya qarşı gəlmək mümkün idi. Bu dövrdə tibbi sahənin olduqca zəif olması növbəti illərdə xəstəliyin daha sürətlə yayılmasına şərait yaradırdı. Dövrün yerli mənbələrindən Əhməd bəy Cavanşirin “Qarabağ xanlığının 1747-1805 ci illərdə siyasi vəziyyətinə dair Qarabağnamələr”ində Qarabağ xanlığının siyasi hadisələrindən bəhs edilərkən vəba tüğyanına da toxunulur. Belə ki, 1797-ci ilin yaz aylarında Ağsa Məhəmməd şah Qacarın Şuşaya yürüşü zamanı şəhərdə aclıq və vəba əhalinin müqavimətini mümkün edir. Vəbanın şiddətli günlərində düşməyə qarşı Osmanlı və Rusiyadan da hərbi yardım ala bilməyən İbrahimxəlil xan ailəsi ilə birlikdə Car-Balakən vilayətinə getməli olur [1].

1802-ci ildə Tiflisdə, sonralar Şərqi Gürcüstanın digər bir sıra bölgələrində vəba halları aşkarlandı. İlk müddətlərdə xəstəliyin özəyində epidemik xüsusiyyətlər tanınmadı. Yalnız 1803-cü ilin iyulunda Qafqaz quberniyasının Tibb Şurası bunun həqiqətən də “vəba xorası” olduğunu təsdiq etdi və ictimaiyyətə açıqladı. Müvafiq tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. Qafqaz Arxeoqrafiya Komissiyasının Aktlarındakı məlumatlara görə, 1803-cü ilin iyunun 15-dən 1904-cü il avqustun 1-dək Qafqazda 1796 nəfər xəstələnmişdi (2). Lakin epidemioloqlar düşünürdü ki, bu məlumatlar tam deyil. Çünki, vəziyyətlə bağlı tam və bütöv bilgilər tibb admintrasiyasına dəqiq məlum deyildi.

1807-ci ilin əvvəllərində Pəmbəkəndə vəbanın tüğyan etdiyi xəbərləri mərkəzə yayıldı. Artıq martın ortalarında qurbanların sayı xeyli çoxalmışdı. Bir müddət səngiyən epidemiya 1809-cu ilin yayında Türk-Qafqaz sərhəddində və Kabarda da yenidən alovlandı. 1811-ci ilin fevral ayına olan məlumatlara görə Tiflisdə başlıca olaraq hərbi qulluqçular arasında xəstəlik halları müşahidə olunurdu. Bu dövrdə epidemiyaların müfəssəl təsvirini L.Pikulin

ətraflı vermişdir. Onun məlumatına görə, fevraldan sentyabrın 20-dək Tiflisdə təkcə hərbi qulluqçular arasında 804 vəba xorası qurbanı aşkar olunmuşdur ki, onlardan 562-si dünyasını dəyişmişdir. 1813-cü ilin əvvəllərindən bütün Xəzərsahili bölgələr, xüsusilə Bakıda epidemiya geniş yayılırdı. Epidemiyaya nəzarət üçün ciddi karantin tədbirləri tətbiq olunmağa başladı. L.Pikulın bildirir ki, mərkəz anlayırdı ki, hər yoluxan üçün ayrı təcrid rejimi tərtib edilməlidir. Həmçinin müəllif göstərir ki, infeksiya xüsusilə hava yolu ilə geniş yayılırdı [3]. (Epidemiya dövründə bütün rəsmi və qeyri rəsmi tədbirlər, müxtəlif iclas və görüşlər, ibadət xidmətləri təxirə salındı, market və hamamlar bağlandı. Yoluxmuş insanların əşyaları və evləri yandırıldı. Mis pullar yalnız sirkə ilə yuyulub, dezinfeksiya edildikdən sonra qəbul edilirdi.

XIX əsrdə baş verən Rus-Qacar savaşının fəsadları, müharibə fonunda formalaşan antisanitar şərait də yeni tipli virus və bakteriyaların yaranmasını dəstəkləyirdi. Müharibə nəticəsində Şimali Azərbaycanda yeni idarəçilik sistemi quran Çar Rusiyasının dövrünə dair müxtəlif sənədlərdə bəhs olunan yoluxucu xəstəliklər ilə bağlı xeyli faktlara rast gəlinir. Mənbələrə görə, hələ II Rus-Qacar müharibəsi başlamadan öncə vəba fəlakətləri o qədər çoxalmışdı ki, 1822-ci il ümumi vəba ili elan olunmuşdu. Xəstəliyin izlərinə xüsusilə, Qərbi Azərbaycan ərazilərində yerləşən bölgələrdə də rast gəlinirdi. Məsələn, Qazax distansiyasının (sultanlıq) etnik-demoqrafik şəraitini açmağa imkan verən Qafqaz Arxeoqrafiya Komissiyasının topladığı sənədlərdə (QAKA) mövzu ilə bağlı faktlar mövcuddur. Buradan müəyyən edilir ki, 1811-1831-ci illərdə bölgədə 28.586 nəfər çoxalmışdı. Rusiyanın apardığı məqsədyönlü demoqrafik planların təməlinə duran əhalinin sayının artırılması səbəbilə buraya xeyli əhali köçürülürdü. İqlim dəyişikliyi, oturaq həyata keçirilmənin məcburiliyi, yaranan antisanitar şərait ilə yoluxucu xəstəliklərin formalaşması və sürətlə yayılması qaçınılmaz hal idi. Mənbəyə görə, Osmanlı ərazisindən köçürülən ailələrin özləri ilə yeni vəba törədiciləri gətirməsi ilə Kulp, Şınıx, Nəraşəndə epidemiya yenidən yüksəldi. 1841-ci il məlumatlarına görə bölgədə 34 nəfər vəba səbəbindən tələf olmuşdu.

Dövrün mətbuat orqanlarının müxtəlif nümunələrində də Rusiyada, bütün Qafqazda habelə, Şimali Azərbaycanda tüğyan edən yoluxucu xəstəliklər ilə bağlı qeydlər vardır. “Qafqaz” qəzetinin 1872-ci il 112 nömrəli buraxılışında “xolera-morbus” epidemiyasından bəhs olunur. Görünür ki, 1823-1824-cü illərdə Bakı, Quba və Şirvanı viran qoyan xəstəlik, 1829-cu ilin ortalarında Tabasaranda yayıldı. XIX əsrin 20-ci illərində Dərbənddə yaradılan karantin rejimi ilə şəhərə gələnlərin şəxsi dezinfeksiya prosesləri ilə bağlı məlumatlar da burada öz əksini tapır. 1830-cu ilin əvvəllərindən bu xolera artıq bütün Xəzər sahili quberniyaları əhatə etmişdi. (В.П. Егорова Борьба с инфекционными болезнями у народов Дагестана в XIX - начале XX века Махачкала 2021, стр 44)

Ümumilikdə ən təxmini hesablamalara görə, XIX əsrdə Rusiyada, habelə Cənubi Qafqazda bütövlükdə 4.837.263 xolera və vəba daşıyıcısı var idi, onlardan 1.984.049-u epidemiyadan dolayı həlak olmuşdu. (К.Г.Василев, А.Е.Сегал “История эпидемий в России” (материалы и очерки) Москва 1960 стр. 250)

XIX əsrin son on illiyində Rusiyada şiddətlənən vəbanın ən güclü dalğası Bakıda da əsl sınaq obyektinə çevrilmişdi. Böyük Tibb Ensiklopediyasının N.A.Semaşkonun redaktəsi ilə verilmiş qeydlərində xəstəliyin Bakıya daxil olması ilə bağlı məlumatlar mövcuddur. 1892-ci il iyunun 6-da Bakıda ilk vəba daşıyıcısı qeydə alındı. “Kaspi” qəzetinin iyunun 9-a olan buraxılışında şəhərin bu epidemiyaya hazır olmadığından bəhs olunurdu. Şəhərdə yoluxanlar üçün xüsusi xəstəxanalarda vəziyyətin acınacaqlı olduğu bildirilirdi. Xəstəliyin müalicəsi üçün dezinfeksiya edici maddələr, xəstələrin daşınması üçün xərək və digər vasitələr, hətta tibbi mikroskoplar belə yetərli deyildi. Şəhər sakinləri tərtib olunan sanitar qaydalara tam əməl etmədilər. Mərkəzdən polis məntəqələrinə verilən göstərişlə sanitar qaydalara əməl etməyənlərə cərimə və cəzalar tətbiq olunmağa başlandı. Lakin “Kaspi”

qəzetinin məlumatına görə bununla da vəziyyət yaxşıya doğru dəyişmədi. Xəstəliyə yoluxanlar ilk növbədə Eyzensmidtin mexaniki zavodunun və yaxınlığında çalışan müəssisənin hörgü ustaları idi. Xəstələri şəhər xəstəxanasına çatdıran qoşqu-faytonlar epidemiyanı bütün şəhərə yayaraq digər sərnişinlərə də ötürürdülər. Yəni şəhərin “vəba alış-verişi”ni onlar yerinə yetirirdi. Zamanla epidemiya Şamaxinka, Təzə-Pir və Qala ərazilərində artıq sərgilədi. Özəlliklə Təzə-Pirdə yoluxanların sayı daha tez-tez qeydə alınırdı. Bir sözlə, ilkin hazırlıqsızlıq və tədbirsizlik Bakıda epidemiyanın sürətli hərəkəti üçün mümkün olan hər şeyi edirdi. “Kaspi” qəzeti 1892-ci ildə bəhs olunan nömrəsində qeyd edir ki, xəstəlik başlamadan öncə lazımlı tədbirlər görülsə idi, sanitar xərək və vaqonlar, xəstələr üçün xüsusi nəqliyyat qoşqu- faytonlar hazırlansa idi, vəziyyət bu dərəcə acınacaqlı olmazdı. Bakıdakı vəziyyətlə bağlı mərkəzdən də təşviş sədaləri duyulurdu. Quberniya hökumətinin müşaviri Tomaşevski Bakı quberniyasının müxtəlif yerlərində səyyar vəba xəstəxanalarına Tiflisdən çadırlar gətirilməsini tapşırırmışdı. Şəhər 8 sanitar hissəyə bölündü, hər bölməyə 1 sanitar dəstə təyin edildi. Hər dəstəyə isə öz bölgəsində sanitar qayda-qanun yaratmaq və ona əməl edilməsinə nəzarət tapşırılmışdı. Sanitar bölgələrə ilkin olaraq 4 həkim təyin edildi: dr. Korona, dr. Arxangelski, dr. Axundov və dr. Lokerman. Bunlarla yanaşı Salyan batalyonunun düşərgəsinin yerləşdiyi Bibi-Heybətdə 180 çarpayılıq hərbi xəstəxanada infeksiya şöbə açıldı. 60 nəfərədək vəba xəstələrinin yerləşdirilə biləcəyi vəba şöbəsinin yaradılması üçün Sahara otelinin yerləşdiyi yarmarka binasındakı otaqlar boşaldıldı. İyunun 24-də Mixaylovskaya xəstəxanasının yoluxucu şöbəsinin baş həkimi G.S.Denisenkonun əmri ilə vəba xəstələri Yarmaroçnaya kazarmalarına köçürüldü.

“Kaspi” qəzetinin 1892-ci il 122 nömrəli buraxılışında şəhər sakinlərinin baş verənlərlə bağlı ağır psixoloji sarsıntıları da təsdiqləyən, öz təəssüratlarını qeyd etdikləri xüsusi kitabçadan istifadə bəhs olunur. Vəfat etmiş vəba qurbanlarının şəhər içindən keçərək daşınması, meyitlərin şəhər sakinlərinin gözü önündə aparılması bu dövrü unudulmaz edirdi. Nəticədə quberniya rəhbərliyi meyitlərin kənd yolları ilə daşınmasını əmr etdi. Ardınca şəhər hökuməti küçələrin neftlə qatışıq su ilə yuyulmasına, yolların dezinfeksiya edici maddələrlə sulanmasına dair tapşırıq verdi. “Kaspi” qəzetində yazılır ki, belə “suvarma” ən çox Şamaxinkada aparılırdı. Qəzetin təqribi hesablamalarına görə, yolların və küçələrin yuyulmasına 35000 rubl xərclənmişdi. Ardınca şuranın göstərişi ilə Qara şəhərdən Skobelev dəyirmanında küçələrin suvarılması üçün neft daşınması ilə bağlı boru çəkildi.

1892-ci il iyunun 10-dan sentyabrın 1-dək Mixaylovskaya xəstəxanasının yoluxucu şöbəsinin yaxınlığında olan yay peşə məktəbi bağlandı. Şəhərdə bütün vaqonların dezinfeksiya edilməsinə başlandı. Bunlarla yanaşı Tiflisdə sərbəst fəaliyyət göstərən həkimlərin 300 rubl əmək haqqı qarşılığında Bakıya dəvət olunması üçün teleqram göndərildi. Zaqafqaziya Dəmiryolu İdarəsində də tədbirlər aparılırdı. 7 stansiyada müvəqqəti kazarmaların tikintisinə başlamaq qərara alındı. Bu kazarmalarda xüsusilə döşəmələrin altında daha yaxşı ventilyasiya üçün dayaqqlar və möhkəm qırdan hazırlanmış üstlüklər tətbiq olundu. Hər bir sərnişin qatarında yolda xəstələnenlər üçün təcrid edilmiş yoluxucu vaqonlar quraşdırıldı. Stansiya rəisləri qatarların gəlişi zamanı platformlarda meyvə,tərəvəz, süd və süd məhsullarının satışını qadağan etdilər, çünki anti-gigiyenik şəraitdə bu məhsulların tükədilməsi yoluxma hallarının artmasına səbəb ola bilərdi. “Kaspi qəzeti” 1892-ci il 16 iyun tarixli qeydində böyük məmnuniyyətlə Bakı Tiflis stansiyasındakı təmizlik və dezinfeksiya tədbirlərinin əsaslı şəkildə qurulmasından bəhs edir: “Bakı Tiflis jandarm kapitanı Pataraki və dəmiryol həkimi Pavlovski tərəfindən qaydaya salınmışdı, hər şey ən düzgün şəkildə dezinfeksiya edilirdi, hər yerdə lazımi təmizlik var idi.”

“Kaspi” qəzetinin məlumatına görə epidemiya yayılan zaman şəhər əhalisi böyük təşvişlə Bakını tərk edirdi. Zaqafqaziya Dəmiryolunun məlumatına görə, 2 həftə ərzində Bakını 44.000 nəfər tərk etmişdi. Daha 30.000 nəfər isə şəhərdən paraxodlarla çıxmışdılar. Qonşu quberniya və əyalətlərə xüsusilə, Şamaxı, Quba, Şuşaya pənah aparanların sayı təqribən 25.000 nəfər idi. Təbii ki, onlar arasında gizli daşıyıcılar da çox idi. Hər quberniyaya və əyalətə giriş edildikdə gedənlər xüsusi sanitarizasiyadan keçsələr də, bunun tam təhlükəsizlik zəmanəti yox idi (şəkil).

“Kaspi” qəzeti 1892-ci il 137-ci nömrəsində epidemiyanın neft istehsalatına, işçi qüvvəsinə, məhsul qiymətlərinə təsis etdiyini bildirilir. Epidemiya dövründə neft yataqlarında fəaliyyət dayandı, işçi əməyi bahalaşdı (1 rubl), ərzaq və müxtəlif məhsulların qiyməti qalxdı. Əyalət tibb orqanları şəhər hökumətindən meyvə, tərəvəz və göyərti satışını qadağan etməyi tələb etdilər. Əyalət həkimi köməkçisi Əmirovun 1892-ci il 17 iyunda şəhərin əczaxana və dərman anbarlarına baxışı zamanı xeyli boşluqlar aşkarlandı. Dezinfeksiyaedici maddələr və lazımi dərman preparatları demək olar ki, yox idi. İyunun 19-da həkim Lokerman sanitar həkim vəzifəsindən istefa verdi, onun yerinə doktor Qalkin dəvət olundu. “Kaspi” həmin gün 130- nömrəli buraxılışında şəhər sakinlərinin diqqətinə çatdırırdı ki, yoluxanlara tibbi yardım göstərən həkimlər bu ünvanda fəaliyyət göstərirlər: 1) dr. Arxangelsk- Birchevaya küç, Popovun evi, Brodski anbarı ilə üz-üzə; 2) dr. Axundov- Nikolaevskaya küç, Şagidanovun evi; 3) dr. Korona – Marinski bağı ilə üz-üzə, Vartanovanın evi; 4) dr. Qalkin- Kələntərovun evi, Bekker apteklə üz-üzə; 5) Qreçaninov – Krasilnikovun evi; 6) dr. N.R. Raaka – Osipovun evi, Kladbişenskaya küçəsi.

Tiflisdən Bakıdan istənilən tibb kömək teleqramı ilə Zığdakı vəba xəstəxanasını idarə etmək üçün həkim Kozlovski və bakterioloji tədqiqat üçün həkim Veynşal göndərildi. Onlar Bakıya gələr-gəlməz dərhal vəzifələrini icra etməyə və sanitar tədbirlərin gücləndirilməsinə başladılar.

Rəsmi məlumatlara görə, 1892-ci il iyunun 6-dan iyunun 26-dək vəba yoluxucularından 996 nəfər Bakıda Ağ və Qara şəhərdən, 37 nəfər idə Balaxanı sakini vəfat etmişdi. İyunun 25-dən Qafqaz Mülki Birliyinin baş komandanı general-adyutant S.A.Seremetev Bakıya gəldi. İyunun 27-dək burada qaldı. Şəhərin müxtəlif yerlərində vəba kazarmalarında oldu, şəhər sakinləri ilə görüşdü. Bakı neftçiləri epidemiya halı qeydə alınan ilk gündən tədbirlərə başladılar. İyunun 16-da Balaxanı polis bölməsi rəisi neft sahibkarları ilə görüş keçirdi. İclasda epidemiyalara qarşı mübarizə qərarları qeydə alındı. Hər biri 10 çarpayılıq 2 kazarma və dezinfeksiya kameraları tidirmək, içməli su quyularının yoxlanılması, yararsızların aradan qaldırılması, vəba qəbirstanlıqları üçün dövlət torpaqlarının ayrılması, lazımi qədər feldşer, mühafizəçi işə götürmək kimi qərarlar müzakirə olundu. İyunun 21-də Qara şəhərdə vəba ilə mübarizə tədbirləri üçün görüş keçirildi. Burada xüsusi komitənin yaradılması təklif edildi. Komitənin üzvləri Berejnov (“Xəzər tərəfdaşlığı” rəhbəri), Stepanov (“Tsurov və Ko” rəhbəri), Haller (“Nobel qardaşları tərəfdaşlığı” rəhbəri), Pisarenko (“Əsədullayev” firması rəhbəri), Paronyan (“Lianozov və Ko” rəhbəri), Hayes (“Aramyants və Ko”), Kyanjuntsev (“Arafelov” rəhbəri) idi.

“Nobel qardaşları tərəfdaşlığı”nda Bakıda epidemiya başlayan zaman vəba ilə mübarizə bölməsi təşkil edilmişdi. A.Fon Hallerə Kianda zavodu yaxınlığında 35 çarpayılıq xüsusi sanitar barakalar tərtib etmək tapşırılmışdı. Emmamall Nobel vəba mütəxəssisləri rus həkim Qriqori Şubenko və amerikalı həkim Artur Blaxşteyni Bakıya göndərmişdi (Şəkil). Onların rəhbərlik etdiyi sanitar dəstə evlərdə və iş yerlərində təmizliyə riayət olunmasına nəzarət edir, heç kəsin yuyulmamış meyvə, tərəvəz və qaynadılmamış su içməyinə icazə vermirdilər. Bakıdakı epidemik vəziyyət hər gün teleqrafla Sankt-Peterburqa çatdırılırdı. Nobellərin işçiləri arasında da artıq 157 vəba hadisəsi qeydə alınmışdı, onlardan 40-a yaxını ölümcül idi. Bu dövrdə ümumilikdə imperiyada yoluxucu xəstəliklə mübarizə zamanı həkimlərin də vəfat etməsi halları çox olurdu. Lakin Heqelin Bakıda təşkil etdiyi

epidemiya ilə mübarizə dəstəsində həkimlərin sərt karantin tədbirləri, özlərini güclü sanitariya qaydaları qorumaları nəticəsində onlar arasında heç bir tələfat olmadı.

1892-ci il avqust ayının axırlarında epidemiya səngiməyə, Bakıda qaynar epidemik ocaqlar sönməyə başladı. "Kaspi" qəzeti 1910-cu il iyunun 16-da 133-cü nömrəsində "Bakıda vəbanın hərəkəti haqqında" buraxılışında şəhər hökuməti yanında tibb-sanitariya bürosundan aldığı məlumatları yayımlayır: -"Bakıda son illərin ən ağır epidemiyası 1892-ci ildə baş verib. Vəba iyunun 6-dan avqustun 25-dək davam edib. Bu dövrdə 2499 nəfər xəstələnib, 1828 nəfər vəfat edib. Mixaylovskaya xəstəxanasında 1226 xəstə təcrid olunub, onlardan 721-i dünyasını dəyişib. Xəstəxanada qeydə alınan yoluxmuşlardan 853-ü uşaq və azyaşlılar idi. Milliyyətinə görə 826-sı rus, 162-si müsəlman, 150-si erməni, 78-i alman, 27-si polyak kimi qeydə alınmışdır."

ƏDƏBİYYAT

- 1.К.Г.Васи́лев, А.Е.Сегал "История эпидемий в России" (материалы и очерки) Москва 1960 стр.226
2. QAKA/T.III
- 3.Л.Пикулин. "Всеобщий журнал врачебной науки, 1812, № 3,стр. 29-74.)
- 4.Н. Варадинов. "История Министерства внутренних дел." Ч.II, СПб, 1858, стр. 171,201.
- 5.Каспий - №132 от 21.06.1892г.
- 6.Каспий - №122 от 10.06.1892г.
- 7.Каспий - №123 от 11.06.1892г.
- 8.Каспий - №133 от 23.6.1892г.
- 9.Каспий - №137 от 27.06.1892г.

XIX ƏSRDƏ ŞİMALİ AZƏRBAYCANDA SAVAŞLAR FONUNDA "VƏBA" EPİDEMİYALARI, TARİXİ-DEMOQRAFİK GÖSTƏRİCİLƏRƏ TƏSİRLƏRİ, SANİTAR TƏDBİRLƏR

Rüstəmovə Fətimə

XÜLASƏ

Bəşər tarixinin hər mərhələsində müxtəlif sarsıdıcı hadisələr mövcud olmuş, fəlakətlər baş vermişdir. Belə qaçınılmaz fəlakətlərdən biri də bütün dünyanı bürüyən pandemiyalar, ağır zərbələrlə nəticələnən epidemiyalardır. Dissertasiyanın müzakirə mərkəzində də müasir dövrümüzün ən aktual mövzusu "Epidemiya" termininə tibbi nöqteyi-nəzərdən deyil, daha çox tarixi-nəzəri baxış pəncərəsindən yanaşılmışdır. Problemin təhlilinə başlamadan öncə "pandemiya" və "epidemiya" anlayışlarının mahiyyətini və onlar arasında fərqi müəyyən etmək düzgün olar. Belə ki, epidemiya - tibb arenasında bir bölgədə, bir qrup insan toplumunda hər hansı xəstəliyin yayıldığı müşahidə edildikdə istifadə olunan termindir. Pandemiya isə daha geniş qruplar, region və bölgələr üzərində bir yoluxma deməkdir və bu termin əksərən, bütün dünyaya təsir edən xəstəliklər zamanı istifadə edilir. Müasir dövrdə milyonlarla insanın tələfatına səbəb olan koronavirus infeksiyasının yaratdığı fəlakətlər tarix boyu dünyada, habelə Şimali Azərbaycanda baş vermiş epidemiyaların tarixi-nəzəri təhlilini gündəmə gətirməkdədir. Dövrün arxiv sənədlərinə, müxtəlif epidemioloqların qaynaq mahiyyətli əsərlərinə, dövrü mətbuat orqanlarının materiallarına, nəzər saldıqda baş vermiş epidemiyaların acı nəticələri özünü biruzə verir. Bu fəsildə ilk növbədə XIX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda tarixi-demoqrafik vəziyyət, vəba, taun, xolera, qızılca və

b. yoluxucu xəstəliklərin səbəb olduğu tələfat, tibb sahəsinin vəziyyəti, sanitariya şəraitinin yaradılması, tarixi karantin tədbirlərinin formalaşdırılması kimi məsələlərə toxunulacaqdır.

ЭПИДЕМИИ "ЧУМЫ", ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ИСТОРИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ, САНИТАРНЫЕ МЕРОПРИЯТИЯ НА ФОНЕ ВОЙН В СЕВЕРНОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ В XIX В РЕЗЮМЕ

Фатима Рустамова

АННОТАЦИЯ

На каждом этапе человеческой истории происходили различные шокирующие события и катастрофы. Одной из таких неизбежных катастроф являются пандемии и эпидемии, охватившие весь мир. В дискуссионном центре диссертации к термину «эпидемия», самой актуальной теме современности, подошли не с медицинской, а с историко-теоретической точки зрения. Прежде чем приступить к анализу проблемы, правильно определить сущность понятий «пандемия» и «эпидемия» и разницу между ними. Таким образом, эпидемия — это термин, используемый в медицинской сфере, когда наблюдается распространение какой-либо болезни в регионе или группе людей. Пандемия, с другой стороны, означает заражение более широкой группы, региона и области, и этот термин часто используется для заболеваний, которые поражают весь мир. Бедствия, вызванные короновирусной инфекцией, которая стала причиной смерти миллионов людей в современную эпоху выдвигает на повестку дня историко-теоретический анализ эпидемий, имевших место в мире на протяжении всей истории, а также в Северном Азербайджане. Глядя на архивные документы того периода, оригинальные работы различных эпидемиологов, материалы органов печати того периода, становятся очевидными горькие последствия имевших место эпидемий. В этой главе, прежде всего, историко-демографическая ситуация, холера, чума, холера, корь и др. в Северном Азербайджане в начале XIX века. будут затронуты такие вопросы, как количество пострадавших от инфекционных заболеваний, состояние медицинской сферы, создание санитарно-гигиенических условий, формирование исторических карантинных мероприятий.

"THE PLAGUE" EPIDEMICS, IMPACTS ON HISTORICAL-DEMOGRAPHIC INDICATORS, SANITARY MEASURES ON THE BACKGROUND OF WARS IN NORTHERN AZERBAIJAN IN THE 19TH CENTURY

Fatima Rustamova

SUMMARY

At every stage of human history, there have been various shocking events and disasters. One of such inevitable disasters is the pandemics and epidemics that hit the whole world. In the discussion center of the dissertation, the term "epidemic", the most relevant topic of our time, was approached not from a medical point of view, but rather from a historical-theoretical point of view. Before starting the analysis of the problem, it is correct to determine the essence of the concepts of "pandemic" and "epidemic" and the difference between them. Thus, an epidemic is a term used in the medical arena when any disease is observed to spread in a region or a group of people. Pandemic, on the other hand, means an infection over a wider group, region and region, and this term is often used for diseases that

affect the whole world. The disasters caused by the coronavirus infection, which has caused the death of millions of people in the modern era, brings to the agenda the historical-theoretical analysis of the epidemics that have occurred in the world throughout history, as well as in Northern Azerbaijan. Looking at the archival documents of the period, original works of various epidemiologists, materials of the press agencies of the period, the bitter consequences of the epidemics that occurred are evident. In this chapter, first of all, the historical-demographic situation, cholera, plague, cholera, measles, etc. in North Azerbaijan at the beginning of the 19th century. issues such as casualties caused by infectious diseases, the state of the medical field, the creation of sanitary conditions, and the formation of historical quarantine measures will be touched upon.

AZƏRBAYCANDA ERKƏN DÖVR SOVET TARİXŞÜNASLIĞININ (1920-1934) MİLLİ KİMLİK QURUCULUĞUNA TƏSİRLƏRİ: KORENİZASIYA, MƏKTƏBLƏR VƏ NARRATİVLƏR

Bayramov Bayram
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Tarix İnstitutu
bayramov1917@gmail.com

Açar sözlər: tarixşünaslıq, tarix narrativləri, Pokrovski məktəbi, milli kimlik quruculuğu, korenizasiya, Azərbaycan SSR.

Ключевые слова: историография, исторические нарративы, школа Покровского, национальное самосознание, коренизация, Азербайджанская ССР.

Key words: historiography, historical narratives, Pokrovsky school, national identity building, corenization, Azerbaijan SSR.

1920-ci ilin 28 aprel tarixində Azərbaycanın sovetləşməsi, bolşeviklərin qarşısına yeni bir sınaq dövrü çıxardı: daha əvvəl de-fakto dövlət strukturlarına malik müsəlman ölkəsində hansı formada milli siyasətin yeridiləcəyi həm Rusiya kommunistlərinin, həm də yerli kommunistlərin siyasi gündəliyinin əsas parçası olmağa başlamışdı. Bolşeviklərin milli siyasətinin manifesti 1917-ci ilin 15 noyabrında elan olunmuş “Rusiya Xalqlarının Hüquq Bəyannaməsi” idi. Bu bəyannamənin müddəalarına əsasən Rusiya ərazisində yaşayan bütün xalqlara öz müqəddəratını təyin etmək hüququ verilmişdi. Bolşevik milli siyasətinin səthi ifadəsi olan bu bəyannamə, ilk baxışdan göründüyü kimi keçmiş Çar Rusiyasının sərhədləri daxilindəki bütün xalqlara homogen cəmiyyətlər kimi baxmırdı. Daha da dəqiqləşdirsək, onlar öz müqəddəratını təyin etmənin yalnız sosialist perspektivdə gerçəkləşməsini legitim hesab edirdilər. Əsas səbəblərdən biri olmasa belə, Sovet Rusiyasının Azərbaycan Demokratik Respublikasını mövcudluğunun 2 ilində tanımamasını bu amillə müəyyən qədər əlaqələndirmək mümkündür.

Lakin, qeyd etdiyimiz milli siyasətin – korenizasiyanın Azərbaycanda tətbiqi 1923-cü ildən etibarən, Azərbaycan SSR nəzdində reallaşmağa başlamışdı. 1923-ci ilin Aprelində Rusiya Kommunist bolşeviklər Partiyasının XII Qurultayında qəbul olunan üç əsas qərardan biri korenizasiya siyasətinin tətbiqi idi. Müsəlman bölgələrində korenizasiya siyasətinin tətbiqi xüsusilə müləyim metodlarla həyata keçirilirdi. Şəriət məhkəmələri, torpaq mülkiyyəti və sərbəst ticarət mübadiləsi daxil olmaqla ənənəvi həyat tərzini yenidən başlandı [4, 16]. Korenizasiya və ya yerliləşdirmə siyasətinin əsas məqsədi qeyri-rus respublikalarında titulyar millətdən olan kadrları hakimiyyətdə yüksəltmək, yerli xalqların savadlılıq dərəcəsini artıraraq onları siyasi mobilizasiyanın əsas elementinə çevirmək idi. Bu yanaşma avtoxtonluğa siyasi öncəlik verilməsini ehtiva edirdi: türk dilinin inkişaf etdirilməsi və dövlət idarəçiliyində funksionallaşması, Azərbaycanlı türk kadrların idarəçiliyin əsas üsürünə və ölkənin taleyində əsas söz sahibinə çevrilməsi. Bu siyasətin tətbiqindən sonra Az.K(b)P-də türk kommunistlərin sayı kəskin şəkildə artdı, lakin siyasətin məqsədinə müvafiq olaraq əsas dəyişikliklər yerlərdəki bürokratiyaya təsir etdi. 1923-cü ilin yayında AzKP MK-da 16 türk, 13 rus, 2 erməni və 3 digər millətin nümayəndəsi var idi. Türklərin bu üstün vəziyyəti sonrakı illərdə də qorundu. 1925-ci ildə Mərkəzi Komitənin və vilayət komitələrinin bütün üzvlərinin 74%-i türk idi. Bolşeviklər hökumət aparatının, şəhər və kənd rəhbərliyinin, ədliyyə və milis aparatlarının tam şəkildə türkləşdirilməsini inadla aparırdılar [1, 257-258]. Həmçinin Azərbaycan bolşevik ideologiyasının şərq və türk dünyasına açılan əsas qapısı hesab olunurdu. 1920-ci ilin 1-7 sentyabrında III İnternasional tərəfindən təşkil olunan Şərq Xalqlarının I Qurultayı,

həmçinin 1926-cı ilin 26 fevral-6 mart tarixlərində həyata keçirilən Birinci Türkoloji Qurultayın Bakıda keçirilməsi, bu siyasətin əsas göstəricilərindəndir.

Bu mənzərədən göründüyü kimi, 1920-ci illər SSRİ-də, o cümlədən yerliləşdirmənin ən güclü halı ilə tətbiq olunduğu dövrdür. Yerli tarixşünaslıqların formalaşması və titulyar xalqlar üçün tarixlərin yazılması, məhz bu cür milli siyasətlə paralellik təşkil edirdi. Məqsədi “formaca milli, məzmunca internasional” inqilablar silsiləsi yaratmaq olan bolşevik siyasəti, cəmiyyəti bu ideya ilə indoktrinizasiya etməyin mühəndislik üsulu kimi tarix elminə xüsusi diqqət vermişdi.

Sovetlər birliyinin bütün mövcudluğu ərzində tarix siyasəti və milli siyasət bir-birinə uyğunlaşdırılmış, tarixşünaslığın məsələlərə yanaşmasını müəyyən edən əsas amil Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının - 1952-ci ilədək ÜİK(b)P – bu sahədəki siyasi agendası olmuşdur. Belə ki, tarixin marksist interpretasiyasına əsasən, tarixçilər intelegensiyanın tərkib hissəsi kimi, müəyyən iqtisadi sistemdəki hakim sinifə bağlı amalqam zümrə hesab olunur. Bu səbəbdən, kapitalizmdə tarixçilərin yaradıcılığı sərmayedar sinifin ehtiyaclarına görə müəyyənləşdirilir və limitlənir. Rəsmi yanaşmaya görə sovet sistemində artıq burjuaziya mövcud olmadığı üçün, limitlər və buxov aradan qalxmış, intelegensiyanın, həmçinin tarixçilərin azad yaradıcılığını məhdudlaşdıran amil yox edilmişdi [7, 5]. Sovet modernizasiyasının əsas ünsürü olan proletkult, bu nümunədən göründüyü kimi tarixşünaslıq sahəsinin də əsas prinsipi olmuşdu. Bu, tarixin marksistcəsinə yenidən yazılması, yəni purifikasiya olunması demək idi.

Bəhsi keçən dövrdə sovet tarixşünaslığının ən öncül siması Qırmızı Professorlar İnstitutunun rəhbəri olmuş bolşevik tarixçi Mixail Nikolayeviç Pokrovski (1868-1932) olmuşdur. 1920-1934-cü illərdə Pokrovski məktəbinin, digər adıyla pokrovskian tarixşünaslığın yaratdığı milli tarix narrasiyası, sovet tarixşünaslığının konseptual nüvəsini təşkil edirdi. M.Pokrovski və onun izindən gedən tarixçilərin əsas məqsədi Çar Rusiyası dövründə formalaşmış milli tarix narrativlərini sıradan çıxarmaq və həm Rusiya, həm SSRİ-dəki digər müttəfiq respublikaların tarixinə marksist izah formalaşdırmaq idi. 1921-ci ildə qurulmuş Qızıl Professorlar İnstitutunun sosial elmlərdə kommunist standart yaratmaq missiyasının tarix qanadı məhz bu şəkildə inkişaf etməyə başladı.

Pokrovski narrasiyasında, ilk öncə dövlətin sakrallaşdırılmasına, milli kimliyin əsas ünsürü olaraq hesab edilməsinə qarşı arqumentasiya yarandı. Bu məsələyə tarixə ortodoksal marksist yanaşmaya uyğun olaraq şərh verildi: dövlət, hakim siniflərin istehsal vasitələrini əlində tutması üçün hakimiyyət aparatıdır və var olmasının tək səbəbi budur. Dolayısı ilə, tarixşünaslıqda xüsusi bir diqqətə layiq deyil [7, 7]. Pokrovski erasında tarixçiliyin fokusu dövlət yerinə sosial mübarizələrə yönəldi. Bu prinsipin keçərliliyinə Azərbaycan tarixi haqqında pokrovskian tarixçilərin yazdığı əsərlərdə, xüsusən də A.Dubner, Y.A.Rathauzer, S.A.Sef, A.Rayievski kimi Qırmızı Professorlar İnstitutundan olan tarixçilərin Azərbaycanın sovetləşməsinə əks etdirən əsərlərində rastlaya bilərik. Ronald Qriqor Süni bu əsərləri sovet tarix narrativinin “stalinistləşməzdən əvvəlki” canlılığının bir nümunəsi olaraq göstərir [6, 21]. Sözügedən müəlliflər Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin qurulması ərafəsindəki və sonrasındakı tarixi prosesləri tamamilə sinif mübarizəsi paradigmasından hekayələşdirmişdir və torpaq, işçi problemləri onların bu narrasiyadakı əsas istinadlarıdır.

Tarixin sinfi mübarizə paradigmasından yenidən qələmə alınması həmçinin tarixi retrospektivin ciddi yenidən şərhini tələb edirdi. Bu səbəbdən Pokrovski Rusiya tarixinə yeni fenomenlər gətirmək üçün nəzəri mövzular üzərində dayandı. O, sinfi mübarizəni və sinfi ziddiyyətləri tarixi inkişafın arxetipi kimi şərh edirdi (Zvedei Barbu, 32). Oktyabr çevrilişindən qısa müddət sonra bütün tarixi inkişafın sinif perspektivindən interpretasiyasına başlandı. Bəhs etdiyimiz mərhələdə əsas problem sənaye kapitalizminin formalaşmadığı dövrdə Rusiyadakı sosial münasibətlərin hansı yöndə izah ediləcəyi idi. Çünki, Rusiyada Marksın Avropuanın sənaye kapitalizminin XIX əsrdəki tarixini əks

etdirdiyi mənzərə mövcud deyildi. Boşluğu doldurmağa çalışan Pokrovski, Rusiyanın keçmiş yarı-feodal iqtisadiyyatının tarixini izah etmək üçün “tacir kapitalizmi” anlayışını ortaya atdı. Bəzən narrativdə iqtisadi münasibətlərin bu cür mexaniki izahı Pokrovskini klassik orta əsrlərin ilk dövrlərində proletariat axtarmağa məcbur buraxırdı. Bu mexanik izah 1136-cı ildəki Kiyev üsyanına “proletar üsyanı” adı qoymağa gətirib çıxarmışdı.

Pokrovski tarixçiliyinin digər bir mühüm xüsusiyyəti, tarix yaradıcılığındakı royalist təmayülə qarşı hökmdarlar və hərbi kampaniyalara rəhbərlik etmiş ordu başçıları tarixin irəliləyişində ikinci plana keçirərək, toplumların milli kimliyinin ifadəsi kimi xalq hərəkatı rəhbərlərini göstərməsi idi. Məsələn, Pokrovskinin yanaşma məntiqi IV İvan Qrozninin dövründə həyata keçirilmiş “Opriçina” siyasətini klassik rus tarixçiliyinə zidd olaraq, İvanın şəxsi keyfiyyətlərinə yox, dövrün sinfi mübarizə dinamikasına əsaslandırır [11, 44] və sosial-iqtisadi inkişafın izahını hökmdarların qərarlarının fəvqündə axtarmağı seçir. M. Pokrovski Rusiya sərhədləri daxilində baş vermiş 4 xalq hərəkatına: Boqdan Xmeltinski üsyanına (1648-1654), Rusiyada 1604-1613-cü illəri əhatə edən və Romanovlar sülaləsinin hakimiyyətə gəlməsi ilə nəticələnən “böhranlar dövrünə”, Stepan Razin (1670-1671) və 1773-1775-ci illərdə baş vermiş Puqaçov üsyanlarına diqqət yönəltdi və onları milli tarixin hekayələşdirilməsinin əsas motivlərinə çevirdi.

Eyni nümunəyə Azərbaycan tarixinin araşdırılmasında da rast gəlmək mümkündür. Ərəb əsilli sovet şərqşünası P.K. Juzenin 1921-ci ildə nəşr olunmuş “Babək və Babəkizm. IX əsr Azərbaycanında Kommunist Hərəkatı Tarixindən” adlı əsərində Xürrəmiyə hərəkatını Azərbaycan tarixində kommunist hərəkatı nümunəsi kimi göstərilməmişdir. Xüsusən, xürrəmiyyənin mülkiyyətə münasibəti, qızıl bayraq kimi detallara bu iddianı əsaslandırmaq üçün istinad olunub [3, 127]. V. Sısoyev 1925-ci ildə Azərbaycan tarixini yazarkən daha çox dini sekta olan bu hərəkatda sosial bərabərlik ideallarını mərkəzə yerləşdirdi və Babəki kommunist hərəkatının lideri olaraq dəyərləndirdi. Xürrəmiyyənin (və ya Babəkiyyə) tarix yaradıcılığında Azərbaycan tarixinin bir hissəsi olaraq dəyərləndirilməsi burada göründüyü kimi öz əsasını məhz Pokrovski erasından götürmüşdür. Bu dövrdə həyata keçirilən korenizasiya siyasətinin əsas məqsədi işçi və kəndlilərdən yerli kadrlar formalaşdırmaq və onları idarəçiliyə cəlb etmək olduğundan, orta əsr feodallarını və hökmdarları narrativin kənarında qoyaraq, “xalq liderinə çevrilən adi bir kənd çobanı” imicini idealizə etmək tarix siyasətinin əsas tərkib hissələrindən birinə çevrildi [7, 41-42]. Doğrudan da, tarixi reallıqların bu cür təhrifsiz halda yerli marksist diskursun tərkibinə daxil edilməsi və xalq kütlələrini konsolidə etmiş tarixi şəxsiyyətlərin qəhrəman kimi təqdim olunması komponentinin sonrakı dövrdəki effektivliyi, milli kimlik quruculuğunda sovet modelinin uğuru hesab oluna bilər.

Pokrovskian tarixşünaslıq modelinin reviziya olunması Lev Trotskinin bolşevizmə qarşı “termidor çevrilişi” adlandırdığı dövrün başlanğıcına - 1920-ci illərin sonlarına təsadüf edir. Bu dövrdə artıq akademiya klassik marksist konssepsiyalar təmizlənilir, bunun yerini velikorus və dövlətçi ideyanın marksist varyasiyası doldurmağa başlayırdı. Stalin totalitarizminin formalaşmağa başladığı 1928-1933-cü illərdə Yevgeni Tarle, Vladimir Piçeta, Sergey Bakruşkin kimi pokrovskian tarixçilər həbs və ya sürgün olundu. Harun Yılmaz, özünün “Sovet tarixşünaslığında milli kimliklər. Stalin dövründə millətlərin yüksəlişi” adlı əsərində Pokrovski tarixşünaslığının əvəz olunduğu yeni narrativin 5 əsas xüsusiyyətini təsnif edib. İlk olaraq, tarixi hadisələrin izahında şəxsiyyətlərin rolu restavrasiya edildi. Bu şəxsiyyətlər hətta tarixin inkişaf kursunu da dəyişməyə qadir ola bilərdilər. İkincisi, dövlətin tarixdəki rolunun minimalizə edilməsinin aradan qaldırılması idi. Dövlət gücünün stalinizm dövründə daha da mərkəziləşdirilməsi, bu narrativin hansı işə yaradığına izah kimi təqdim oluna bilər. Artıq dövlətin tarixi və progressiv missiyası haqqında diskurs mövcud idi. Üçüncü olaraq, tarixin dövrü klassifikasiyasında iqtisadi yox, siyasi tarix əsas götürülməyə başlandı. İnqilabdan əvvəlki dövr və Sovet dövrü arasındakı

fərq bu narrativdə daha da blurlaşmağa başladı. Beşinci və son olaraq isə, Çar Rusiyasının tarixi rolunun şərhindəki dəyişiklik bu narrative daxil edildi. Rusiya və onun kolonizasiya etdiyi qeyri-rus xalqların tarixi münasibətlərinə yeni izah gətirildi: bu xalqların çarizmin istismarından əziyyət çəkdiyi doğrudur, lakin onların rus imperiyasına daxil olması, onun alternativlərinə nəzərən daha yaxşı seçim idi [7, 8]. 5 mart 1934-cü ildə ÜİK(b)P-in siyasi bürosunun iclasında tarix tədrisi haqda müzakirələr aparıldı və yekun olaraq eyni ayda “SSRİ məktəblərində mülki tarix tədrisi haqda” qərar qəbul edildi. İ.Stalin, Karl Radek, A.Jdanov arasında gedən müzakirələrin nəticəsində Pokrovskian narrativlərin tarixşünaslıqdan tamamilə silinməsinə qərar verildi və 1936-cı ilin yanvarında Jdanovun rəhbərliyində yeni sovet tarix dərsləkləri tərtib etmək üçün komissiya quruldu. Artıq tarixdəki ortodoksal marksist ənənə sıradan çıxarılır və tarixşünaslıqda stalinist prinsiplərin qələbəsi tam elan olunurdu.

Sovet Azərbaycanından fərqli olaraq, Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə tarixə ilk əvvəl daha pragmatik məqsədlərlə: müəyyən dövlət sərhədlərində öz tarixi mövcudluğunu sübut etmək səbəbilə bir instrument kimi yanaşılırdı. Azərbaycan xarici işlər nazirliyi ixtilafli torpaqları tələb etmək üçün tarixi dəlillərə müraciət etmişdir [5, 93]. Xarici işlər nazirliyinin nümayəndəsi Şkepotiev Azərbaycanın tələb etdiyi torpaqlarda türk-müsəlman elementinin tarixi davamlılığını Xəzər dənizindən Qara dənizə qədər uzanan və erməni anklavları tərəfindən iki hissəyə ayrılan homogen bir müsəlman mədəniyyətinin tarixi varlığı ilə açıqlayırdı və biz bu tarix anlayışında perennial və primordial elementlərə rastlayırıq. O, Azərbaycan türklərini, yəni Azərbaycanın türkdilli əhalisinin etnik köklərini səlcuqlarla əlaqələndirdi, lakin populyasiyanın yalnız 11-ci əsrdə Cənubi Qafqaza gələn səlcuqlarla yox, həmçinin bölgənin avtohton qafqazdilli sakinləri ilə etnik əlaqəsini vurğuladı. Bu cür avtohtonizmin və perenial yanaşmanın dövrün ərazi mübahisələrində istifadəsi, sonrakı mərhələdə də yerli tarixçiliyin müraciət etdiyi üsullardan biri olacaqdı. Şkepotiev, həmçinin perenial tələbləri iqtisadi arqumentlərlə gücləndirdi. O, Qarabağın köçəri yaylaq maldarlığı ilə məşğul olan türk əhalisinin əsas məskənlərindən biri kimi, iqtisadi cəhətdən Azərbaycan üçün daha əlverişli olduğunu bildirdi. Digər bir vacib xüsusiyyət XIX əsrdə Qarabağa erməni köçünün Rusiyanın kolonial layihəsi kimi şərh olunması idi [5, 94]. Y.Paxomov, V.Sisoyev, V.Bartold, R.İsmayılov, Q.Passek, B.Latini kimi tarixçilərin araşdırmaları da bu dövrün tarixşünaslığını təşkil edir, lakin bu araşdırmalar olduqca mexaniki yönlərə sahib idi və millətquruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi deyildi. ADR hakimiyyəti dövründə Bakı Dövlət Universiteti tədris olunsay və burada tarix mühazirələri deyilsə də, bu dövrdə yerli tarixşünaslıq formalaşdırmaq mümkün olmamışdı.

Milli kimlik quruculuğunun tarixşünaslıq sahəsinə aktiv şəkildə proyeksiya edilməsi Azərbaycanın sovetləşməsindən sonrakı dövrə şamil edilə bilər. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində Bakı Dövlət Universitetinin Şərqşünaslıq fakültəsi ölkədə tarix sahəsində əsas mərkəz rolu oynayırdı. Azərbaycanda yerli tarixin formalaşdırılması, akademik həyata tətbiq olunan siyasi proqramın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri idi. 1920-ci ilin iyununda “Doğma diyarın tədrisi muzeyi – İstiqlal” muzeyinin yaradılması bunun üçün atılan ilk addımlardan biri olmuşdu.

1923-cü ildə yaradılmış Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbü Cəmiyyəti türkologiya, siyasi iqtisad və tarixi etnoqrafiya adlı üç əsas şöbədən ibarət idi. Millət inşası prosesində sovet metodologiyasının əsas elmlərindən biri olan etnoqrafiya, bu mərhələdə tarixlə bütövləşmiş, yerli xalqın köklərinin araşdırılması tarixin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdi. V.Bartold, İ.Meşşaninov kimi mərkəzdən göndərilmiş tarixçi-etnoqraflarla birgə Ə.Ələkbərov, Q.T.Qaraqaşlı, İ.Cəfərzadə, V.Xulufu, M. Baharlı kimi azərbaycanlı alimlər bu cəmiyyətin işində iştirak edirdilər. Azərbaycan tarixşünaslığı haqqında ümumi araşdırmanın müəllifi olan Fuat Hacısalıhoğlu, bu tarixçilərin əsas etibarilə ideoloji

ambisiyalar daşmadığını, didaktik tarixçiliyə aid olduqları qənaətinədir [3, 131-132]. Həmçinin, ATTC-nin fəaliyyətinə təsir göstərən digər məqamlardan biri, bu qurumun işində yer alanlar içərisində azərbaycanlıların azlıqda olması idi. ATTC-nin işində yer alan akademiklər əsasən Azərbaycan tarixinə avtoxtonist prizmadan yanaşırdılar. İ.Meşaninov bu səbəbdən “Tarixdən əvvəlki Azərbaycan və Urartu mədəniyyəti” adlı məruzə mətnində Kür və Araz çayı arasındakı torpaqlarda Urartu krallığı dövründə qurulan yüksək sivilizasiyanın varlığından bəhs etmişdi [10].

Bu dövrdə tarixşünaslığın milli kimlik quruculuğuna əsas təsirləri 2 istiqamətdə şərh oluna bilər. İlk olaraq, tarixçilər korenizasiya siyasətinin məntiqi nəticəsi olaraq titulyar xalqa antik köklər axtarmağa başladı. Bu isə, əslində marksist tarix analizinin xarakterindən uzaq primordialist və perennialist yanaşmaları özü ilə birgə gətirdi. İkinci istiqamət, Çar Rusiyası idarəçiliyində keçən dövrün reviziya olunması – bu dövrün imperial maraqlara sahib Çarizmin Azərbaycandakı müstəmləkə hakimiyyəti kimi xatırlanması idi.

Azərbaycanın ümumi tarixinin yazılmasında ilk inisiativ Rəşid İsmayılbəyova aid idi. 1923-cü ildə Azərbaycanın ümumi tarixinin ilk cildi Bakıda türkcə nəşr olundu [5, 95]. Çar Rusiyasına qarşı anti-kolonial mövqe tutan ilk yerli tarixçilərdən biri Rəşid Bəy İsmayilov olmuşdu. Əsərdə Rusiyanın Azərbaycanın şimalını işğalı təsvir edilmişdir. Müəllif Gəncənin işğalı zamanı rus qoşunlarının yerli əhaliyə qarşı amansız rəftarından bəhs edirdi [2, 132] və bu cür tarixi epizodların xatırlanması Çar Rusiyasının müstəmləkəçi xarakterini tarixşünaslıq narrativlərinin mərkəzinə yerləşdirilməsi, imperiyanın idarəçiliyi altındakı keçmişin istismar dövrü kimi təsnif olunması məqsədi güdürdü. Bu əsər, yerli tarixşünaslıqda bu narrativin yer aldığı ilk nümunələrdən biri kimi qeyd oluna bilər. Rus imperiyası dövrünün reviziya olunması, milli kimlik quruculuğunun əsas koloritlərindən idi. Paralel olaraq eyni dövrdə formalaşmağa başlayan mühacir tarixşünaslığı, sözügedən anti-kolonialist yanaşmanı həmçinin Sovet Rusiyasının tarixi xarakterinin izahına da şamil etdi. Türkiyədə yaşayan mühacir tarixçi Cahangir Zeynaloğlunun 1924-cü ildə qələmə aldığı “Müxtəsər Azərbaycan tarixi” əsərində Sovet Azərbaycandakı milli tarixşünaslığın əksinə olaraq, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hakimiyyəti istiqlaliyyət dövrü olaraq xatırlanmışdır [8, 117]. Milli tarix aspektindən yazılan əsərdəki etnogenez təhlilində müəllif xəzərlər, səlcuqlar, moğolların köçlər nəticəsində Azərbaycanda türk etnosunu formalaşdırdığını və ilk əvvəl irandilli, qafqazdilli xalqlar, daha sonra isə ərəblərin bu etnogenez prosesinə daxil olmasını qeyd etmişdir [8, 12]. Kərim Şükürov, bu əsərə yazdığı ön sözdə C.Zeynaloğlunun yanlış olaraq türk tarixçisi kimi qəbul olunduğunu, onun Azərbaycan tarixşünaslığındakı tədqiqatlarda xatırlanmadığını qeyd edib. Milli dövlət anlayışını hətta orta əsrlər dövrünə proyeksiya edən müəllif Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu, Atabəylər kimi orta əsr feodal xanədanlarının hökmranlığını müstəqillik dövrü kimi xarakterizə edib [3, 145].

Anti-kolonial yanaşmaya sahib digər tarixçi Hüseyn Minasazov özünün rusca “Bir ixtilalın 100-cü ili” (Bakı, 1926) adlı broşurasında arxiv sənədlərinə əsasən Azərbaycanın Rusiyaya könüllü birləşmədiyini, bunun işğal kimi dəyərləndirilməli olduğu mövqeyini müdafiə etmişdi [3, 147].

Azərbaycan sovet tarixşünaslığında Çar Rusiyası kolonializminə 1920-ci illərdə bu cür yanaşma Pokrovskian məktəbin milli tarixşünaslığa təsirləri ilə bağlı idi. M.Pokrovskinin 1924-cü ildə qələmə aldığı “Qafqazın fəthi – diplomatiya və 19-cu əsrdə çar Rusiyasının müharibələri” məqaləsində çarizmin Qafqazda, həmçinin Azərbaycandakı müstəmləkəçilik siyasətinə vurğu edilməsi bu tendensiyanı daha da artırmışdı. İvan Petruşevskinin yaradıcılığında da məhz pokrovskian məktəbin təsiri ilə əlaqəli olaraq Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasətinə qarşı qatı mövqe özünü göstərirdi. O, Çar-Balakən camaatlığının Rusiya tərəfindən işğalına bütöv bir əsər həsr etmişdir [2, 143].

Göründüyü kimi 1920-1934-cü illərdə, Stalinizmin tarix sahəsi üzərində mütləq hökmanlığının olmadığı dövrdə Çar Rusiyasının Azərbaycandakı müstəmləkəçilik fəaliyyətlərinə münasibət birmənalı olaraq mənfi idi. Müstəmləkə siyasəti altında yaşayan xalqın emansipasiya olunması ilk dövrdə rəsmi siyasət diskursunun tərkib hissəsi olduğundan, həm də tarixşünaslıqda bu narrativin əsas yerlərdən birini tutması təəccüblü deyil.

Digər bir tərəfdən, erkən dövr sovet tarixşünaslığının Azərbaycan tarixi üzərində işlədiyi ikinci bir istiqamət: Azərbaycan xalqının etnik köklərinin izahı milli kimlik quruculuğunun əsas elementlərindən idi. Sosio-iqtisadi və siyasi tarixin izahı Pokrovskian tarixşünaslığın əlində olduğu kimi, etnik tarixin tarixşünaslıqdakı əksi Nikolay Marrın (1864-1934) fikirlərinə əsaslanmışdı. N.Marr etnogenezin tarixi araşdırmalarda əsas yer tutmadığını, müasir dillər və xalqların homogen yox, müxtəlif etnik köklərdən gəldiyini, və keçmişdəki müxtəlif populyasiyaların qarışması nəticəsində ortaya çıxdığını müdafiə edirdi. O millətlərin müxtəlif etnosların köçlərinin təsirləri nəticəsində yox, sosio-iqtisadi transformasiyalar nəticəsində ortaya çıxdığı fikrində idi. Marr düşünürdü ki, lingvistik və mədəni dəyişikliklərin səbəbi xarici kütləvi köçlər deyil, maddi həyatda baş verən və mahiyyət etibarilə fərqli şərtlərdən qaynaqlanan inqilabçı dəyişikliklər idi. Marrın konssepsiyasında “ana vətənlər”, “proto xalqlar” və onların “proto dillər” kimi millətquruculuğunda çox populyar olan anlayışlar rədd edildi və faşist psevdo-elmin məhsulları kimi qiymətləndirildi [7, 9].

Bu yanaşmanın təsirləri açıq bir şəkildə Azərbaycanda dövrün arxeologiya, etnoqrafiya, tarix sahələrinə siraət etmişdi. Sovet tarixşünaslığı, sosial və siyasi tarixdə titulyar xalqın tarixi iştirakçılığına önəm versə də, etnosun formalaşması ilə bağlı konssepsiya bu cür işləmirdi. Hər şeydən əvvəl, tarixçilər millətçiliyə rəvac verməmək üçün dövrün klassik etnoqrafik araşdırma üsullarından qaçınmağa, etnosun mövcudluğunu sosio-iqtisadi arqumentlərlə izah etməyə, ən sadə təbiri ilə desək, xalqların ardıcıl və homogen köklərə sahib olmadığını sübut etməyə çalışırdılar. 1920-ci illərin əvvəllərində Vasili Bartoldun da iştirak etdiyi rus alimlər heyəti Azərbaycan Dövlət Universitetində və Bakıdakı digər təhsil ocaqlarında tarix mühazirələri həyata keçirirdi. Yevgeni Paxomovun Bakı Xalq Təhsili İnstitutunda keçdiyi mühazirələr ayrı bir broşur olaraq nəşr olunmuşdu. Paxomov tarixi dəyişikliklərin interpretasiyasında Marrın nəzəriyyələrinə yaxın idi. O, Sovet Azərbaycanındakı müasir xalqın formalaşmasına qədər işğal və repatriasiyaların kimlik transformasiyalarına və bir neçə dəfə dil və din dəyişikliyinə gətirib çıxardığını, məsələn, orta əsrlərin müxtəlif mərhələlərində xristian albanların erməniləşdiyini, farsdilli əhalinin isə türkləşdiyini iddia etdi [5, 97]. Həmçinin Paxomov yerli əhalinin türkcə danışmağa başlamasını monqol istilaları dövrünə aid edir və prosesin Səfəvilər dövründə türkcənin rolunun artması ilə tamamlanması fikrini müdafiə edirdi.

Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətinin ən fəal üzvlərindən biri olmuş azərbaycanlı arxeoloq və etnoqraf Ələsgər Ələkbərov (1885-1937) 1920-ci illərdə Azərbaycan xalqının mənşəyi və etnogenezini ilə bağlı ən dolğun araşdırmaların altında imzası olan alimlərdən biri olmuşdu. Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix və filologiya fakültəsinin məzunu olan Ələkbərov V.Bartold, N.Marr, İ.Meşşaninov kimi öncül sovet alimlərindən burada dərslər almışdı. 1926-cı ildə tarix və filologiya fakültəsinin şərq bölməsindən məzun olduqdan sonra Ələkbərov Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətinin mərkəzi şurasının rəhbəri oldu. 1937-ci ildən etibarən SSRİ EA-nın Azərbaycan Filialının Tarix, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Maddi Mədəniyyət şöbəsinin müdiri oldu. Lakin, qısa müddət sonra repressiyaya məruz qaldı və öldürüldü. Ə.Ələkbərov marriist konssepsiyaları izləyən əsas yerli tarixçilərdən biri idi. Ələkbərov, Azərbaycanda vahid köklərə sahib homogen xalqın mövcudluğunu musavatçı tarix görüşünün tərkib hissəsi kimi qəbul edirdi. Xüsusilə türklərin orta əsrlərin müxtəlif

dövrələrində Azərbaycana və Şirvana yerləşməsinin tarixi və etnoqrafik yönünə nəzər yetirərkən, erkən orta əsrlərdən XIV-XV əsrlərə qədər olan dövrdə türk tayfalarının burada yaşayan aborijen xalqlar və bəzi irandilli tayfalarla sıx iqtisadi və mədəni əlaqələrə girdiyini, bu uzun və mürəkkəb proses nəticəsində türk dilinin bölgədə hakim dil halına gəldiyi qənaətində idi. Dövrün marksist etnogenez anlayışını əsas götürərək, prosesin kökləri yenə də sosio-iqtisadi şərtlərə bağlanmışdı. Həmçinin etnogenezin izahında antropoloji arqumentlərə də istinad edilirdi. Fiziki antropoloji xüsusiyyətlərə dair izahında o, azərbaycanlıların antropoloji tipinin regiona fərqliliklərinə diqqət çəkməyə çalışdı və azərbaycanlıların digər türk xalqlarından antropoloji fərqliliklərin vurğuladı. Həmçinin Qarabağdakı azərbaycanlılar ermənilərlə, Quba bölgəsində ləzgilərlə, müasir dövrdə Nic və Oğuzda kompakt yaşayan udinlərin bir vaxtlar sıx şəkildə məskunlaşdığı Şəkiddə isə, udinlərlə antropoloji oxşarıqlarının mövcud olması bu arqumentin tərkib hissəsi idi [9, 76]. Ələkbərov, öz müddəalarını gücləndirmək üçün həmçinin mədəni antropologiyani öz tədqiqatlarının ünsürlərindən birinə çevirdi. Zaqafqaziya xalqlarının maddi yaradıcılığına daxil olan xalça ornamentləri, qablar və digər maddi mədəniyyət nümunələrindəki oxşarıqları vurğulayan Ələkbərov, xarici amillərin çoxəsrlik mədəni həyata təsirlərini gözdə tutmuşdu. O türk-qızılbaşlara arxalanan Səfəvilər, regiondakı ekspansionist məqsədlərini reallaşdırmaq üçün sünni icmaları öz tərəfinə çəkməyə çalışan Osmanlı və xristianlıq amilinə arxalanan digər bir ekspansionist qüvvə olan Çar Rusiyasının ekspansiya siyasətində mədəni alətlərin istifadə olunması nəticəsinə gəlmişdi [9, 77].

Dövrün etnogenez araşdırmalarında digər bir sima V.Sisoyev (1864-1933) idi. Sisoyev də əsərlərində regionun avtohton dilləri, xüsusilə də alban mədəniyyəti və dilinə fokuslanmışdı və alban tarixinin düşünüldəndən daha antik olması ehtimalını ortaya ataraq Urartu yazılarında qeyd olunan etinus tayfalarının udin etnonimi ilə, uluani tayfasının isə antik albanlarla asossasiya etdi [5, 98]. O, Azərbaycanı etnik yox, coğrafi məhfum kimi dəyərləndirirdi. Xəzər sahilindəki Arran ərazisini şimaldan-cənuba (və ya əksinə) bir korridor olması səbəbindən coğrafiyanın müxtəlif hakimiyyətlər altında müxtəlif dillər tərəfindən dominasiya edilməsi Sisoyevin də qənaətlərinin əsasını təşkil etdi. Onun fikirlərinə görə, sıra ilə arran (alban), fars, ərəb və türk dilləri bu dominasiyanın əsas parçası olmuşdular. Dolayı yolla, azərbaycanlıların etnogenezindəki çoxünsürlülük bu müəllifin də fikirlərinin əsasını təşkil edirdi.

Ümumilikdə dövrün etnogenez araşdırmalarının əsas xüsusiyyətləri, avtohtonist təmayülün üstünlük təşkil etməsi idi. Bu təmayüldə etnogenezin əsası müxtəlif etnosların bir-birinə və ya çoxluğu təşkil edən etnosa integrasiyasında, bunun isə əsas səbəbi sosio-iqtisadi təməldə axtarılırdı.

Lakin, milli kimlik quruculuğu prosesinin bir tərkib hissəsi kimi tarixşünaslığın keçmişin, xüsusən yaxın tarixin siyasi-sosial məsələlərinə münasibəti və milli kimliyin əsas ifadələrindən biri kimi qəbul olunan tarixi köklərin aşkara çıxarılması ilə bağlı rəsmi tarix siyasəti stalinist fazada, xüsusilə, 1936-cı il konstitutsiyasının qəbulu, Moskva və Leningrad məhkəmələrindən sonra kəskin bir rels dəyişikliyi yaşayacaqdı.

ƏDƏBİYYAT

1. Baberovski, Y. Düşmən hər yerdədir. Stalinizm Qafqazda. Bakı: 2021.
2. Əliyev, M. Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalının tarixşünaslığı. Bakı: 2001.
3. Hacısalihoglu, F. Azərbaycan'da Tarihçilik. Ankara:2012
4. Liber, G. "Korenizatsiia: Restructuring Soviet nationality policy in the 1920s." *Ethnic and Racial Studies*:2010
5. Shnirelman, V.A. "The value of the past: myths, identity and politics in transcaucasia." *Senri Ethnological Studies*:2001

6. Suny, R.G . Bakü Komünü 1917-1918. İstanbul: 2019.
7. Yilmaz, H. National Identities in Soviet Historiography. The rise of nations under Stalin. New York:2015
8. Zeynaloğlu, C. Müxtəsər Azərbaycan tarixi. Bakı:1992
9. Алекперов, А. К. Исследования по археологии и этнографии Азербайджана.
10. Мещанинов, И. И. Доисторический Азербайджан и урартская культура. Баку : 1925
11. Покровский, М. Русская история в самом сжатом очерке. Москва:1933

**AZƏRBAYCANDA ERKƏN DÖVR SOVET TARİXŞÜNASLIĞININ (1920-1934) MİLLİ
KİMLİK QURUCULUĞUNA TƏSİRLƏRİ: KORENİZASIYA, MƏKTƏBLƏR VƏ
NARRATİVLƏR.**

Bayram Bayramov

XÜLASƏ

Azərbaycan SSR-in ilk illərindən etibarən, tarix sahəsinə diqqət yetirilməyə başlanılmış və milli tarix istehsal etmək üçün müxtəlif qurumlar təsis olunmuşdur. Bu dövrdə milli tarixşünaslıq artıq milli kimlik quruculuğuna öz təsirlərini göstərməyə başlamışdır və bu tarixşünaslıq Pokrovski ilə Marrın nəzəriyyələrini milli tarixə tətbiq edirdi. Məqalədə Pokrovski və Marrı əsas alaraq Azərbaycan tarixində milli kimliyi konseptləşdirməyə çalışan 1920-1934-cü illər tarixşünaslığı təhlil olunub.

**ВЛИЯНИЕ РАННЕЙ СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ (1920-1934) НА
ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ:
КОРЕНИЗАЦИЯ, ШКОЛЫ И НАРРАТИВЫ.**

Байрам Байрамов

АННОТАЦИЯ

С первых лет Азербайджанской ССР уделялось внимание области истории, были созданы различные учреждения для производства национальной истории. В этот период национальная историография уже начала проявлять свое влияние на формирование национальной идентичности, и эта историография применила теории Покровского и Марра к национальной истории. В статье анализируется историография 1920-1934 гг., пытавшаяся осмыслить национальную идентичность в истории Азербайджана, опираясь на Покровского и Марра.

**EFFECTS OF EARLY SOVIET HISTORIOGRAPHY (1920-1934) ON NATIONAL
IDENTITY BUILDING IN AZERBAIJAN: KORENIZATION, SCHOOLS AND
NARRATIVES.**

Bayram Bayramov

SUMMARY

Since the first years of the Azerbaijan SSR, attention has been paid to the field of history and various institutions have been established to produce national history. In this period, national historiography has already begun to show its effects on national identity building, and this historiography applied the theories of Pokrovsky and Marr to national history. The article analyzes the historiography of 1920-1934, which tried to conceptualize the national identity in the history of Azerbaijan, based on Pokrovsky and Marr.

PSIXOLOGİYA

YENİYETMƏLƏRİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Kərimova Türkanə Bayram

BDU-nun I kurs magistrantı

türkanekerimova22@gmail.com

dos. Azər Mustafayev

BDU-nun Psixologiya kafedrasının müəllimi

Açar sözlər: yeniyetməlik, mərhələ, psixoloji, idrak prosesləri, tələbat

Ключевые слова: подростковый возраст, этап, психологический, когнитивные процессы, требовать

Key words: adolescence, stage, psychological, cognitive processes, demand.

Yeniyetmə yaşı 10-11 yaşdan 14-15 yaşa qədər olan dövrü əhatə edir. Bu dövrün ən əhəmiyyətli əlaməti anatomik və fizioloji inkişafın bütün istiqamətlərdə inkişafı nəticəsində baş verən zahiri dəyişiklikliyi və onların təsiri nəticəsində dəyişən psixikada baş verən struktur dəyişiklikləridir. Bu dövr bir il gec və ya tez başlaya və qurtara bilər. Bu dövrdə həmyaşıdları ilə intim-şəxsi ünsiyyət yeniyetmələrin aparıcı fəaliyyət növü olur.

Yeniyetməlik yaşının psixoloji xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- İntensiv cinsi yetişmə və inkişaf, orqanizmin fizioloji olaraq yenidənqurulması
- Qeyri-sabit emosional sfera, emosiya və əhvalın idarə olunmaması
- Müstəqillik və fərdiyyətinin özünüdərsdiyi, böyükrlə münəqışəli mənəibətin mēydana gəlməsi
- Aparıcı fəaliyyət-həmyaşıdları ilə ünsiyyət, qəbul olunmağa, həmyaşıdlarının özünə qarşı hörmətinə nail olmaq zərurətindən irəli gələn adamlarla yeni davranış və münəibətin mənimsənilməsi
- Özünüqiymətləndirmənin inkişafı
- Məntiqi təfəkkürün, yaradıcı şəkildə düşünmək və özünütəhlil qabiliyyətinin, mücərrəd məfhumlara istinadın inkişaf etməsi
- Özünənəzarətin hələ çətin olması
- Riskə meyllilik özünüdərsdiyi tərzi kimi
- Seksual həvəsin, marağın aşkara çıxması
- Öz mənini dərk etmənin formalaşması
- Təlimdə seçicilik, ümumi və xüsusi bacarıqlara senzitivlik

Bu dövrdə aparıcı fəaliyyətlə yanaşı olaraq təlim, ictimai-təşkilati, idman, bədii, əmək fəaliyyəti də özünə xüsusi olaraq yer tutur. Həmin ictimai-faydalı fəaliyyət növlərindən istifadə etməklə yeniyetmələrdə sosial cəhətdən əhəmiyyətli işlərdə şüurlu şəkildə iştirak etmək meylli, həvəsi baş qaldırır. Onlar müxtəlif qruplarda qəbul olunmuş qarşılıqlı münəibət normalarına uyğun olaraq ünsiyyət yaratmağı öyrənir, öz “mən”lərini qiymətləndirmək bacarığına yiyələnirlər.

Yeniyetməlik dövrünü “keçid”, “təhlükəli” və s. dövrü də adlandırırlar. Həmin dövrdə oğlan və ya qızların fiziki və psixi inkişafında müxtəlif keyfiyyət dəyişmələri baş verir. Yeniyetməlik dövründə aşağıdakı bacarıqlar formalaşmış olur:

- Bioloji yetkinləşmə;
- Şəxsi ünsiyyət;
- Özünüqiymətləndirmə tələbatı;
- Özünü başqaları ilə müqayisə etmə;
- Mənlik şüuru;

- Özünü dərkətmə;
- İctimai-əxlaqi münasibət normaları;
- Real və ideal mənin formalaşması;
- Müstəqilliyini qoruyub saxlama refleksi;
- Ünsiyyət tələbatı;

Bu yaş dövründə uşaq orqanizminin bioloji yetkinləşməsi yolunda əsaslı dəyişikliklər müşahidə olunur. Bədənin yuxarı və aşağı ətraf sahələrində sümüklər əzələlərə nisbətən uzununa daha sürətli olaraq inkişaf edir. Ona görə də yeniyetmənin xarici görkəmi qərribə olur. Bədənin ətraf hissələri gövdə hissəyə nisbətən mütənasibliyin itirir, daha uzun görünür.

Məlum olduğu kimi kiçik yaşlı məktəblilərdə boyun və çəkinin artması daha çox uyğun şəkildə gedir. Düzgün həyat və qidalanma şəraitində yaşayan kiçik məktəbli uşaq nə kök nə də arıq görünür. Lakin yeniyetməlik yaşının başlanğıcından (10-11 yaş dövründə) bu mütənasiblik kəskin şəkildə dəyişir. Yeniyetmənin çəkisinin və boyunun artmasında sanki sıçrayış baş verir. Boy artımı qızlarda oğlanlara nisbətə tez başlasa da, sonradan əsaslı şəkildə aşağı düşmüş olur.

Çəkinin artmasına gəldikdə isə bu dövrdə o boyun artmasından geri qalır. Yeniyetməlik dövründə oğlanlarda çəkinin artması qeyri-bərabər şəkildə gedir.

Bu dəyişiklik xüsusilə cinsi yetişmənin başlanmasında özünü büruzə verir. Uşaqlara nisbətən yeniyetmələrin siması dəyişir, böyüklərə yaxınlaşmış simada olurlar.

Əzələ kütləsi və əzələ gücü artır, nəticədə yeniyetmənin fiziki imkanı da artır. Yeniyetməyə elə gəlir ki, onun hər şeyi etməyə gücü çatır.

Yeniyetmənin psixoseksual inkişafında xüsusi dəyişiklər də baş verməyə başlayır. Bu dövrdə cinsi yetişmənin başlanması bir növ cinsi yetişkənliyə başlanğıc rolunu oynayır. Bununla yanaşı psixoloji yetkinliyin, eləcə də sosial yetkinliyin baş verməsi üçün müvafiq şərait yaratmış olur. Yeniyetmələrdə sərvət sistemi də artıq dəyişir: ailə, məktəb, həmyaşıdları yeni və əhəmiyyətli məna kəsb etməyə başlayır.

Yeniyetmə yaşında şəxsiyyətin formalaşmasında əhəmiyyətli dəyişiklik baş verir. Burada yeniyetmədə ünsiyyət tələbatının meydana gəlməsi xüsusi rol oynamağa başlayır. Bu dövrdə yoldaşları ilə ünsiyyət səyi, həmyaşıdlar kollektivinə meyl son dərəcə aydın şəkildə təzhür edir. Yeniyetmə ünsiyyət fəaliyyəti prosesində ictimai-əxlaqi münasibət normalarını mənimsəyir.

Yeniyetmə yaşında həmyaşid uşaqların psixoloji intellektual cəhətdən bir-birinə uyğunlaşmasını asanlaşdıran şərait yaranmış olur. Yeniyetmə yaxınlıq səviyyəsinə görə yoldaşın üç tipini müəyyənləşdirir: sadəcə olaraq yoldaş, yaxın yoldaş və şəxsi dost.

Yeniyetmənin yaxın yoldaşları və dostları ilə ünsiyyəti sadəcə olaraq təlim fəaliyyəti ilə məhdudlaşmır, həyatının bir çox sahələrini əhatə edir. Yeniyetmələrin öz yaşıdları ilə ünsiyyəti təlimə olan münasibəti ikinci plana keçirir. Hətta yoldaşları ilə olan ünsiyyətə nisbətən doğma adamlarla ünsiyyətin rolu xeyli azalır. Yeniyetmə belə hesab edir ki, həmyaşid uşaqlarla münasibətlər onun şəxsi münasibətidir, heç kimin buna qarışmağa haqqı yoxdur. Ona görə də yeniyetmənin dostları onun üçün referent qrupa çevrilmiş olur.

Yeniyetmənin ünsiyyət fəaliyyətinin mühüm, əsas sahələrindən birini də "oğlan-qız" tipli münasibətlər təşkil edir. Bu dövrdə oğlan və qızlar bir-biriləri ilə maraqlanmağa başlayırlar. Onlarda həmçinin bir-birinin xoşuna gəlmək arzusu yaranır. Bu davranış hələ ambivalent xarakter daşıyır: onlar bir tərəfdən, bir-biri ilə maraqlanır, digər tərəfdən isə xüsusiləşməyə meyl edirlər. Tədricən bu cür xüsusiləşmə meyli aradan qalxmağa başlayır.

Kiçik məktəlidən fərqli olaraq yeniyetmədə özünə, öz şəxsi həyatına, şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə maraq yarandığı halda, özünüqiymətləndirmə tələbatı, özünü başqaları ilə müqayisə etmə meyli əmələ gəlir. Nəticədə yeniyetmə özü üçün öz "mən"ini kəşf edir. Mənlik şüurunun formalaşmağa başlaması və sonrakı inkişafı yeniyetmənin bütün psixi

həyatına, yeniyetmənin təlim fəaliyyətinin xarakterinə, ətrafdakılara münasibətinə öz təsirini göstərir. Yeniyetmənin mənlilik şüurunun formalaşması onun öz davranışını, mənəvi keyfiyyətlərini, xarakterini dərk etməsi ilə başlayır. İlk vaxtlar yeniyetmənin mənlilik şüurunun əsasını başqa adamların mülahizələri təşkil edir. Yaş irəlilədikcə yeniyetmə özünün şəxsiyyətini müstəqil təhlil etməyə və qiymətləndirməyə başlayır.

Bu dövrdə yeniyetmələr öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamağa çalışaraq refleksiya əsasında mənlilik şüurlarını, “mən” obrazını, “real” və “ideal mən”in əlaqəsini formalaşdırır və inkişaf etdirirlər.

Bütün bunlarla yanaşı yeniyetmələrdə özünüqiymətləndirmə və özünəmənasibətin formalaşması baş verir. Mövcud psixoloji ədəbiyyatda yeniyetmələrin özünüqiymətləndirmələrinin aşağıdakı tiplərini qeyd edirlər:

1. Uşağın “özünüqiymətləndirməsi” ananın uşağa verdiyi qiymətin birbaşa təkrarı kimi özünü göstərir. Adətən uşaqlar özlərində ilk növbədə valideynlərinin onlar haqqında qeyd etdikləri keyfiyyətləri görürlər. Bu cür özünüqiymətləndirmənin qüsuru ondan ibarətdir ki, (pozitiv xarakter daşısa belə) ciddi qüsurlarla nəticələnə bilər. Bu zaman uşağın özünə qarşı sabit pozitiv münasibətini təmin edə biləcək daxili şəxsi kriteriyalarının yaranmasına mane olur.

2. Ziddiyyətli komponentlərdən ibarət qarışıq özünüqiymətləndirmə. Bu bir tərəfdən müvəffəqiyyətli sosial qarşılıqlı təsir təcrübəsi sayəsində yeniyetmədə formalaşan özünün “mən” obrazı, ikinci cəhətdən, valideynin uşağı necə qiymətləndirməsi ilə bağlı formalaşır. Bu zaman “mən” obrazı ziddiyyətli xarakter daşıyır.

3. Yeniyetmə valideynlərinin onun haqda dediklərini xatırlayır, lakin ona başqa qiymət verir. O, tərsliyi xaraktersizlik olaraq qəbul etmir. Belə ki, bu yaşda olan yeniyetmələrdə böyüklərin onu bəyənməsi vacibdir. Lakin eyni anda onlara qulaq asmaq öz müstəqilliyini, “mən”ini itirməsini bildirir.

4. Yeniyetmə valideynlərinin fikrinə qarşı mübarizə aparır, amma bununla belə özünü həmin sərvətlər çərçivəsində qiymətləndirir. Bu kimi hallarda yeniyetmə özünüqiymətləndirmə zamanı valideynlərinin real qiymətini deyil, onların ideal gözləmələrini nəzərdə tutur.

5. Yeniyetmə özünüqiymətləndirmə zamanı valideynlərinin onun haqda neqativ fikirlərini qəbul edir, eyni zamanda bildirir ki, o elə bu cür də olmaq istəyir. Valideynlərin tələblərinin bu cür rədd edilməsi ailədə olduqca gərgin münasibətin yaranmasına səbəb olur.

6. Yeniyetmə valideynlərinin neqativ qiymətini görmür, yaxud hiss etmir. Gözlənilən qiymət özünüqiymətləndirmədən xeyli yüksəkdə durur. Halbuki valideynlərin real qiyməti mənfəi xarakter daşıyır. Valideynləri tərəfindən real olaraq rədd olunduğunu qəbul etməyən yeniyetmə öz mənlilik şüurunda valideyn münasibətlərini, əgər o, valideynlərinin sevimlisi olsaydı onların münasibətlərinin necə ola biləcəyi formasında dəyişdirir.

Yeniyetməlik yaşında əxlaqi şüurun inkişafı da baş verməyə başlayır, bu dövrdə əxlaqi şüurun formalaşmasında yaşlılarla müxtəlif fəaliyyət növlərində qarşılıqlı əlaqə mühüm rol oynayır. Yeniyetmələrdə əxlaqi şüurun formalaşmasında şagird kollektivinin də əhəmiyyətli rolu vardır. Yeniyetmənin əxlaqi şüurunda iki yeni hesab edilən xüsusiyyət meydana çıxır: 1) bu dövrdə ictimai davranışla bağlı norma və qaydalar, insanların bir-birilə qarşılıqlı münasibətilə bağlı normalar diqqət mərkəzində durur; 2) yeniyetmədə təsadüfi təsirlərdən asılı olmayaraq nisbətən sabit əxlaqi görüşlər, hökmlər əmələ gəlib özünün xüsusiyyətləri ilə təzahür etməyə başlayır.

Bunlarla yanaşı, yeniyetməlik yaş dövründə yeniyetmədə “əxlaq məcəlləsi” əmələ gəlir. Bu məcəllə onların yoldaşlıq münasibətlərini tənzimlədiyi üçün onu “yoldaşlıq məcəlləsi” də adlandırırlar. Bu məcəlləyə görə yoldaş yoldaşının hörmətini saxlamalı, qayğısına qalmalı, müdafiə etməlidir.

Yeniyyətmələrdə əxlaqi ideallar formalaşmağa başlayır ki, bu ideallar güclü motiv kimi yeniyyətmənin özünütərbiyəsinə, öz qüsurlarını aradan qaldırmasına təkan verir.

Yeniyyətməlik dövründə diqqəti çəkən cəhətlərdən biri də bu dövrdə yaşlılıq hissənin və meylənin formalaşmasıdır. Yeniyyətmənin özünüdərkətməsi nəticəsində onun şəxsiyyətinə keyfiyyətə irəliləyiş baş verməyə başlayır. Ona görə də, yeniyyətmə özünü artıq uşaq deyil, yaşlı hesab edir və özündə belə bir tələbat əmələ gəlir ki, ətrafdakılar onlara uşaq kimi yox, yaşlı adam kimi yanaşırlar. Bununla bağlı olaraq yeniyyətmə müstəqilliyə meyl edir. Lakin bu mərhələdə uşağın müstəqilliyə artan tələbatı ilə bu müstəqilliyi həyata keçirmək imkanları arasında ziddiyyət yaranır. Bu ziddiyyətin yaranmasında çox vaxt böyüklər xüsusi rol oynayırlar. Belə ki, onlar yeniyyətməni hələ də uşaq hesab edir və ona həmin tələblərlə yanaşırlar. Belə olanda yeniyyətmə bir növ böyüklərə öz etirazını bildirir. Bu zaman böyüklər yeniyyətməyə qarşı münasibətini dəyişmədikdə uşaq müxtəlif yolla ona qarşı durur. Bu cür baş verən itilaf yeniyyətmənin sözə baxmamasına, böyüklərə qarşı durmasına gətirib çıxarır.

Yeniyyətmələrin təlim fəaliyyəti kiçik məktəblilərdən bir çox xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Ən önəmlisi onlarla bir deyil, bir neçə müəllim məşğul olur. Əksər hallarda, həmin müəllimlər öz davranış tərzlərinə görə, dərsi aparma üsullarına görə bir-birilərdən fərqlənirlər, hər biri yeniyyətmənin qarşısına müxtəlif tələblər qoyurlar. Yeniyyətmə bəzi müəllimləri sevir, bəzilərdən xoşu gəlmir, bəzilərinə qarşı laqeyd olurlar. Yeniyyətmələr müəllimin eridusiyasına, şagirdlərlə düzgün qarşılıqlı münasibət yaradan müəllimlərə daha çox üstünlük verirlər.

Bunlarla yanaşı artıq yeniyyətmə elmlərin əsasını sistemli şəkildə öyrənməyə, mənimsəməyə başlayırlar. Buna görə yeniyyətmələrdən yüksək əqli inkişaf, idrak proseslərinin inkişafı tələb olunur. Təlim fəaliyyətinin təsirindən asılı olaraq yeniyyətmələrin idrak proseslərinin inkişafında da dəyişiklik baş verir.

Təlim fəaliyyəti yeniyyətmələrin qavrayışına əsaslı təsir göstərir, onun inkişafını sürətləndirir. Bu dövrdə uşaqların qavrayışı geniş əhatəli olmaqla ardıcıl və seçici xarakter daşıyır. Onların qavrayışı daha çox maraqlandıqları cisim və hadisə ilə bağlı olur. Yeniyyətmələrdə zaman, məkan və hərəkət qavrayışı da xeyli inkişaf edir.

Yeniyyətməlik mərhələsində hafizə də xeyli inkişaf edir, xüsusilə məntiqi hafizə fəal şəkildə inkişaf etməyə başlayır. Yeniyyətmələr həmçinin ixtiyari hafizədən istifadəyə üstünlük verirlər. Yeniyyətmələrdə mexaniki hafizənin inkişafı ləngiyir. Onlarda yaddasxlamaları yaxşılaşdırmaq yollarına maraq artır.

Yeniyyətməlik dövründə diqqətin inkişafında da özünəməxsus xüsusiyyətlər özünü göstərir. Bu yaşda diqqətin tez-tez yayınması halları özünü göstərir. Təlim, tərbiyənin təsiri altında yeniyyətmələrdə sabit ixtiyari diqqət inkişaf etməyə başlayır. Diqqətin həcmi, davamlılığı və paylanması nisbətən məhsuldar xarakter daşıyır.

Yeniyyətməlik dövründə təxəyyülün inkişafında çox irəliləyiş baş verir. Bərpəedici təxəyyül yüksək inkişaf səviyyəsinə çatmış olur. Romantik fantastik surətlərin yaradılmasına meyl yüksək səviyyədə olur. Yaş artdıqca artıq yeniyyətmənin təxəyyülü dəyişir. 14-15 yaşlarda təxəyyül surətləri daha real və tənqidi xarakter daşıyır. Həmçinin, həmin dövrdə də yeniyyətmələr romantik surətlərdən tam yaxa qurtara bilmirlər.

Yeniyyətmələrdə təfəkkürün inkişafında xüsusi olaraq irəliləyiş baş verir. Onların təfəkkürü kiçik məktəb yaşlıların təfəkküründən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu mərhələdə təfəkkür daha ümumiləşmiş, daha dərin və mücərrəd xarakter daşıyır. Kiçik məktəblilər, adətən, konkret cisimləri müqayisə edir, fərdi hökmlərin ifadəsinə üstünlük verir, başlıca olaraq ümumi təsəvvürlərə və məişət anlayışlarına əsaslanırlar. Yeniyyətmələr isə elmi anlayışları mənimsəyirlər, onlardan istifadə edirlər. Yeniyyətmələrdə mücərrəd təfəkkür sürətlə inkişaf etməyə başlayır. Bu dövr xüsusilə mücərrəd təfəkkürün inkişafı üçün

senzitiv dövr hesab olunur. Hansı davranış formasını seçməindən asılı olmayaraq yeniyetmələrdə təfəkkürün müstəqilliyi və tənqidiliyi özünü daha çox göstərir.

Beləliklə qeyd etmək olar ki, təlim fəaliyyəti yeniyetmələrdə idrak fəaliyyətinin, şəxsiyyət keyfiyyətlərinin, həmçinin şəxsiyyətin fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərinin formalaşmasında müstəsna rol oynayır. Yeniyetmənin idrak səviyyəsi imkan yaradır ki, onlar özlərini gələcək yaş dövrünə, gələcək fəaliyyətə hazırlasınlar.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: "ÇİNAR ÇAP", 2002, 620 s.
2. Əlizadə Ə.Ə. Uşaq və yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi. Bakı
3. В.Н.Дружинин. Психология семьи. Москва, 2006. С.76-88
4. Seyidov S.İ., Hamzayev M.Ə, Psixologiya. Bakı 2007, 325s.
5. S.İ.Seyidov, M.Ə.Həməzəyev. Psixologiya. Bakı 2007, 700s, səh 492-509
6. M.Vəliyev, A. Mustafayev. İnkişaf və yaş Psixologiyası. Səh 156-221

YENİYETMƏLƏRİN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Türkanə Kərimova

XÜLASƏ

Yeniyetməlik yaşının ümumi xarakteristikası. Yeniyetməlik yaşının psixoloji xüsusiyyətləri. Yeniyetmə yaşında baş verən anatomik-fizioloji dəyişikliklər. Yeniyetməlik yaşında şəxsiyyətin formalaşması. Psixoseksual inkişafın xüsusiyyətləri. Cinsi yetkinlik. İdrak proseslərinin inkişafı.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОДРОСТКОВ

Туркана Каримова

АННОТАЦИЯ

Общая характеристика подросткового возраста. Психологические особенности подросткового возраста. Анатомо-физиологические изменения, происходящие в подростковом возрасте. Становление личности в подростковом возрасте. Особенности психосексуального развития. Половая зрелость. Развитие познавательных процессов.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ADOLESCENTS

Turkana Karimova

SUMMARY

General characteristics of adolescence. Psychological characteristics of adolescence. Anatomical-physiological changes occurring in adolescence. Personality formation in adolescence. Features of psychosexual development. Sexual maturity. Development of cognitive processes.

PSIXOLOGİYADA SƏRVƏT DƏYƏRLƏRİNİN TƏDQIQI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

*Dosent Babayeva Təranə
İsmayilzadə Fatimə Vüqar
BDU-nun I kurs magistrantı
fatimismayilzad@gmail.com*

Açar sözlər: insan, şəxsiyyət, dəyərlər, sərvət dəyərləri, sosial mühit, tələbat, motiv, maraq.

Ключевые слова: человек, личность, ценности, ценности богатства, социальная среда, требовать, мотив, интерес.

Key words: human, personality, social environment, value, wealth values, demand, motive, interest.

Dəyərlər insan şəxsiyyəti üçün əhəmiyyətli olan, onun davranış tərzini, hisslərini, təfəkkürünü formalaşdırıb idarə edən ideal cisimdir. İnsan dəyərlər vasitəsi ilə özünün və digər insanların davranışlarını qiymətləndirir, fikirlərini əsaslandırır və hərəkətlərini tənzimləyə bilər. Eyni zamanda dəyərlərin cisimlərin müsbət və ya mənfi qiymətini, dəyərini əks etdirən bir anlayış olduğunu da demək mümkündür.

Dəyərlərin formalaşması bir neçə xüsusiyyətə sahibdir. Şəxsiyyətin davranışının tənzimlənməsi prosesi iki tərəfli bir prosesdir: ətraf-mühit, dünya, xarici şərtlər, təbii amillər və insanların özü, onların arzu, istək, dəyər, motiv və maraqları tərəfindən. Lakin ümumi olaraq dəyərlərin formalaşmasına təsir edən əsas amillərə mədəni təcrübə, mənəvi prinsiplər, şəxsi təcrübə, ailədaxili atmosfer aid edilir.

Müasir dövrdə dəyərlərin dəyişilmə mexanizmi şəxsiyyətin həyata baxışını dəyişdirir ki, bu isə problemin psixoloji mexanizmlərinin açılmasını tələb edir. Dəyər problemi yalnızca bir elm sahəsinə deyil, ümumi elmlər kompleksini özündə birləşdirir ki, buraya fəlsəfə, sosiologiya, sosial psixologiya, aksiologiya, antropologiya, pedaqogika və s. elm sahələrini aid etmək mümkündür. Şəxsin sərvət dəyərləri anlayışı və məzmununun fənnlərarası xarakteri bu problemin müxtəlif amillərlə, şəxsiyyəti və onu əhatə edən amilləri qarşılıqlı əlaqədə öyrənməni nəzərdə tutur.

Psixologiya elmində dəyərlər anlayışı çox geniş və mühüm yer tutur. Tədqiqatlar göstərir ki, dəyərlər anlayışına baxışlar fərqli formalarda şərh edilir. A.Maslounun fikrincə, “dəyərlər anlayışı müxtəlif və çox vaxt aydın olmayan şeylərin saxlandığı bir sandıqdır”. Müəlliflərin bir çoxu bu anlayışın çoxu zaman birbaşa zidd olan xüsusiyyətlərini araşdırırlar. Maslou dəyərlər sistemində mənəvi və əənəvi dəyərlər barəsində fikirlər söyləmişdir. O, hesab edirdiki, fərdin potensial inkişafı və onun imkanlarının üzə çıxarılması yolu onun özünügerçəkləşdirməsindən keçir. Beləki, insanın əənəvi dəyərlərə yiyələnməsi əsasən onun vacib tələbatlarının ödənilməsindən asılıdır.

Müxtəlif ədəbiyyatlarda dəyərlərin istiqamətləri ilə bağlı belə bir fikir səciyyələndirilir: “Dəyər istiqamətləri şəxsiyyətin daxili strukturunun və fərdin həyat təcrübəsi ilə, insanın bütün həyəcanları ilə, onun üçün əhəmiyyətli, mənalı olanları əhəmiyyətsiz, mənasız olanlardan ayıran ən vacib komponentdir. Təşəkkül tapan dəyər istiqamətləri sistemi şəxsiyyətin sabitliyi, müəyyən davranış, tələbatların, maraqların yönləndirilməsində ifadə olunan fəaliyyət tipinin varisliyini yaradan vektor formalaşdırır.”

Məşhur rus psixoloqu olan A.N.Leontyevə görə dəyərlər haqqında təsəvvürlərin əsasında isə şəxsiyyətin sərvət dəyərləri durur. Dəyərlərin mənimsənilməsi və qəbul edilməsi prosesi isə uzun müddətli və mürəkkəbdir.

Psixologiyada sərvət dəyərlərini subyektin ətraf gerçəkliyi siyasi, əxlaqi, estetik və digər formada qiymətləndirməsi və ona yönəlməsi, həmçinin fərdin obyektləri onların

əhəmiyyətliyinə görə differensiasiya üsulu kimi izah edilir. Sərvət dəyərləri anlayışı fransızcadan “orientation” sözündən götürülmüşdür, mənası isə “ustanovka” deməkdir.

Sərvət dəyərləri mürəkkəb bir anlayış hesab olunur. Onun daxilində milli xüsusiyyətlərə, milli fərqlərə rast gəlmək mümkündür. Sərvət dəyərləri insanın bütün davranışına və məqsədinə xüsusi əhəmiyyət və anlam verir. Psixoloji yöndən isə sərvət dəyərlərini ictimai xarakterli fəaliyyətdə reallaşan və fiksasiya olunan ustanovkalar kimi nəzərdən keçirmək mümkündür.

Sərvət dəyərləri sosial tələbatların vasitəsilə formalaşır. İdeal və həyati əhəmiyyətli məqsədlər haqqında olan təsəvvürlər elə sərvət dəyərləri ilə bağlıdır. Sərvət dəyərləri insanın şüurunda, onun daxili aləminin inkişafında sosial əlaqə və münasibət rolunu oynayır. Sərvət dəyərlərinin idrak komponenti obyektin ətraf aləmdə tutduğu yerini, onun digər obyektlərlə olan əlaqəsini, eyni zamanda obyektin indiki anda olan və olacaq xassələrini şərtləndirir.

Sərvət dəyərlərinin psixoloji əsasında müxtəlif komponentlər durur. Bunlara şəxsiyyətin fəallığında özünü büruzə verən tələbatlar, motivlər, maraqlar, dünyagörüşü, ideallar, əqidə və s. aid edilir. Sərvət dəyərləri həm də dəyərlərin dərk edilmiş formasıdır ki, bu vasitə ilə sosial cəmiyyət daxilində şəxsiyyət üçün tənzimləyici rolunu oynayır. Ayrıca sərvət dəyərləri cəmiyyət daxilində olan dəyərlərə yönəlişlik kimi də təyin edilir. O, şəxsiyyətin və əxlaqi şüurun da əsas komponentidir.

Sosial təcrübənin mənimsənilməsi zamanı sərvət dəyərləri formalaşır. O, insanın məqsədlərində, ideallarında, əqidəsində və maraqlarında üzə çıxır. Sərvət dəyərləri bir sistemdir. Bu sistem şəxsiyyətin yönəlişliyinin məzmun tərəfini və onun gerçəkliyə münasibətinin daxili əsasını təşkil edir. Bir tərəfdən sərvət dəyərlərini şəxsiyyətin ətraf mühitə münasibəti kimi, digər bir tərəfdən isə hər bir konkret şəraitdə şəxsiyyətin davranışını tənzimləyən ustanovkalar sistemi kimi göstərmək mümkündür.

Sərvət dəyərlərinin psixoloji əsasında şəxsiyyətin maraq, motiv və tələbatlarının müxtəlif strukturu durduğu üçün onu şəxsiyyətin həyatının mənası adlandırılır. Ümumi olaraq desək, sərvət dəyərləri insan həyatında şəxsiyyətin məqsəd və mövcudluğunu düzgün istiqamətləndirməsinə zəmin yaradar ən önəmli faktordur.

Sərvət dəyərləri mövzusu müxtəlif elm sahələrində, müxtəlif aspektlərdə tədqiq edilmişdir. Beləki, Q.Olport, T.Parsons, M.Şeller, M.Rokiç və bir sıra başqa tədqiqatçılar sərvət dəyərlərinin psixoloji mahiyyətini nəzəri-metodoloji məsələlər üzərində öyrənmişlər. V.P.Tuqarinov sərvət dəyərlərini şəxsiyyətin bu və ya digər dəyərlərə yönəlişliyi ilə əlaqəli öyrənmişdir.

Azərbaycanın dahi psixoloqlarından olan prof. B.H.Əliyev sərvət dəyərlərini insanın şəxsiyyətinin özünü gerçəkləşdirməsində rolu. prof. Ə.Ə.Əlizadə isə cinsi demorfizm məsələsinin araşdırılmasında bu problemə toxunmuşdur. Digər tərəfdə sərvət dəyərləri probleminin tədqiqində isə prof. Ə.S.Bayramovun tələbələrin sərvət dəyərləri və ideallarının onların şəxsiyyətinin təşəkkülündə rolu üzərində apardığı tədqiqatları da diqqəti cəlb edir. Həmçinin L.Süleymanova da şəxsiyyətin sərvət dəyərlərinin və insanların qarşılıqlı münasibətlərinin tənzimlənməsinin psixoloji məsələləri haqqında araşdırmalar aparmışdır. Sərvət dəyərləri problemi mövzusunda eyni zamanda müxtəlif dissertasiya işi, məqalə və s. yazılmışdır. Bunlardan A.Musayevanın dissertasiya işində “Müasir Azərbaycan qadınlarının sərvət dəyərlərinin xüsusiyyətləri” mövzusunda apardığı tədqiqat işini misal göstərmək olar.

Alman filosofu olan İ.Kanta görə sərvət dəyərləri fərdi xarakterə malikdir. Lakin onlar kollektiv şüurun, ictimai fikirlərin təsirinə məruz qala və ətraf mühitin təsiri altında formalaşma xüsusiyyətinə malikdirlər. Buradan isə sərvət dəyərlərinin həm onun daşıyıcısının şəxsiyyəti ilə, həm də onun yaşadığı ərazinin, həm də ki dövrün əxlaqi baxış və normaları ilə də müəyyən olunduğunun nəticəsinə gəlmişdir.

L.P.Fomina isə insan sosial cəmiyyətinin sinfi sturukturundan asılı olaraq sərvət dəyərlərinin tiplərini müəyyən etmişdir. Bu tipləri aşağıdakı kimi göstərilir:

1. Birinci tip dəyərlərə işçilərin, ziyalıların və b. dəyərləri daxildir. Buraya iqtisadi münasibətlər sisteminin xarəteri, gəlirin mənbəyi, səviyyəsi, ümumiyyətlə insan həyat fəaliyyətinin maddi şəraitindən asılı olan sərvət dəyərləri aid edilir. Belə olan zaman isə sərvət dəyərlərinin tipini cəmiyyətin sosial sinfi sturukturu ilə əlaqəli identiklikdən danışmaq mümkündür;

2. İkinci tip dəyərlərə ailə, məktəb, həmyaşıd qrupları, kütləvi informasiya vasitələri və s. daxildir. Qısa olaraq isə buraya sosializasiya agentlərinin təsiri ilə yaradılan sərvət dəyərlərini aid etmək olar. Bu halda insanların davranış qaydaları, ənənələr haqqında düşüncələr, həmçinin adətlər, həyatı məqsədlər, mənəvi dəyərlər barəsində təsəvvürlər formalaşır;

3. Sonuncu tip isə özündə dövlətin və siyasi sferanın təsiri ilə təşəkkül tapan sərvət dəyərlərini ehtiva edir.

Digər bir alim olan V.B.Olşanski isə sərvət dəyərləri dedikdə, insanların qrup şüurunda qəbul etdirilmiş müəyyən normalar sistemi kimi nəzərdən keçirilən məqsəd, cəhd və həyat ideallarının olduğunu bildirirdi. Alimin dediklərinə əsasən şəxsiyyətin həyatı cəhdləri, həyat fəaliyyəti hər zaman “qrup şüuru” ilə şərtlənir. Yəni insanın işlədiyi, oxuduğu, bir sözlə daxil olduğu qrup onun sərvət dəyərlərinə təsir edir və onun təşəkkülü üçün zəmin yaradır.

B.Ananyev də sərvət dəyərləri haqqında fikirlər söyləmiş və tədqiqatlar aparmışdır. O qeyd edirdi ki, insanın sərvət dəyərlərinin sistemi şəxsiyyətin sosial statusu əsasında formalaşır. Status, rollar və sərvət dəyərləri insanın şəxsi keyfiyyətlər qrupunu əmələ gətirir. Bu zaman əmələ gəlmiş qrup ilə insan davranışının motivasiyası və sturuktur xüsusiyyətləri, həmçinin onlarla qarşılıqlı münasibətdə olan şəxsiyyətin xarakter və meyllərini müəyyən edir.

İ.N.İstomin isə öz tədqiqatlarına əsasən sərvət dəyərlərini ustanovkaların bir hissəsi kimi nəzərdən keçirir. İstomin qeyd edirdiki, eyni vaxtda tələbatı və onun ödənilməsi üçün müvafiq şəraitin olması fərddə onun bir sonrakı davranışını müəyyənləşdirən konkret cisim və hadisələrə uyğun ustanovkalar yaradır.

Sərvət dəyərlərinin əsasında şəxsiyyətin onu əhatə edən gerçəklik ilə tanışlığı prosesində formalaşan müəyyən dəyərlər sistemi durur. Sərvət dəyərlərinin təşəkkülünün ilk və əsas yollarından biri kimi insanın mövcud olan dəyərləri passiv şəkildə mənimsəməsi qeyd olunur. Digər bir yol isə sərvət dəyərlərinin insan şəxsiyyəti tərəfindən müstəqil şəkildə mənimsənilməsi aid edilir. Belə olduqda isə qeyd edilən ilk yoldan fəqli olaraq sərvət dəyərlərinin formalaşması, ilkin olaraq inkişaf etmiş təfəkkürə sahib olan şəxsiyyət, yəni həm iqtisadi, həm də siyasi azadlığa malik olan şəxsiyyət, ikinci olaraq isə biliklərin əqiddə üzərində üstünlüyə malik olmaması əksinə onların qarşılıqlı əlaqəsi və bir-biri ilə şərtlənməsini zəruri edir.

Ümumi olaraq sərvət dəyərləri barəsində aparılmış tədqiqatlara uyğun olaraq bir sıra fikirlər müəyyən olunmuşdur. Sərvət dəyərlərinin ziddiyyətliyi şəxsiyyət səviyyəsində və ictimai şüur səviyyəsində təzahür edir. Keçmiş və gələcəyin proyeksiyasında sərvət dəyərləri daha vahid şəkildə təqdim edilir, çünki insan ümumbəşəri dəyərləri hər zaman rəhbər tutur. Müasir sosial-mədəni mühitin təbiəti şəraitində insan əksliklər arasında tarazlığa can atır, müvafiq olaraq, ənənəvi xarakterli sərvət dəyərləri üstünlük təşkil edə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S, Əlizadə Ə.Ə. (2003) Psixologiya. Bakı. s.540
2. Musayeva A.K. (2010) “Müasir Azərbaycan qadınlarının sərvət dəyərlərinin xüsusiyyətləri”. Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru adı almaq üzrə təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı. s.20

3. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. (2003) Sosial psixologiya. Bakı. s. 365
4. Маслоу А.Г. (1997) Дальние пределы человеческой психики. с. 430
5. Фомина Л.П. (1976) Основания типологии ценностных ориентации. В кн. Актуальные проблемы воинствующего материализма и диалектики. с.103
6. Алексеева В.Г. (1984) Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности. Психологический журнал
7. Леонтьев Д.А. (1992) Методика изучения ценностных ориентации. Смысль

PSIXOLOGİYADA SƏRVƏT DƏYƏRLƏRİNİN TƏDQIQI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Babayeva Təranə, İsmayılzadə Fatimə

XÜLASƏ

Yazdığım məqalədə dəyərlər və sərvət dəyərlərinin psixoloji şərhini verdim. Bundan əlavə, məqalədə dəyərlərin yaranması və inkişafı, sərvət dəyərlərinin formalaşması və təşəkkülünün müxtəlif aspektləri qeyd edilmişdir. Həmçinin məqalədə, sərvət dəyərləri ilə bağlı alimlərin fikirlərində toxunulmuşdur.

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ЦЕННОСТИ БОГАТСТВА В ПСИХОЛОГИИ

Тарана Бабаева, Исмаилзаде Фатима

АННОТАЦИЯ

В статье, я дал психологическую интерпретацию ценностей и ценности богатства. Кроме того, в статьях упоминаются различные аспекты развития и развития ценностей, формирования и формирования ценности богатства. Также в статье затронуты мнения ученых о ценности богатства.

FEATURES OF THE STUDY OF WEALTH VALUES IN PSYCHOLOGY

Tarana Babayeva, Ismayilzada Fatima

SUMMARY

In the article I wrote, we gave a psychological interpretation of values and wealth values. In addition, the article mentions various aspects of the creation and development of values, the formation, organization of wealth values. The article also touched upon, the opinions of scientists about the value of wealth.

MANİPULYASIYA ETMƏNİN YOL VƏ VASİTƏLƏRİ

Dos. Sevinc Quliyeva
Məmmədova Günay Elçin
BDU-nun I kurs magistrantı
gunaymammadova@gmail.com

Açar sözlər: Manipulyasiya, manipulyator, üsul, təsir, şəxs

Ключевые слова: Манипуляция, манипулятор, метод, влияние, человек

Key words: Manipulation, manipulator, method, influence, person.

Manipulyasiya müasir dövrün aktual problemlərindən biridir. Burada ilk öncə “manipulyasiya” anlayışının özünə açıqlıq gətirmək lazımdır. Manipulyasiya sosial-psixoloji fenomen olub, bir insanın başqa bir insana zehni və emosional təsiretmə yolu ilə öz mənfəətləri və maraqları üçün idarə etməsinə deyilir. Bu tərifdən əlavə, bu günə qədər müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən manipulyasiyanın iyirmidən çox tərfi irəli sürülmüşdür. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Manipulyasiya - irrasional və emosional vasitələrin təsiri ilə məcburiyyət nəticəsində həyata keçirilən mənəvi nəzarətdir.

2. Manipulyasiya – qeyri-zorakı üsulla həyata keçirilən mənəvi təsir, gizli hökmranlıq və insanlara nəzarət formasıdır.

3. Manipulyasiya - aldatma yolu ilə davranışa sövq etmə və ya başqasının zəif qəbul edilən cəhətləri üzərində oynamaqdır.

4. Manipulyasiya məqsədyönlü idarəetmədir. və.s bu kimi təriflər verilmişdir.

Manipulyasiya zamanı iki tərəf olur: manipulyator (manipulyasiya edən) və manipulyasiya edilən. Manipulyatorun şəxsiyyəti müəyyənləşdirmək üçün “makiavelizm” adlanan şkaladan istifadə olunur. Bu şkala əsasında xarici psixoloqlar tərəfindən aktiv istifadə prosesində anket təkmilləşdirilmişdir. Bunun nəticəsində də, “Mak-II” və “Mak-IV” şkalaları yaradıldı. Müxtəlif araşdırmalar zamanı da məlum oldu ki, Mak şkalasında yüksək və aşağı bal toplayan insanlar iki amillə - şübhəlilik və alturizmdə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər. Yüksək bal toplayan insanların (yəni, manipulyatorların) şübhələri daha yüksək olur (neqativizm, qisasçılıq, sosial hadisələri və insanları tənqid etmək), lakin alturizmdə (marağın itməsi, kömək istəyi, mərhəmət) daha aşağı olur. Makiavelist şəxsiyyətdə olan insanlar (makiavelistlər) başqalarını aldatmaqda daha təsirli olurlar, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə yaltaqlıqdan daha çox istifadə edirlər və ümumiyyətlə, başqa insanlara təsir etməkdə daha uğurlu olurlar.

Mak şkalasında yüksək bal toplayan insanlar, adətən, ağıllı, cəsarətli, iddialı, dominant, israrlı, egoist olurlar. Aşağı bal toplayan insanlar isə dürüstlük və etibarlılıq kimi müsbət xüsusiyyətlərə malik olurlar. Makiavelistlər həmişə şüurlu şəkildə və yalnız öz mənfəəti üçün hərəkət edirlər. Və təbii ki, onlar öz hərəkətlərinə görə günahkar hiss etmirlər.

F.Perlsə görə, müasir manipulyator yalançı, ruhsuz, yaradıcı olmayan bir insandır, o özünü emosional ifadə etməkdə çətinliklər çəkir. Onun həyatı son dərəcə darıxdırıcı, boş və mənasızdır. O, yalnız ətrafındakıları idarə etmək və nəzarət etməklə məşğul olur. Şostromda, Perlsin fikri ilə razılaşmış və demişdir ki, manipulyator, özünü və ətrafındakıları idarə etməyə çalışan disfunkional insandır. Manipulyator, öz hərəkətlərinə, səhvlərinə görə məsuliyyət daşımır, əksinə, onlara görə başqalarını günahlandırır.

Manipulyasiya zamanı insanın qarşısında altı rəqibi olur, hansı ki həmən şəxslər gündəlik həyatda bizə özlərini qəbul etdirməyə çalışırlar. Altı rəqibimiz aşağıdakılardır:

1) Qarşı cins

2) İrəliləməmizdə və özümüzü qəbul etdirməməmizdə yolumuza çıxan və əngəl olan insanlar

- 3) Səlahiyyətli şəxslər
- 4) Yaşadığımız cəmiyyət
- 5) Kütləvi informasiya vasitələri
- 6) Ailə

Manipulyasiyada cinsi fərqlərdə özünü göstərir. Lakin Buss və başqaları (1987) manipulyasiya taktikasında cinsi fərqlərin az olduğunu irəli sürmüşdür. Burada o, manipulyasiyada cinsi fərqləri öyrənmək üçün testlər tətbiq etmişdi. O, qadınların “reqressiya” (psixozanalizdə geniş istifadə olunan bir anlayışdır və gəncliyə və ya uşaqlıq dövrünə psixoloji qayıdışdan bəhs edir) taktikəsindən çox istifadə etdiklərini demişdir. Qadınlar həm həyat yoldaşlarında, həm də atalarında daha çox reqressiyadan istifadə edirdilər. Kişilərin isə xüsusi olaraq çox istifadə etdiyi bir taktika qeyd edilməmişdir, lakin bu onların heç bir taktikadan istifadə etmədiyi mənasına da gəlmir.

Manipulyasiya etmənin müxtəlif yol və vasitələri də vardır, hansı ki insanlar gündəlik həyatlarında onlardan çoxlu istifadə edirlər. Manipulyasiya vasitələrinə “inandırma üsulları” da deyilir. İnandırma, sosial təsir forması olub, bir fikri, münasibəti ya da hərəkəti məntiqli və ya məntiqsiz bir şəkildə mənimsətmək üçün istifadə olunur. Yəni burada əvvəlcədən razı olmadığınız, lakin sonra bir şəkildə, manipulyasiyaya məruz qalaraq inandırıldığınız bir vəziyyət və ya təcrübədən söhbət gedir. İnandırma üsulları ilə birlikdə “aldatma” üsulları da vardır. Buraya mövzudan yayınmaq (avoid the topic), yalan danışmamaq (do not lie), diqqətli ifadələr (careful wording), aldadıcı hərəkətlər etmək (deceptive actions) və.s üsulları aid etmək olar. İnandırma üsullarına isə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. “Qapıya ayaq qoyma” üsulu (Foot in the door)
2. “Qapıyı üzünə vurma” üsulu (Door in the face)
3. “Getdikcə artan istəklər” üsulu (Low-ball)
4. “Əgər deyil, hansı?” üsulu (Don't ask if, ask which)

“Qapıya ayaq qoymaq” üsulu. 1966-cı ildə Standford universitetində Scott Froser və Jonathan Freedman tərəfindən araşdırma aparılmışdır. Bu araşdırma: insanları təzyiq altında hiss etdirmədən inandırmaq – yəni, “Qapıya ayaq qoymadır”. Bu üsulda hər şey kiçik bir xahişlə başlayır. Məsələn, “bir dəqiqəniz var?”. Burada “bəli” dediyiniz zaman, manipulyator əsl böyük xahişini edir. Birinci suala “bəli” dedikdə, ikinci suala da “bəli” demək ehtimalımız yüksəlir.

Məsələn, küçədə gəzərkən “bir dəqiqəniz var?” deyən anketçilərlə, xeyriyyə təşkilatları üçün açıqca satan tələbələr və yaxud yaxınlarda yeni açılan yeni bir mağazanı tanıtmmaq istəyən gənclərlə qarşılaşırıq. Onlar aşağıdakı şəkildə dialoqa başlayırlar:

–“Bir dəqiqəniz var?”

–“Bəli”

–“O halda bu anketimizə qoşula bilərsiniz?”

Burada əsl məqsəd sizin anketə qoşulmağınızdır, ancaq birinci olaraq diqqətinizi cəlb etmək üçün bir dəqiqənizin olub-olmadığını soruşurlar. O suala cavab verdiyinizdə anketə qoşulmağınız an məsələsidir. Əgər burada ilk olaraq “anketə qoşulmaq istəyirsinizmi?” sualını versəydilər, bu zaman “xeyr” cavabını vermək daha asan olardı. Getdikcə artan inandırma səyləri insanı əslində istəmədiyi başqa bir şeyi doğru yönəldir, yəni onu manipulyasiya edir. Buna həddindən artıq məruz qalmaq və qarşısını ala bilməmək insanda emosional istismar halına çevriləcəkdir.

“Qapıyı üzünə vurma” üsulu. Bu üsulda heç bir halda qəbul edə bilməyəcəyimiz bir təklif gəldikdən sonra, daha ağlabatan ikinci bir təkliflə qarşılaşdığımız zaman ikinci təklifə “bəli” demək ehtimalımız daha yüksəkdir. Məsələn:

- “Mənim üçün Bakıya gedib anamla görüşə bilərsən? Bu mənim üçün çox vacibdir.”
- “Mümkün deyil, məndə işə getməliyəm”
- “O halda həftə sonu görüşək təxirə saldıığımız işləri həll edərik”
- “Bu mənim üçün də uyğundur”

Bu nümunədə əgər ilk olaraq həftə sonu işlə məşğul olmaq soruşulsaydı, qarşımızdakı insan evdən çıxmağı belə düşünməzdi. Amma ilk olaraq uzaq bir məsafəyə getməli olduğu bir sual verildikdən sonra, ikinci sualda işlə məşğul olmaq deyildiyinə görə bu, ona daha asan gəlir. Çünki ən azından səyahət etmək məcburiyyətində qalmır. Burada görünür ki, həmən insan məcbur olub qəbul edir, əslində buna istəksizdir. Buda manipulyasiyanın bir taktikasıdır və çox təsirli olduğuna görə tez-tez istifadə olunur.

“Getdikcə artan istəklər” üsulu. Bu üsul psixologiya və marketinq professoru Robert Benio Cialdini tərəfindən 1978-ci ildə apardığı bir təcrübə ilə həyatımıza daxil olmuşdur. Burada Cialdini bir qrup tələbəyə səhər saat 07:00-da keçiriləcək təcrübədə iştirak etmək istəyib-istəmədiklərini soruşdu, tələbələr heç fikirləşmədən rədd etdilər. Çünki saat onlar üçün çox erkən idi. İkinci bir qrup tələbələrədə sadəcə təcrübədə iştirak etmək istəyib-istəmədiklərini soruşuldu. Və tələbələr “Bəli, iştirak etmək istəyirik” deyərək cavab verdilər. Sonrasında saat 07:00-da olacağı deyildiyində, tələbələrin çoxu məcburən qəbul etdilər, çünki ilk təklifi qəbul edərək təcrübədə iştirak edəcəklərini öhdəliklərinə götürmüş oldular.

Bu üsulda manipulyator, manipulyasiya etdiyi şəxsədən bir şey xahiş edir və zaman keçdikcə bu xahişlərin sayı artmağa başlayır. Məsələn, bir səhər oyanırsınız və uzun müddətdir görüşmədiyiniz bir yaxınınızla telefonda danışırırsınız. Və sizə deyir:

– “Uzun müddətdir görüşürük. Bugün görüşmək istəyərsən?”

– “Məndə görüşmək istəyirəm” deyərək cavab verirsiniz. Amma burada əsas məsələ görüşüb, əyləncəli vaxt keçirmək deyildir. Bu istəyi qəbul etdikdən sonra qarşımızdakı şəxsin istəkləri artmağa başlayır və deyir:

– “O zaman gəlməyindən öncə xalamın yanına gedərək bilərsən, mənim üçün bir şeylər almışdı, gətirərsən.”

– “Oldu, gedərəm.” deyərək müsbət cavab verirsiniz. Lakin bununla da istəklər bitmir. Daha sonra deyir:

– “Evə də şirniyyat qalmayıb, yolda gələrkən bir şeylər ala bilərsən?”

– “Gələrkən alaram” deyərək cavab verirsiniz. Bununla da bitmir təbii istəklər, xahişlər davam edir. Halbuki, sadəcə yaxınınızla görüşüb, əylənmək istəmişdiniz. Lakin onun manipulyasiyasına məruz qaldınız.

“Əgər deyil, hansı?” üsulu. Bu üsula, əslində, məcburetmə yolu ilə manipulyasiya etmək də deyilə bilər. Burada qərarları siz vermişsiniz kimi görünsədə, əslində, bütün qərarları manipulyator verir. Məsələn, deyək ki, həftə sonunu evdə keçirmək və dinlənmək istəyirsiniz və bunu dostunuz bilir. Ancaq sizi necə manipulyasiya edəcəyini də bilir və telefonla sizə zəng etdikdə “Əgər sənə üçün də uyğundursa konsertə birlikdə gedə bilərik?” deyərək soruşur. Bunun əvəzinə “Sənə keçən həftə konsertdən bəhs etmişdim. Çox axtardım, amma sonunda ikimiz üçün bilet tapa bildim. Səncə yemək yeyək elə gedək salona, yoxsa çıxışda yeyək?” deyərək soruşur. Belə vəziyyətdə qarşısındakı şəxs “mən yorğunam, gələ bilmərəm” deyərək bilmir. Sonrasında manipulyator “Harda görüşək” əvəzinə, “Səni götürməyə gəlirəm, yoxsa salonun girişində görüşərik?” deyərək qarşısındakı şəxsin rədd etmə riskini azaldır. Bununla da, qarşısındakı şəxsi manipulyasiya etmiş olur.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən başqa manipulyasiyanın üsullarına aşağıdakılarda aid etmək olar:

1. Qorxu və rahatlıq üsulu - The Fear-and-Relief Technique
2. Güzgü üsulu - The Mirror Technique
3. Günahkar yanaşma üsulu - The Guilty Approach Technique
4. “Qurban kartı” üsulu - The “Victim Card” Technique

5. Rüşvət üsulu – Bribery Technique

Qorxu və rahatlıq üsulu. Bu üsul həm mənfi, həm də müsbət hərəkətləri özündə birləşdirir. Bu üsulun məqsədi manipulyasiya edəcəyimiz şəxsə qorxu və ya narahatlıq gətirəcək bir növ vəziyyət və ya dialoq təqdim etməkdir. Süjet kifayət qədər möhkəm olmalıdır ki, bu vəziyyət onlara dərhal təsir etsin. Burada ilk olaraq qorxu təqdim edilir. Qorxu və rahatlama üsulunun ikinci hissəsi rahatlamadır, hansı ki, manipulyator burda əslində öz istədiyi bir şeyi qarşısındakı şəxsə təqdim edir.

Güzgü üsulu. Bu üsul usta manipulyatorların insanların etibarını qazanmaq üçün istifadə etdikləri bir metoddur. Bu zaman onlar manipulyasiya etdikləri şəxsin hərəkətlərini təkrar etməklə “güzgü effekti” yaradırlar.

Günahkar yanaşma üsulu. Bu üsulda manipulyator baş verən bir şeyə görə əsassız olaraq qarşısındakı şəxsi günahlandırır bilər. Hətta, öz uğursuzluqlarının səbəblərini də qarşısındakı şəxsə aid edirlər.

“Qurban kartı” üsulu. Bu üsulda isə manipulyator özünü qurban kimi göstərir və qarşısındakı şəxsə təsir etməyə başlayır.

Rüşvət üsulu. Rüşvət, manipulyatorun qarşısındakı şəxsə bir şey (adətən pul) təklif etməsini əhatə edir ki, bunun qarşılığında da həmin şəxs manipulyatorun istəklərini yerinə yetirir.

Ümumiyyətlə, yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün üsullar gündəlik həyatda manipulyatorlar tərəfindən geniş istifadə olunur. Bunları bilərək və qarşısını alaraq kiminsə sizə psixoloji təzyiq göstərməsinin qarşısını ala bilərsiniz.

ƏDƏBİYYAT

1. Виктор Шейнов, Манипулирование и защита от манипуляций, 2014, səh. 77-80,
2. Müthiş psixoloji, Seni yoran hər şeyi bırak (duygusal manipulyasyon`dan kurtulma ve korunma metotları), 2022, səh. 178-184
3. Daniel Brain, Manipulation Techniques, 2020, səh. 16-22
4. Josef Kirschner, Manipulation but how?: 8 main rules for influencing people and using it, 1994, səh. 20
5. Leonard Moore, Manipulation 6 Manuscripts: Mind Control, Hypnosis, Manipulation, How to Analyze People, How to Secretly Manipulate People, Human Psychology, 2018, səh. 44-47
6. David M. Buss, Manipulation In Close Relationships: Five Personality Factors In Interactional Context, səh. 10 [PDF]

MANİPULYASIYA ETMƏNİN YOL VƏ VASİTƏLƏRİ

Sevinc Quliyeva, Məmmədova Günay

XÜLASƏ

Yazdığım məqalədə günümüzün aktual problemlərindən biri olan manipulyasiya anlayışını şərh etdik. Bundan əlavə, məqalədə manipulyasiyanın üsulları, onlardan istifadə olunması nümunələrlə nəzərdən keçirilmişdir. Həmçinin məqalədə, manipulyasiyada cinsi fərqlər mövzusunda da toxunulmuşdur.

ДОРОГИ И СРЕДСТВА МАНИПУЛИРОВАНИЯ

Севиндж Гулиева, Мамедова Гюнай

АННОТАЦИЯ

В статье, которую я написал, мы прокомментировали концепцию манипуляции, которая является одной из актуальных проблем сегодняшнего дня. Кроме того, в статье были рассмотрены приемы манипулирования и их использование с примерами. В статье также затронута тема гендерных различий в манипулировании.

ROADS AND MEANS OF MANIPULATING

Sevinj Guliyeva, Mammadova Gunay

SUMMARY

In the article I wrote, we commented on the concept of manipulation, which is one of the current problems of today. In addition, in the article, the techniques of manipulation and their use were reviewed with examples. The article also touched upon the subject of gender differences in manipulation.

QATİL ŞƏXSİYYƏTİNİN ÜMUMİ PSIXOLOJİ SƏCİYYƏSİ

İmanzadə Ziya
BDU-nun I kurs magistrantı
imanzadeziyaa@gmail.com

Açar sözlər: qətl, qatilin şəxsiyyəti, qatillərin psixoloji xüsusiyyətləri, kütləvi qatil, silsilə qatil, ritual qatil, qurban

Ключевые слова: убийство, личность убийцы, психологические особенности убийцы, массовый убийца, серийный убийца, ритуальный убийца.

Keywords: murder, identity of the killer, psychological characteristics of killers, mass murderer, serial killer, ritual killer.

Məlum olduğu kimi, hüquq psixologiyasında qatillər kateqoriyası, onları səciyyələndirən psixoloji xüsusiyyətlər böyük maraq doğurur. Aparılan çoxsaylı tədqiqatlar göstərir ki, demək olar ki, bütün zorakı cinayətkarlara xas olan xüsusiyyətlər qatillərdə də müşahidə olunur. Bununla belə qatillər onları digər kateqoriya cinayətkarlardan fərqləndirən bir sıra psixoloji keyfiyyətlərlə səciyyələnir [1, səh.45].

Qatillər çox vaxt yüksək narahatlıq və güclü emosional oyanıqlıqla xarakterizə olunan davranışlarında yalnız öz şəxsi maraqlarını rəhbər tutan impulsiv insanlardır. Onlara empatiya hissi yaddır. Sosial əlaqələrdə və münasibətlərdə qeyri-sabitdirlər, başqaları ilə münacişələrə girməyə meyillidirlər. Qatillər digər cinayətkarlardan emosional qeyri-sabitlik, davranışın yüksək reaktivliyi, baş verənlərin qavranılması və qiymətləndirilməsində müstəsna subyektivliyi və qərəzliliyi ilə seçilir. Onlar daxili nizamsızdırlar. Qatillərin yüksək narahatlığı onlarda gərginlik, əsəbiliklə birləşən şübhə, qisasçılıq kimi xüsusiyyətlərin yaranmasına səbəb olur.

Qatillərə ətraf aləmin qavranılmasında subyektivizm xasdır. Onlar düşükləri situasiyanı potensial təhlükə mənbəyi kimi qavrayır və nəticədə aqressiya nümayiş etdirirlər. Həqiqətdə isə belə bir təhlükə əsassız olur. Bu kateqoriyadan olan cinayətkarlara yüksək həssaslıq xasdır. Zorakı davranışın motivasiyası müxtəlif həyati situasiyalarda onların mən-konsepsiyasının və bütün dəyərlər sisteminin stukturunun iflası ilə əlaqəlidir. Bütün bunlar destruktiv əməllərlə nəticələnir. Bu insanlarda cinayi zorakılıq tamahkar, xuliqan təsəvvürlərlə bağlı deyil, yaranmış həyati situasiyanın fərd üçün psixoloji baxımdan dözülməz olması ilə bağlı təzahür edir.

Onlar şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı təsirin istənilən elementinə çox həssasdırlar, çox şübhələnirlər, ətraf aləmi çox ədavətli şəkildə qavrayırlar. Bununla bağlı onlarda situasiyanı düzgün qiymətləndirmə çətinləşir. Bu qiymətləndirmə affektin təsiri ilə asanlıqla dəyişir. Yüksək sensitivlik onunla nəticələnir ki, fərd onun üçün azacıq təhlükə yaradan istənilən sosial təmaslardan asanlıqla özündən çıxır. Onlarda konkret situasiya və ya konkret insanlar haqqında sabit təsəvvürlər mövcuddur ki, bu təsəvvürləri dəyişmək, onları bunun əksinə inandırmaq çox çətinidir. Onlar həyatda qarşılaşdıqları istənilən çətinlikləri ətrafdakı insanların ədavətli münasibətinin nəticəsi kimi nəzərdən keçirirlər. Öz uğursuzluqlarında özlərini deyil, başqalarını təqsirləndirməyə meyillidirlər. Onlarda belə yanlış təsəvvürlər mövcuddur ki, digərləri onlardan daha çox hüquqlara malikdir. Bu yanlış təsəvvürlər əsasında onlarda öz hüquqlarını müdafiə etmək tələbatı yaranır ki, onlar «ədalət uğrunda mübarizə aparan şəxs» rolunu oynamağa başlayırlar.

Qatillər çox vaxt bu və ya digər insana və ya situasiyaya münasibətdə toplanmış affekt nəticəsində cinayət törədir və yaranmış konfliktdən başqa çıxış yolu görə bilmir. Özünə xas olan fikir, duyğu və əməlləri başqalarına şamil etmələri nəticəsində məhz

digərlərini ədavətli və aqressiv qavrayırlar. Bunun nəticəsində zorakılıq aktları törədən qatil hesab edir ki, bu yolla o, öz həyatını, namusunu qoruyur, «pozulmuş ədaləti», bəzən isə «başqalarının maraqlarını» mühafizə edir [2, səh. 26-34] .

Qatilləri digər cinayətkarlar kateqoriyasından ilk növbədə affektin dayanıqlığı, yüksək interpersonal sensitivlik, «qısa qapanma» reaksiyasının təzahürü fərqləndirir.

Qatillər emosional pozuntular, psixoloji və sosial yadlaşma, əlaqə qurmaqda çətinliklər, təcridlik və ünsiyyətin olmaması ilə xarakterizə olunur. Bu şəxslər həm də əxlaqi və hüquq normalarını mənimsəməkdə çətinlik çəkirlər. Çox vaxt onlar konfliktin həllinin başqa yolunu görmədən (və ya görmək istəmədən) toplanmış affektə bağlı konkret şəxsə və ya vəziyyətə qarşı cinayət törədirlər.

Qatillər digər insanlara (proyektsiya mexanizminə görə) özlərinə xas olan xüsusiyyətləri - aqressivlik, düşmənçilik, qisasçılığı- şamil etməyə meyllidirlər. Bu isə başqalarını düşmən kimi və aqressiv qəbul etmələrinə səbəb olur. Buna görə də qatil zorakılıq hərəkəti etməklə öz həyatını, namusunu, eləcə də digər insanların mənafeyini qoruduğuna inanır. Beləliklə, bu şəxslər şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə təkcə yüksək həssaslıqla deyil, həm də təhrif olunmuş qiymətləndirmələri ilə seçilir. Onların zorakı hərəkətləri adətən "qısaqapanma" prinsipinə uyğun olaraq baş verir ki, hətta əhəmiyyətsiz bir səbəb dərhal dağıdıcı hərəkətlərə səbəb olur.

Qatillərin aşağıdakı tipləri nəzərdən keçirilir [1, səh 23]:

1. Qəddar (qəzəbli qatillər)
2. Təsadüfi qatillər
3. Killerlər
4. Kütləvi qatillər
5. Soyğun məqsədi ilə qətl törədənlər (silsilə soyğunçular və ya quldurlar)
6. Silsilə (serial) qatillər
7. Ritual qətl törədənlər

Qəddar(qəzəbli) qatillər-çox ciddi xroniki emosional-psixoloji gərginlik, həyəcanlılıq hesabına ən əhəmiyyətsiz səbəbdən impulsiv hərəkətlər edir, bu yolla daxili gərginliklərini zəiflətməyə çalışırlar. Öz sabit antisosial yönümləri, mənəviyyətsizlikləri ilə fərqlənirlər. Cəmiyyətin tələblərinə riayət edən nümunəvi şəxslərə nifrət edirlər.

Təsadüfi qatillər bu şəxslər adətən qətlə affekt vəziyyətində qorxudan, ya da zərərçəkənin provakasiyalarının nəticəsində törədirlər. Bu şəxslər üçün xarakterik xüsusiyyət davranışın tənzimində, özünə nəzarətdə nöqsanların olmasıdır.

Bir qayda olaraq bu tip qatillərdə uzunmüddətli neqativ emosional yaşantıların, iztirabların toplanması nəticəsində konfliktli situasiyaları hüquqi yolla həll edə biləcəklərinə inamsızlıq yaradır və onlar bu cür situasiyadan normal yolla çıxıb bilmirlər. Nəticədə, ekstremal şəraitdə qətl törədirlər.

Qatillər arasında xüsusi olaraq killerlər diqqəti cəlb edir. Killerlərin 90%-ni 20-35 yaşları arasında kişilər təşkil edir. Onların əksəriyyəti hərbi xidmətdə olmuş, silahla yaxşı davranmağı bacarırlar, hüquq mühafizə orqanlarında işləmiş şəxslər, professional idmançılar, qaynar nöqtələrdə olmuş şəxslərdən ibarət olur. Öz növbəsində killerlərin də müxtəlif tiplərini fərqləndirirlər.

Onlar qətlə konkret insana nifrət və intiqam üçün deyil, soyuq hesabla törədir. Bunlar rasionalist-cinayətkarlardır. Onlar hərbi xidmətdə, qaynar nöqtələrdə iştirak etdikləri döyüş əməliyyatlarının lazımı təlim keçmiş peşəkarlardır. Belə şəxslərin "psixoloji hazırlığı" hələ yeniyetməlik dövründə küçə kompaniyalarında qrup davalarından başlayır.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə yüksək həssaslıqla seçilən digər qatillər kateqoriyasından fərqli olaraq killer sakit və müvazinətlidirlər. Onları müvazinətdən çıxarmaq çox çətindir. Onlar özlərinin küçə davasına və ya ailə-məişət konfliktinə cəlb

edilməsinə imkan vermirlər. Onları fərqləndirən ən əsas cəhət özlərinə çox diqqət çəkməmələridir. Bu onların sifarişləri uğurlu yerinə yetirmələrinin əsas şərtlərindən biridir.

Başqa sözlə, digər qatillər kateqoriyası üçün səciyyəvi olan impulsivlik, emosional-qeyri sabitlik, əməllərin qəfilliyi kimi keyfiyyətləri killerlər üçün səciyyəvi deyil. Bununla belə onlarda da digər qatillərə xas olan empatiyanın olmaması, qəddarlıq, soyuqqanlılıq, özünü təsadüf kimi keyfiyyətlərə təsadüf edilir.

Killerlərin motivasiya sahəsində zorakı və tamahkar amillər birləşir. Professional killerlər üçün xarakterik xüsusiyyətlər: qorxu hissinin olmaması, soyuqqanlılıq, egoizm, riskli əməllərə meyil, məqsədə nəyin bahasına olursa olsun çatma, aqressivliyin olmaması, öz emosiyalarına nəzarət edə bilmək, adi şəraitdə aqressiv deyillər, yalnız iş zamanı aqressivlik nümayiş etdirirlər. Bu şəxslərdə qətlə yetirməyə mənəvi, psixoloji, fiziki meyillilik var.

Onlar təkcə mənfəət axtarmırlar. Adətən öyrəşdikləri, yaxşı bacardıqları işi edirlər. Müəyyən mənada bu işdən mənəvi zövq almağa çalışırlar. Hesab edirlər ki, cəmiyyətdə lazımdırlar, onlara tələbat var.

Əksəriyyəti əlverişsiz ailələrdəndir. Çalışırlar ki, zərərçəkmiş haqda çox informasiyaya malik olmasınlar ki, sonra özlərinə təskinlik verə bilsinlər.

Hesab edirlər ki, onların öldürdükləri şəxs buna layiqdir. Onlarda robinquid sindromu var. Tamahkar killerlər isə aqressivdirlər, çox həyəcanlı, inciyən, konfliktlərə meyillidirlər.

Kütləvi qatillər-ən azı 2 və daha artıq şəxsi eyni bir məkan və zaman intervalında qətlə yetirməyi nəzərdə tutur. Paranoyal şizofreniyadan və ya psixopatiyadan əziyyət çəkir.

Soyğun məqsədi ilə qətl törədənələr (silsilə soyğunçular və ya quldurlar) - onlar adətən soyğun törətdikləri 2 və daha artıq yerdə eyni zaman çərçivəsində fərqi nəzərə almadan 3 və artıq insanı qətlə yetirir. Məsələn, bankı soymaq məqsədilə ora daxil olanda bir nəfəri qətlə yetirir, bankı tərk edən zaman ona mane olmağa çalışan şəxsləri, daha sonra bankdan çıxdıqdan sonra polisə təqibindən qaçan zaman daha bir nəfəri qətlə yetirir və s.

Qatillər kateqoriyası arasında seriyalı qatillər xüsusi maraq doğurur.

Seriyalı qatillər – müəyyən zaman intervalında 3-dən az olmamaqla 1 neçə insanı qətlə yetirir. Qətlər arasında zaman intervalı 1 gün, 1 həftə, 1 ay və 1 il ola bilər. Onlar qurbanı müəyyən meyara görə seçir [3, səh.60].

Seriyalı qatil uşaqlıqda yaşanan qorxu, qəzəb və nifrətini heç bir günahı olmayan qurbana yönəldir. Bu qətlə icra etməklə o müəyyən müddət ona əzab verən xatirələrdən azad olur. Seriyalı qatilin özü üçün bu cinayət keçmişə görə qisas almaqdır. Bu yolla öz davranışına haqq qazandıraraq günah hissindən azad olur. Nə üçün bilavasitə onu təhqir etmiş insanı öldürür? Burada ilkin generalizasiya mexanizmi işə düşür. İlkin aqressiv cəhdlər cəza qorxusu üzündən blokrovka olunur və istiqamətini dəyişir, daha az təhlükəli və zəif obyektə yönəlir. Əsas səbəbkardan çox asılı idi və yaşının kiçikliyini üzündən dərhal cavab verə bilmirdi. Keçmişdə yaşanan travma nəticəsində təzahür edən aqressiya oxşar insanların üzərinə yönəldilir. Lakin bu cür qətlərin gətirdiyi rahatlıq uzunmüddətli deyil. Qatil istədiyi məmnunluğu ala bilmir, çünki əsas səbəbkar obyekt aradan qalxmayıb. Ona görə də qətlər yenidən baş qaldırır. Qətlər arasındakı emosional sakitlik dövründə isə o çox nümunəvi vətəndaş kimi davranır və heç bir şübhə doğurmur. Bu period bitdikdən sonra qətlər yenidən baş qaldırır.

Bir çox serial qatillər uzun zaman ikili həyat keçirir. Özü də çox uğurla. Ətrafdakılara çox ziyalı, qanunlara hörmət edən, təhsilli biri təəssüratı yaradır. Bu fenomen

“normallıq maskası” adını alıb. Bu zaman serial qatilin davranışı süni xarakter daşıyır və cəmiyyətdə qəbul edilmiş ümumi normalara müvafiqmiş kimi görünür [5, səh.465].

Normallıq maskası mütəşəkkil serial qatillərdə müşahidə edilir. Serial qatillərdə normallıq maskası aşağıdakı kimi formalaşır:

Normallıq maskasının formalaşma mexanizmini serial qatillərin psixoseksual inkişafının xüsusiyyətlərilə və seksual fantaziyaların bu inkişafa təsiri ilə əlaqələndirirlər.

Uşaq yaşında psixoseksual inkişafın oral, anal və ya fallik mərhələlərində şüuraltı səviyyədə seksual, destruktiv və sadistik fantaziyaların formalaşması baş verir. Bu fantaziyaların qalığı cinsi, destruktiv və sadistik instinklər formasında “id” də mühafizə olunur (həzz prinsipinə tabedir). Uşaq özünü ətrafdakılardan fərqləndirməyə başlayan məqamdan onda “eqo” strukturu formalaşmağa başlayır. “Eqo” idlə super eqo arasında əlaqələndirici kimi çıxış edir. Super eqo təqribən 6 yaşdan, psixoseksual inkişafın “Edip” mərhələsindən sonra formalaşmağa başlayır.

Bu strukturlar bir birinə uyğun gəlmədikdə “eqo” təhlükə hiss edir. Bu həyəcana səbəb olur. Həyəcanı basdırmaq üçün “Eqo” müxtəlif müdafiə mexanizmlərindən istifadə edir. Super eqo valideyn obrazı, ilk növbədə ata ilə eyniləşdirmə əsasında inkişaf edir [4, səh.363].

Latent mərhələdə 6-12 super eqo həm də cəmiyyətin mənəvi və etik normalarını mənimsəməyə başlayır. “Super-eqo” “eqo” üçün davranış normaları müəyyən edən ideal məni formalaşdırır. Əgər bu normalara riayət olunmursa, super eqo eqoda qüsurluluq və günah hissinin baş qaldırmasına səbəb olur. “İd”in destruktiv instinktlərlə qarşılaşması halında eqo baş qaldıran həyəcan hissinə qarşı öz müdafiə mexanizmlərindən birini istifadə edir.

Serial qatillərin psixoseksual inkişafının əsas xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, onlarda id dominantlıq təşkil edir. Eqo zəifdir və demək olar ki, super eqo yox səviyyəsindədir. Uşaq yaşlarında onlarda psixoseksual inkişafın müəyyən səviyyəsində fiksasiya olunma, ilişib qalma baş verir. Bu Uşaq fantaziyalarında təzahür edir və dərk olunur.

Latent mərhələdə serial qatil özünü ata obrazı ilə müqayisə etmir, ümumi qəbul edilmiş davranış normalarını pis mənimsəyir. Nəticədə onda super eqo formalaşmır. Eqo isə idi himayəyə götürür. Gələcək cinayətkarda cinsi yetikşənlik dövrü başladığında seksual və destruktiv fantaziyalar eqo tərəfindən çox zəif sıxışdırılır. Onun sərhədlərinə asanlıqla daxil olaraq şüur sahəsində qalır. Eqodan aqressiv impulsların sıxışdırılması tələb edilmir. Bu səbəbdən də nevroitik simptomlar yaranmır. Super eqonun olmaması cinayətin törədilməsi zamanı cinayətkar tərəfindən öz fantaziyalarını reallaşdırmağı tələb edir. İlk qətlin törədilməsi qisas fantaziyasını fəallaşdıran stress faktoruna səbəb olur. Cinayətin törədilməsi zamanı fantaziyalar həyata keçir. Lakin bu da bir müddət üçün cinayətkarı aqressiv impulsların təsirindən azad etmir. Bu səbəbdən də qətlər seriyası davam edir. Psixoseksual inkişafın pozulması nəticəsində nevroitik simptomların olmaması serial qatillərdə “normallıq maskasının” təzahürünə səbəb olur.

Nəhayət, qatillər arasında ritual qətlər törədənləri də fərqləndirirlər. Ritual qətl müəyyən bir dini ritualın həyata keçirilməsi məqsədi ilə qurbanın həyatından məhrum edilməsində ifadə olunan qətlin bir növüdür. Göründüyü kimi, qatillər kateqoriyası özündə bir sıra tipləri birləşdirir. Bu tiplərin hər biri özünəməxsus psixoloji keyfiyyətlərlə səciyyələnə də, onlar üçün ümumi olan bir sıra keyfiyyətlər də vardır [2, səh.55]:

Birincisi, qatillər impulsivlik, affektiv yaşantılarda ilişib qalma, şübhələnmə, qisasçılıq, şəxsiyyətlərarası münasibətlərə həddindən artıq həssaslıqla səciyyələnir;

İkincisi, qatillər digər cinayətkarlardan emosional qeyri-sabitliyi və davranışlarının

yüksək reaktivliyi ilə fərqlənilirlər. Qatillər ən çox şəxsi narahatlığı və emosional həyəcanı yüksək olan impulsiv insanlardır. Onlar tərəfindən zorakılıq aktları "qısa qapanma" prinsipinə uyğun olaraq baş verə bilər, hətta əhəmiyyətsiz bir səbəb dərhal dağıdıcı hərəkətlərə səbəb ola bilər. Qatil əmindir ki, ancaq bu yolla həyatını qoruya bilər.

Üçüncü, ətraf mühit qatillər tərəfindən ədavətli qavranılır Nəticədə, vəziyyəti düzgün qiymətləndirmək onlar üçün çətinləşir. Bu kateqoriyadan olan cinayətkarların həyatda qarşılaşdıqları bütün çətinliklər və bəlalər onlar tərəfindən kiminsə düşmənçilik fəaliyyətinin nəticəsi kimi şərh olunur.

Qatillər uğursuzluqlarına görə özlərini deyil, başqalarını günahlandırmağa meyllidirlər, bu da hər hansı məsuliyyətdən azad olmağı asanlaşdırır. Qatillər sosial əlaqələrdə və münasibətlərdə qeyri-sabitdir ətrafdakı insanlarla münasibətlərə meyllidirlər.

Dördüncü, qatillər əxlaqi və hüquqi normaların mənimsənilməsi baxımından çətinliklər yaşayırlar. Buna çox vaxt onlarda psixi pozuntular səbəb olur. Qatillər əxlaqi özünəməxsus şəkildə şərh edirlər. Onlar adətən öz maraqlarını və şəxsi mənfəətlərini rəhbər tuturlar.

Beşinci, bu kateqoriyadan olan cinayətkarlar daxilən qeyri-mütəşəkkildirlər, onların davranışı çox vaxt bilavasitə motivlərlə müəyyən edilir. Onların özünü idarə etmə səviyyəsi aşağı düşür. Qatillər çox qətiyyətliyərlər, lakin onların hərəkətləri heç də həmişə düşünülmüş xarakter daşımır.

Nəhayət, qatillərin kifayət qədər sabit fikirləri var, lakin onları fikirlərinin yanlışlığına inandırmaq, bu fikri dəyişmək çətinidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Афанасьева О.Р. Личность преступника и профилактика преступлений : монография. Москва: Проспект, 2020
2. Бовин Б. Г. Личность убийцы: монография. М.: Юрлитинформ, 2017
3. Логунова, О. А. Исследование психологических особенностей личности и поведения серийных сексуальных убийц различных типов / О. А. Логунова, Н. В. Дворянчиков. Текст: непосредственный // Психология и право. 2019, № 1, с. 54–70
4. Стуколова Л.С., Хуснутдинова Г.Р., Карпова В.В. Психология личности серийного убийцы // Аллея науки, 2017, № 16, с.362-364
5. Тертышный В.А. Исследование психологии серийных убийц // Молодой ученый, 2018 №21, с. 463- 465

QATİL ŞƏXSİYYƏTİNİN ÜMUMİ PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İmanzadə Ziya

XÜLASƏ

Məqalə qatillərin şəxsiyyətinin və psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə həsr olunub. Məqalədə qatillərin kimliyi təhlil edilir. Qatillərin şəxsiyyətlərinin əsas xüsusiyyətləri də araşdırılır. Məqalədə müxtəlif növ killərlərin tipologiyası haqqında məlumatlar var. Məqalənin əsas qeydlərində tipologiyanın xüsusiyyətləri də yer alır.

ОБЩАЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ УБИЙЦЫ

Иманзада Зия

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена изучению личности и психологических особенностей убийц. В статье анализируются личности убийц. Также исследуются основные характеристики личности убийц. В статье содержится информация о типологии разных видов киллеров. Особенности типологии также включены в основные примечания статьи.

GENERAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE MURDERER'S PERSONALITY

Imanzada Ziya

SUMMARY

The article is devoted to the study of the personality and psychological characteristics of the murderers. The identity of the killers is analyzed in the article. The main characteristics of the killers' personalities are also investigated. The article contains information on the typology of different types of killers. Features of the typology are also included in the main notes of the article.

SOSİALLAŞMA PROSESİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Qəhrəmanova Mədinə Telman qızı
ADPU-nun II kurs magistrantı
madina.gahramanova1997@gmail.com

Açar sözlər: Uşaqların sosiallaşması, yeniyetməlikdə sosiallaşma, müəllimlərin sosiallaşmaya təsiri.

Ключевые слова: Социализация детей, социализация в подростковом возрасте, влияние педагогов на социализацию.

Keywords: Socialization of children, socialization in adolescence, influence of teachers on socialization.

Çətin həyat şərtlərində olan yeniyetmələr üçün sosiallaşmanın effektiv pedaqoji dəstəyi ən vacibdir. Bu dəstək müxtəlif amillər vasitəsilə təmin edilə bilər. Eyni zamanda, bu həm də sosiallaşmanın müxtəlif amilləri ilə də əlaqəlidir. Məsələn, ailə, məktəb və ictimaiyyət bu amillər arasında sayıla bilər.

Pedaqoji dəstək, sosiallaşmanın mahiyyətinin başa düşülməsi ilə başlayır. Bu, yeniyetmələrin hansı sosial qruplara aid olduğunu və bu qruplarda nələrin olduğunu anlamaq deməkdir. Bundan sonra, bu amillərin məhsuldar təsirinin artırılması üçün strategiyalar hazırlamaq vacibdir. Bu, müxtəlif təhsil metodlarının, kiçik qruplarla işləmənin və ya birbaşa təlimin tətbiqi ilə edilə bilər.

Bu məqsədlə, sosial-psixoloji amillərin tətbiqi də böyük önəm daşıyır. Müxtəlif sosial-qruplarda olmaq, kommunikasiya qurmaq, sosial media vasitəsilə əlaqələr qurmaq kimi amillər yeniyetmələrin sosiallaşmasında vacib rol oynayır.

Son olaraq, effektiv pedaqoji dəstəyin təmin edilməsi üçün sosiallaşmanın hər bir amilinin dərinədən anlaşılması və buna uyğun strategiyaların hazırlanması vacibdir. Bu amillərin təsirinin artırılması ilə birlikdə, sosiallaşma prosesinin möhkəmləndirilməsi və yeniyetmələrin inkişafının dəstəklənməsi mümkündür.

Sosial psixologiya vurğulayır ki, insanların sosial və mədəni mühitləri, eləcə də ailə və dostlar kimi mikro faktorlar, onların yaşadıqları ölkə, cəmiyyət və dünya kimi makro amillər insanların davranışlarına və sosial qarşılıqlı münasibətlərinə əhəmiyyətli səviyyədə təsir göstərir. Buna səbəbdən də sosial psixoloqlar insanın sosiallaşmasına təsir edən amilləri öyrənir və insanların niyə müəyyən davranışlar sərgilədiyini və cəmiyyətlərin niyə müəyyən şəkildə təşkil edildiyini anlamağa çalışırlar.

Dünyada, ölkədə və cəmiyyətdə fərdi davranış və sosial qarşılıqlı əlaqədə makro amillər mühüm rol oynayır. Məsələn, cəmiyyətin mədəniyyəti, dili, adət-ənənələri kimi dəyərlər insanların davranışlarında və qarşılıqlı münasibətlərdə müəyyənədiçi amildir. Mezo faktorlar daha spesifik amillərdir, xüsusən insanların yaşadığı və kommunikasiya şəbəkələrinin olduğu yerlərdə ortaya çıxır. Mikro faktorlar insanların ailə, dostlar və təhsil müəssisələri kimi gündəlik həyatlarında qarşılıqlı əlaqədə olduqları amillərdir.

Bütün bu amillər fərdin sosial şəxsiyyətinin formalaşmasında, sosial davranışının dəyişməsində mühüm rol oynayır. Məsələn, ailə fərdə ilk sosial öyrənmə təcrübəsini təmin edir və fərdin şəxsiyyətinə, dəyərlərinə və münasibətinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Dost çevrəsi fərdin sosial bacarıqlarının inkişaf etməsinə kömək edir və özünü müxtəlif qruplarla qarşılıqlı əlaqədə görür. Təhsil müəssisələri fərdin sosial mövqeyini müəyyən edir, onun peşəkar və şəxsi məqsədlərini müəyyən edir.

Uşaqların sosiallaşması və münasibətləri, inkişaf prosesləri üçün ailə və rəsmi təhsil müəssisələri kimi əsas təşkilatlardan başqa digər insanlar, oyunlar və həmyaşd qrupları da böyük təsir göstərir. Oyuna cəlb olan uşaq, oyunun qaydaları vasitəsilə cəmiyyətin

qaydalarını öyrənir. Dost qrupları isə uşaqların münasibətlərində mühüm rol oynayır. Onlarla olan əlaqələrində uşaqlar bir çox şey öyrənir, məsələn, bölüşməyi, mübarizə aparmağı, uğur qazanmağı, sevlənməyi, birlikdə olmağı və s. Dost qrupları uşaqların həyat baxışlarına, davranışlarına və cinsi davranışlarına da təsir göstərir.

Bütün bu proseslərdə uşaqları istiqamətləndirmək və onların münasibətlərini pozitivə çevirmək üçün, əsasən ibtidai və orta məktəb çağlarında, nəzarət və istiqamətləndirmə şiddətlə tövsiyə olunur. Siqaret çəkən və içki içən uşaq dostlarının təsiri də pis nəticələr yaratdığından onlardan uzaq durmağı öyrənməlidir. Uşaqların həyat baxışlarını pozitivə çevirmək və yaxşı sosial bacarıqların inkişafını təmin etmək insanların əsas fəaliyyətlərdən biridir. İnsan münasibətləri dinamikdir və daim dəyişir, bu səbəbdən uşaqların sosial təcrübələri və münasibətləri üzərində fərqli mənada nəzarət və istiqamətləndirmə həmişə vacibdir.

Xüsusilə böyük şəhərlərdə məktəb və müəllimlərin uşaqları ciddi nəzarətdə saxlamalıdır. Pis vərdislərdən başlayaraq (siqaret, spirtli içki, narkotik və s.) uşaqlar uyğun olmayan dost qruplarına salına bilər. Bu səbəbdən uşaqların dostluqları ailələr və məktəblər tərəfindən ətraflı şəkildə müşahidə edilməlidir.

İnsana onun mənəvi şəxsiyyətini, yəni ailəsini, müəllimlərini və məktəbdəki dostlarını verən mühitdir. Dostluqlar yaş qruplarına görə fərqli xüsusiyyətlərə malikdir və sosiallaşma 3-6 yaşda başlayır. 6-10 yaşlı uşaqlar qruplarda oynaya və sosial qaydalara əməl edə bilərlər. 10-13 yaş arası uşaqlar dostluq münasibətlərini cinsinə görə ayıra bilərlər. 13-17 yaş arası yeniyetmələrin dostları ilə yaxşı münasibətləri var və dost qrupları məktəb və ailələr qədər əhəmiyyətli bir sosiallaşma faktorudur. Maraq və qabiliyyətləri oxşar olan gənclərin bir araya gəlməsində dostluq qruplarının xüsusi əhəmiyyəti var.

Hər bir fərdin ictimai münasibətlər sisteminə daxil olması ilk növbədə həmin fərdə ətraf mühit arasında müxtəlif psixoloji vasitələrlə təyin edilir. Sosiallaşma zamanı yaranan bu proses “daxili psixoloji alət” adlanır. İnsanın emosiya üzvləri bu vasitələrin ilkin simptomlarının sosial imkanları miqyasında önə çıxmasına səbəb olur. Bildiyimiz kimi, ictimai münasibətlər aləminə keçid edən insanlar ilk əvvəl emosional üzvlərinin köməyi ilə ətrafdakı hadisələri anlamağa çalışırlar.

İnsanlar sosial mühitdə qarşılıqlı əlaqələrində bilik və qiymətləndirmə prosesini həyata keçirirlər və bu proseslər insan davranışında birbaşa əks olunur. İnsan beyni seçim etmək və təhlil etmək qabiliyyəti ilə daima ətrafındakı böyük və davam edən informasiya axını alır və bu məlumatı uyğun sosial dəyərlərlə sintez edir. Bu, sosial dəyərlərin təkrar istehsalı üçün lazımdır. Bu proses nəticəsində insanda sosial münasibətlər şəraitində ətrafdakı fakt və hadisələri düzgün qavramaq qabiliyyəti formalaşır. Eyni zamanda bu qavrayışlar əsasında psixoloji reaksiya verən sinir impulsu formalaşır.

Sosiallaşma prosesi müxtəlif proseslərin həyata keçirilməsindən ibarət mürəkkəb psixoloji mexanizm kimi davamlı olaraq fəaliyyət göstərir. Emosional üzvlər psixoloji səbəblərdən yaranır. İnsanın öz fəaliyyətinə uyğunlaşdırən sosial proseslərin məcmusudur. Elmi psixologiyada deyildiyi kimi, insan bütün duyğu üzvlərindən məhrum olsaydı, ətrafda baş verənlərdən xəbərsiz olardı və ətrafındakı insanlarla ünsiyyət qura bilməzdi.

Yeniyetməlik dövründə, həmyaşıdların bir-birlərinə təsiri ən çox musiqi, geyim və digər məqamlarla bağlıdır. Bu, insanın özünü ifadə etməyə çalışdığı və özünü tanımağa çalışdığı bir dövr olduğundan, dostların qarşılıqlı təsiri də çox güclüdür. Ancaq, həyatın digər aspektlərində də insanların dostlarının dəstəyinə ehtiyacı olur. Əyləncədə, həyata baxışda, emosional dəstək və yoldaşlıq üçün dostlara güvənilir.

Dostluğun üstün cəhəti budur ki, onlar bir-birlərinə dəstək olurlar və çətinliklərdə bir-birlərinə kömək edirlər. Buna əlavə olaraq, dostluq insanların psixoloji və mənəvi sağlamlığı üçün də mühüm bir faktordur. Dostlarla birlikdə olmaq insanları sevindirir,

gücləndirir və həyəcanlandırır. Bu, insanların həyatının dəyişik mərhələlərində qəbul etdiyi bir xüsusiyyətdir.

Dostların təzyiqi, adından da aydın olur ki, bu mənfi bir tərəfdən baxılmağı nəzərdə tutulur. Dostların təzyiqi ilə, biz onların maraqları və tələbləri üçün manipulyasiya edilə, mənfi nəticələrə sürüklənə və öz seçimlərimizi itirə bilərik.

Dostların təzyiqi bizi çox vacib bir imtahan üçün hazırlıqdan uzaqlaşdırmaq və özümüzü dərs oxumaqdan yayındırmaq kimi nəticələrə səbəb ola bilər. Dostların bu növ təzyiqi, bizim həyatımızın digər sahələrində də olumsuz təsirlərə səbəb ola bilər. Məsələn, dostlarımızın təzyiqi ilə bizim sağlamlığımızı və maddi keyfiyyətimizi riskə atmağa cəhd etmələri mümkündür.

Buna görə də, bizim özümüzü və öz seçimlərimizi qorumaq üçün dostların təzyiqinə qarşı uzaq dura biləcəyimiz bir məsafəni saxlamaq vacibdir.

Sosiallaşmaya təsir göstərən amillərdən biri də temperamentdir. Temperament və şəxsiyyətin inkişafı arasında əlaqə var. Uşaqların temperamenti, onların davranışlarını, hərəkətlərini, emosiyalarını təsir edir. Məsələn, bəzi uşaqlar anadangəlmə daha tərbiyəli, daha sakit və daha mülayim olmaqla yanaşı, digərləri isə daha canlı, daha cəsarətli və daha dinamik olurlar.

Bu temperament fərqliliyi, uşaqların bədəni və sosial dünyadan aldıkları təcrübələr ilə birlikdə, şəxsiyyət inkişafını təyin edir. Məsələn, daha canlı və cəsarətli bir uşaq, daha cəsarətli, tələbkərar davranışlar göstərəcək və daha təhlükəli fəaliyyətlərə meyilli olacaqdır. Həmçinin, temperament, uşaqların müxtəlif təcrübələrə həssaslığı ilə də əlaqəlidir. Məsələn, daha sakit təbiətli, tərbiyəli bir uşaq, ona təsir edən pozitiv və müsbət təcrübələrə daha çox cavab verəcək, ona yönələn mənfi təsirlərə daha az reaksiya göstərəcək.

Temperament uşağın erkən yaşlardan ətraf mühitə reaksiyalarının mühüm təyinedicisidir. Lakin bu reaksiyalar təkcə anadangəlmə xüsusiyyətlərlə deyil, həm də ətraf mühit faktorlarının təsiri ilə formalaşır. Məsələn, araşdırmalar göstərir ki, uşağın tərbiyəsi, mühiti, sosial əlaqələri də temperamentə təsir edə bilər.

Temperamentlə yanaşı, erkən uşaqlıqdakı təcrübələr də uşağın sosial və emosional inkişafına təsir göstərir. Xüsusilə, vicdan və empatiya kimi sosial davranışların inkişafı uşağın münasibətləri, ailə dinamikası və sosial qarşılıqlı əlaqəsi ilə formalaşır.

Buna görə də, uşaqları üçün sağlam mühit təmin edən valideynlər onların emosional və sosial inkişafına töhfə verə bilərlər. Mülayim və sevgi dolu bir mühitdə böyüyən uşaqlarda özünə inam və empatiya kimi sosial bacarıqların daha yaxşı inkişaf etdiyi müşahidə edilir. Əksinə, problemli və cəzalandırıcı bir mühitdə böyüyən uşaqların sosial bacarıqları və vicdan inkişafı daha zəif ola bilər.

SOSIALLAŞMAYA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Mədinə Qəhrəmanova

XÜLASƏ

Sosiallaşma prosesi ilk olaraq ailədən başlayır. İnsan dünyaya gəldikdən sonra onu ilk olaraq ailə mühiti əhatə edir. Məhz bu andan etibarən ətraf mühit insanın sosiallaşma prosesində rol oynamağa başlayır. Müəyyən müddətdən sonra uşaq artıq qohumları və qonşuları tanıyır, daha sonra bağçada ilk təsilinə başlayır. Burada artıq müəllim deyilən anlayışla tanış olur. İlk disiplin vərdişlərini anlamaq və s. proseslərlə sosiallaşma daha da dərinləşir.

Pedaqoji dəstək sosiallaşmaya təsir edən ən mühüm amillərdən biridir. İlk yerdə ailə durursa, ikinci yerdə biz əminliklə pedaqoji təhsil prosesində müəllimləri qeyd edə bilərik.

Məhz məktəb həyatı uşaqların sosiallaşmanı ən dərin yaşadıkları vaxtlardır desək yanılmazıq. Bu müddət ərzində uşaqlar artıq müəyyən tanışlıqlar əldə edirlər və onlarla sosiallaşmağa başlayırlar. Təbiidir ki, yaş artdıqca və əhatə dairə genişləndikcə, uşaqlar müəyyən təsirlər altına düşə bilirlər. Bu təsirlər nəticəsində dərslərdən uzaqlaşmaqdan tutmuş, mənfi vərdişlərin formalaşmasından qədər müxtəlif mənfi sosiallaşma baş verə bilər.

Uşaqların məktəb yaşı dövründə valideynlərin və pedaqoqların üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Belə ki, bu yaş aralığında uşaqları üzərində ciddi nəzarət tədbirləri həyata keçirilməli və daimi psixoloji dəstək göstəriləlidir.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА СОЦИАЛИЗАЦИЯ

Медина Кахраманова

АННОТАЦИЯ

Процесс социализации начинается в первую очередь с семьи. После того, как человек рождается, его сначала окружает семейное окружение. Именно с этого момента среда начинает играть роль в процессе социализации человека. Через определенное время ребенок уже знакомится с родственниками и соседями, а затем начинает свое первое обучение в саду. Здесь он знакомится с понятием учитель. Начальные привычки дисциплины женаты и так далее. социализация с процессами углубляется.

Педагогическая поддержка является одним из важнейших факторов, влияющих на социализацию. Если на первом месте стоит семья, то на втором месте, безусловно, можно отметить педагогов в процессе педагогического образования. Не будет ошибкой сказать, что школьная жизнь – это время, когда дети переживают наиболее глубокую социализацию. В этот период дети уже заводят определенные знакомства и начинают с ними общаться. Конечно, по мере увеличения возраста и расширения сферы действия дети могут подпадать под определенные влияния. В результате этих воздействий могут возникать разнообразные негативные социализации, начиная от ухода от учебы и заканчивая формированием негативных привычек.

В старшем школьном возрасте детей на родителей и воспитателей ложится большая ответственность. Так, в этом возрастном диапазоне над детьми должны осуществляться строгие меры контроля и оказываться постоянная психологическая поддержка.

FACTORS AFFECTING SOCIALIZATION

Madina Gahramanova

SUMMARY

The process of socialization starts from the family first. After a person is born, he is first surrounded by the family environment. It is from this moment that the environment begins to play a role in the process of human socialization. After a certain time, the child already knows relatives and neighbors, and then begins his first education in the garden. Here he gets acquainted with the concept of teacher. The initial discipline habits are married and so on. socialization with processes deepens.

Pedagogical support is one of the most important factors affecting socialization. If the family is in the first place, then in the second place we can certainly mention the teachers in the process of pedagogical education. It would not be wrong to say that school life is the time when children experience the deepest socialization. During this period, children already get certain acquaintances and begin to socialize with them. Of course, as the age increases and the scope expands, children can fall under certain influences. As a result of these effects, a variety of negative socialization can occur, ranging from withdrawal from studies to the formation of negative habits.

During the high school age of children, parents and educators have a great responsibility. So, in this age range, strict control measures should be implemented on children and constant psychological support should be provided.

HƏYATDAN QANE OLMA HİSSİNİN ƏSAS DETERMINANTLARI SOSIAL-PSIXOLOJİ ANALİZ

Bəhlulzadə Gülçin
BDU -nün II kurs magistrantı
gbehlulzade5@gmail.com

Açar sözlər: həyatdan məmnunluq, yaşam keyfiyyəti, xoşbəxtlik, subyektiv rifah

Ключевые слова: удовлетворенность жизнью, качество жизни, счастье, субъективное благополучие.

Keywords: satisfaction with life, quality of life, happiness, subjective well-being.

Çoxsaylı tədqiqatlar həyat məmnunluğunun determinantlarını araşdırıb və sosial-demoqrafik, iqtisadi və digər amillərin təsiri ilə bağlı qarışıq nəticələr əldə edilib. Van Praag və başqaları fərdi sahə məmnuniyyətlərinin obyektiv olaraq ölçülə bilən dəyişənlərdən, xüsusən də fərdi gəlir və qazanclardan asılı olduğunu, sağlamlıq və gəlirin tədqiqatda həyat məmnunluğunun əsas determinantları olduğu aşkar edilmişdir.

Bir çox tədqiqatçılara görə həyat məmnunluğuna birbaşa təsir edən dörd amil var və bunlara fiziki sağlamlıq, psixi sağlamlıq, sosial əlaqələr və yaşlılara xüsusi diqqət yetirilən ətraf mühit daxildir. Peterson və başqaları gənclər arasında psixi sağlamlıq və yaxşı uyğunlaşmanın həyatdan məmnunluq göstəricisi olduğunu, psixoloji, sosial və davranış problemlərinin isə həyatdan narazılığı zəruri etdiyini aşkar etmişdir. Həmçinin, sosial-iqtisadi vəziyyətin, xüsusən də gəlir və təhsil səviyyəsinin orta təsiri həyat məmnunluğu ilə əlaqələndirilir, yaş və cins isə məhdud rol oynayır. Bundan başqa, sosial dəstək, müsbət sosial münasibətlər, fiziki və psixososial rifah kimi psixososial amillər həyatdan məmnunluğun müəyyən edilməsində mühüm rol oynamışdır [1, s.41].

Çoxsaylı ədəbiyyat əsərləri rifahın və həyatdan məmnunluğun obyektiv və subyektiv parametrlər əsasında qiymətləndirildiyini aşkar etmişdir. Məmnunluq qida və tibbi xidmət kimi əsas həyat ehtiyaclarına çıxışın obyektiv parametrlərini araşdıran həyat miqyası ilə araşdırılarkən, subyektiv parametrlər fərdin öz təyin etdiyi meyarlara əsaslanır.

Nəhayət, subyektiv rifaha artan diqqətlə, aparılan tədqiqatların əksəriyyəti inkişaf etmiş və sənayeləşmiş ölkələrdə olmuşdur və nəticələr əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ümumiləşdirilmişdir.

Həyat keyfiyyəti; Buna səhiyyədən təhsilə, mənzildən sosial-iqtisadi vəziyyətə qədər bir çox fərqli amillər təsir edir. Ədəbiyyata nəzər salındıqda bu amillərin müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən müxtəlif cür təsnif edildiyini görmək mümkündür. Misal üçün; Holms və Dickerson həyat keyfiyyətini mücərrəd və mürəkkəb anlayış kimi qəbul edirdilər; fərdi, sosial və psixi vəziyyətlərə diqqət yetirir. Həyat keyfiyyətinə təsir edən amillər ümumilikdə səkkiz başlıq altında qruplaşdırılıb.

Həyat keyfiyyəti ilə cinsiyyət arasındakı əlaqəni araşdıran araşdırmaları nəzərə alaraq; Müxtəlif tədqiqatlarda fərqli nəticələr əldə edildiyi görünür. Bingeors və İsakson 2004-cü ildə İsveçdə 20-84 yaş arası 4506 iştirakçı ilə apardıqları araşdırmada; Onlar həyat keyfiyyəti miqyasının bütün alt ölçülərində qadınların kişilərə nisbətən daha aşağı həyat keyfiyyətinə malik olduğunu aşkar etdilər. Onlar qadınların, xüsusən də sağlamlıqla bağlı vəziyyətlərdə kişilərdən daha çox narahat olduqlarını və daha yüksək ağrı hisslərinin olduğunu bildirdilər. Bu fərqin iş şəraiti, sağlamlıq vərdisləri və həyat tərzini kimi psixoloji və ətraf mühit faktorları ilə bağlı ola biləcəyini bildirdilər. Miller və Dishon; 2006-cı ildə İsraildə 18-60 yaş arasında olan 215-i vaka və 172-si nəzarət qrupunda olan 387 iştirakçı ilə bir araşdırma apardılar. Bu araşdırmada müəlliflər, tətbiq etdikləri həyat keyfiyyəti miqyasının fiziki və emosional ölçülərində həm nəzarət, həm də vəziyyət qruplarında

qadınların ümumi həyat keyfiyyəti səviyyələrinin kişilərdən daha yüksək olduğunu aşkar etdilər [3].

Yaş

Fərdlərin həyat keyfiyyəti ilə onların yaşı arasındakı əlaqəni araşdıran tədqiqatların əksəriyyəti yaşlı fərdlərə xüsusi diqqət yetirir. Yaşlanma ilə birlikdə xəstəliklərin artması, sosiallaşmanın azalması və fiziki fəaliyyətin məhdudlaşdırılması kimi səbəblərin yaşlı fərdlərin həyat keyfiyyətini ciddi şəkildə təsir etdiyi düşünülür.

Koçoğlu və Akın, Türkiyədə 400 iştirakçı ilə apardıqları araşdırmada, yaş və həyat keyfiyyəti arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli bir əlaqə olduğunu aşkar etdilər. Tədqiqatda iştirak edənlər; 18-29, 30-41, 42-53 və 54-65 olmaqla dörd fərqli yaş qrupuna bölünür. Həyat keyfiyyəti balları; həyat keyfiyyətinin fiziki və psixi sağlamlıq komponentləri baxımından araşdırılır. Sözügedən araşdırmada müəlliflər yaş artdıqca həyat keyfiyyətinin səviyyəsinin azaldığını aşkar ediblər. Fiziki sağlamlıq komponentləri ölçüsündə; 18-29 yaş arası fərdlərin həyat keyfiyyəti balları 74,3 ikən, 42-53 yaşlı fərdlər üçün 73,8-dir. 54-65 yaş arası fərdlərin həyat keyfiyyəti balları 48,8 olaraq təyin olundu. Bundan əlavə, psixi sağlamlıq komponentləri ölçüsündə əldə edilən nəticələr oxşarlıq göstərir [2].

Təhsil Vəziyyəti

Uzun müddətdir ki, təhsil insanın ən əsas ehtiyaclarından biri kimi qəbul edilir. Çünki təhsil fərdlərin ümumi məqsədlərinə çatmaqda təsirli amildir. Eyni zamanda, təhsil sayəsində fərdlər müxtəlif sosial icmalara qoşula, daha yüksək gəlir əldə edə və özlərini daha çox inkişaf etdirə bilirlər. Buna görə də təhsil həyatın böyük bir hissəsinə təsir edir. Bu səbəblərə görə həyat keyfiyyəti ilə təhsil vəziyyəti arasındakı əlaqə tez-tez araşdırılır.

Torlak və Yavuzçehre, Dənizlidə apardıqları araşdırmada həyat keyfiyyəti ilə təhsil səviyyəsi arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli və güclü bir əlaqə olduğunu aşkar etdilər. Bölgənin ümumi təhsil səviyyəsinin aşağı olduğunu müəyyən edən müəlliflər, təhsil səviyyəsinin artması ilə fərdlərin həyat keyfiyyətində ciddi artım olduğunu ortaya qoyurlar [6, s. 75].

Onlar həyat keyfiyyəti balları yüksək olan qadınların həyat keyfiyyəti miqyasının bütün alt ölçülərində daha yüksək həyat keyfiyyətinə malik olduqlarını aşkar etdilər. Buna görə də ədəbiyyat araşdırıldığında; Təhsil və həyat keyfiyyəti arasında əlaqənin mövcudluğu və bu əlaqənin istiqaməti ilə bağlı fikir birliyinin olduğu və fərdlərin təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi ilə onların həyat keyfiyyətinin yüksəldiyi görünür.

Ailə vəziyyəti

Həyat keyfiyyəti ilə əlaqəsi tez-tez araşdırılan dəyişənlərdən biri də şübhəsiz ki, ailə vəziyyətidir. Ədəbiyyata nəzər salındıqda, həyat keyfiyyəti ilə ailə vəziyyəti arasındakı əlaqənin şiddəti və istiqaməti ilə bağlı fikir birliyinin olduğunu söyləmək olar. İki dəyişən arasındakı əlaqəni araşdıran tədqiqatların əksəriyyətində evliliyin həyat keyfiyyətinə təsir etdiyi məlum olmuşdur. Belə ki, evli şəxslər subay, dul və boşanmış şəxslərə nisbətən daha yüksək həyat keyfiyyətinə malikdirlər.

İki dəyişən arasındakı əlaqə araşdırılarkən xüsusilə vurğulanan məsələ, fərdlərin dul və ya boşanmış olmasıdır. Çünki subay və ya evli olmaq bir çox cəmiyyət tərəfindən müsbət qarşılır; Dul və ya boşanmış olmaq ümumiyyətlə qəbul edilmir. Bu vəziyyət gender bərabərsizliyi, təcrid və ya sosial ədalətsizlik kimi bəzi problemlərə səbəb olur. Buna görə də dul və boşanmış şəxslərin yaşadıkları problemlərin artdığı və həyat keyfiyyətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşdüyü görülür.

Gəlir

Həyat keyfiyyəti ilə əlaqəsi araşdırılan başqa bir dəyişən fərdlərin gəlir statusudur. Gülcivan və Topçu, 150 insanla apardıqları araşdırmada, gəlir vəziyyəti ilə həyat keyfiyyəti arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli və güclü bir əlaqə olduğunu tapdılar. Müəlliflər

bildiriblər ki, iqtisadi vəziyyəti daha yaxşı olan şəxslər daha yaxşı həyat standartlarına malikdir və vaxtında müalicə ala bilirlər.

Dumuid və digərləri, çəki problemi olan 5759 uşaqla apardıqları araşdırmada, yüksək gəlirli ölkələrdə yaşayan uşaqların sağlamlıqla əlaqəli həyat keyfiyyətinin daha yüksək səviyyədə olduğunu aşkar etdilər.

Sosial Mühit

Həyat keyfiyyəti ilə əlaqəsi araşdırılan dəyişənlərdən biri də fərdin sosial mühiti və sosial əlaqələridir. Çünki sosial münasibətlər bir çox həyat keyfiyyəti miqyasında ayrıca bir ölçü kimi qəbul edilir. Bundan əlavə, ailə və dostların insan həyatında çox mühüm yer tutduğu və bu elementlərin həyatın bir çox sahəsinə təsir etdiyi düşünülür. Tədqiqatların əksəriyyətində; Həyat keyfiyyəti ilə sosial əlaqələr arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli və müsbət əlaqənin olduğu müəyyən edilmişdir.

Digər amillər

İnsanların yaşadıkları yaşayış yerlərinin fiziki xüsusiyyətləri, yeri, ətraf mühiti və ya mülkiyyəti də həyat keyfiyyətinə təsir edən mühüm amillərdən biridir. Bu amillərdən hər hansı birinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması fərdlərin həyat keyfiyyətinin artırılmasına gətirib çıxaracaqdır. Shin və Johnson, 1978-ci ildə apardıqları bir araşdırmada, mənzil xüsusiyyətlərinin və mənzil məmnunluğunun həyat keyfiyyətinə təsir edən vacib göstəricilərdən biri olduğunu təyin etdilər. Kowaltowski və başqaları 2006-cı ildə Braziliyada apardıqları araşdırmada evin ekoloji xüsusiyyətlərini, eləcə də fiziki xüsusiyyətlərini araşdırmışdılar. Bu tədqiqat işində evin ayrı və estetik olmasının və ya evin yaxınlığında təbii/yaşıl sahələrin olmasının həyat keyfiyyətini artırdığı aşkar edilmişdir [5, s. 58].

Həyat keyfiyyəti ilə həyatdan məmnunluq arasındakı əlaqə də araşdırılan digər determinantlardan biri olmuşdur. Müəlliflər araşdırmalarında bu iki dəyişən arasında statistik cəhətdən əhəmiyyətli və güclü əlaqə tapmışdılar. Bundan əlavə, həyat keyfiyyətini fiziki, psixoloji, sosial və ətraf mühit kimi dörd ölçüdə müzakirə edən müəlliflər, yuxarıda qeyd olunan bütün ölçülərdə fərdlərin həyat məmnuniyyətinin artmasının fərdi həyat keyfiyyətini də artırdığını müəyyən etmişdirlər.

Beləliklə, belə nəticəyə gələ bilərik ki, xoşbəxtlik üçün vacib şərt şəxsiyyətin özünün xüsusiyyətləridir. Burada mühüm rol psixikanın təşkilinin və onun uyğunlaşma imkanlarının harmoniyasına, əks olunan hadisələrin və şəraitin subyektiv qavrayışının adekvatlığına, psixi reaksiyaların xarici stimulların intensivliyinə uyğunluğuna, zehni fəaliyyətin nizamlılığına gətirib çıxarır.

ƏDƏBİYYAT

1. Mayungbo, O. (2017). The Moderating Effect Of Socio-Demographic Characteristics On Subjective Wellbeing. *International Journal Of Social Science Research*, 5(1), 120-136.
2. Mohammadi, E., Batvandi, Z., & Saberi, A. (2015). Relationship between happiness and different levels of physical activity. *Trends in Sport Sciences*, 22(1), 47-51.
3. Nordheim, O. ve Martinusse, P. E. (2020). Happiness and the role of social protection: How types of social spending affected individuals' life satisfaction in OECD countries, 1980–2012. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 36(1): 1-24. doi: 10.1080/21699763.2019.1601586
4. State, T. M., & Kern, L. (2017). Life Satisfaction Among High School Students With Social, Emotional, And Behavioral Problems. *Journal Of Positive Behavior Interventions*, 19(4), 205-215.

5. Zanin, L. (2017). Education And Life Satisfaction In Relation To The Probability Of Social Trust: A Conceptual Framework And Empirical Analysis. Social Indicators Research, 132(2), 925-947.
6. Дмитриева, П.Р. Смыслжизненные ориентации у людей с разным уровнем страха смерти / П.Р. Дмитриева, // Российский психологический журнал – 2020. – Т. 17. – № 3 – С. 5–17.
7. Кулагина, И.Ю. Отношение к смерти: возрастные, региональные и гендерные различия / И.Ю. Кулагина Л.В., Сенкевич // PsyJournals.ru Портал психологических изданий: <https://psyjournals.ru/>, – 2016. – URL: https://psyjournals.ru/files/66037/kip_2013_4_kulagina.pdf

HƏYATDAN QANE OLMA HİSSİNİN ƏSAS DETERMİNANTLARI SOSIAL-PSIXOLOJİ ANALİZ

Bəhlulzadə Gülçin

XÜLASƏ

Həyatdan məmnunluq fərdlərin öz həyatlarını subyektiv qiymətləndirməsi deməkdir. Həyat keyfiyyəti, həyatdan məmnunluqla yanaşı bəzi obyektiv göstəriciləri özündə birləşdirən daha əhatəli bir anlayışdır. Bununla belə, xoşbəxtlik, subyektiv rifah, həyatdan məmnunluq və həyat keyfiyyəti anlayışları çox vaxt bir-birini əvəz edən mənada istifadə olunur və onları tam ayırmaq mümkün deyil. Həm həyatdan məmnunluq, həm də həyat keyfiyyəti; fərdlərin gəlir səviyyəsi, təhsil vəziyyəti, yaş, cins və məşğulluq vəziyyəti kimi bir çox fərqli faktordan təsirlənir. Bundan əlavə, sağlamlıq vəziyyəti və səhiyyə xidmətlərindən istifadə hər iki dəyişənə təsir edən mühüm amillərdir. Bu araşdırmanın məqsədi fərdlərin həyat məmnuniyyətini və həyat keyfiyyət səviyyələrini ortaya çıxarmaq, mümkün dəyişiklikləri araşdırmaqdır. Bundan əlavə, fərdlərin demoqrafik və fərdi xüsusiyyətlərinin, subyektiv sağlamlıq qiymətləndirmələrinin və sağlamlıq xidmətlərindən məmnunluq səviyyələrinin ümumi həyat məmnunluğuna və həyat keyfiyyətinə təsirlərini müzakirə etməkdir.

ОСНОВНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ УДОВЛЕТВОРЕННОСТИ ЖИЗНИ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Бахлулзаде Гульчин

АННОТАЦИЯ

Удовлетворенность жизнью относится к субъективной оценке людьми своей жизни. Качество жизни – более комплексное понятие, включающее наряду с удовлетворенностью жизнью ряд объективных показателей. Однако понятия счастья, субъективного благополучия, удовлетворенности жизнью и качества жизни часто используются взаимозаменяемо и не могут быть полностью разделены. И удовлетворенность жизнью, и качество жизни; на него влияет множество различных факторов, таких как уровень доходов людей, уровень образования, возраст, пол и статус занятости. Кроме того, состояние здоровья и использование медицинских услуг являются важными факторами, влияющими на обе переменные. Целью данного исследования является выявление уровня удовлетворенности жизнью и качества жизни людей, а также изучение возможных изменений. Кроме того, в нем

обсуждается влияние демографических и личностных характеристик людей, субъективных оценок здоровья и уровней удовлетворенности услугами здравоохранения на общую удовлетворенность жизнью и ее качество.

MAIN DETERMINANTS OF LIFE SATISFACTION SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS

Bahlulzade Gulchin

SUMMARY

Life satisfaction refers to individuals' subjective assessment of their lives. Quality of life is a more comprehensive concept that includes some objective indicators along with life satisfaction. However, the concepts of happiness, subjective well-being, life satisfaction and quality of life are often used interchangeably and cannot be fully separated. Both life satisfaction and quality of life; it is influenced by many different factors such as income level of individuals, educational status, age, gender and employment status. In addition, health status and health care utilization are important factors affecting both variables. The purpose of this study is to reveal the life satisfaction and quality of life levels of individuals and to explore possible changes. In addition, it discusses the effects of individuals' demographic and personality characteristics, subjective health assessments, and levels of satisfaction with health services on overall life satisfaction and quality of life.

«ОБРАЗ» И «ОБРАЗ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА» КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ

*Доц. Гусейнова Гульнара
Мустафьев Эльвин Расим
Магистрант I курса БГУ
elvin.mustafayev.bdu@mail.ru*

Ключевые слова: образ-знание, политик, образ-значение, идеология, образ желаемого будущего, перцептивный экран

Açar sözlər: Surət-bilik, siyasətçi, surət-məna, ideologiya, arzu olunan gələcəyin surəti, perseptiv ekranı

Key words: image-knowledge, politics, image-meaning, ideology, image of the desired future, perceptual screen

Анализируя понятие «образ» можно прийти к выводу, что оно используется в различных смыслах, в зависимости от определённой научной дисциплины, а также может иметь сразу несколько значений. Данное высказывание закономерно касается и психологии как научной дисциплины.

В.П. Зинченко и Б.Г. Мещерякова определяют образ как “чувственную форму психического явления, имеющую в идеальном плане пространственную организацию и временную динамику”. В их представлении выделяются несколько типов образов. 1. Образ восприятия – отражение в идеальном плане внешнего объекта, воздействующего на органы чувств. 2. Образ воображения – вымышленный образ, данный в представлении, но не имеющий аналогов в реальной действительности и поэтому никогда ранее не воспринимавшийся. 3. Послеобраз – модифицированное произвольное восприятие кажущегося объекта, который недавно рассматривался при строго неподвижном взгляде. 4. Эйдетический образ – отчетливое, полное и детальное представление объекта в течение некоторого времени после прекращения его воздействия. 5. Фосфены – спонтанные световые ощущения, обычно наблюдаемые в темноте или при закрытых глазах. 6. Фантом – ощущение утраченной части тела (после ампутации). 7. Галлюцинация – иллюзорное восприятие реально отсутствующего объекта, субъективно-неотличимое от объекта восприятия; возникает спонтанно, как правило, при различных психических расстройствах, в стрессовых ситуациях и во время длительной сенсорной изоляции [см.1, С.228].

В. В. Юрчук же даёт определение образу как “индивидуально-субъективную панораму-картину мира-онто-бытия или же ситуаций, эпизодов бытия, других субъектов, экстеросреды, отражающая те или иные феномены, события, явления” [см.2, С.376].

С позиций марксистской теории познания образ оказывает воздействие с помощью которого отражается реальность. И в данном случае на первый план выходит такое свойство образа как целостность. “Целостность образа детерминирована: онтологически – предметностью объективной реальности, психологически – взаимодействием внешнего дистантного и двигательного анализаторов, объединяющихся в познавательный комплекс; физиологически – на уровне организма; психологически – на уровне личности – активностью, направленностью на познание” [см.3, С.530].

Помимо понятия «образ» в психологии также выделяется такое понятие как «образ мира», который представляет из себя “многоуровневую систему представлений

человека о мире, о других людях, о себе и своей деятельности. В этом понятии воплощена идея целостности и преемственности в зарождении и функционировании сферы познавательной личности” [см.4, С.351].

Термин «образ мира» был впервые предложен в докладе А.Н. Леонтьева, прочитанном в 1975 г. В его научных трудах была выдвинута гипотеза об образе мира как многомерном психологическом образовании. К числу пяти его квазиизмерений относятся координаты пространства – времени и квазиизмерение значения, являющееся тем смысловым полем, в котором находится человек; той системой значений, которой он оперирует. А.Н. Леонтьев при рассмотрении закономерности построения перцептивных образов, особо подчеркивал, что в психологии проблема восприятия должна ставиться как проблема построения в сознании индивида многомерного образа мира, образа реальности.

Говоря о образе в рамках социальной психологии понимается “субъективная картина мира или его фрагментов, что предполагает интерпретацию лавинообразного потока информации, получаемой органами чувств, на основе уже сложившейся у человека категориальной системы. Подобного рода категории представляют интериоризированный общественный опыт, закрепленный в языке. Как правило, этот процесс бессознателен по своей природе и происходит автоматически” [см.5, С.379].

При исследовании образа политического лидера, само понятие «образ» используется в широком смысле, ибо является основным для описания наибольшего круга происходящих явлений, адекватно или неадекватно отражающих реальность. По этой причине в сознании людей и появляются различные картины мира, стереотипы и символы.

Рассматривая феномен образа в контексте политической деятельности, можно выделить три его составляющие части: образ-знание, образ значение и образ желаемого будущего. И здесь речь не о трёх независимых составляющих, а о их некой системе соподчинения друг другу [см.5 С.380]. Данный момент весьма хорошо проявляется в политических избирательных процессах на выборах.

В Образе-знании представлена определённая система характеристик отдельного взятого политического деятеля, однако при этом она должна быть приложима к характеристикам другого политического деятеля. Характеристики, составляющие образ-знание не обязательно одинаково подкреплены информацией в сознании носителя образа. В некоторых случаях, они могут иметь информационные пробелы или не иметь как таковой базы вообще. Иными словами, чем более полна информацией структура характеристик воспринимаемого политика, тем больше отражение измерений его «бытия».

Нужно также учесть, что в реальности политик может практически не представлять интереса в глазах потенциального избирателя. Однако, когда таковой интерес есть и политик выходит для индивида на личностный уровень по смыслу, тогда у избирателя формируется «образ-значение».

Возникший образ-значение политика мотивирует избирателя расширить образ-знание. При этом, имея в своём содержании совсем иной набор характеристик, образ-значение однозначно должен иметь несколько пересекающихся с образом-знанием характеристик.

С целью чтобы информация о политике не воспринималась как нейтральная, получая личностный смысл, в процесс восприятия могут включаться такие механизмы как: нахождение аналогий в прошлом, а также мышление с помощью доктрин и идеологии.

Использование аналогий с событиями прошлого является очень распространённым явлением в политической среде, однако, с точки зрения психологии, обращение к

политическим аналогиям представляется сложным и неоднозначным в плане полезности механизмом.

Идеология же помогает человеку воспринимать окружающую его реальность. Та информация, которая поступает извне, сразу получает оценку, становится осмысленной и интерпретируется внутри определённых категорий. Можно сказать, что идеология создаёт для своего носителя систему оценок и суждений, благодаря которым человек может сделать вывод относительно поступков, как чужих, так и своих собственных, тем самым, осуществить категоризацию определённого политика. Сама идеология может формироваться, главным образом, посредством политической рекламы и пропаганды [см.6].

Выделяя последнюю составляющую часть образа, коей является образ желаемого будущего, можно отметить, что она включает в себя образ глобальной стратегической, промежуточной и тактической целей, без достижения которых не будет исполнена основная цель. Образ промежуточной цели базируется на образе-знании текущей обстановки, ее образе-значении, прогнозируемом образе и образе желаемого будущего. Преследуя конкретную политическую цель, мы имеем набор прогнозов будущих ситуаций. Так, например, глобальной целью для политика может быть становление лидером председательства государственного собрания. Промежуточными целями могут быть последовательно: пост губернатора и членство в государственном собрании.

При восприятии образа политического лидера также активное участие принимает перцептивный экран, работающий как механизм создания установок и убеждений, которые находятся во взаимодействии друг с другом. Этот экран будто бы находится между человеком и воспринимаемой политической реальностью.

Как отмечает Е.В. Егорова-Гантман “перцептивный экран – не только фильтр, избирательно пропускающий информацию, он не только по-своему компанует детали картинок, которые возникают в ходе политического восприятия, он расставляет акценты в ситуации, подчас изменяя ее до неузнаваемости” [см. 7].

Все виды образов, стереотипов, установок и системы убеждений, составляющие перцептивный экран, находятся в постоянном взаимодействии и по этой причине, его нельзя рассматривать как нечто статичное.

При этом, в перцептивный экран входят все рассмотренные виды образов: образ-знание, образ-значение, образ желаемого будущего, а также образы всех возможных состояний воспринимаемого политического объекта – его прошлое, настоящее и будущее.

В действительной реальности многие люди при отдаче предпочтений тому или иному политическому деятелю оперируют именно образами, которые сложены из различных составляющих, таких как образ-знание, образ-значение и образ желаемого будущего. Образ-знание выступает в форме зафиксированного знания, т.е. как отражённая субъектом картина существующей реальности. Образ-значение встраивает конкретный объект в ценностно-смысловую систему индивида, создавая личностный смысл для него и обеспечивая возможность выбора действий по отношению к нему. Образ желаемого будущего же подразумевает, что человек прогнозирует возможные изменения и события, которые могут произойти и являются для него значимыми. Система соподчинения этих феноменов предполагает, что политическая активность масс определяется в первую очередь образом-значением и образом желаемого будущего. Образ-знание же концентрирует лишь переработанную и проинтерпретированную индивидом информацию. Он влияет на формирование образа-значения и образа желаемого будущего, а через них на массовое сознание.

При восприятии образа политического лидера активен и перцептивный экран, создающий установки и систему убеждений. Все виды образов, присутствуют в составе перцептивного экрана, находясь в постоянном взаимодействии друг с другом.

Исходя из всего вышесказанного, можно сделать вывод, что проблематика психологических образов в политическом лидерстве нуждается в более тщательном разборе, чему будут посвящены дальнейшие исследования.

ЛИТЕРАТУРА

1. Психологический словарь/ Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. - М.: Педагогика - Пресс, 1999. - 536с
2. Современный словарь по психологии / Авт.-сост. ВВ. Юрчук. - Минск: Элайда, 2000. - 659с
3. Большой толковый психологический словарь / Артур Ребер. - М.: Вече. АСТ. Т.1, 2000.-605с
4. Словарь практического психолога / Сост. С.Ю. Головин. - Минск: Харвест, 1998.- 478с
5. Политическое консультирование. - М.: Центр Политического консультирования "Никколо - М", 1999. - 471с
6. Vamouw E. The Image Empire. A History of Broadcasting in the United States. Oxford, 1973. - 488p.
7. Егорова-Гантман Е.В. Политическая реклама. — М.: Центр политического консультирования «Никколо М». — 240 с. 1999

“ОБРАЗ” И “ОБРАЗ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРА” КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ

Мустафаев Эльвин

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена теме психологических образов, составляющих процесс восприятия политических деятелей и лидеров в сознании человека. В ней анализируются такие понятия как образ-знание, образ-значение и образ желаемого будущего, а также приводятся определения термина «образ», а также взгляды на данную проблему таких научных деятелей как В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова, В.В. Юрчук, С.Ю. Головин, Е.В. Егорова-Гантман, А. Ребер.

“SURƏT” VƏ “SİYASİ SURƏT” ANLAYIŞLARI SOSIAL PSIXOLOGİYANIN TƏDQİQAT PREDMETİ KİMİ

Hüseynova Gülnarə, Mustafayev Elvin

XÜLASƏ

Məqalə siyasi xadimlərin və liderlərin insan şüurunda qavranılması prosesini təşkil edən psixoloji obrazlar (surətlər) mövzusuna həsr edilmişdir. Surət-bilik, surət-məna və arzu olunan gələcəyin surəti kimi anlayışları təhlil edir, həmçinin V. P. Zincenko, B. Q. Meşeryakova, V. V. Yurçuk, S. Y.Qolovin, Y. V. Yeqorova-Qantman, A. Reber kimi elmi xadimlər tərəfindən “surəti” termininin təriflərini və problemlə bağlı fikirləri təqdim edir.

**"IMAGE" AND "IMAGE OF A POLITICAL LEADER" AS SUBJECT OF
RESEARCH ON SOCIAL PSYCHOLOGY**

Huseynova Gulnara, Mustafayev Elvin

SUMMARY

The article is devoted to the topic of psychological images that make up the process of perception of political figures and leaders in the mind of person. It analyzes such concepts as image-knowledge, image-meaning and image of the desired future, and also provides definitions of the term "image," as well as views on this problem of such scientists as V.P. Zinchenko, B.G. Meshcheryakova, V.V. Yurchuk, S.Yu. Golovin, E.V. Egorova-Gantman, A. Reber.

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ПРИВЫЧЕК МЕШАЮЩИХ ЖИТЬ

Гулиева Джамиля
BDU-nun Gender və tətbiqi psixologiya kafedrası
camila1342009@hotmail.com

Açar sözlər: vərdişlər, həyat, psixologiya, stereotip, davranış

Ключевые слова: привычки, жизнь, психология, стереотип, поведение

Keywords: habits, life, psychology, stereotype, behavior

Привычки мешающие нам жить это деликатная и довольно таки не из легких проблем, для решения которой нужен компетентный помощник. Но кто может быть этим компетентным помощником? Лучше Вас поверьте НИКТО. В этой статье мы поговорим по большей части о тех каждодневно выполняемых действиях, которые многие из нас делают механически так сказать автоматизированно, еще можно даже сказать как «робот». В 1933 году американский психолог Гордон Уиллард Олпорт описал паттерн поведения как шаблон действий и реакций, который строится на стереотипном представлении ситуации и возможных действий. По мнению Олпорта, само появление поведенческих шаблонов вызвано стремлением человеческого мозга к упрощению и ускорению когнитивных процессов, поэтому для экономии времени он просто выбирает линию поведения, подходящую к той или иной ситуации. Стереотип формируется человеком в течение жизни или закладывается культурным кодом сообщества (как, например, правила этикета). Здесь обратите внимание на нюанс экономии времени, но зачастую все это поведение копиться и реально отнимает большую часть времени. Приобретенные через обучение, поощрение или наказание линии поведения, которые человек может неосознанно пронести через всю жизнь называется условным рефлексом. Инстинктивное поведение- этот тип поведения закладывается у человека генетически и наследуется в течение многих поколений. Инстинктивным поведением может быть агрессия в состоянии беспомощности или желание убежать, когда на вас смотрит человек в форме, даже если вы ничего не сделали. Вместе со стереотипом они образуют комплексную структуру, которая, с одной стороны, объединяет людей в группы, а с другой — поведенческий паттерн одновременно индивидуален для каждого человека. Иногда стереотип может пересиливать инстинкт, и, несмотря на чувство страха, агрессии или привязанности, человек сдерживает себя и выбирает нейтрально-дружелюбную линию поведения. А порой стереотип бессилен, когда человек попадает в новую для себя среду, и в дело вступают инстинкты и рефлексy. Паттерн может быть как общим шаблоном поведения человека, так и ситуативным сценарием. В течение одного дня мы используем множество паттернов, которые будут зависеть от обстоятельств (поведение человека в метро отличается от поведения в торговом центре), социальной роли и образа жизни. Ученые выделяют несколько типов паттернов:

- Социальные — универсальны для окружения человека (это традиции и ритуалы);
- Индивидуальные — личные характеристики человека, такие как чувство юмора или манера общения с друзьями;
- Врожденные — инстинкты и безусловные рефлексy;
- Приобретенные — шаблоны поведения, полученные в результате обучения;

- Позитивные — то, что положительно влияет на жизнь: привычка чистить зубы утром и вечером, не использовать слова-паразиты или приверженность здоровому питанию;

- Негативные — обычно к этой группе паттернов относят деструктивное поведение (вредные привычки, необоснованный риск своей жизнью и здоровьем), дисфункциональную коммуникацию, неоправданную агрессию и так далее.

Все эти виды паттернов существуют одновременно и могут спокойно уживаться в одном сценарии поведения. Например, привычка пить кофе вполне может быть одновременно социальным и индивидуальным, приобретенным паттерном. Позитивный он или негативный, зависит от того, сколько кофе вы пьете и как он влияет на ваш организм. Определять свои и чужие поведенческие паттерны — это навык, который помогает глубже понимать себя и своего собеседника. Таким образом можно строить качественную коммуникацию, выигрывать переговоры и даже найти способ изменить свой образ жизни, понимая его причины.

Почему это у нас так получается? Все мы живем в созданной нами рутинной оболочке событий, но нам надо знать, что все эти так называемые нами механические действия утомляют, негативно влияют, а также задерживают наше саморазвитие. А как мы все знаем наше саморазвитие, наш вклад в себя, в свою психологию это очень ценно и значимо для каждого из нас. Хочу привести цитату Эвелины Хромченко «Нужно быть лучше, чем вчера, а не лучше, чем другие. Хотя эта стратегия жизни и не самая легкая, зато самая беспроеигрышная...» и цитату Андре Жида «Человек не может обнаружить новые океаны, если он не имеет смелости потерять из виду берег».

Всем очень известны вредные привычки, такие как малоподвижный образ жизни, пристрастие к курению и алкоголю и т.д. Но есть и ментальные привычки, способные отравлять наше существование. Привычки, которые не так заметны, но мешают быть счастливыми, так как отнимают нашу энергию, время и положительные эмоции. Поверьте что Ваша энергия, Ваше время и ваши положительные эмоции — это самые важные ценности, которые реально надо беречь. И волей неволей мы оказываемся в их власти, в подчинение которому мы отдали все это. Но самый первый шаг это увидеть эти действия, это поведение которое отнимает Вас у самих же себя.

И так начнем с того, что скрывая свои чувства, мы делаем себе хуже. Чувства будут возникать, хотим мы этого или нет, нельзя запретить себе бояться или радоваться. На самом деле, «плохих» чувств не бывает, если они возникли, их нужно пережить. Например, если у человека горе, он должен плакать, пережить свою потерю, а иначе болезненные эмоции останутся внутри, будут действовать, как яд. Это не значит, что можно сразу же кидаться на обидчика с кулаками, но нужно найти способ выплеснуть злость: попинать подушку, разорвать бумагу, зажигать спички, разбить бутылки и т.д. Подавленные чувства никуда не исчезают, из-за них включается режим саморазрушения или же возникают психосоматические заболевания. Иногда нужно давать волю чувствам, особенно рядом с близкими людьми.

Всем знакомо когда человек готов взять вину на себя, даже если он ни в чем не виноват. Такая привычка разрушает самооценку человека, говорит о том, что для него не так важны свои интересы и желания. Неуверенные в себе люди, привыкшие постоянно обвинять себя, а также те, что находятся в позиции жертвы. Тем самым они как бы открывают себя для критики и осуждения, показывают свою слабость. Если стать более целеустремленными и уверенными в своих действиях, необходимость оправдываться исчезнет. Каждый раз, когда появляется необходимость объясниться, стоит подумать, действительно ли нужно это делать. Следующее

терпеть до последнего, такой человек похож на сжатую пружину. Он сдерживается, старается выглядеть спокойным, но внутри у него все бурлит и кипит. И в один не очень прекрасный день пружина ломается, человек больше не может сдерживаться, выплескивая весь скопившийся негатив, может стать агрессивным и даже опасным. Если человек постоянно себя сдерживает, изображает уважение и любовь, постепенно его теплые чувства, например, к родственникам, сменяются тихой ненавистью и чувством вины. Это своего рода психологический мазохизм. Думать, что вы обязаны что-то исправить, нужно понять, что не каждая чрезвычайная ситуация или инцидент требуют вмешательства, не стоит сразу же бросаться в бой и чувствовать себя подавленными, если не получилось помочь. Привычка искать виноватых говорит о том, что человек не готов брать ответственность за свою жизнь. Конечно, намного проще свалить все на других, вместо того, чтобы анализировать свои действия и делать выводы. Это самый верный способ стать неудачником. Не я ленился и не хотел выполнять домашнее задания, а родители не помогали мне с уроками, учителя не могли что-то объяснить, друзья отвлекали от учебы. Не смог найти работу, потому что начальство ко мне придиралось, у нас в городе нет хороших вакансий, родители виноваты в том, что я получил невостребованную профессию. Очень удобно.

Но, даже если удалось избавиться от чувства вины, проблема никуда не делась. Нет смысла искать виноватых или же заниматься самобичеванием, вместо этого нужно разбираться с ситуацией. Какая разница, кто виноват? Вместо того, чтобы тратить на это время и силы, нужно исправить ситуацию. Постоянная занятость - Есть люди, которые уверены, что человек должен быть постоянно занят. Но это не так хорошо, как многие думают. Если он постоянно пропадает на работе, не остается времени на близких и родных людей, не получается делиться чувствами с семьей. Подчеркивая свою занятость, он заставляет других чувствовать себя виноватыми, потому что они не крутятся, как белка в колесе, создает ощущение их бесполезности. Чувство вины появляется и в тот момент, когда человек сам решил отдохнуть, он не успевает уделить себе время. Последствием такой жизни может стать выгорание. Иногда стоит сделать паузу и подумать о своем благополучии. Желание угождать другим родом из детства, появляется у тех, с чьими чувствами и желаниями не считались, любили не просто так, а за что-то, например, за хорошие оценки или поведение. Стремление быть всегда хорошим, всем нравиться и угождать забирает много сил и времени, и приводит к возникновению стрессов, беспокойства. Человек хочет поднять свою самооценку, восполнить нехватку внутренней любви, избежать критики, оценки, конфликтов, но самооценка не должна зависеть от мнения людей, а желание указать на ошибки может быть полезным. Сосредоточившись на других людях, человек забывает про свои желания и потребности, постоянно пытается произвести впечатление, вместо того, чтобы быть собой. Все это может стать причиной эмоционального истощения. Нужно избавляться от этой вредной привычки, например, учиться говорить «нет», адекватно воспринимать критику, направляйте энергию на достижение своих целей.

Что делать рекомендуется, чтоб стать независимым от созданных тобой привычек:

1) Сделали запланированное дело - сразу же похвалите, поблагодарите себя за это! Я Молодец, Какая я Умница! И т.д.. Можете себе купить что-то, позволить быть где то. Во всякой нами проделанной работе конечно есть свои минусы, их видеть это хорошо, но ни сразу после завершения данной миссии. Почему? Потому что это способствует обесцениванию Ваших усилий. Мозг расценивает такую реакцию как пустые старания. Когда вы закончили важное дело, обязательно порадитесь

проделанной работе, поблагодарите себя. Позже, спустя какое-то время, можете взглянуть на работу с критической точки зрения.

2) Я - человек, и имею право на ошибки. Когда вы заметили недочёт, достаточно просто посмотреть на него, извлечь полезный опыт и постараться улучшить работу. Не ругайте себя! В каждый момент времени человек делает лучшее из того, что он мог сделать. Да, иногда мы совершаем как мелкие, так и крупные ошибки. Зацикленность на плохом ни к чему хорошему не приведёт: вы можете застрять в неудаче и перестать двигаться вперёд. Самое главное — учиться на своих ошибках и извлекать из них опыт.

3) Озвучить человеку свои намерения. Совершать неохотные поступки в надежде, что человек оценит жертву и даст вам что-то взамен. В 99% случаев вы ничего не получите и вашу жертву никто не оценит. Это принесёт сильное разочарование. Если вы хотите что-то сделать для другого человека, жертвуя собой в надежде получить взаимную услугу, то самое лучшее —. И если он на них согласен, можете смело действовать. Если же нет, то тут выбор за вами. Но я уверена, что из этого вряд ли получится что-то хорошее.

4) Ваши достижения должны быть оценены вами. У всех людей разный старт, разные возможности и способности. Это не говорит о том, что кто-то лучше или хуже. Это лишь показывает нашу разную природу. А в сравнении (не важно, как вы себя оцениваете: положительно или отрицательно) нет ничего положительного.

5) Находите, за что себя можно хвалить ежедневно. Иногда человек думает: «Вот я достигну успехов (куплю квартиру / получу должность / рожу ребёнка / выйду замуж / похудею и так далее), тогда я буду радоваться своей жизни!». Это не так работает. Важно замечать маленькие радости, маленькие победы. Ищите повод доставить себе удовольствие сейчас. В противном случае, вы просто откладываете жизнь на потом и не живёте в настоящем моменте. Многие люди думают, что живут нормальной жизнью, хотя, по мнению учёных, они занимаются медленным самоубийством.

Подумайте сами, как только мы открываем глаза, рука тянется к одному и тому же самому аппарату - телефону. Все эти бесконечные социальные сети поглощают нас изнутри, искренне заставляя нас верить, что это то, чего мы хотим. Перестаньте обманывать себя, что сладости и жирная жареная пища - это все, что нужно для вашего счастья. Наш организм был создан, чтобы быть здоровым, а не больным. Огромная часть наших "хотелок" - это самая настоящая зависимость. Любая зависимость - не есть нормально. Заводите себе здоровые привычки и не будьте как все.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дахигг Чарльз, Сила привычки. Почему мы живем и работаем именно так, а не иначе", М., 2016
2. Джеффри Янга и Джанет Клоско, Прочь из замкнутого круга!, М., 2019
3. Клир Д. Атомные привычки. Как приобрести хорошие привычки и избавиться от плохих, М., 2022
4. Лиз Бурбо, Пять травм, которые мешают быть самим собой, 2020
5. Сытин Георгий, Мысли, избавляющие от вредных привычек, М., 2014
6. <https://dzen.ru/a/YxoqdQiKiEmTx-QS>
7. <https://life.ru/p/1554246>

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ПРИВЫЧЕК МЕШАЮЩИХ ЖИТЬ

Гулиева Джамиля

АННОТАЦИЯ

Каждый человек сам является автором своей истории, и одним из главных шагов к яркой жизни является формирование индивидуальных привычек. С детства кого-то учат умываться, кого-то быть вежливым, но к понятию «привычка» нужно научиться относиться осознанно, так как «привычка» превращается в выбранный нами образ жизни. В статье говорится о каждодневно встречающихся паттернах поведения, которые мешают многим жить, но они этого не осознают и сами же превращают их в привычки. Предложены рекомендации чтоб стать независимым от созданных вами привычек.

YAŞAMAĞA MANE OLAN VƏRDIŞLƏRİN PSIXOLOJİ MAHİYYƏTİ

Quliyeva Cəmilə

XÜLASƏ

Hər bir insan öz həyatının müəllifidir və rəngli həyata aparan əsas addımlardan biri fərdi vərdişlərin formalaşmasıdır. Uşaqlıqdan kiməsə yuyunmağı, kiməsə nəzakətli olmağı öyrədirlər, amma “vərdiş” anlayışını şüurlu şəkildə tətbiq etməyi öyrənmək lazımdır, çünki “vərdiş” bizim seçdiyimiz həyat tərzinə çevrilir. Məqalədə çoxlarının yaşamasına mane olan gündəlik davranış nümunələrindən bəhs edilir, lakin onlar bunu dərk etmirlər və özləri vərdişlərə çevirirlər. Yaratdığınız vərdişlərdən müstəqil olmaq üçün tövsiyələr verilir.

THE PSYCHOLOGICAL NATURE OF HABITS INTERFERING TO LIVE

Quliyeva Jamila

SUMMARY

Each person is the author of his own story, and one of the main steps to a vibrant life is the formation of individual habits. From childhood, someone is taught to wash, someone to be polite, but the concept of “habit” must be learned to be consciously applied, since “habit” turns into a way of life we have chosen. The article talks about everyday patterns of behavior that prevent many from living, but they do not realize this and turn them into habits themselves. Recommendations are offered to become independent of the habits you have created.

ORTA YAŞ DÖVRÜNÜN APARICI FƏALİYYƏTİNƏ MÜXTƏLİF YANAŞMALAR

Əhmədova Fidan Məmməd qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
f.akh99@mail.ru

Açar sözlər: orta yaş, yetkin, aparıcı fəaliyyət, şəxsiyyət, peşə.

Ключевые слова: средний возраст, зрелость, ведущая деятельность, личность, профессия.

Keywords: middle age, maturity, leading activity, personality, profession.

Aparıcı fəaliyyət, həyata keçirilməsi şəxsiyyətinin inkişafının bu mərhələsində bir insanın əsas zehni yeniliklərinin meydana gəlməsini və formalaşmasını təyin edən fəaliyyətdir D. B. Elkonin, V. V. Davıdov və digər rus psixoloqlarının əsərlərində aparıcı fəaliyyətin zehni inkişafın dövrləşdirilməsi meyarı, uşağın psixoloji yaşının göstəricisi olduğu müəyyən edilmişdir. Bu, uşaq üçün mövcud olan digər fəaliyyətlərin meydana çıxması və fərqləndirilməsi, əsas zehni proseslərin yenidən qurulması və şəxsiyyətin psixoloji xüsusiyyətlərində dəyişikliklərin baş verməsi ilə xarakterizə olunur. Aparıcı fəaliyyətin məzmunu və forması uşağın inkişafının davam etdiyi konkret tarixi şərtlərdən asılıdır. Aparıcı fəaliyyətdəki dəyişiklik, uşağın digər insanlarla münasibətləri sistemindəki mövqeyinin dəyişməsinə nəzərdə tutan yeni aparıcı fəaliyyəti xarakterizə edən yeni ehtiyac və motivlərin ortaya çıxması ilə əlaqələndirilir [1, 83].

Şəxsiyyətin idrak, əmək və ünsiyyət subyekti kimi formalaşması zamanla davam edir və inkişafı sürətləndirən, yavaşlatan və ya gecikdirən amillərin təsiri altında bir insanın bütün həyat dövrü ərzində həyata keçirilir.

Yetkinlik dövründə aparıcı fəaliyyət əmək yaş və təhsil kimi amillərlə birlikdə şəxsiyyətə inkişaf edən təsir göstərir.

Bir insana təsir edən amillər özləri dəyişikliklərə məruz qalırlar. Heterojen hadisələrin psixofizioloji funksiyalara və zehni proseslərə təsirinin intensivliyi Ontogenez zamanı dəyişir.

B. G. Ananyevin psixofizioloji funksiyaların inkişafındakı iki fazalı fikir, yaşayış və fəaliyyət şəraitinin təsiri altında olgunlaşma və ixtisaslaşma zamanı "iş qabiliyyətinin" artması onların nisbətində izah olunur. Psixofizioloji funksiyaların inkişafının birinci mərhələsi doğuşdan yetkinlik yaşına (erkən və orta) qədər funksiyaların inkişafında frontal irəliləyişdir, ikincisi yetkinlikdə eyni funksiyaların ixtisaslaşmasıdır. İnkişaf prosesində yalnız funksiyaların potensial imkanlarının artması deyil, həm də onların "iş qabiliyyətinin" azalması və ya nisbi sabitləşmə müşahidə olunur [2,107].

Erkən və orta yetkinlik dövründə həyatın əsas tərəfləri ümumiyyətlə peşə fəaliyyəti və ailə münasibətləridir. Bununla birlikdə, onları təyin edən sosial inkişaf vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir: gənclikdə seçilmiş peşənin mənimsənilməsi, öz ailəsinin yaradılması və uşaqların tərbiyəsi ilə əlaqələndirilir, yəni bu, həyatın müvafiq tərəflərinin təşkili vəziyyətidir. Yetkinlik dövründə bu, özünü həyata keçirmək, peşə fəaliyyətində və ailə münasibətlərində potensialını tam açmaq vəziyyətidir.

Yetkinlik dövründə aparıcı fəaliyyət, digər fəaliyyət növlərinin inkişaf etdiyi, şəxsiyyətin inkişaf etdiyi və zehni proseslərin dəyişdiyi həyat yolunun əsas məqsədi kimi başa düşülür. Yetkinlik dövründə akmeoloji nöqtəyi-nəzərindən aparıcı fəaliyyət, fərdin peşəkar formalaşması ilə əlaqəli olan cəmiyyətin məhsuldar həyatına aktiv daxil edilməsi zamanı insanın vacib qüvvələrinin maksimum reallaşması hesab edilə bilər. Bununla

birlikdə, geniş mənada insanın əsas qüvvələrinin həyata keçirilməsi dedikdə yetkinin inkişafındakı:

- Fiziki
- sosial
- mənəvi
- zehni və bir çox digər nailiyyətlər başa düşülməlidir.

Peşəkar formalaşma altında fərdi proses başa düşülür, onun əsas elementi şəxsi seçimdir [3,269].

Şəxsiyyətin peşəkar formalaşması probleminə elmi və psixoloji yanaşmanın banisi F. Parsons hər bir peşənin müəyyən bir psixoloji və fizioloji keyfiyyətlərə uyğun olduğu tezisini formalaşdıran ilk şəxs idi. Bir insanın peşə fəaliyyətindən müvəffəqiyyəti və məmnuniyyəti fərdi şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin peşə tələblərinə uyğunluq dərəcəsindən asılıdır.

Gələcəkdə Ş. Buhler və D. Syuper peşə axtarışının uşaqların peşə xəyalları, əvvəlki yaş mərhələlərindəki Rol oyunları və müəyyən bir fərdi inkişaf səviyyəsindəki nailiyyətlərlə əlaqəli olduğunu iddia etmişdirlər.

A. Adler hesab edirdi ki, peşə seçimi insanın şəxsiyyətinin narazı xüsusiyyətlərini hiperkompensasiya etmək istəyinə əsaslanır, beləliklə insan fərdi xüsusiyyətlərinə ən az uyğun gələn, lakin özünü öz gözündə qurmağa kömək edə biləcək peşəni seçir. Peşə seçiminə bu yanaşma qismən müasir tədqiqatlarda təsdiqlənir.

E. Roe bir insanın peşəkar formalaşmasını əvvəlki valideyn-uşaq münasibətlərinin xarakteri ilə əlaqələndirir. İnsanlarla işləməyi ailəsində emosional qəbul və əməkdaşlıq mühiti, inandırma və təşviq üsulları, ailə funksiyalarının aydın şəkildə bölüşdürülməsi üstünlük təşkil edən bir şəxs tərəfindən seçildiyini tapdı. Sənət sahəsi valideynlər və uşaqlar arasındakı münasibətlərdə emosional tərəf aparıcı rol oynadığı zaman seçilir. Şeylərlə işləməklə əlaqəli peşələr ailə mühitində özgəninkiləşdirmə, anlaşılmaqlıq və cəza üsulları üstünlük təşkil edən insanlar tərəfindən seçilir [4].

İqtisadi keçid dövründə insan peşəsinin seçimi bu gün ən çox tələb olunan ixtisas növləri ilə müəyyən edilə bilər.

Peşəkarlığın mahiyyətinə dair bir sıra qarşılıqlı müstəsna fikirlər mövcuddur. A. K. Markovaya görə, “peşəkarlıq psixologiyası bir insanın peşəkarlığa qalxma prosesində irəliləməsinin şərtlərini və nümunələrini ortaya qoyur”. Peşəkarlıq psixologiyası bu mənada peşəkarlığın psixoloji meyarlarını və səviyyələrini, peşəkarlığa doğru irəliləmə mərhələlərini və mərhələlərini, peşəkarın formalaşmasının yaş və fərdi xüsusiyyətlərini təsvir edir

Bu baxış peşəkarlığın mahiyyətini peşəkar sənətkarlığın təzahürü kimi başa düşməklə uzlaşır. Əmək psixologiyasındakı bacarıq, çevik bacarıq və yaradıcılıq əsasında əldə edilən müəyyən bir sahədə peşə bacarıqlarının ən yüksək səviyyəsi kimi təcrübə ilə qazanılmış bir şəxsiyyət xüsusiyyətidir [5].

Akmeoloji mənada peşəkarlığa nail olmaq şəxsi keyfiyyətlərin (məqsədyönlülük, təşəbbüskarlıq, təşkilatçılıq), xarakter xüsusiyyətlərinin (əzm, əzm, ardıcılıq), intellektual keyfiyyətlərin inkişafı, peşə bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi və zənginləşdirilməsi, fərdin yaradıcı potensialının açıqlanması və mənəvi yaxşılaşdırılması ilə əlaqələndirilir. Buna görə peşəkarlıq şəxsi və peşə inkişafı ilə əlaqələndirilir.

Şəxsi və peşəkar inkişaf şəxsiyyətin formalaşması prosesidir və onun özünü inkişafda peşəkarlığı, peşə fəaliyyəti və özünü inkişafda peşəkarlıq, peşə fəaliyyəti və peşəkar qarşılıqlı əlaqədir [6].

Tədqiqatın ümumiləşdirilməsi şəxsiyyət və peşə inkişafı prosesində şəxsiyyətin aşağıdakı struktur dəyişikliklərinin baş verdiyini təsdiqləməyə imkan verir:

1. Şəxsiyyət yönümündə dəyişiklik:

- maraq dairəsinin genişləndirilməsi və ehtiyaclar sisteminin dəyişdirilməsi;
 - nailiyyət motivlərinin yenilənməsi;
 - özünü dərk etmə və özünü inkişaf etdirmə ehtiyaclarının artması;
2. Artan təcrübə və bacarıqların artırılması:
- səriştənin artırılması;
 - bacarıqların inkişafı və genişləndirilməsi;
 - peşəkar problemlərin həlli üçün yeni alqoritmlərin mənimsənilməsi;
 - fəaliyyət yaradıcılığının artırılması.
3. Özəl qabiliyyətlərin inkişafı.
4. Fəaliyyətin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilmiş peşəkar əhəmiyyətli keyfiyyətlərin inkişafı.
5. Şəxsi və iş keyfiyyətlərinin inkişafı.
6. Psixoloji hazırlığın artması [7].

ƏDƏBİYYAT

1. Болотова А.К., Молчанова О.Н. Психология развития и возрастная психология. Учебное пособие М.: Высшая Школа Экономики (ВШЭ), 2012. – 840 с.
2. В. С. МУХИНА ВОЗРАСТНАЯ ПСИХОЛОГИЯ: ФЕНОМЕНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ, ДЕТСТВО, ОТРОЧЕСТВО стереотипное Москва ACADEMIA 1999
3. Ермолаева М. В.Е74 Психология развития: Методическое пособие для студентов заочной и дистанционной форм обучения.— 2-е изд.— М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2003.— 376 с. (Серия «Библиотека психолога»).
4. https://studopedia.ru/14_121320_vedushchaya-deyatelnost-v-zreloom-vozhraсте.html
5. <https://scibook.net/vozhraстnaya-psihologiya-knigi/trud-kak-vedushchaya-deyatelnost-perioda-15519.html>
6. https://studref.com/436036/psihologiya/sotsialnaya_situatsiya_razvitiya_vedushchiy_deyatelnosti_period_vzroslosti
7. <https://studfile.net/preview/3048194/page:33/>

ORTA YAŞ DÖVRÜNÜN APARICI FƏALİYYƏTİNƏ MÜXTƏLİF YANAŞMALAR

Əhmədova Fidan

XÜLASƏ

Məqalədə ilkin olaraq aparıcı fəaliyyətin mahiyyəti araşdırılmışdır. Daha sonra isə müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən keçirilən araşdırmalara nəzər salınmışdır. Araşdırmalardan da görüldüyü kimi orta yaş dövründə aparıcı fəaliyyət müxtəlif ola bilər, lakin əksər hallarda orta yaşlılarda aparıcı fəaliyyət olaraq iş və ailə həyatı üstünlük təşkil edir.

РАЗНЫЕ ПОДХОДЫ К ЛИДЕРСТВУ В СРЕДНЕМ ВОЗРАСТЕ

Ахмедова Фидан

АННОТАЦИЯ

В статье предварительно рассмотрена сущность ведущей деятельности. Затем были рассмотрены исследования, проведенные различными исследователями. Как показывают исследования, ведущая деятельность в среднем возрасте может быть разнообразной, но в большинстве случаев работа и семейная жизнь преобладают в качестве ведущей деятельности в среднем возрасте.

DIFFERENT APPROACHES TO MIDDLE-AGE LEADERSHIP

Ahmadova Fidan

SUMMARY

The article initially examined the essence of the leading activity. Then the research conducted by various researchers was reviewed. As studies show, leading activity in middle age can be varied, but in most cases work and family life predominate as leading activities in middle-aged people.

КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМ ОБЩЕСТВЕ

*Проф.Рена Кадырова
Доц.Тарана Бабаева
К.п.н.Мирзаева Аида,
Кафедра психологии БГУ*

Ключевые слова: идентичность, культурная идентичность, мультикультурная идентичность, межкультурная коммуникация.

Açar sözlər: identiklik, mədəni identiklik, multikultural identiklik, mədəniyyətlərarası kommunikasiya

Key words: identity, cultural identity, multicultural identity, intercultural communication

Глобализация, вызванные ею процессы, способствовали появлению в обществе страха утраты собственной идентичности. На этом фоне повысился интерес исследователей к проблеме культурной идентичности. Культурная идентичность рассматривается учеными разных специальностей: философами, социологами, политологами, психологами.

Начало активного изучения понятия идентичность в психологии связывают с работами Э.Эриксона. «Субъективное, вдохновенное ощущение тождества и целостности» так Эриксон описывает понятия идентичности [3,28].

Каждый раз, задаваясь вопросом «Кто Я?». «Зачем Я существую?», человек обращается к своей идентичности. Идентичность в процессе развития проходит через кризисные периоды, каждый из которых наполняет ее новым содержанием. Этот процесс оказывается возможным только при взаимодействии с другими людьми. Среда, общество, окружение — вот те инструменты, которые помогают понять идентичность. Э.Эриксон пишет – «Идентичность – это не то, что «создается» в результате «победы», это не доспехи, не нечто статичное и неизменное» [3,33]. Становление идентичности — это активный процесс «одновременного отражения и наблюдения». Индивид оценивает себя с точки зрения другого, «оценивает их суждения о нем, как он воспринимает себя в сравнении с ними и с типами значимыми для него» [3,32].

Идентичность необходима, т. к. каждому человеку необходима упорядоченность в жизни, которая достигается только в сообществе других людей. В период глобализации именно идентичность обеспечивает устойчивость национальных, социокультурных, индивидуальных и наконец цивилизационных компонентов самотождественности личности. Формирование у человека устойчивых представлений о себе самом, как члене общества с одной стороны, и ощущение тождественности с культурой народа с другой, позволяют ему определить свое место в многонациональном море глобального мира.

Остановимся более подробно на развитии представлений о культурной идентичности, что позволит нам лучше понять природу этого феномена. Термин «культурная идентичность» имеет на сегодня весьма размытые границы. К изучению культурной идентичности исследователи подходят с разных сторон в зависимости от научной интересов и основополагающих предположений о природе культурной идентичности.

Ученые в области межкультурной коммуникации сходятся в одном: термин культурная идентичность используется в качестве гибкой конструкции, чтобы охватить или включить в себя родственные групповые идентичности, такие как личностная идентичность, национальность, раса, этническая принадлежность,

региональная идентичность, этнолингвистическая идентичность, Кроме того, культурная идентичность по своей сути является множественной, реляционной, и формируется коммуникативным выбором, поведением и переговорами, особенно в рамках межкультурных взаимодействий.

В разное время исследователи межкультурной коммуникации уделяли больше внимания определенным аспектам культурной идентичности. Шин и Джексон (2003) проанализировав тенденцию исследователей межгрупповой и межкультурной коммуникации, пришли к выводу, о ведущей роли в этом процессе этнической и этнолингвистической идентичности. Другие призывают обратить внимание на значимость расовой идентичности в исследованиях межкультурной коммуникации (например, Moon & Holling, 2015; Nakayama & Martin, 1999). Несмотря на разные приоритеты, культурная идентичность понимается как множественная, включающая в себя одновременно личностную и социальные идентичности.

При этом наблюдается изменение приоритетов в подходах и во времени. 1970-е годы характеризуются разнообразием изучаемых культурных идентичностей, включая расу, социальный класс, пол и национальное государство (Moon, 1996). Конец 1970-х и большая часть 1980-х гг. характеризуются фокусом на национальных идентичностях, этносах с межгрупповой точки зрения, межкультурными сравнениями и социально-психологическими подходами (Moon, 1996; Shin & Jackson, 2003; Yep, 2004).

В конце 1980-х и в 1990-е годы наблюдается рост популярности интерпретативных и культурных подходов к идентичности. Начало 2000-х годов знаменует собой поворот к политике идентичности, ведущими становятся постколониальная теория, постмодернистская теория и критическая расовая теория (Mendoza, Halualani, & Drezwiecka, 2002; Shin & Jackson, 2003; Yep, 2004).

На сегодня фокус исследований культурной идентичности переместился на поле межкультурной коммуникации, где можно отметить следующее, акцент на множественность, плюрализм и размытость границ понятия (Kim, 2007). Синтез различных концепций культурной идентичности, предложил американский ученый Ким. В своем подходе он объединяет три основных понимания культурной идентичности. Первое, культурная идентичность одновременно является индивидуальной, социальной категорией и системой коммуникативные практики. Во-вторых, культурная идентичность является результатом как индивидуального выбора, так и групповой принадлежности. В-третьих, культурная идентичность является адаптивным, развивающимся, гибким образованием, продуктом постоянного дискурса [7].

В психологии культурная идентичность понимается как осознанное принятие человеком соответствующих культурных норм, образцов поведения, ценностей и языка, самоотождествление себя с культурными образцами конкретного общества.

Главными субъектами культуры являются люди, находящиеся в тех или иных отношениях друг с другом. Значимое место в этих отношениях занимают представления людей о самих себе. Эти представления могут достаточно сильно не совпадать в разных культурах. Культурная идентичность тесно связана с личностной идентичностью. Личностная идентичности человека рассматривается как совокупности знаний и представлений человека о своём месте и роли как члена социальной или этнической группы, о своих способностях и деловых качествах. В реальной жизни нет двух абсолютно похожих людей, у каждого человека свой уникальный жизненный опыт, в связи с этим каждый по-разному реагирует на внешний мир. Идентичность человека формируется в определённой социокультурной среде. Человек, одновременно являясь участником разных социокультурных групп, обладает сразу несколькими идентичностями (пол, возраст,

этничность, раса, религиозная принадлежность, национальность). Эти признаки связывают человека с другими людьми, но одновременно его сознание и уникальный опыт отделяют данную личность от всех остальных. В реальном мире идентичность – это еще и граница между «своим» и «чужим», определение круга лиц, с которыми индивид связан и сознательно отождествляет себя, и круга лиц, которому он реально противопоставляет себя. Обязательным условием формирования идентичности является включение индивида в социокультурное целое через дискурс, усвоение характерных для общности нарративов. Нарратив или самостоятельно созданное повествование о некотором множестве взаимосвязанных событий, представленное читателю или слушателю в виде последовательности слов или образов, не только отражает опыт или реальность, но и создает их.

Нарратив предстает как окно в индивидуальный человеческий опыт, выраженный через повествование, историю. В условиях межкультурной коммуникации нарратив становится носителем национально-культурной специфики, отождествляя говорящего с определенной лингвокультурной общностью.

Особенность нарратива состоит в том, что истории не рассказывают, а проживают [2]. Действия не являются простой последовательностью событий, они структурированы и понятны для участников дискурса, несмотря на то, что действующие лица могут осуществлять не свои планы и не размышлять над тем, что делают. При этом события для них не кажутся простой последовательностью, а преобразовываются в зависимости от их осознанности, согласия или несогласия с общепринятыми социальными идеалами и нормами. Повествование носит комплексный характер, так как требует расширенного опыта, включающего в себя воспоминания, намерения, знания. Нарратив выступает своеобразным посредником между человеком и культурой.

Выделенные признаки характеризуют нарратив как элемент дискурса, поскольку он продуцируется в связке с ситуацией, учитывая социокультурный контекст, что чрезвычайно важно в дискурсивной деятельности [6]. В ситуации межкультурной коммуникации необходимо обращение к нарративному дискурсу как форме социального действия, определяемой ценностями и социальными нормами, условностями и социальной практикой, ограниченной и находящейся под влиянием конкретных институциональных структур в социуме и реальных исторических процессов [1].

Наличие у человека четкого нарратива об окружающей его действительности, позволяет найти свое место в ней. Однако в условиях стирания культурных границ, формирования новой глобальной культурной среды сделать это оказывается чрезвычайно трудно.

Процесс влияния глобализации на культурную идентичность породил термин «мультикультурной идентичности», которая позволяет индивиду выйти за пределы своей культуры, чувствовать себя «человеком мира», не чувствовать себя чужим в новой культурной среде.

Изучение мультикультурной идентичности приобрело известность в течении последних десятилетий на фоне глобального роста межкультурных контактов. Большую роль в этом сыграли такие факторы, как иммиграция, путешествия, общение, а также международное корпоративное взаимодействие.

Несомненно, мультикультурализм и глобализация влияют на то, как люди видят себя и других, как они организуют мир вокруг себя. Распространенность и важность мультикультурализма давно признаны в психологии (например, Hermans & Kempen, 1998; LaFromboise, Coleman, & Gerton, 1993).

С психологической точки зрения не существует общепринятого определения мультикультурализма. Обобщив множество подходов мультикультурализм можно

определить, как опыт взаимодействия, который человек получает в усвоения двух или более культур. При этом мультикультурная идентичность — это только один компонент (хотя, возможно, самый важный) более сложного и многомерного понятия мультикультурализма. Человек, который познакомился с более чем одной культурой и изучил ее, является поликультурным человеком, что вписывается в понятие мультикультурализма. Однако только тогда, когда этот человек выражает привязанность и лояльность к этим культурам, мы можем сказать, что человек имеет мультикультурную идентичность. В процессе изучения было выявлено, что люди с мультикультурной идентичностью имеют большую когнитивную сложность (Benet-Martínez et al., 2006), легче интегрируются и адаптируются к новым условиям (Tadmor & Tetlock, 2006; Tadmor, Tetlock, & Peng, 2009), открыты творчеству (Leung, Maddux, Galinsky, & Chiu, 2008; Maddux & Galinsky, 2009), то есть обладают необходимыми для инноваций и прогресса возможностями.

Однако у значительного числа людей в противовес потребности в достижении ценностной однородности, появляется стремление сохранить свою культуру, свои культурные ценности. В такой ситуации столкновение традиционных и глобальных ценностей становится неизбежным. Возникает потребность в создании нарративов, сближающих, но не разъединяющих представителей разных культур. Сохранение собственных культурных традиций и духовных ценностей, формирование чувства национальной гордости при уважительном отношении к другим народам должны стать основой культурной идентификации в современном мире. Культурная идентичность должна стать не тем механизмом, который разъединяет людей, а тем, что сближает их.

Современные представители азербайджанского общества, особенно молодежь, активно интегрируются в мировое сообщество. Естественно вопросы культурного взаимодействия и культурной идентичности поднимаются на новую ступень.

Проведенное в 2022 году в г.Баку исследование содержания, которое молодые люди вкладывают в понятие культура, показало наличие интереса к этому вопросу. В ответах можно выделить три аспекта, характеризующих понятие культура. Во-первых, культура - это нравственные и духовные ценности, убеждения и привычки, обычаи и традиции. Культура создавалась на протяжении веков, отражена в исторических памятниках и в истории народа. Многие студенты подчеркивали, что богатая азербайджанская культура внесла большой вклад в мировую культуру, имеет древние корни и обеспечивает связь поколений. Второй аспект, связан с воспитанием, образованием, самоуважением, без культуры невозможно совершенствование человека и всего общества в целом. Здесь понятие культура перерастает в понятие быть культурным человеком, то есть быть воспитанным, образованным. И третий аспект, культура - это все то, что создается человеком и при этом сама культура является творцом человека. Позитивным моментом является то, что в развернутых ответах звучал тезис о терпимости к другим национальностям и уважение к людям.

Поскольку мир становится все более глобализированным, культурная идентичность будет играть еще более важную роль в изучении межкультурной коммуникации. Изучение культурной идентичности должно способствовать рефлексивному пониманию как своей, так и чужой идентичности, что способствует продуктивному межкультурному взаимодействию. В конечном счете, культурная идентичность сложным образом и одновременно присутствует как в повседневных взаимодействиях на микроуровне, так и в социальных институтах на макроуровне. Следовательно, то, как мы переживаем, общаемся, договариваемся и осуществляем

нашу культурную идентичность, является сложнейшим индивидуальным, социальным, политическим, реляционным процессом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Егоршина Н.В. Нарративный дискурс: Семиологический и лингвокультурологический аспекты интерпретации: дис. д-ра филол. наук. Тверь, 2002. 307 с.
2. Сыров В.Н. Нарративное производство и современное социальное познание // В.Н. Сыров Социальное знание в поисках идентичности. Фундаментальные стратегии социогуманитарного знания в контексте развития современной науки и философии. - Томск: Водолей, 1999, ст. 20-26
3. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Изд. Прогресс, 1996- 344с., стр.28,
4. Angela-MinhTu D. Nguyen, Verónica Benet-Martínez Multicultural Identity: What It Is and Why It Matters. Article. July 2010
5. Kim, Y. Y. Ideology, Identity, and Intercultural Communication: An Analysis of Differing Academic Conceptions of Cultural Identity. 2007. Journal of Intercultural Communication Research, 36(3), 237–253.
6. Minakova L.Yu., Gural S.K. The Situational Context Effect in Non-Language-Majoring, EFL Students' Meaning Comprehension // Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2015. Vol. 200. P. 62–68.
7. Moon, D. G., & Holling, M. A. A Politic of Disruption: Race(ing) Intercultural Communication. Journal of International and Intercultural. 2015, 8(1), 1–6.

КУЛЬТУРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМ ОБЩЕСТВЕ

Рена Кадырова, Тарана Бабаева, Мирзаева Аида

АННОТАЦИЯ

Проблема идентичности уже не первое десятилетие находится в центре внимания исследователей различных отраслей науки. Однако в последние годы на фоне глобализации наряду с личностной и социальной идентичностью особое интерес вызывает изучение культурной и мультикультурной идентичности. В статье рассматриваются различные подходы к проблеме культурной идентичности и ее роли в процессе межкультурной коммуникации. Культурная идентичность являясь гибкой конструкцией, включает родственные идентичности, формируется коммуникативным выбором и определяет ощущение тождественности с культурой народа. В этой связи подчеркивается роль нарратива в формировании культурной идентичности. В рамках исследования межкультурной коммуникации культурная идентичность рассматривалась в фокусе социальной, личностной расовой и других видов идентичности.

В 80-е годы XX столетия эта проблема дискутировалась в контексте становления национальной идентичности, межгрупповых коммуникаций и социокультурного подхода к проблеме идентичности. В последние годы акцент сместился в сторону мультикультурной идентичности, позволяющей человеку выйти за пределы собственной культуры. Для многоконфессионального и многонационального Азербайджана проблема культурной идентичности имеет важное значение. В статье представлены результаты опроса, проведенного среди студенческой молодежи, который позволил выявить содержание этого понятия для молодых азербайджанцев.

MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTDƏ MƏDƏNİ İDENTİKLİK

Qədirova Rəna, Babayeva Təranə, Mirzəyeva Aida

XÜLASƏ

Müasir dövrdə müxtəlif elm sahələrinin tədqiq etdiyi mövzulardan birini identiklik problemi təşkil edir. Son dövrlərdə qloballaşma ilə əlaqədar olaraq şəxsi və sosial identikliklə bərabər mədəni və multikultural identikliyin tədqiqi xüsusi aktualıq kəsb edir. Məqalədə mədəni identiklik və onun mədəniyyətlərarası kommunikasiya prosesində roluna dair müxtəlif yanaşmalar nəzərdən keçirilir. Mədəni identiklik kommunukativ seçim əsasında formalaşır və xalqın mədəniyyətlə eyniliyini müəyyən edir. Bununla əlaqədar olaraq mədəni identikliyin formalaşmasında narrotivin rolu xüsusilə qeyd olunur. Mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın tədqiqi istiqamətində milli identiklik sosial, şəxsi, irqi və identikliyin digər növləri ilə birlikdə nəzərdən keçirilir.

XX əsrin 80-ci illərində qeyd olunan problem milli identikliyin, qruplararası kommunikasiyanın təşəkkülü və identiklik probleminə sosiomədəni yanaşma kontekstində nəzərdən keçirilməyə başlandı. Son illərdə diqqət daha çox insana öz mədəniyyətinin həddlərindən kənara çıxmağına imkan verən multikultural identikliyə yönəlməyə başladı. Çox konfessional və çox millətli dövlət olan Azərbaycan üçün mədəni identiklik xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə gənc azərbaycanlılar üçün identikliyi məzmununu üzə çıxarmaq imkan verən tələbə gənclər arasında aparılan sorğunun nəticələri təqdim olunub.

CULTURAL IDENTITY IN A MULTICULTURAL SOCIETY

Gadirova Rena, Babayeva Tarana, Mirzayeva Aida

SUMMARY

The problem of identity has been in the focus of the attention of researchers in various scientific fields for more than a decade. However, in recent years, in the context of globalization, cultural and multicultural identity has become an increasingly popular area of study, along with personal and social identity. The article deals with different approaches to the problem of cultural identity and its role in the process of intercultural communication.

Cultural identity is a flexible concept that includes related identities, is defined by communicative choice, and determines the sense of identity with the culture of the people. In this regard, the role of narrative in the formation of cultural identity is highlighted. In the study, cultural identity is analyzed in the context of social, personal, racial, and other types of identity. In the 1980s, this problem was discussed in the context of establishing national identity, intergroup communications, and a sociocultural approach to the problem of identity.

In recent years, the emphasis has been shifted towards a multicultural identity that enables a person to go beyond the borders of their own culture. For multi-confessional and multi-ethnic Azerbaijan, the problem of cultural identity is of great importance. The article presents the results of a survey conducted among student youth, which made it possible to identify the content of this concept for young Azerbaijanis.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА НА МОТИВАЦИЮ ШКОЛЬНИКА

Эйнуллаева Улькер Рустам
Магистрант I курса БГУ
eynullayevaulkar@gmail.com

Ключевые слова: Мотивация, школа, школьный климат, буллинг, мотивы образования

Açar sözlər: Motivasiya, məktəb, məktəb mühiti, bullinq, təhsil motivləri

Keywords: Motivation, school, school climate, bullying, educational motives.

По данным Государственного Статистического Комитета на 1 января 2022 года в 1692 государственных и 133 негосударственных дошкольных образовательных учреждениях, действующих в стране, воспитывается 127 тысяч детей. К началу 2021/2022 учебного года в 4394 государственных и 32 негосударственных общеобразовательных учреждениях страны (включая обучающихся в дошкольных группах) обучалось 1,7 млн человек [1].

Учебные достижения, посещаемость, развитие знаний и навыков обучающихся могут быть сформированы только в эффективно построенной среде. Эта проблема нашла свое отражение и в интервью министра науки и образования господина Эмина Амуллаева. Министр заявил, что наряду с академическими достижениями учащихся важным вопросом является их психологическое здоровье, безопасность и благополучие. Он также подчеркнул важность правильного установления межшкольных отношений в дополнение к таким решениям, как внутрисемейные отношения, общение между учителями, школьными психологами и школьными руководителями, насыщенность учебной среды в школе, вовлечение учащихся во внеклассные мероприятия и волонтерскую деятельность [2].

Учитывая важность проблемы, отмеченной выше, в данной статье анализируются как теоретические аспекты мотивации учеников, так и факторы, которые будут влиять на мотивацию учащихся в процессе обучения, положительные и отрицательные факторы.

Изучение проблемы мотивации связано с именем Абрахама Маслоу, Эдвина Локка, Фредерика Герцберга и других ученых. Изучение этих теорий важно для педагогов, педагогов-психологов и других работников сферы образования. Таким образом, теоретическая сторона проблемы играет роль особого фундамента в подготовке и осуществлении последующих практических шагов.

Американский психолог Абрахам Маслоу предложил классификацию потребностей, которая описывает их иерархическую организацию в человеческой жизни. Он выделяет пять уровней потребностей, которые представлены ниже в порядке возрастания [3]: физиологические потребности, потребности в безопасности, потребности в принадлежности и любви, потребность в уважении и потребность в самореализации.

Маслоу считал, что пока одна потребность не будет удовлетворена, человек не будет стремиться удовлетворять следующую. Однако, когда все более низкие потребности будут удовлетворены, человек будет стремиться реализовать потребности на более высоком уровне. Например, если у человека не будет удовлетворена потребность в безопасности, то он не будет думать о своей самооценке или о любви. И в самом деле, практика показывает, что жертвы природных катастроф или люди, пережившие тяготы войны, часто не могут

создавать нормальные семейные отношения и равнодушны к чужим проблемам [3].

Согласно правилу, сформулированному Эдвином Локком в 1968 году, люди придают значение мнению других и интерпретируют их по-разному. Затем они оценивают эти правила в соответствии со своим подходом. То есть каждый решает, что хорошо, что плохо, правильно или неправильно, полезно или нет, в соответствии со своими особенностями. Поэтому человек создает в себе определенные цели и определяет свое будущее поведение в соответствии с этими целями [4].

Фредерик Герцберг был одним из тех, кто внес свой вклад в развитие мотивационных теорий. Герцберг, как и Маслоу и Альдерфер, говорил, что мотивация основана на потребностях. Фредерик Герцберг разработал двухфакторную теорию в конце 1950-х и начале 1960-х годов. Герцберг и его друзья встретились с группой из примерно 200 инженеров и бухгалтеров в Питтсбурге и попросили их вспомнить ситуации в прошлом, когда они чувствовали себя особенно удовлетворенными и мотивированными на работе, и наоборот. Затем он попросил их выразить, какие хорошие или плохие эмоции они испытали. Полученные ответы были записаны и проанализированы. В результате было определено, что из ответов сотрудников относительно удовлетворенности и неудовлетворенности существуют два разных понятия. По результатам исследования установлено, что существуют две разные группы факторов, а именно «гигиенические факторы» и «мотивирующие факторы», и они по-разному воздействуют на людей на производстве [5].

1. Гигиенические факторы были получены в результате анализа ответов сотрудников на вопросы о причинах неудовлетворенности и отсутствия мотивации на рабочем месте. К таким причинам относились заработная плата, гарантии занятости, условия труда, политика компании и управление, уровень и характер надзора, межличностные отношения. Поэтому при отсутствии защитных факторов на рабочем месте работники выражают неудовлетворенность и недовольство.

2. Мотивирующие факторы, такие как чувство успеха, признание, ответственность, служебное и личностное развитие, продвижение по службе, являются выражением чувства мотивации и удовлетворения сотрудников. Поэтому, когда сотрудники четко видят и чувствуют данные факторы, это приводит к возникновению мотивации.

В этой теории Герцберг, в отличие от теорий Маслоу и Альдерфера, выразил потребности, сгруппировав их не в отдельные категории, а в два разных фактора. Следовательно, выполнение требований гигиенических факторов не создает у человека чувства удовлетворения, но при этом их несоблюдение создает чувство тревоги. Напротив, если требования в мотивирующих факторах не будут удовлетворены, человек не будет удовлетворен, но в то же время и не будет обеспокоен. Герцберг считает, что, несмотря на культурные различия, мотивирующие и гигиенические факторы одинаково влияют на сотрудников. Некоторые исследования, проведенные в разных странах (США, Япония, Финляндия, Венгрия, Италия), подтверждают это. Теория Герцберга до сих пор используется менеджерами.

Учебные мотивы. Мотивы проявляются в каждой сфере деятельности со своими особенностями. Учитывая этот аспект, мы можем охарактеризовать их по видам деятельности: игровые, учебные и трудовые мотивы.

Мотив учения — это направленность ученика на различные стороны учебной деятельности. Например, если активность ученика направлена на работу с самим изучаемым объектом (лингвистическим, математическим, биологическим и т. д.), то чаще всего в этих случаях можно говорить о разных видах познавательных мотивов. Если активность ученика направлена в ходе учения на отношения с другими людьми, то речь идет, как правило, о различных социальных мотивах. Иными словами, одних учеников в большей мере мотивирует сам процесс познания в ходе учения, других — отношения с другими людьми в ходе учения. Эти группы мотивов были описаны в психологической литературе [6,7].

Принято различать две большие группы мотивов:

- 1) познавательные мотивы, связанные с содержанием учебной деятельности и процессом ее выполнения;
- 2) социальные мотивы, связанные с различными социальными взаимодействиями школьника с другими людьми.

П.М. Якобсон и Л.И. Божович в своих работах делят учебные мотивы на две большие группы: познавательные мотивы и социальные мотивы. Если активность учащегося ориентирована на объекты, изучаемые в процессе обучения по отдельным предметам, то говорят о познавательных мотивах. Различают следующие виды познавательных мотивов:

- 1) широкие познавательные мотивы, состоящие в ориентации школьников на овладение новыми знаниями.

Г. И. Щукина в своей работе «Активация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе», различает познавательные мотивы по уровням [8].

Эти уровни определяются глубиной интереса к знаниям. Это может быть интерес к новым занимательным фактам, явлениям, либо интерес к существенным свойствам явлений, к первым дедуктивным выводам, либо интерес к закономерностям в учебном материале, к теоретическим принципам, к ключевым идеям и т. д.;

- 2) учебно-познавательные мотивы, состоящие в ориентации школьников на усвоение способов добывания знаний: интересы к приемам самостоятельного приобретения знаний, к методам научного познания, к способам саморегуляции учебной работы, рациональной организации своего учебного труда;

- 3) мотивы самообразования, состоящие в направленности школьников на самостоятельное совершенствование способов добывания знаний.

Эти уровни познавательных мотивов могут обеспечивать наличие у школьника так называемого «мотива достижения», который состоит в стремлении ученика к успеху в ходе как бы постоянного соревнования с самим собой, в желании добиться новых, все более высоких результатов по сравнению со своими предыдущими результатами.

Все эти познавательные мотивы обеспечивают преодоление трудностей школьников в учебной работе, вызывают познавательную активность и инициативу, ложатся в основу стремления человека быть компетентным, желания быть «на уровне века», запросов времени и т. д.

Вторая большая группа мотивов — социальные мотивы — также распадается на несколько подгрупп:

- 1) широкие социальные мотивы, состоящие в стремлении получать знания, чтобы быть полезным обществу, желании выполнить свой долг, в понимании необходимости учиться и в чувстве ответственности. Здесь велико значение мотивов осознания социальной необходимости, долженствования.

К широким социальным мотивам может быть отнесено также желание хорошо подготовиться к избранной профессии;

2) узкие социальные, так называемые позиционные мотивы, состоящие в стремлении занять определенную позицию, место в отношениях с окружающими, получить их одобрение, заслужить у них авторитет.

3) социальные мотивы, называемые мотивами социального сотрудничества, состоят в том, что ученик не только хочет общаться и взаимодействовать с другими людьми, но и стремится осознавать, анализировать способы, формы своего сотрудничества и взаимоотношений с учителем и товарищами по классу, постоянно совершенствовать эти формы. Этот мотив является важной основой самовоспитания, самосовершенствования личности. В процессе обучения мотивы учащегося побуждают его к действию и определяют направление его деятельности. Эти два аспекта образуют единство друг с другом, и учебная деятельность учащегося выступает как основная функция мотива.

Мотивы отличаются друг от друга по типу проявляющихся в них потребностей, по формам, которые они принимают, по широте или ограниченности, по специфическому содержанию той деятельности, в которой они проявляются. Как правило, сложные виды учебной деятельности учащегося отвечают не одному мотиву, а нескольким одновременно воздействующим и взаимодействующим мотивам, которые образуют единую мотивационную систему действий и поступков учащегося.

Уточняя качество мотивов с психологической точки зрения, они характеризуют их по содержанию и форме.

А.К. Маркова в своей книге «Формирование мотивации учения в школьном возрасте» при характеристике мотивов отмечает, что с точки зрения содержания мотивы включают в себя следующее [9]:

1. Обучение имеет личностный смысл для школьника;
2. Активность мотива – когда обучение имеет для обучающегося личностный смысл, мотив активен; в следствие чего он начинает прилежно учиться;
3. Место мотива в общей структуре мотивов: главный, ведущий мотив играет различную роль в процессе деятельности в зависимости от его направленности;
4. Самостоятельное формирование и проявление мотива;
5. Применение одного и того же мотива к разным видам деятельности и учебным задачам. В одном случае школьник интересуется всеми предметами в одинаковой степени, в другом случае он особенно интересуется одним или двумя предметами, при этом недостаточно интересуясь другими предметами.

А. К. Маркова отмечает, что если есть различия в содержании мотивов, то существуют и особенности их форм и они образуют динамические характеристики мотивов.

1. Первой и важнейшей особенностью является устойчивость мотивов. Это выражается в том, что тот или иной мотив актуализируется достаточно постоянно во всех учебных ситуациях или в большинстве из них. Безусловно, мы должны стремиться к тому, чтобы социально ценные мотивы стали устойчивым личностным образованием школьника.

Г. И. Щукина описывает следующие уровни устойчивости [8].

Интерес может быть ситуативным, ограниченным отдельными всплесками на эмоционально привлекательные ситуации обучения. Такой интерес остывает при выходе ученика из данной ситуации. Этот интерес требует постоянной стимуляции извне и не оставляет особого следа в структуре личности.

Интерес становится относительно устойчивым, связанным с определенным кругом предметов, заданий.

Интерес достаточно устойчив и проявляется в том, что ученик учится с охотой даже вопреки неблагоприятным внешним стимулам, помехам. Устойчивость проявляется и в том, что ученик не может не учиться.

2. Другой особенностью формы проявления мотивов, по А.К. Марковой, является их эмоциональная окраска, модальность. Психологи говорят об отрицательной и положительной мотивации учения. Под отрицательной мотивацией подразумеваются побуждения школьника, вызванные осознанием определенных неудобств и неприятностей, которые могут возникать, если он не будет учиться (напоминания, плохие отметки и выговоры в школе, угрозы и наказания родителей, неприятные переживания, вызванные упреками окружающих). Положительная мотивация связана с выполнением школьником социально значимой обязанности учиться, с достижением успехов в учебном труде, с овладением новыми знаниями и способами их добывания, с поддержанием хороших отношений с окружающими. Ниже в разделе об эмоциях будет показана необходимость в ходе обучения определенного соотношения многих положительных или некоторых отрицательных эмоций.

3. Другие формы проявления мотивов выражаются также в силе мотива, его выраженности, быстроте возникновения и т. д.) Они обнаруживаются в том, например, как долго может сидеть школьник над работой, сколько заданий он может выполнить, движимый данным мотивом, и т. д. Все особенности протекания мотивов связаны с их содержательными особенностями — действенностью, доминированием среди других мотивов.

Л. С. Лумсен в своих исследованиях на тему мотивации учащихся, среди факторов, влияющих на мотивацию учащихся, выделяет требования, цели, интересы, эмоции, а также убеждения и стереотипы [10].

Вышеперечисленные факторы могут как стать причиной мотивации обучающегося на успешные результаты, но и также стать причиной неудачи и избегания контакта с одноклассниками или снижения посещаемости у ученика. Эти случаи тесно связаны с оцениванием окружающих людей, членов семьи, школьной среды, учителей, а также самого ученика. Одним из факторов, оказывающих негативное влияние на мотивацию учащихся в учебном процессе, является травля среди учащихся, а также между учителями и учениками. Д. Феррингтон, Ф. Лоссель, М. Ттофи и Н. Теодоракис в своей работе «Школьный буллинг, депрессия и оскорбительное поведение в более позднем возрасте» отмечали, что эти ситуации могут привести к снижению интереса к обучению, посещаемости и успеваемости, а также к проблемам, связанным с психическим здоровьем [11,12].

В.М. Крег в своей работе «Взаимосвязь между буллингом, виктимизацией, депрессией и агрессией у учащихся начальной школы» к последствиям буллинга у жертв относит нарушение социальной адаптации, высокий уровень тревоги, депрессии и суицидального мышления, низкую самооценку, чувство одиночества и изоляции. Трудности с концентрацией внимания и отказ от посещения школы влекут за собой снижение академической успеваемости. Виктимизация ребенка в школьные годы часто сопровождается повышенной застенчивостью и пониженным доверием к людям во взрослом возрасте, что влечет за собой нарушение процесса социально-психологической адаптации [13]. В ходе исследований, проведенных Марселем Ван Дер Валем, было выявлено, что дети, оказавшиеся жертвами травли, испытывают сложности со здоровьем и

успеваемостью и в три раза чаще по сравнению со сверстниками имеют симптомы тревожно-депрессивных расстройств, апатию, головные боли и энурез и совершают попытки суицида, причем косвенная травля оказывает более серьезное влияние, чем прямая. Также было выявлено, что для детей, занимающихся травлей, выше риск делинквентного поведения, но они также сообщали о депрессивных симптомах и суицидальных мыслях [14].

К. Ригби в своей статье «Последствия буллинга в школе» указывает на признаки, которые могут помочь родителям, педагогам своевременно выявить случаи буллинга [15].

Признаки, которые могут указывать на то, что ребенок является жертвой травли: необъяснимые телесные повреждения, повышенная тревожность и симптомы посттравматического стресса, потеря или порча одежды, изменение пищевых привычек, плохие оценки, постоянные прогулы в школе, членовредительство, суицидальные мысли и чрезмерное чувство вины.

Признаки того, что ребенок сам является инициатором травли по отношению к другим, могут включать в себя: физические или словесные драки, частые вызовы в кабинет директора, наличие друзей, которые запугивают других, и становление все более агрессивным в обычной жизни.

Признаки того, что ребенок стал свидетелем жестокого обращения, включают низкую успеваемость в учебе, эмоциональный дистресс, депрессию, посттравматический стресс, злоупотребление наркотиками и алкоголем, суицидальные мысли.

Дети, входящие в группу риска в школах, должны находиться под постоянным наблюдением. В литературе отмечается, что в группу риска входят дети с финансовыми трудностями, дети, лишенные родительской опеки, дети с физическими или умственными недостатками [15].

К. Ригби также пишет о том, какие действия могут помочь, для выявления наличия буллинга в школе. По его мнению, педагоги, школьные психологи и педагоги-организаторы должны проводить дополнительные уроки или собрания для предоставления информации о проблеме, признаках и последствиях травли. Кроме того, необходима организация семинаров, на которые должны быть приглашены родители, для информирования о проблеме травли, а также для того, что дать рекомендации о том, как вовремя выявить и решить данную проблему. Последним шагом для оказания поддержки учащимся при обнаружении травли, является письменное или электронное уведомление домой, с соответствующими рекомендациями [15].

Для того, чтобы родители и дети могли вместе обсудить инциденты и последствия издевательств, в учебную программу или в школьный устав могут быть включены ключевые термины и понятия данной темы. Это является еще одним способом участия родителей в системной поддержке безопасности учащихся. Также данная проблема может быть рассмотрена в малых группах, например на классных собраниях. Таким образом, школа может способствовать просвещению на данную тему, как в классе, так и за его пределами.

Исключение буллинга принципиально положительно сказывается на мотивации учащихся [3].

Рекомендации по созданию благоприятной среды обучения, а также влияние благоприятной среды на развитие академических навыков, посещаемости и мотивации учащихся рассматривается как в зарубежной литературе, так и Министерством науки и образования Азербайджанской Республики [16,17] .

Основной подход к организации поддерживающей учебной среды состоит в следующем:

- Позитивное отношение к процессу познания, создание подходящих условий для открытия, усвоения и применения новых знаний;
- Расширение возможности учащегося получать знания, общаться, взаимодействовать и сотрудничать;
- Увеличение возможностей для развития личности [2,17].

К. Диаманти, Т. Даффи и Д. Фишер в своей работе указывают, что позитивный климат в классе способствует образовательной миссии. Формирование благоприятной школьной и классной среды играет важную роль в повышении чувства ценности школы у учащихся и взрослых, что важно для уменьшения или предотвращения издевательства в школах и классах [16].

Кроме того, чувство принадлежности является важным в формировании чувства готовности вмешиваться и решать в эпизоды травли. И в этом случае чувство принадлежности коррелирует с ожиданиями поддержки и навыками и вмешательства [16].

Роль учителя в формирование благоприятного климата в классе и в школе велика. Ч. Робертс и Д. Ошер в своей работе, посвященной теме налаживания отношений между учителями, учениками и семьей, говорят о важности правильного построения взаимоотношений между учителями, учительским коллективом и учащимися. То, как учитель моделирует свои отношения с учащимися и другими взрослыми, способствует формированию позитивного отношения между учениками. Эти отношения могут способствовать снижению агрессивного поведения, поощряя учащихся чувствовать себя в безопасности и уверенности и защищать друг друга. Из многих привычек и качеств, которые меняют жизнь учащихся, некоторые из них вносят особенно значительный вклад в отношения между преподавателями и учащимися в классах помощи [18].

Д. Ошер отмечает, что также важно оставаться на связи. Учащиеся предпочитают учителей, которые предлагают позитивные отношения, доступны для них и заинтересованы в построении отношений с учащимися. Учащиеся тянутся к учителям, которые заинтересованы не только в их успеваемости, но и проявляют личный интерес и заботу обо всех аспектах их жизни.

Другой важной характеристикой по мнению авторов является умение учителя слушать. Учителя, которые вовлекают учащихся в разговор об их жизни и активно прислушиваются к их заботам и проблемам, демонстрируют уважение, сострадание и понимание потребностей учащихся, способствуют формированию здорового климата в классе.

Сохранение позитивного настроения также является составной частью благоприятного климата в классе, по мнению автора. Ученики, чьи учителя поощряют и моделируют позитивное мышление со своими учениками, демонстрируют повышенный уровень вовлеченности и готовности ставить цели и достигать их. Такие учащиеся также демонстрируют повышенную уверенность в своей способности преодолевать препятствия [18].

Учителя, которые чувствуют себя комфортно, находясь рядом со своими учениками, пропагандируют такую связь, которая важна для поддержания благоприятной климата в классе. Обмен соответствующей личной информацией может помочь учащимся узнать своего учителя как реального человека, который ценит их достаточно, чтобы раскрыть часть своей жизни с ними.

Другим важной характеристикой авторы считают чувство уважения. Хотя заставить учащихся уважать друг друга в образовательном процессе невозможно,

но учитель может демонстрировать уважительное поведение и отношение сам на своем примере и отношении к ученикам [18].

В 2021 году со стороны Центром повышения квалификации работников образования Департамента Образования Азербайджанской Республики в рамках «Программы повышения квалификации кадров, осуществляющих повышение квалификации персонала», проводились тренинги для повышения квалификации на тему «Формирования здоровой социально-эмоциональной среды в школе». Тренинги были организованы с целью информирования учащихся общеобразовательных учреждений о видах агрессивного поведения, о последствиях буллинга, а также о методах самозащиты от него. [4,19,20].

Таким образом, включение социально-эмоциональных навыков в учебные программы может принести ряд преимуществ как вне академической среды, так и внутри нее. По этой причине, чтобы быть наиболее эффективными, содержание и процессы, связанные с психическим или эмоциональным здоровьем, должны последовательно внедряться в учебную программу и во все классы. По статистике школы, которые используют программу социального и эмоционального обучения, сообщают об увеличении успеваемости, повышении мотивации учащихся, улучшении качественных отношений между учителями и учениками и снижении проблемного поведения [4,19].

ЛИТЕРАТУРА

1. <https://www.stat.gov.az/source/education/>
2. <https://azertag.az/xeber/1731017>
3. Neher, A. (1991). Maslow's theory of motivation: A critique. *Journal of humanistic psychology*, 31(3), 89-112.
4. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/emin-emrullayev-her-bir-sagirdin-psixoloji-rifahi-saglamligi-ve-tehlukesizliyi-tehsil-nazirliyi-ucun-prioritetdir-1615442902>
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Two-factor_theory
6. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. М., 1969;
7. Изучение мотивации поведения детей и подростков /Под ред. Л. И. Божович, Л. В. Благонадежной. М., 1972;
8. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. М., 1979, с. 97-99.
9. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя (М.: Просвещение, 1983. – 96 с)
10. Lumsden, L. S. (1994). Student Motivation. *Research Roundup*, 10(3), n3.
11. Building Social and Emotional Learning into the School Day: Five Guiding Principles. *Elektron mənbə: mheducation.com/prek-12/explore/learning-science*
12. David P. Farrington, Friedrich Lösel, Maria M. Ttofi and Nikos Theodorakis, “School Bullying, Depression and Offending Behaviour Later in Life”. An Updated Systematic Review of Longitudinal Studies. National Council for Crime Prevention, 2012.
13. Craig, W. M. (1998). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, 24(1), 123–130. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(97\)00145-1](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(97)00145-1)
14. Van der Wal, M. F., de Wit, C. A. M., & Hirasing, R. A. (2003). Psychosocial health among young victims and offenders of direct and indirect bullying. *Pediatrics*, 111(6), 1312–1317. <https://doi.org/10.1542/peds.111.6.1312>

15. Ken Rigby "Consequences of Bullying in Schools" The Canadian Journal of Psychiatry Vol 48, No 9, October 2003, p.583-590.
16. Diamanti, K., Duffey, T., & Fisher, D. (2018). Creating a safe and respectful environment in our nation's classrooms. Washington, DC: National Center on Safe Supportive Learning Environments.
<https://safesupportivelearning.ed.gov/creating-safe-and-respectful-environment-our-nations-classrooms-training-toolkit>.
17. https://www.kvalifikasiya.edu.az/modullar/3.Oyrenme_Fealiyyeti_Uchun_Munbit_She_raitin_Yaradilmasi.pdf
18. Roberts, C., & Osher, D. (2011). Establishing supportive relationships between teachers, staff, students, and families [Webinar]. Washington, DC: Safe and Supportive Schools Technical Assistance Center. Retrieved from <https://safesupportivelearning.ed.gov/events/webinar/establishing-supportiverelationships-between-teachers-staff-students-and-families>.)
19. <https://www.calameo.com/read/0061476645addd3967a47>
20. <http://www.tipii.edu.az/az/newsd/640-quot-maktabda-saglam-sosial-emosional-muhitin-formalasdirilmasi-quot-movzusunda-ixtisasartirma-talim>

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА НА МОТИВАЦИЮ ШКОЛЬНИКА

Эйнуллаева Улькер

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются теоретические и практические аспекты проблемы влияния социально-психологической среды на мотивацию учащихся. В первую очередь исследовались мотивационные теории, содержание, динамика, а также упоминались исследования мотивов обучения. Помимо факторов, влияющих на учебную мотивацию школьника, факторов, повышающих его академические результаты, успеваемость, посещаемость, также была затронута проблема буллинга, оказывающая негативное влияние. Проанализированы случаи физического, вербального, социального, психологического, буллинга в школьной социальной среде. Особо рассматриваются создание благоприятной учебной среды, важные элементы и перспективы улучшения социально-психологической среды в школах.

SOSIAL PSIXOLOJİ MÜHİTİN MƏKTƏBLİNİN MOTİVASİYASINA TƏSİRİ

Eynullayeva Ülkər

XÜLASƏ

Sosial psixoloji mühitin məktəblinin motivasiyasına təsiri adlı bu məqalədə problemin nəzəri və praktik aspektləri təhlil edilmişdir. İlk növbədə motivasiya nəzəriyyələri, məzmunu, dinamikası araşdırılmış, eləcə də təlim motivlərinə dair tədqiqatlara istinad edilmişdir. Şagirdin təlim motivasiyasına təsir edən faktorlar, onun akademik nəticələrini, müvəffəqiyyətini, davamiyyətini artıran amillərlə yanaşı, mənfi təsir göstərən bullinq probleminə də toxunulmuşdur. Məktəb sosial mühitində qeydə alınan fiziki, verbal, sosial,

psixoloji bullinq halları təhlil edilmişdir. Məktəblərdə sosial psixoloji mühitin yaxşılaşdırılması üçün dəstəkləyici öyrənmə mühitinin yaradılması, vacib elementləri və gələcək perspektivləri xüsusi olaraq nəzərə çatdırılmışdır.

THE EFFECT OF THE SOCIAL PSYCHOLOGICAL ENVIRONMENT ON THE MOTIVATION OF STUDENTS

Eynullayeva Ulkar

SUMMARY

The theoretical and practical aspects of the problem -the effect of the social psychological environment on the student's motivation are analyzed in this article. First of all, motivational theories, content, dynamics were investigated, as well as researches on training motives were referred to. In addition to the factors that affect the student's learning motivation, the factors that increase his academic results, success, and attendance, the problem of bullying, which has a negative effect, was also touched upon. The cases of physical, verbal, social, psychological, bulling in the school social environment were analyzed. Creation of a supportive learning environment, important elements and future perspectives for improving the social psychological environment in schools are specially considered.

OBSESSİV- KOMPULSİV POZUNTU VƏ ONUN ARADAN QALDIRILMASININ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

İsmayılzadə Nigar Ceyhun qızı
Odlar Yurdu Universiteti
ngrismailzadeh@gmail.com

Açar sözlər: Obsessiv- kompulsiv, Obsessiv-kompulsiv pozuntu, psixoloji aspektlər, aradan qaldırılma, adekvat, dezadaptasiya

Ключевые слова: обсессивно-компульсивное расстройство, обсессивно-компульсивное расстройство, психологические аспекты, элиминация, адекватность, дезадаптация.

Keywords: Obsessive-compulsive disorder, Obsessive-compulsive disorder, psychological aspects, elimination, adequate, maladaptation.

Obsessiv-kompulsiv pozuntu vaxt aparan, əziyyətə səbəb olan və ya xəstənin həyatına təsir edən obsessiyların və ya kompulsiyaların olması ilə xarakterizə olunan ümumi neyropsixiatrik xəstəlikdir. Obsessiv-kompulsiv pozuntu irqi, sosial-iqtisadi və ya dini statusundan asılı olmayaraq bütün yaş qruplarında baş verir. Bundan əlavə, ABŞ-da obsessiv-kompulsiv pozuntunun dəyərinin təxminləri ildə 8 milyard dollardır. Bu pozuntu tez-tez rast gəlinməsinə və funksional pozuntularla nəticələnməsinə baxmayaraq, bəzi tədqiqatlar göstərir ki, xəstələrin 60%-ə qədəri simptomların başlanmasından uzun müddət sonra müalicəyə müraciət edir və ya obsessiv-kompulsiv pozuntu diaqnozu üzrə təlim keçmiş ixtisaslı tibb işçilərinin olmaması səbəbindən müalicə olunmur.

Uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə obsessiv-kompulsiv pozuntu böyüklərdəki obsessiv-kompulsiv pozuntu ilə oxşar ola bilər, lakin çox vaxt spesifik klinik xüsusiyyətlərə malikdir. Son tədqiqatlar obsessiv-kompulsiv pozuntunun klinik və etioloji cəhətdən heterojen olduğunu və erkən başlayan obsessiv-kompulsiv pozuntunun unikal bir alt qrupu təmsil edə biləcəyini göstərir. Üstəlik, 50-80% hallarda obsessiv-kompulsiv pozuntu simptomları 18 yaşından əvvəl baş verir və bu, obsessiv-kompulsiv pozuntunun inkişaf pozuntusu kimi başa düşülməsinin vacibliyini vurğulayır [1,s 37].

Obsessiv-kompulsiv pozuntu simptomları ilk dəfə 17-ci əsrdə müəyyən edilmişdir. O zamanlar məcburiyyətlər dini melanxoliyanın təzahürləri kimi təsvir olunurdu və belə hesab olunurdu ki, bunlardan əziyyət çəkən insanlar başqa dünya qüvvələri tərəfindən müəyyən ediləblər. Fransız psixiatri Jean Dominique Esquirol, 1838-ci ildə müasir obsessiv-kompulsiv pozuntuya çox oxşar bir vəziyyəti ilk dəfə təsvir etdi və onu "monomania" olaraq təyin etdi. XX əsrin əvvəllərində obsessiv-kompulsiv pozuntu nevrasteniya kimi təsnif edildi. Ziqmund Freyd və fransız psixoloqu Pierre Janet obsessiv-kompulsiv pozuntunu nevrasteniya ilə ayırdılar. 1903-cü ildə Pierre Janet obsessiv xəstələri həddindən artıq narahatçılıq və qərarlılıq kimi anormal şəxsiyyət xüsusiyyətlərinə ("psixasteniya" adlanır) malik olaraq təsnif etməyi təklif etdi və hazırda olanlara bənzər üsullardan istifadə edən məcburiyyətlərin və ritualların müalicəsinin effektiv üsulunu təsvir etdi. Janet, müdaxilə edən və təkrarlanan düşüncələri olan beş yaşlı "psixastenik" bir oğlanın hadisə hesabatını dərc etdi [5,s 67].

Hal-hazırda həm psixi xəstəliklərin diaqnostik və statistik təlimatında həm də xəstəliklərin beynəlxalq təsnifatında istisna olmaqla, uşaqlar, yeniyetmələr və böyüklər üçün eyni diaqnostik meyarlardan istifadə edilir.

Obsessiv-kompulsiv simptomlar yalnız xəstədən xəstəyə deyil, həm də zamanla eyni xəstə daxilində çox dəyişir. Bu dəyişkənliyə baxmayaraq, bəzi simptomlar digərlərinə nisbətən daha çox yayılmışdır. Həyat boyu klinik təzahürlərdə çoxlu ümumi cəhətlər olsa

da, obsessiv-kompulsiv pozuntusu olan uşaqlar və yeniyetmələr xüsusi əlamətlər göstərilir. Məsələn, xəstə nə qədər gənc olarsa, onların obsessiyasız kompulsiviyaya sahib olma ehtimalı bir o qədər yüksəkdir. Uşaqların da simptomlarını fərd üçün qəbul edilməz kimi qəbul etmə ehtimalı əhəmiyyətli dərəcədə azdır, nəticədə kompulsiv hərəkətlər etmək istəyinə qarşı şüurlu müqavimət azalır. Beləliklə, DSM-IV-də diaqnoz qoyulmasında məlumatlılıq meyarı məcburi deyil. Uşaqlar, xüsusən də məcburiyyətlər sadə toxunma ritualları olduqda, kompleks tiklər kimi səhv diaqnoz edilə bilən tikə bənzər kompulsiyalarla qarşılaşa bilər [9,s 33].

Obsessiv-kompulsiv pozuntusu olan xəstələrdə xoşagəlməz hisslərdən azad olmaq hissi yaranana qədər kompulsiyaları təkrarlamaq üçün hədsiz istək yarana bilər. Sensor hadisələri fiziki və psixoloji bölmək olar. Nümunələr dəridəki hisslər, hər şeyi mükəmməl etmək istəyi və natamamlıq hissidir. Məsələn, insanlar əllərindəki dərinin çox yağlı olduğunu "hiss edər" və bu səbəbdən əllərini tez-tez yuya bilərlər. Rəfdəki əşyalar müəyyən bir şəkildə düzülürsə, başqa bir insan özünü "narahat" hiss edə bilər və aranjiman mükəmməl görünənə qədər onları təkrar-təkrar tənzimləmək üçün güclü bir istək ola bilər.

Başlanğıc yaşını ən yaxşı şəkildə necə təyin etmək barədə hələ də konsensus yoxdur; bəzi müəlliflər bunu ilk simptomların meydana gəldiyi yaş kimi təyin edirlər, digərləri isə simptomların normal fəaliyyətə mane olmağa başladığı yaş hesab edirlər. Erkən başlayan alt tip üçün yuxarı hədd haqqında da konsensus yoxdur; 10, 14 və 18 yaş həddi təklif edilmişdir. Müəlliflər təhlildə davamlı dəyişən kimi pozuntunun başlanğıc yaşının daxil edilməsinin ən informativ olduğunu və müvafiq olaraq erkən və gec başlayan alt qruplar üçün 10 və 17 yaşın ən dəqiq kəsilmələr olduğunu bildirirlər. Başlanğıc yaşı mühüm göstəricidir, çünki erkən başlanğıc obsessiv-kompulsiv pozuntunun fərqli bir alt növünü təmsil edə biləcəyinə dair artan sübutlar var. Əvvəlki tədqiqatlar göstərdi ki, erkən başlanğıc, daha ağır kurs və daha davamlı simptomlar bildirən böyüklər müalicəyə daha az cavab verə bilər [7,s 139].

Obsessiv-kompulsiv pozuntunu müalicə etmək lazımdır. Bu vəziyyət müalicə olunmazsa, heç vaxt öz-özünə keçməyəcək. Bu səbəblərdən müalicə prosesinə ən qısa zamanda başlamaq lazımdır. Mütəxəssislər müalicədə həmişə xəstəyə uyğun üsula riayət edirlər. Adətən dərman müalicəsi və psixoterapiya birlikdə gedir.

Birincisi, davranış terapiyası ən çox yayılmışdır. Bu müalicə prosesində xəstənin şışirdilmiş və obsessiv düşüncələrini azaltmaq üçün addımlar atılır. Burada məqsəd xəstəni məcbur edən və yoran narahatlıq vəziyyətləri ilə qarşılaşmaq və xəstəyə bu proseslə mübarizə aparmağa kömək etməkdir.

Bundan əlavə, dərman müalicəsi ən təsirli üsullardan biridir. Dərman terapiyasında beyində serotonin səviyyəsini artıran dərmanlardan istifadə etmək çox yaygındır.

Kifayət qədər aydın simptomlara baxmayaraq, yalnız bir psixiatr rəsmi diaqnoz qoya bilər. Obsessiv-kompulsiv pozuntu üçün müalicə psixoterapiya və farmakoterapiyanın birləşməsinə əhatə edir. Dərman müalicəsinin müddəti xəstəliyin inkişafının nə qədər şiddətləndiyindən asılıdır. Statistika görə, Obsessiv-kompulsiv pozuntu terapiyası ilə halların üçdə ikisində yaxşılaşma altı aydan bir ilə qədər baş verir. 60-80% -də yalnız vəziyyətin ümumi yaxşılaşması haqqında deyil, demək olar ki, tam sağalma haqqında danışa bilərik.

Obsessiv-kompulsiv pozuntusu olan xəstələr narahatedici düşüncələrdən qaçaraq öhdəsindən gəlməyə çalışırlar. Ancaq bu düşüncələrdən nə qədər qaçmaq istəsələr də, çoxalaraq, bir qapalı dairə meydana gətirirlər. Koqnitiv-davranış terapiyasının əsası xəstəyə kompulsiyaları yerinə yetirməkdən tədricən uzaqlaşana qədər obsessiv-kompulsiv pozuntunun hücumları zamanı düzgün düşüncə və davranış formalarını öyrətməkdir. Nəticədə, obsessiv-kompulsiv pozuntu simptomları demək olar ki, tamamilə yox olur.

Məqsəd, narahat edən düşüncənin narahatlığını aradan qaldırmaq və məşq vasitəsilə rahatlamayı təmin etməkdir [5,s 28].

Obsessiv-kompulsiv pozuntu terapiyasında məqsəd, narahatedici düşüncələrin yaratdığı məsuliyyət hissini yüngülləşdirməkdir. Məsuliyyət kimi bir qavrayış olmadıqda, insan narahat düşüncələri neytrallaşdırır və kompulsiyaları təkrarlamaq məcburiyyətində qalmır. Məqsəd düşüncələrin qeyri-reallığını dərk etməkdir. Buna görə də, xəstə ilə birlikdə təzyiq hərəkətləri və məsuliyyət hissi üçün əsaslandırmanın təhlili aparılır və həddindən artıq reaksiyaya səbəb olan düşüncə səhvləri birlikdə müəyyən edilir. Obsessiv-kompulsiv pozuntuda səhvlər müəyyən edildikdən sonra disfunksional düşüncələrin daha real və funksional düşüncələrlə əvəzlənməsi təmin edilir. Obsessiv-kompulsiv pozuntu psixoterapiyanın istifadəsi kəskinləşmələrin müalicəsində və qarşısının alınmasında vacibdir, bəzən dərman müalicəsi ilə paralel olaraq istifadə olunur [6,s 154].

ƏDƏBİYYAT

1. Obsessiv-Kompulsiv Pozuntuların diaqnostika və müalicəsi üzrə klinik protokol. Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi. Bakı, 2015, 36 s.
2. Xəstəliklərin və sağlamlıqla bağlı problemlərin beynəlxalq statistik təsnifatı; 10-cu baxış. - I cild. - Cenevrə, Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı. - 2002. - 470 səh.
3. Əliyev N.Ə., Məmmədova F.İ., Sultanov M.Z. Əsas Psixiatrik Reyting (Psixometrik) Cədvəllərinin Toplumu Bakı, 2009
4. Канадские клинические рекомендации по лечению тревоги, посттравматического стресса и обсессивно-компульсивных расстройств [Электронный ресурс] / М.Кацман [и др.] // BMC Psychiatry.-2014. - Т.14 (Прил.1).- 83с.
5. Доказательная фармакологическая терапия тревожных расстройств, посттравматического стрессового расстройства и обсессивно-компульсивного расстройства: пересмотр рекомендаций Британской ассоциации психофармакологии 2005 г. [Электронный ресурс] / David S Baldwin [et al.] // Journal психофармакологии. 2014. - 37с
6. Лечение тревожных расстройств: обсессивно-компульсивное расстройство [Электронный ресурс] / Ричард П. Суинсон [и др.] // Can J Psychiatry. - 2006. - Т. 51 (Прил. 2). - 92р.
7. Обсессивно-компульсивное расстройство: Основные вмешательства в лечении обсессивно-компульсивного расстройства и телесного дисморфического расстройства: NICE Clinical Practice Guideline 31 [Электронный ресурс]
8. Практическое руководство по лечению больных с обсессивно-компульсивным расстройством [Электронный ресурс] / Лоррин М. Коран [и др.] / Американская психиатрическая ассоциация. - Арлингтон, Вирджиния. - 2013. - 22с.
9. Практический параметр оценки и лечения детей и подростков с обсессивно-компульсивным расстройством [Электронный ресурс] / Национальный институт здоровья и клинического совершенства. – Лондон (Великобритания). - 2006. - 350с. ресурс] // J Am Acad Child Adolesc Psychiatry. - 2012. - 51(1). 98-113 стр.
10. Всемирная организация здравоохранения. (2018). Международная классификация болезней для статистики смертности и заболеваемости (11-й пересмотр). Получено с <https://icd.who.int/browse11/l-m/en>

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБСЕССИВНО-КОМПУЛЬСИВНОГО РАССТРОЙСТВА И ЕГО ЛЕЧЕНИЯ

Исмаилзаде Нигяр

АННОТАЦИЯ

Внимательность — это практикуемый навык осознания и непредвзятости нашего опыта, включая все наши нежелательные мысли, чувства и побуждения. Очищая сознание, осознанность разрушает привычные мозговые цепи и способствует созданию новых, снижает влияние навязчивых мыслей и стереотипов, способствует устранению автоматизации мышления, устранению уже существующих моделей поведения, что в конечном итоге приводит к качественно новым циклам. В дополнение к когнитивно-поведенческой терапии — золотому стандарту лечения обсессивно-компульсивных расстройств, когнитивная терапия, основанная на осознанности, увеличивает и улучшает эффект лечения и открывает новые горизонты для будущих исследований. Цель статьи - проанализировать место и роль осознанности в лечении обсессивно-компульсивных расстройств. Обсессивно-компульсивное расстройство встречается примерно у 2-3% взрослого населения и считается крайне изнуряющим и тяжелым заболеванием, сопровождающимся сопутствующим осложнением в социальной, профессиональной и семейной жизни. В этой статье исследуется, имеют ли люди с обсессивно-компульсивным расстройством больше симптомов депрессии, тревоги и расстройств личности. Пациенты, страдающие обсессивно-компульсивным расстройством, часто испытывают повышенную тревожность и позитивную депрессию. Однако у всех участников была четкая связь между другими переменными, особенно тревогой и депрессией.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF OBSESSIVE-COMPULSIVE DISORDER AND ITS TREATMENT

Ismayilzade Nigar

SUMMARY

Mindfulness is the practiced skill of being aware and non-judgmental of our experiences, including all our unwanted thoughts, feelings and urges. By cleaning the mind, mindfulness destroys the usual brain circuits and helps to create new ones, reduces the influence of obsessive thoughts and stereotypes, helps to eliminate the automation of thinking, to eliminate already existing patterns of behavior, which ultimately leads to a qualitatively new cycle. Complementary to cognitive-behavioral therapy - the gold standard treatment of obsessive-compulsive disorders, mindfulness-based cognitive therapy increases and improves the treatment effect and opens new horizons for future research. The purpose of the article is to analyze the place and role of mindfulness in the treatment of obsessive-compulsive disorders. Obsessive-compulsive disorder occurs in approximately 2-3% of the adult population and is considered an extremely debilitating and severe disease accompanied by associated complications in social, professional and family life. This article examines whether individuals with obsessive-compulsive disorder have more symptoms of depression, anxiety, and personality disorders. Patients suffering from obsessive-compulsive disorder often experience increased anxiety and positive depression. However, there was a clear relationship between other variables, especially anxiety and depression, for all participants.

MÜƏLLİMLƏRDƏ EMOSİONAL TÜKƏNMƏNİN TƏZAHÜRLƏRİ VƏ ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

Abbasova Gültəkin
Odla Yurdu Universitetinin II kurs magistrantı

Açar sözlər: müəllimlər, emosional tükənmə, peşəkar fəaliyyət, aradan qaldırılma yolları

Ключевые слова: педагоги, эмоциональное выгорание, профессиональная деятельность, способы устранения.

Keywords: teachers, emotional exhaustion, professional activity, ways of elimination.

Akademik fənlərin yeni məzmununun, tədrisin yeni forma və metodlarının mənimsənilməsi, təhsilin səmərəli yollarının axtarılması, cəmiyyətdə və tədris olunan fənlərin informasiya sahəsində baş verən sürətli dəyişikliklər müəllimlərin emosional vəziyyətinə, psixoloji sağlamlığına diqqət yetrilməsini zəruri edir. Psixoloji cəhətdən sağlam, peşəkar və yaradıcı müəllimin gücü onun psixi və fiziki sağlamlığından çox asılıdır. Müəllimin həyat ritmi, iş şəraiti onun səhhətində dərin iz buraxır. Nəzərə almaq lazımdır ki, yalnız müəllimin peşəkar uğuru deyil, həm də şagirdlərinin uğurlu təhsil alması müəllimin psixoloji sağlamlığından çox asılıdır. Bu baxımdan müasir dövrün bir sıra çətinlikləri müəllimin psixoloji sağlamlığında ciddi problemlər yaratmaqdadır. Bu çətinliklərdən biri peşə stressidir.

Tədqiqatlar (6;8;13) göstərir ki, hazırda peşə stressinin əhəmiyyətli dərəcədə yayılması müşahidə olunur. N.Motorinanın qeyd etdiyi kimi, peşə stressi insanın əmək fəaliyyətində stresli vəziyyətlərə zehni və fiziki reaksiyalarda ifadə olunan müxtəlif bir hadisədir (3). Nəzərə almaq lazımdır ki, peşə və ya iş stressinə tükənmişlik sindromu da daxildir.

“Tükənmişlik” dedikdə, uzunmüddətli emosional yüklənmələrin olduğu sosial sferanın peşələrində özünü göstərən fiziki, emosional və zehni tükənmə vəziyyətini başa düşülür. Bu günə qədər təhsil müəssisələrində müəlliminin peşə tükənməsi problemi öz aktuallığını itirmir və gələcəkdə adaptasiya probleminin ortya çıxması ilə bağlı bir qədər də yüksəlməsi proqnozlaşdırılır.

Cəmiyyətdən, məktəb rəhbərliyindən, valideynlərdən, şagirdlərdən müəllimin şəxsiyyətinə, onun biliyinə, pedaqoji bacarığına, peşə səriştəsinə olan tələblər həmişə yüksək olub. Şübhəsiz ki, müəllimin peşəkar işi yüksək emosional yüküdür. Bu baxımdan bəzi müəllimlər peşə fəaliyyəti zamanı “pedaqoji böhran”, “tükənmə” kimi hallarla üzləşə bilirlər ki, bu da onların fəaliyyət istiqamətlərini pozur.

Əksər tədqiqatçıların (1;3;5;8) fikrincə, müəllimlər fəaliyyətlərinin xüsusiyyətlərinə görə tükənməyə ən çox meyilli olan peşəkarlar kateqoriyasıdır. Bu da təsadüfi deyildir. Çünki məhz onlar perfeksionist davranışa meyillidirlər.

Müəllim əməyinin xüsusiyyətlərini öyrənən bir sıra tədqiqatçılar (3;5;6) göstərir ki, tükənmişlik peşə stressinin nəticəsidir və insanın stresli vəziyyətdən çıxmaq üçün uyğunlaşma qabiliyyəti yüksəldiyindən baş verir (5). V. Boyko emosional tükənmə fenomenini seçilmiş psixotraumatik təsirlərə cavab olaraq emosiyaların tam və ya qismən kənarlaşdırılması şəklində psixoloji müdafiə mexanizmi hesab edir (9).

Məlumdur ki, gərginlik dərəcəsinə görə müəllim heyətinin yükü insanlarla birbaşa işləyən digər mütəxəssislərdən orta hesabla daha çoxdur. Müəllimin peşə stressli vəziyyətləri arasında aşağıdakıları ayırd etmək olar:

- tələbələrin intizamsızlığı;
- kollektivdə gözlənilməz münaqişələr;
- rəhbərliyin həddindən artıq təzyiqi;

- müəllimin peşə vəzifələrinə daxil olmayan müxtəlif tapşırıqların həddən artıq yüklənməsi;

- müəllimin işində anlaşılmazlıq;
- tələbələrin valideynlərinin bir hissəsi, ailə üçün vaxtın olmaması;
- narahat iş şəraiti: ofis və ya lazımi texniki avadanlıqların olmaması və s. (8).

Bundan əlavə, müəllimin şəxsi xüsusiyyətləri stressə səbəb ola bilər: həddindən artıq emosionallıq, başqalarının fikirlərindən asılılıq, mükəmməllik və s. Bütün bu amillər daxili emosional stressin artmasına əsaslanan uzunmüddətli və dağıdıcı stressə səbəb ola bilər. Müəllim sağlamlığına mənfi təsir göstərən qıcıqlanma, qəzəb, narahatlığı cilovlamalıdır (9).

Psixoloqlar peşəkar tükənmişliyi göstərə biləcək bir sıra simptomları ayırd edirlər. Buraya psixosomatik səviyyədə yorğunluq, tükənmə, yuxusuzluq, qidalanma pozğunluğu və s. kimi simptomlar daxildir.

Tükənmiş müəllimin şəxsi xüsusiyyətlərinin təzahüründən də qaynaqlanır. Onlara aşağıdakıları aid etmək olar: uşaqlara, valideynlərə mənfi münasibət, tütündən, qəhvədən sui-istifadə, alkoqoldan asılılıq, iş repertuarının azlığı, tələbələrə qarşı aqressiv hisslər (qıcıqlanma və qəzəb), depressiv əhval-ruhiyyə və emosiyalar, onunla əlaqəli (kinizm, pessimizm, apatiya, mənasızlıq hissi), insanlardan və şəraitdən asılılıq (10).

V.Boykonun qeyd etdiyi kimi, tükənmişlik sindromu mərhələlərlə inkişaf edir. Hər bir mərhələ müəyyən amillərin yaratdığı əlamətlərlə xarakterizə olunur. V.V.Boyko əsəbi, narahat gərginliklə səciyyələnən gərginlik mərhələsini ayırır. Buraya emosional tükənmənin xəbərcisi və tetikleyici mexanizmi, bir neçə əlaməti özündə ehtiva edir-"psixotraumatik vəziyyətlər yaşamaq", "özündən narazılıq", "qəfəsə sürüklənmək"., "narahatlıq və depressiya daxildir (4).

İlkin mərhələ müqavimət mərhələsi ilə əvəz olunur, bu mərhələdə emosional tükənmə aşağıdakı simptomlar fonunda insanın daxili resurslarının psixoloji müdafiəsinə müqavimət kimi inkişaf edir - "qeyri-adekvat seçici emosional reaksiya", "emosiyaların qənaət sferasının genişlənməsi", "peşəkar vəzifələrin azaldılması" (4).

Nəhayət, tükənmə mərhələsi ümumi enerji tonunun nəzərəcərpacaq dərəcədə azalması və sinir sisteminin fəaliyyətinin zəifləməsi ilə xarakterizə olunur. "Tükənmişlik" şəklində emosional müdafiə şəxsiyyətin ayrılmaz bir atributuna çevrilir.

N.G. Osuxova tükənmişliyin dörd mərhələsini ayırır. İlkin mərhələdə, ilk növbədə, iş sevinci yox olur. İnsanlarla, hətta ən yaxın adamlarla münasibətlərdə müəyyən təcrid var. Müəllim daxilində qeyri-müəyyən bir qıcıqlanma hiss olunur. İkinci mərhələdə insanlardan uzaqlaşma baş verir ki, bu da digər insanlarla təmasdan qaçmaq istəyində özünü göstərir. Bu mərhələdə müəllimlər həmkarları və tələbələrə aqressiv münasibət bəsləyirlər (9).

N.G.Osuxova üçüncü mərhələni "tükənmə" adlandırır. Bu, bütövlükdə şəxsiyyətə təsir edən dərin tükənmədir. Baş ağrısı və ya hətta ürəkbulanma ilə müşayiət olunur və işdən sonra apatiya, yuxululuq və ya əksinə - yuxusuzluq gəlir, immunitetin azalması - tez-tez xəstəliklər və soyuqdəymə baş verir (9).

Qeyd edək ki, tükənmişlik sindromu həm uzunmüddətli iş təcrübəsi olan müəllimlərdə, həm də peşə fəaliyyətinə yeni başlayan gənc müəllimlərdə inkişaf edə bilər. Uzunmüddətli təcrübəyə malik müəllimlərin tükənmə səviyyəsinin yüksək olması uzun müddət peşəkar stressə məruz qalmaları, gənc müəllimlər üçün isə yeni peşəkar sahəyə daxil olmaları ilə bağlıdır.

Beləliklə, hansı daxili resurslar müasir məktəbdə müəllimə tükənməyə qarşı müqavimət göstərməyə imkan verir. Tədqiqatçıların fikrincə, optimistlər tükənməyə davamlıdırlar, onlar həyatı bütün təzahürlərində qəbul etmək, öz işinə məhəbbət, ona daim yenilik elementləri daxil etmək bacarığı, özünü və başqalarını qəbul etmək və adekvat özünə hörmətlə xarakterizə olunur. Tükənməyə davamlı müəllimlərin özlərinə və peşəkarlığına inamı var (8).

Müəllimin peşəkar tükənməsinin qarşısının alınmasının bir hissəsi olaraq, yalnız psixoloqun psixoloji yardımı haqqında deyil, özünə kömək və özünə dəstək haqqında danışmaq məsləhətdir. Tükənmişlik sindromu vəziyyətində müəllimlərə psixoloji dəstək, şübhəsiz ki, vacibdir və məktəb psixoloqunun işində prioritet məsələyə çevrilməlidir.

M.A. Dyachkova və E.A. Shulepova hesab edirlər ki, təlimlər, müsbət özünü qavrayışın inkişafı üçün məşqlər, "əhval dəqiqələri" effektiv qarşısının alınması vasitəsidir (5). Bununla birlikdə, psixoloqun müəllimlərlə diaqnostik, düzəliş və tərbiyə işinə əlavə olaraq, müəllimin özünü tənzimləmə və özünə dəstək qabiliyyətinin formalaşmasına və inkişafına kömək edən metod və üsullar "tükənmiş" mütəxəssisə kömək etmək üçün təsirli vasitədir.

Həmçinin müəllim stresli vəziyyətdə özünə kömək etməyi bacarmalıdır. Peşəkar tükənmənin qarşısının alınmasında əsas istiqamət müəllimlər tərəfindən özünəxidmət vasitələrinin mənimsənilməsi adlandırıla bilər.

Özünə kömək haqqında danışarkən, gərgin vəziyyətlərdə, qıcıqlanma ilə bir neçə "ilk yardım" texnikasını qeyd edə bilərik, məsələn, yumor hissini aktivləşdirmək, dərin nəfəs almaq, əzələ gərginliyini aradan qaldırmaq, gərginliyi rahatlaşdıran əzələlər, bir şeyə diqqət yetirmək, rənglərə, ofisin təfərrüatlarına baxmaq, pəncərədən kənarda səslərə qulaq asmaq, xəritəyə baxmaq, öz-özünə sifariş vermək və s. qeyd etmək olar.

L.A. İvanova qeyd edir ki, emosional tükənmənin universal resepti yoxdur – prosesin gedişi, ondan çıxış yolları fərdin strukturundan və psixoloji xüsusiyyətlərindən asılıdır (11).

Qeyd etmək lazımdır ki, tükənmişliyin qarşısının alınmasında müəllimin iş yerinin təşkili mühüm rol oynayır. Buraya şəxsi hesabın olması, onun təkmilləşdirilməsi və texniki təchizatı. Bununla yanaşı, profilaktika çərçivəsində müəllimin iş və asudə vaxtının təşkili daha az əhəmiyyət kəsb etmir. İş günü ərzində fasilələr, həftə sonları istirahət lazımdır.

Beləliklə, müəllim əmək fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə görə peşə tükənməsi sindromuna məruz qala bilər. Tədqiqatçılar tükənmənin bir neçə mərhələsini müəyyənləşdirirlər, onların hər birinin öz təzahürləri var ki, bu da problemi aşkar etməyə və korreksiyaedici tədbirlər görməyə imkan verir.

Peşəkar tükənmənin qarşısının alınmasının bir hissəsi olaraq, özünə kömək tədbirləri ən təsirli olacaqdır. Prosesin necə gedəcəyi, ondan çıxış yolları fərdin psixoloji xüsusiyyətlərindən asılı olacaq. Müəllimlik peşəsi tükənmə riski ilə üzləşdiyi üçün hər bir müəllim öz sağlamlığının qayğısına qalmalıdır. Müəllim ancaq özünün qayğısına qalmaqla şagirdlərinə faydalı ola bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya, Bakı, 2003, 540 s.
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya, Bakı, Qapp, Poliqraf korporasiyası, 2003, 365s.
3. Бутова Л.А., Бычкова Е.С., Лыткина А.В. Исследование психоэмоциональных и поведенческих компонентов эмоционального выгорания у педагогов с различным стажем работы. // Известия ВГПУ. 2018. С. 15-21.
4. Бойко, В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других / В. В. Бойко.- Москва, 1996. - 256 с.
5. Дьячкова М.А., Шулепова Е.А. Профессиональное выгорание педагогов и способы его профилактики. - URL: <https://docviewer.yandex.ru/view/1134384929/?page=2> (дата обращения 05.05.2020).
6. Старченкова Е. Водопьянова Н. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. / Е. Старченкова, Н. Водопьянова. - Санкт-Петербург: изд: Питер, 2008.- С 112-120.

7. Иванова Л.А. Профессиональное выгорание педагога / Л.А.Иванова. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2016. - № 1 (105). - С. 709-711. –
8. Форманюк, Т. В. Синдром «эмоционального сгорания» как показатель профессиональной дезадаптации учителя / Т. В. Форманюк // Вопросы психологии. - 1994. - № 6. - С. 57 - 64.
9. Осухова Н.Г. Профессиональное выгорание, или как сохранить здоровье и не «сгореть» на работе. / Н.Г.Осуханова. - Москва: Пед. ун-т «Первое сентября», 2011.-56 с.
10. Форманюк, Т.В. Синдром «эмоционального сгорания» как показатель профессиональной дезадаптации учителя / Т.В.Форманюк // Вопросы психологии. - 1994. - № 6. - С. 57 - 64.
11. Иванова, Л.А. Профессиональное выгорание педагога / Л.А.Иванова. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. - 2016. - № 1 (105). - С. 709-711. - URL: <https://moluch.ru/archive/105/24868/> (дата обращения: 05.10.2020).

MÜƏLLİMLƏRDƏ EMOSİONAL TÜKƏNMƏNİN TƏZAHÜRLƏRİ VƏ ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

Abbasova Gültəkin

XÜLASƏ

Məqalədə müəllimlərdə emosional tükənmənin təzahürüləri və aradan qaldırılması yolları haqqında məsələlər diqqət mərkəzinə gətirilir. Burada qeyd olunur ki, təlimin effektiv təşkili üçün psixoloji cəhətdən sağlam, peşəkar və emosional baxımdan dözümlü müəllimlərə ehtiyac var. Məqalədə emosional tükənmənin psixoloji mahiyyəti, onun mərhələləri, təzahürüləri və onun formalaşmasına səbəb olan amillər haqqında danışılır. Müəllif belə qənaətə gəlir ki, emosional tükənmə uzunmüddətli emosional yüklənmələrin olduğu sosial sferanın peşələrində özünü göstərən fiziki, emosional və zehni tükənmə vəziyyətin yaranması ilə təzahür edir. Sonda müəllif belə nəticəyə gəlir ki, peşəkar tükənmənin qarşısının alınması üçün özünə kömək tədbirləri ən təsirli vasitədir. Müəllimlik peşəsi tükənmə riski ilə üzləşdiyi üçün hər bir müəllim öz sağlamlığının qayğısına qalmalıdır. Müəllim ancaq özünün qayğısına qalmaqla şagirdlərinə faydalı ola bilər.

ПРОЯВЛЕНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИСТОЩЕНИЯ У ПЕДАГОГОВ И ПУТИ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ

Аббасова Гюльтекин

АННОТАЦИЯ

В статье в центр внимания поставлены вопросы о проявлениях эмоционального истощения у педагогов и способах их устранения. Здесь отмечается, что для эффективной организации обучения необходимы психологически здоровые, профессионально и эмоционально устойчивые педагоги. В статье говорится о психологической природе эмоционального истощения, его стадиях, проявлениях и факторах, которые приводят к его формированию. Автор приходит к выводу, что эмоциональное истощение проявляется возникновением состояния физического, эмоционального и психического истощения, которое проявляется в профессиях социальной сферы, где возникают длительные эмоциональные нагрузки. В

закключение автор приходит к выводу, что меры самопомощи являются наиболее эффективным средством профилактики профессионального выгорания. Поскольку профессия учителя подвержена риску выгорания, каждый учитель должен заботиться о своем здоровье. Учитель может быть полезен своим ученикам, только заботясь о себе.

MANIFESTATIONS OF EMOTIONAL EXHAUSTION IN TEACHERS AND WAYS TO OVERCOME IT

Abbasova Gultekin

SUMMARY

In the article, issues about the manifestations of emotional exhaustion in teachers and ways to eliminate them are brought to the center of attention. It is noted here that psychologically healthy, professionally and emotionally resilient teachers are needed for the effective organization of training. The article talks about the psychological nature of emotional exhaustion, its stages, manifestations and the factors that lead to its formation. The author concludes that emotional exhaustion is manifested by the emergence of a state of physical, emotional and mental exhaustion that manifests itself in professions of the social sphere where there are long-term emotional loads. Finally, the author concludes that self-help measures are the most effective means of preventing professional burnout. As the teaching profession is at risk of burnout, every teacher should take care of their health. A teacher can be useful to his students only by taking care of himself.

PEDAQOGİKA

ВЛИЯНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПОЭТОВ И ПИСАТЕЛЕЙ ГОРОДА ШУША НА ВОСПИТАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ДУХА ПОДРОСТКОВ

Манафов Николай Игоревич
Магистрант 2 курса кафедры БГУ
nikolaymanafov@gmail.com

Ключевые слова: Шуша, Сулейман Сани Ахундов, азербайджанская культура, литература, поэзия, история, культурное наследие

Açar sözlər: Şuşa, Süleyman Sanı Axundov, Azərbaycan mədəniyyəti, ədəbiyyatı, poeziyası, tarixi, mədəni irsi

Keywords: Shusha, Suleiman Sani Akhundov, Azerbaijani culture, literature, poetry, history, cultural heritage.

Город Шуша – это один из самых старых и культурных городов Азербайджана. Шуша была основана в 1752 году и быстро стала центром культурной жизни региона. В течение многих лет Шуша была не только политическим, но и культурным центром Азербайджана. В городе было много культурных достопримечательностей, таких как мечети, сады, дворцы и другие здания.

Одним из наиболее значимых культурных объектов Шуши был театр. Театральное искусство было очень популярно в городе, и Шушинский театр был одним из наиболее известных театров на Кавказе в XIX веке. Также в Шуше были многочисленные школы, мадрасы и учебные заведения, где обучались тысячи студентов и учеников.

Шуша была также центром музыкальной жизни Азербайджана. Город был известен своими музыкальными мастерами, которые создавали и исполняли музыку в разных жанрах, включая мугам.

Шуша была также местом рождения и творчества многих знаменитых азербайджанских поэтов и писателей. Один из таких поэтов – Сулейман Сангачи Ахундов – был родом из Шуши и связывал свое творчество с этим городом. Он создал множество стихотворений и прозаических произведений, в которых описывал красоту Шуши и его культурное наследие.

Шуша – город, который стал родным для Сулеймана Сани Ахундова. В этом городе поэт родился, провёл своё детство и юность, а также начал свою литературную карьеру. Шуша сильно повлияла на творчество Ахундова, и в этой статье мы рассмотрим, как город помог формированию его личности и поэзии.

Сулейман Сани Ахундов родился в Шуше в 1905 году. Город в то время был центром культуры и образования в Азербайджане, а также важным политическим центром. В своих воспоминаниях Ахундов рассказывал, что даже в детстве он был охвачен духом города, его культурой и историей.

Шуша была музой для многих поэтов и писателей того времени, и Сулейман Сани Ахундов не стал исключением. Его первые стихотворения были написаны именно в Шуше, и в них чувствуется влияние города – его красоты, атмосферы и культуры. В своих произведениях Ахундов описывал не только природу Шуши, но и её историческое значение, отмечая, что город был символом свободы и независимости.

Шуша также сильно повлияла на мировоззрение и характер Сулеймана Сани Ахундова. Город был населён людьми разных национальностей и культур, и поэт

в своих стихах подчёркивал значение многонационального и многокультурного мира. Он выступал за уважение к разным народам и культурам, за сотрудничество и мир между ними.

В 1918 году Шуша была объявлена столицей Азербайджанской Демократической Республики, которая была первым демократическим государством на Востоке. В этот период город переживал ренессанс культуры и искусства. В Шуше открывались театры, кинотеатры, музеи, а также расцветала литература и живопись. В городе активно действовали общественные организации и партии, которые занимались развитием образования, науки и культуры.

Одним из наиболее ярких представителей культурной жизни Шуши в этот период был Сулейман Сангачи Ахундов, который не только являлся известным поэтом, но и занимал руководящие посты в различных организациях и партиях.

Сулейман Сангачи Ахундов в своих стихах посвящал много внимания Шуше, ее истории и культуре. Он описывал красоту города, его знаменитые архитектурные памятники и природу вокруг

Однако Шуша также играла важную роль в жизни Сулеймана Сани Ахундова за её пределами. В 1920 году, когда город был захвачен армянскими войсками, Ахундов был вынужден покинуть родной город и переехать в Баку. Это было трудное время для поэта, но его связь с Шушой не прерывалась. В своих стихах он продолжал писать о Шуше, о её красоте и гордости, но также не забывал о трагедии, которая произошла с городом. В своих произведениях Сулейман Сани Ахундов не только описывал Шушу как город, но и подчёркивал её значение для азербайджанского народа. Он считал, что Шуша была символом национального достоинства и гордости, и что её потеря была большим ударом для всех азербайджанцев. В своих стихах он выражал горечь от потери родного города, но также выступал за то, чтобы азербайджанцы не забывали о своих корнях и культуре. Сулейман Сани Ахундов остался верен своим идеалам и убеждениям до конца жизни, и его поэзия продолжала вдохновлять людей на протяжении многих лет. Город Шуша сыграл важную роль в формировании личности и творчества этого выдающегося поэта, и его связь с городом осталась неразрывной до конца жизни. Таким образом, мы видим, что Шуша была не только родным городом Сулеймана Сани Ахундова, но и главным источником его вдохновения и творческой энергии. Город оставил неизгладимый след в его поэзии и мыслях, и продолжает вдохновлять людей на протяжении многих поколений.

Кроме того, Шуша играла важную роль в культурной жизни Азербайджана, и Сулейман Сани Ахундов был одним из тех, кто помогал сохранять и продвигать азербайджанскую культуру и наследие. Он был автором не только поэзии, но и драматургии, романов, эссе и других произведений, которые широко известны в Азербайджане и за её пределами.

В своих произведениях он описывал жизнь и культуру азербайджанцев, и подчеркивал важность сохранения национальной идентичности и культурных традиций. Он считал, что только понимание своей истории и культурного наследия может привести к развитию и укреплению нации.

Одним из самых известных произведений Сулеймана Сани Ахундова является «Ширваншахлар». «Ширваншахлар» - это эпическое стихотворение, оно рассказывает о правителях Ширвана, региона, который включает город Шушу. В стихотворении Ахундов описывает историю и культуру Ширвана и его правителей.

«Ширваншахлар» состоит из 54 стихов. В нем описываются правители Ширвана, начиная с первого ширваншаха Мансура (IX век) и заканчивая

последним правителем, который был свергнут в конце XVIII века. В стихотворении рассказывается о знаменитых правителях Ширвана, таких как Ахсит Мададоглу, Фаррух Ясар, Говхар Ага и Исмаил Хатай. В стихотворении также описываются культурные и образовательные достижения Ширвана, а также его исторические памятники.

Особенностью «Ширваншахлар» является то, что оно не только описывает историю Ширвана, но и отражает многие культурные и традиционные особенности этого региона. Стихотворение содержит много метафор и символов, которые отражают национальную культуру и идентичность азербайджанского народа.

«Ширваншахлар» является одним из самых известных произведений Сулеймана Сани Ахундова. Оно стало классикой азербайджанской литературы и продолжает вдохновлять многих людей в Азербайджане и за его пределами.

Кроме того, Сулейман Сани Ахундов был активным участником общественной жизни Азербайджана. Он был членом многих организаций и общественных движений, которые занимались вопросами развития культуры, образования и науки в стране. Он был также членом парламента Азербайджана и считал, что политическая деятельность должна быть ориентирована на благо страны и народа. В заключении можно сказать, что Шуша играла огромную роль в жизни и творчестве Сулеймана Сани Ахундова, как родной город и как символ национальной гордости и культурного наследия. Его связь с городом оставалась неразрывной до конца жизни, и его поэзия и творчество продолжают вдохновлять людей в Азербайджане и за её пределами.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Сулейман Сани Ахундов – поэт, отдавший свое сердце Шуше» - статья на сайте «Голос Азербайджана»
2. «Шуша и Сулейман Сани Ахундов: история взаимной любви» - статья на сайте «Азербайджанская правда»
3. «Suleyman Sanı Akhundov: Life and Works» - книга на английском языке, автор Лала Рагимова
4. «Культурно-историческое значение города Шуша в жизни и творчестве Сулеймана Сани Ахундова» - статья на сайте «Электронный журнал «Диалог культур»»
5. «Шуша и Сулейман Сани Ахундов: взаимоотношения культуры и истории» - статья на сайте «Азербайджанский вестник»
6. «Süleyman Sanı Akhundov and His Relationship with Shusha» - статья на английском языке, автор Азер Махмудов
7. «Город Шуша в жизни и творчестве Сулеймана Сани Ахундова» - статья на сайте «Азербайджанская культура и искусство»
8. «Süleyman Sanı Akhundov və Şuşa: Birləşməz bağ» - статья на азербайджанском языке, автор Рустам Махмудов

ВЛИЯНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ПОЭТОВ И ПИСАТЕЛЕЙ ГОРОДА ШУША НА ВОСПИТАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ДУХА ПОДРОС

Манафов Николай

АННОТАЦИЯ

Статья «Шуша в жизни и творчестве Сулеймана Сани Ахундова: роль города в формировании поэта» рассказывает о важной роли города Шуша в формировании таланта и творческого потенциала выдающегося азербайджанского поэта Сулеймана Сани Ахундова. Шуша была не только родным городом Ахундова, но и культурным центром Азербайджана, где он встречался с другими талантливыми людьми и получал вдохновение для своих произведений.

Статья описывает значимые моменты из жизни поэта, его взгляды и философию, а также обзор его наиболее известных произведений, включая «Ширваншахлар». Также подробно описываются особенности культурной жизни Шуши в начале 20 века, включая выдающихся азербайджанцев, которые влияли на творчество Сулеймана Сани Ахундова.

Статья заключается тем, что город Шуша оказал огромное влияние на творчество Сулеймана Сани Ахундова и стал неотъемлемой частью его идентичности и культурного наследия

ŞUŞA ŞƏHƏRİNİN ŞAIR VƏ YAZIÇILARININ ƏSƏRLƏRİNİN YENİYETMƏLƏRİN MİLLİ RUHUNUN TƏRBİYƏSİNƏ TƏSİRİ

Manafov Nikolay

XÜLASƏ

“Şuşa Süleyman Sani Axundovun həyat və yaradıcılığında: şairin formalaşmasında şəhərin rolu” adlı məqalədə görkəmli Azərbaycan şairi Süleyman Saninin istedadının və yaradıcılıq potensialının formalaşmasında Şuşa şəhərinin mühüm rolundan bəhs edilir. Axundov. Şuşa təkcə Axundovun doğma şəhəri deyil, həm də onun digər istedadlı insanlarla tanış olduğu, əsərlərindən ilham aldığı Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzi olmuşdur.

Məqalədə şairin həyatının əlamətdar məqamları, onun baxışları və fəlsəfəsi təsvir edilib, onun ən məşhur əsərlərinə, o cümlədən “Şirvanşahlar”a ümumi baxış verilib. Burada həmçinin 20-ci əsrin əvvəllərində Şuşinin mədəni həyatının xüsusiyyətləri, o cümlədən Süleyman Sani Axundovun yaradıcılığına təsir göstərmiş görkəmli azərbaycanlılar ətraflı təsvir olunur.

Məqalə ondan ibarətdir ki, Şuşa şəhəri Süleyman Sani Axundovun yaradıcılığına böyük təsir göstərmiş, onun şəxsiyyətinin və mədəni irsinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

INFLUENCE OF THE WORKS OF POETS AND WRITERS OF THE CITY OF SHUSHA ON THE UPBRINGING OF THE NATIONAL SPIRIT OF ADOLESCENTS

Manafov Nikolay

SUMMARY

The article «Shusha in the life and work of Suleyman Sani Akhundov: the role of the city in the formation of a poet» tells about the important role of the city of Shusha in shaping the talent and creative potential of the outstanding Azerbaijani poet Suleyman Sani Akhundov. Shusha was not only Akhundov's hometown, but also the cultural center of Azerbaijan, where he met other talented people and received inspiration for his works

The article describes significant moments in the life of the poet, his views and philosophy, as well as an overview of his most famous works, including «Shirvanshahlar». It also describes in detail the features of the cultural life of Shushi at the beginning of the 20th century, including prominent Azerbaijanis who influenced the work of Suleiman Sani Akhundov.

The article lies in the fact that the city of Shusha had a huge impact on the work of Suleiman Sani Akhundov and became an integral part of his identity and cultural heritage.

YENİYETMƏ YAŞININ PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Cavadova Nənəxanım Ağanur qızı
BDU-nun II kurs magistrantı
nanakhanimjavadova@gmail.com

Açar sözlər: yeniyetmə, ailə, cəmiyyət, psixoloji xüsusiyyətlər

Ключевые слова: подросток, семья, общество, психологические особенности

Keywords: adolescent, family, society, psychological characteristics

Yeniyetməlik dövrü 11-12 yaşdan başlayaraq 16-18 yaşa qədər olan dövrü əhatə edir. Bura əsasən orta məktəbin beşinci və səkkizinci sinif şagirdləri aid edilir. Adətən 11-13 yaşlı oğlan və qızları kiçik yeniyetmə, 16-18 yaşlı oğlan və qızları isə böyük yeniyetmə adlandırılır. Lakin biz deyə bilmərik ki, yeniyetməlik dövrü dəqiq olaraq bu zaman başlayır və bu zaman bitir. Biz buna konkret sərhəd qoya bilmərik. Çünki bu məsələ fərdlərə görə dəyişir. Bir sıra amillərin təsiri ilə bu yaş dövrü bir il tez və ya gec başlaya, yaxud əksinə bir il tez və ya gec bitə bilər. Yeniyetməlik dövrü mühüm praktik əhəmiyyətə malikdir.

Yeniyetməlik dövrünü uşaqlıq dövründən gənclik dövrünə keçid dövrü adlandırırlar.

Rusiyalı antropoloq Benedikt yeniyetməlik dövrünə keçidin iki tipinin olduğunu bildirir:

1. Fasiləsiz keçid

2. Uşağın əvvəlki dövrlərdə öyrəndikləri ilə öz rolunu reallaşdırması üçün lazım olan davranış formaları arasında uyğunsuzluq olan keçid.

Uşaq yeniyetməlik dövrünə keçid etdikdə onun kollektivdəki, ictimai münasibətlər sistemindəki mövqeyi də dəyişir. Bu dövrdə onlar kiçik uşaqdan yetkin uşağa çevrilir. Onların rəftar və davranışında əvvəlki illərdə müşahidə olunmayan yeni xüsusiyyətlər özünü göstərir. Həmçinin yeniyetmələrin maraq və fəaliyyət dairəsi də dəyişir və genişlənir. Bu dövrdə olan mühüm dəyişikliklərdən biri uşağın özünüdərk etməsində nəzərə çarpan irəliləyişin baş verməsidir. Məhz bu xüsusiyyətə görə də yeniyetmə artıq özünü uşaq yox, böyük hesab edir. Nəticədə isə ətrafdakı insanların yeniyetmələrə uşaq kimi davranması onları narahat edir, çünki onlar hesab edir ki, artıq onlar uşaq deyil və böyüyüblər. Buna görə də onlar istəyir ki, onlara uşağa olduğu kimi deyil, böyük adama yanaşdıqları kimi yanaşsınlar. Yeniyetmənin özünü dərk etməsindən yaranan bu spesifik törəməni psixoloji ədəbiyyatda yaşlılıq hissi adlandırırlar. Onlarda bu kimi psixoloji struktura malik törəmənin əmələ gəlməsini yeniyetməlik dövrü başlanğıcının psixoloji meyarı kimi düşünlər.

Yeniyetmələrdə yaşlılıq hissənin yaranmasında onların həmyaşıdlarından ibarət qeyri-formal qrupun da müəyyən dərəcədə rolu olur. Bu qruplarda hər hansı məşğələlərin həyata keçirilməsində böyük yaşlı uşaqlar aparıcı rola malik olur. Burada bu məqamı da qeyd etmək lazımdır ki, uşaqlar böyüklərə hətta özlərindən özlərindən bir yaş böyük olanlara da həssas münasibət göstərirlər. Onlar özlərindən bir-iki yaş böyük olanları da yetkin hesab edirlər. Özündən böyüklərlə bir mühitdə olmaq, vaxt keçirmək, söhbət etmək, hər hansı fəaliyyət icra etmək yeniyetmələrə yaxşı təsir edir. Xüsusilə böyüklər onlarla hesablaşdıqda yeniyetmələr özlərini çox yaxşı hiss edirlər. Bu zaman uşağın böyüməsi həm subyektiv, həm obyektiv planda həyata keçir. Onlarda yaranan xüsusi böyüklər kimi davranma hissi şəxsiyyətin strukturunda gözəçarpan başlıca psixoloji faktor olub yeniyetmənin ətraf mühitə, ətrafdakı insanlara olan həyat mövqeyini ifadə edir; onların meyl və emosional təəsüratlar sisteminin, xüsusi sosial fəallığının xarakter və istiqamətini müəyyən edir. Yetkinlik yaşına çatmış uşaqların sosial aktivliyi böyüklər aləmi, onların ünsiyyət və münasibətlərində mövcud olan davranış normaları, tələbləri və tərzlərinin mənimsənilməsini yüksək şəkildə anlama bacarığında özünü biruzə verir.

Bu dövrdə yeniyetmələrdə yaranan yetkinlik hissi onların böyüklərlə olan münasibətində də müəyyən dəyişikliklər yaranmasına gətirib çıxarır. Yaşlı adam yeniyetmənin təsəvv-

vüründə müstəqil şəkildə hərəkət edən, sərbəst düşünən, hər hansı qadağalardan azad olan biridir. Yeniyetmə də istəyir ki, ona da yaşlılara olduğu kimi münasibət göstərsin. Ona görə də yeniyetmə bu və ya digər qadağalara öz etirazını bildirir. Yeniyetmə hesab edir ki, onun hara və nə vaxt gedəcəyi, nə vaxt qayıdacağı, dərslərini nə vaxt edəcəyi, kimlərlə və nələrlə vaxt keçirəcəyi barədə yalnız özü qərar verə bilər. Hətta onlar istəyir ki, böyükklər onlarla bağlı qərar qəbul etməzdən öncə bunu onlara bildirsinsinlər, yəni onlarla hesablaşsınlar. Yeniyetmə elə fikirləşir ki, böyükklər onları anlayacaq, artıq onlara əvvəlki kimi davranmayacaq, onlara böyük şəxs kimi güvənəcəklər. Bu zaman bu yaş dövrü üçün xarakterik olan daha bir problem, yəni bərabər hüquqlular problemi ortaya çıxır. Böyükklərin yeniyetmələrə olan davranış forması dəyişmirsə, yeniyetmələr özləri münasibətlərin yeni formada olmasına cəhd edir. Onlar özlərini böyük kimi aparır, böyükklər kimi geyinməyə çalışırlar. Onlar düşünür ki, xarici görünüşcə böyükklərə bənzəsələr, onlar da böyükklərin sahib olduqları hüquq və üstünlüklərə sahib olacaqlar. Yeniyetmənin fikrincə özündən böyük kişi və ya qadının xarici görünüş əlamətlərini mənimsəmək hamıya böyüdüynü sübut etmək anlamına gəlir. Məsələn, siqaret çəkən yeniyetmə oğlan elə düşünür ki, artıq o, ətrafdakı insanların gözündə yetkin kişidir və yaxud kosmetik vasitələrdən istifadə edən qız elə düşünür ki, ətrafdakı insanların gözündə yetkin qadındır.

Bu yaş dövründə meydana gələn mühüm əlamətlərdən biri də fərdin ünsiyyət dairəsinin genişlənməsi, dostlar və həmyaşıdlarla daha çox qarşılıqlı ünsiyyətə cəhd etməsidir. Yeniyetmə ünsiyyət prosesində həmyaşıdları və böyükklərlə fikir mübadiləsi edir, ictimai münasibət formalarını mənimsəyir, ünsiyyətə olan tələbatını ödəmək üçün müxtəlif qrup və kollektivdə birləşir və boş vaxtının əksər hissəsini məhz bu qrup və kollektivdə keçirir. Bu vaxt yeniyetmənin dostları və həmyaşıdları ilə ünsiyyəti daha da genişlənir və şüurda dərin kök salmış olur. Daha sonra isə ünsiyyətdə pozulma halları olduqda bu hal yeniyetmə üçün böyük narahatlığa səbəb olur. Yeniyetmənin hörmət bəslədiyi, dostluq etdiyi insanların, sinif yoldaşlarının ona soyuq münasibət göstərməsi onun üçün dözülməz, çətin bir hal olur. Yeniyetmənin dostları ilə münasibəti pozulduqda o, münasibəti bərpa etmək üçün əlindən gələni edir, lakin bəzən elə olur ki, bu soyuq münasibət uzun müddət davam edir və yeniyetmə bu münasibəti bərpa edə bilmir. Belə olduqda isə o, məktəbdənkənardə dostluq edə biləcəyi kollektiv axtarır, bu da yeniyetmənin müxtəlif küçə qruplarına qoşulmasına, zərərli vərdislərə yiyələnməsinə səbəb olur. Bu yeniyetmələrdə sonradan qeyri-əxlaqi, kobud, aqressiv rəftarların, təkəbbürlülük, egoistlik kimi xüsusiyyətlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Təbii olaraq bu da yeniyetmənin sağlam xarakterli bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə maneə yaradır. Bunlara əsasən belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, dostlarla və ya həmyaşıdlarla ünsiyyət yeniyetmənin şəxsiyyət kimi inkişafında çox mühüm rola malikdir.

İnsan yeniyetməlik dövründə bir tərəfdən digərlərinə oxşamağa, kollektivdə, cəmiyyətdə iştirak etməyə cəhd göstərir, öz psixoloji və yaşlılıq tələbatını ünsiyyət vasitəsilə ödəməyə çalışır, digər tərəfdən isə yeniyetmə öz "mən"-ini sosial mühitdən ayırmağa, özünün bilik və bacarıqlarını kəşf etməyə çalışır. Yeniyetmə digərləri ilə münasibətdə öz mövqeyini üstün tutur və insanlara seçici münasibət göstərir. Özünü digərləri ilə müqayisə etmək, digərləri tərəfindən qiymətləndirilmə şəxsiyyətin yeniyetməlik dövründə mənlilik şüurunun formalaşması üçün əsas amillərdir. Yeniyetmə şəxsi ünsiyyətin köməyi ilə özünə digər insanların gözü ilə baxmağı, özünü digər insanların yerinə qoymağı, onların rəftarını təhlil etməyi öyrənir. Başqa sözlə desək, şəxsiyyət ünsiyyət zamanı həm psixoloji baxımdan təcrübə qazanır, həm də emosional baxımdan təkmilləşir. Yeniyetməlik dövründə şəxsiyyətin bir sıra iradi keyfiyyətləri – qətiyyət, inadkarlıq, məqsədə nail olmaq əzmi, çətinliklərin öhdəsindən gəlmək bacarığı gözəçarpaq şəkildə təşəkkül tapır.

Bundan başqa yeniyetmənin inkişafı genetik faktorlarla, tərbiyənin xüsusiyyətləri, ətraf mühitin təsiri, həmçinin zərərli amillərlə də əlaqəli olur. Bütün bunlar əksər hallarda yeni-

yetmələrdə psixoloji proseslərin gedişatına mənfi təsir göstərir və digər patoloji sindromların yaranmasına gətirib çıxarır.

Yeni yetmələrə xas olan bir sıra psixoloji xüsusiyyətlərə nəzər salaq:

1. Emosionallıq. Yeni yetmələr həddindən artıq emosional olur. Onlar hər şeyə emosional reaksiya göstərir və hər duyğunu coşğulu şəkildə yaşayırlar.

2. Müstəqillik meyli. Yeni yetmələr həmişə müstəqil olmağa can atırlar. Onlar istəyir ki, öz həyatları ilə bağlı qərarları özləri versinlər. Onların düşüncəsinə görə, artıq onlar böyüyüb, öz dostlarını özləri seçə, istədiyi yerə gedə və istədiyi saatda evə qayıda bilər. valideynlərin onlara nəyisə qadağa qoyması onların xoşuna gəlmir. Amma yeni yetmələrdə olan bu müstəqillik meyli bir çox mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Buna görə də valideynlər və digər böyüklər yeni yetmənin müstəqilliyə olan meylini müəyyən qədər məhdudlaşdırmalı, onları elə fəaliyyət növlərinə cəlb etməlidirlər ki, bu proses onlarda çatışmayan müstəqillik, özünütənzimləmə, özünə nəzarət vərdişlərini formalaşdırma bilsin.

3. Qeyri-sabit duyğular. Yeni yetmələr çox dəyişkən duyğulara sahib olurlar. Enerjili və gümrah olan bir yeni yetmə bir az sonra halsız və yorğun hiss edə bilər. Belə olan hallarda onlara çox sual vermək, onların üzərinə getmək məsləhətli deyil. Çünki onlar bəzən öz içlərində müəyyən duyğular yaşayır və özü keçib gedir. Bundan başqa onların ruh düşkünlüyünə səbəb hər hansı xırda olara xoş olmayan söz ola bilər. Bunun səbəbi isə bəyaz qeyd etdiyimiz həddən artıq həssaslıqdır.

4. Xəyalpərəstlik. Yeni yetmələrin xəyal gücü çox qüvvətli olur. Onların bu xəyalları həm gələcək, həm də indi ilə bağlı olur. Onlar istədikləri hər hansı bir şeyi, gələcəkdə oxumaq istədikləri universiteti, işləmək istədikləri sahəni və sair xəyal edirlər. Bu xəyallar həmçinin, qarşı cinslə də bağlı olur.

5. Depressiyaya meyli. Uşaqlıq dövründən yeni yetməlik dövrünə keçidin əsas xüsusiyyətləri uşağın özünü hamıdan ağıllı hesab etməsi, özünü hər kəsdən üstün tutmasıdır. Kənar məsləhətlər, verilən öyüd-nəsihət onlara qıcıq verir. Bu dövrdə yeni yetmələrlə valideynlər arasında münasibət də çətin olur. Valideynlər öz yeni yetmə övladları ilə dil tapmaqda çətinlik çəkirlər. Onlar arasında müxtəlif səbəblərdən konfliktlər yaranır. Hər bir davranışı, addımı tənqid olunan, etdiyi yanlışlıqlara görə cəzalandırılan yeni yetmə ona göstərilən bu münasibətdən depressiyaya düşür. Aparılan araşdırmalara görə deyə bilərik ki, son zamanlarda depressiyadan əziyyət çəkən yeni yetmələrin sayında artım müşahidə olunur. Psixoloq Vəfa Əkbər qeyd edir ki, depressiya müxtəlif vəziyyətlərə və stress yaradan amillərə qarşı verilən reaksiyadır. Özgüvəni və özünə inamı zəif olan, çətin situasiyalarda özünü idarə gücünün olmadığını düşünən yeni yetmələr stress yaradan vəziyyət və ya hadisəylə qarşılaşdıqda depressiyaya düşmə riski artır. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının hesabatına əsasən, “depressiya sosial, psixoloji və bioloji təsirin nəticəsidir”. Dünyanın gözəl yer olduğunu düşünən yeni yetmə bəzən də həyatın dözülməz olduğunu düşünə bilər. Ümumiyyətlə yeni yetməlik dövrü hamıda eyni şəkildə baş vermir. Bu dövrdə həm psixoloji, həm fizioloji, həm də sosial baxımdan dəyişikliklər müşahidə edilir. Yeni yetmələrin bəziləri bu dövrü problemsiz keçirir, bəziləri isə problemlər içində keçirir. Bura müxtəlif amillər daxildir. Bunlardan biri stressdir.

Stress insan orqanizminin hər hansı gərgin vəziyyətə reaksiyasıdır. Az dərəcədə stress insana işini daha yaxşı görməyə, məqsədlərinə nail olmağa və iş müsaibələrində, imtahanlarda, idmanla bağlı tədbirlərdə uğurlu nəticə əldə etməyə yardım edə bilər. Lakin stress uzun çəkərsə, xroniki hal alarsa, insanlara ciddi zərərlər verə bilər. İnsan orqanizmi uzun müddət stressli vəziyyətdə olarsa stress ona həm fiziki, həm emosional, həm də əqli zərər vura bilər. Stress altında olan yeni yetmələrin ətrafdakı insanlara qarşı davranışı dəyişir. Uzun müddət davam edən stress yaşayan yeni yetmələrin iradəsi zəif olur və onlar bu zaman bir çox zərərli vərdişlərin aludəçisi ola bilərlər. Bu zərərli vərdişlərə siqaret çəkmək, spirtli içki qəbul etmək, narkotik vasitələrdən istifadə etmək və sair aiddir. Onlar bu zərərli vərdişlərə ilk başda stressə tab gətirmək və onu yenmək üçün başlayırlar, daha sonra isə bu vər-

dişlərə aludə olurlar. Digər amil isə fiziki amillərdir. Depressiya bəzən genetik olaraq keçir. Buna əsasən deyə bilərik ki, genetika insanın beynindəki kimyəvi fəaliyyətə təsir edir. Bundan başqa fiziki amillərə hormonal dəyişiklikləri və ürək- damar xəstəliklərini aid etmək olar. Uzun müddət spirtli içki qəbul etmək və narkotik vasitələrdən istifadə etmək də insanı depressiya vəziyyətinə sala bilər.

Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, yeniyetməlik dövrü insanın ən çətin, həssas yaş dövrüdür. Bu dövrdə insanda həm uşaq, həm də yetkin xüsusiyyətləri özünü göstərir. Hər insan fərqli xüsusiyyətlərə malik olduğu kimi, hər bir yeniyetmənin də özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Onlar həm çox sevgi, diqqət, qayğı görmək istəyir, həm də müstəqilliyə meyilli olurlar. Ailədə, məktəbdə və digər mühitdə baş verən hər bir hadisə yeniyetməyə az və ya çox dərəcədə təsir göstərir. Buna görə də hər kəs yeniyetmə dövründə olan şəxslərə münasibətinə diqqət etsə çox yaxşı olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Qədirov Ə. Yaş psixologiyası. Bakı 2008.
2. N.İmamverdiyeva, N.Mirzəliyeva. Yeniyetməlik və yetkinlik yşına çatmış uşaqların sosiallaşmasına ailədaxili münasibətlərin təsiri. Metodik vəsait. Bakı.
3. Vəliyev M.V, Mustafayev A.M. İnkişaf və yaş psixologiyası. Bakı, 2013.
4. <https://narinc.az/2020/12/01/yeniyetməlik>

YENİYETMƏ YAŞININ PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Cavadova Nənəxanım

XÜLASƏ

Bu məqalədə yeniyetməlik dövrünün mahiyyəti, əsas özəllikləri və psixoloji xüsusiyyətlərindən bəhs edilmişdir. Burada yeniyetməlik dövrünün insanın ən çətin və həssas yaş dövrü olduğu qeyd edilir. Həmçinin, ailə, məktəb və cəmiyyətdə baş verən hadisələrin yeniyetmələrdə yaratdığı təsirlər də burada öz əksini tapmışdır.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОДРОСТКОВОГО ВОЗРАСТА

Нанакханум Джавадова

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются сущность, основные черты и психологические особенности подросткового возраста. Здесь упоминается, что подростковый возраст – самый сложный и чувствительный возраст человека. Также здесь отражено влияние семейных, школьных и общественных мероприятий на подростков.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ADOLESCENT AGE

Nanakhanim Javadova

SUMMARY

This article is discussed the essence, main features and psychological characteristics of adolescence. It is mentioned here that adolescence is the most difficult and sensitive age of a person. Also, the effects of family, school and community events on teenagers are reflected here.

SOSİOLOGİYA, SOSIAL İŞ

AZƏRBAYCANDA MƏİŞƏT ZORAKILIĞI QURBANI OLAN QADINLARA GÖSTƏRİLƏN SOSIAL XİDMƏTLƏR

Məmmədova Jalə
ADMIU-nun II kurs magistrantı
jmammadova45@gmail.com

Açar sözlər: zorakılıq, sığınacaq, reabilitasiya, adaptasiya, social xidmət.

Ключевые слова: насилие, приют, реабилитация, адаптация, социальная служба.

Keywords: violence, asylum, rehabilitation, adaptation, social service.

Zorakılıqdan eləcə də məişət zorakılığından əziyyət çəkmiş qadınların təhlükəsiz mühitdə mühafizə oluna bilməsi üçün hazırda dünyanın demək olar ki, bütün ölkələrində onlara hər tərəfli qayğı və xidmət göstərilir. Həmçinin Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığı nəticəsində zərər çəkmiş qadınların təhlükəsizliklərinin təmin olunması və yenidən cəmiyyətə inteqrasiya edə bilmələri üçün sığınacaqlar fəaliyyət göstərir. Bu tip sığınacaqlarda yerləşdirilən qadınlar həmin müəssisədə yalnız müəyyən müddət üçün yox, bununla bərabər psixi və fiziki sağlamlılıqlarının bərpası və bunları həyat keçirmək üçün mütəxəsis dəstəyi, ehtiyaclarının qarşılınması və s. proseslər də həyata keçirilir [3, s.51].

Məişət zorakılığı qurbanlarına göstərilən sosial xidmətləri 3 başlıq altında birləşdirmək olar.

1) qabaqlayıcı xidmətlər - qadının zorakılığa məruz qalmaması üçün əvvəlcədən həyata keçirilən siyasi qərarlardan ibarət tədbirlər.

2) Müdaxilə edici xidmətlər - zorakılığa məruz qalmış şəxslərin daha əvvəl aşkar olunması, təhlükəsizliyinin və fiziki sağlamlığının qorunması, sığınacaqla təmin edilməsi və bütün bunların nəticəsi olaraq yenidən zorakılığa məruz qalmaması üçün göstərilən xidmətlər nəzərdə tutulur.

3) Reabilitasiya edici xidmətlər - zorakılığın insana olan neqativ təsirlərinin aradan qaldırılmasından ibarət tədbirlərdir.

Sığınacağa yerləşdirilən qadın üçün ilkin olaraq görülən tədbir onun tibbi müayinədən keçirilməsidir. Buna səbəb həmin qadının hazırkı vəziyyətini, zorakılığın xarakterini müəyyənləməkdir. Burada səhiyyə işçiləri onlara hər tərəfli tibbi qayğını göstərməli və onlara dəstək olduqlarını hiss etdirməlidirlər. Onların fiziki sağlamlığı ilə bərabər psixi sağlamlılıqları üçün psixoloq və sosial işçilərin dəstəyinə ehtiyac duyulur. Zorakılıq qurbanları ilə işləyən hər bir mütəxəsis onların dərin travmatik sarsıntılarını nəzərə almalı və bu məqamı unutmamalıdır. Demək olar ki, zorakılığa məruz qalmış şəxslər yaşadığı travmadan ötrü özlərini ifadə edə bilmədikləri üçün daim qorxu və təşviş içində ətraflarından özlərini təcrid edirlər [7, s.17]. Bu səbəbdən qurbana suallar verərkən onu qınamadan, hədələmədən söhbəti aparmaq lazımdır ki, onlar yaşadığı ağır vəziyyəti asanlıqla sosial işçilərə etiraf edə bilsinlər. Çünki həmin şəxslər qarşı tərəfə inam, etibar etmək də çəkinirlər və danışılanların zorakı şəxsə çata bilmə ehtimalından narahatlıq hissi keçirirlər. Tibbi və psixi dəstəkdən əlavə qurbaların öz hüquqlarını bilmələri, müdafiə olunmaları üçün hüquqi maarifləndirilmə dəstəyi ilə təmin olunur. Bundan əlavə sığınacağa yerləşdirilən zərər çəkmiş şəxsin hər cür təhlükəsizliyi təmin olunur. Sadalananların hər birinin həyata keçməsi üçün hər bir şəxsə uyğun fərdi xidmət planı hazırlanır. Zorakılıq hadisəsində mütəxəsislər yalnız zərərçəkmiş qadının reabilitasiyası ilə deyil, bununla paralel zorakılığı törədən şəxslə də müvafiq iş

aparmalıdır. Cəmiyyətin rifahının qorunması, gələcək təhlükələrin yaranmaması üçün zərər çəkənləri yenidən həyata qaytarmaqla kifayətlənmək yox, daha hər tərəfli kompleks tədbirlər görməklə zorakı şəxsləri də bu prosesə cəlb etmək lazımdır. Yəni məsələnin həlli zərər çəkmiş qadının bərpası ilə həll olunmur, problemin tamamilə aradan qaldırılması zorakı şəxsin reabilitasiyası ilə əldə olunur. Çünki zərər çəkmiş qadınların zədələrini sağaltmaq problemin nəticəsini həll etməkdirsə zorakı şəxs ilə reabilitasiyanın aparılması isə problemin kökünü, onu yaradan səbəbləri həll etmək deməkdir.

Azərbaycan Respublikasının 2010-cu il 22 iyun tarixli 1058 – IIIQ qərarlı Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanuna əsasən müraciət etmiş hər bir zərər çəkmiş şəxs müvafiq xidmətlərin hüquqi yardım göstərilməsi, zorakılığı törədən şəxs barəsində məhkəməyə müraciət etmənin izahı, həmçinin müvafiq müvəqqəti sığınacaqqla təmin olunması və lazımı qida, tibbi, psixoloji yardım və mövsümi geyimlə təmin olunması həyat keçirilir [2].

Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunun 13-cü maddəsində hansı növ tədbirlərin həyata keçirilməsi qeyd olunmuşdur. Bu bənddə qeyd olunan tədbirlər sosial xarakterli xidmətlər, hüquqi yardımla bağlı xidmətlər, qabaqleyic xarakterli tədbirlərdir. Qanunun 14-cü maddəsi məişət zorakılığının qarşısının alınmasında göstərilən hüquqi xidmətlərə həsr olunmuşdur [2].

Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında qanunun 15-ci maddəsi sosial xarakterli xidmətlərin növləri izah olunur [2]. Sosial xarakterli xidmətlərə aiddir: zərər çəkmiş şəxsin müvəqqəti sığınacaqqla təmini, dövlət tərəfindən hüquqi və tibbi xidmətləri göstərilməsi, eləcə də digər bu kimi sosial yönümlü xidmətlər nəzərdə tutulur. Zərər çəkmiş şəxsin iş, yeni peşə ilə təmin olunması və öyrədilməsi, peşə bacarıqlarının qazanılması və var olanların inkişaf etdirilməsi, daha sonrakı həyatında özünü iqtisadi baxımdan idarə edə bilməsi, sosial müdafiələri üçün müavinətlə təmin olunmasında sənədlərin təmin olunmasına və alınmasına kömək etmək. Həmçinin zorakılığa məruz qalmış insanlar üçün göstərilən müəssisələrdə sosial dəstəqli müdaxilələr bunlardır: təhlüksizlik, uşaqların təhsili üçün lazımı qayğının göstərilməsi, tələb və ehtiyacları nəzərə alınaraq əlavə xidmətlərin təşkili, zərər çəkmiş şəxsin ailə mühitinin yenidən normal həyat tərzinə qaytarılması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi, bir daha məişət zorakılığının baş verməməsi üçün qabaqleyic tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə bağlı sosial müdafiə xidmətlərinin göstərilməsi və s. bu kimi xidmətlər nəzərdə tutulur.

Məişət zorakılığında əziyyət çəkmiş qadınların yerləşdirildiyi müvəqqəti sığınacaqlar hazırda müxtəlif ölkələrdə mövcuddur. Zorakılıq qurbanlarının zorakılıqdan uzaq bir mühitdə özlərini təhlükəsiz hiss edəcəkləri sığınacaq mərkəzləri dünyada ilk dəfə 1970-ci ildə qadınların zorakılığa qarşı başlatmış olduğu hərəkətlər nəticəsində fəaliyyət göstərmişdir. Dünyada ilk sığınacaq İngiltərədə 1971-ci ildə qadın sığınacağı adı ilə yaradılmışdır. Daha sonra İngiltərədə yaradılan digər sığınacaq mərkəzləri birləşərək 1975-ci ildə beynəlxalq qadınlara yardım mərkəzi federasiyasının yaradılmasına vəsile olmuşdur. İngiltərədən sonra dünyada digər sığınacaqlar Almaniya Berlin şəhərində 1974-cü ildə, Fransada Paris şəhərində 1976-cı ildə, həmin ildə İsveç, Norveç və İsveçrədə də yaradılmışdır. İlk yaradılan zaman bu mərkəzlərin maddi baxımdan təmini qadın cəmiyyətləri və ya ianələr vasitəsi ilə həyata keçirilirdi. Azərbaycan ərazisində ilk sığınacaq mərkəzi 2002-ci ildə “Təmiz Dünya” Qadınlara Yardım İctimai Birliyinin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır [6, s.155].

Bu sığınacaqqların hər biri ad baxımında fərqli formada işlədilsə də mahiyyət etibarilə eyni fəaliyyəti həyata keçirirlər. Zərər çəkmiş şəxsin yerləşdirildiyi müvəqqəti sığınacaq əsas iş mexanizmi qurbanların psixoloji, mənəvi reabilitasiyalarının və fiziki

təhlükəsizliyinin təminatıdır. Bu tip sığınacaqların mövcudluğu məişət zorakılığından əziyyət çəkən qadınların mənəvi bərpa və inkişafında müstəsna rola malikdir. Belə sığınacaqların olması zorakı şəxsin qurbanı sui-istifadə etmə, ona hədə qorxu gəlməklə cəsarətsizliyində istifadə etmə halları ehtimalını azaldır. Çünki sığınacaq zərər çəkmiş şəxslər üçün qoruyucu mühit, zorakı şəxs üçün isə onu çəkindirici mühit kimi çıxış edir.

Sığınacaqların təşkili və təmini bir çox ölkələrin praktikasında fərqli formada həyata keçirilir. Bəzilərində bu işi dövlət, QHT-lər, ictimai təşkilatlar, fiziki şəxslər tərəfindən və ya dini qurumlar vasitəsilə həyata keçirilir. Daha dəqiq olaraq Böyük Britaniyada müvəqqəti sığınacaq tipli müəssisələrin əksəriyyətinin təşkili prosesini dini qurumlar həyata keçirirlər. Amerika Birləşmiş Ştatları praktikasında isə bu prosesi həm dini təşkilatlar, həm də ictimai təşkilatlar yerinə yetirir. Dünyada zorakılığa məruz qalmış qadınlar üçün yaradılan sığınacaqların məqsədi sadəcə onların təhlükəsiz mühitdə yaşaması deyil, eyni zamanda yaşadıkları travmatik hadisəni təkrar etməməsinin qarşısını almaq, onların ən təməl hüquq və azadlıqlarının təmini, azad və firavan bir həyat yaşaya bilmələri üçün hərtərəfli inkişafının dəstəklənməsidir [1]. Sığınacaqlar zərər çəkmiş şəxslərin həyatlarında müstəsna rola malikdir. Sığınacaqlar zərər çəkmiş şəxslərin və o cümlədən qadınların mənəvi baxımdan yenidən güclənə bilməsinə, söz sahibi ola bilməsinə, həyat yolunu cəza bilməsinə, müstəqil qərar verə bilmə qabiliyyətinin inkişafına dəstək olur.

Müvəqqəti sığınacaq mərkəzləri və burada həyata keçirilən tədbirlərin hər biri pulsuzdur. Yəni ya dövlət hesabına, ya da aid olduğu qurum tərəfindən bütün xərclər ödənilir. Müəssisələrdə ən ilkin iş zərər çəkmiş şəxsin məxfiliyinin təminatıdır. Zərər çəkmiş şəxsin konfidensiallığı qorunmaqla ona zəruri yardımlar göstərilir. Hər bir zərər çəkmiş şəxs üçün ehtiyaclarına uyğun olaraq fərdi sosial xidmət planı hazırlanır. Əgər sığınacaqda ilkin tibbi və psixoloji yardıma ehtiyac yaranarsa bu zaman yardım Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. Zərər çəkmiş şəxsin təhsilini davam edə bilməsi üçün zəruri tədbir Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən, iş, müəyyən peşəyə yiyələnmə və sosial müdafiə ilə görülmə tədbirləri isə Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir [5].

Məişət zorakılığında əziyyət çəkən qadınların sığınacaqda təmini müddəti 2 ay təşkil edir. Sığınacaqda təmin edilmə prosesinin həyata keçirilməsi öz xahişi və ya onların işləri üzrə səlahiyyətlanmış orqanlar tərəfindən göndəriş əsasında təmin olunurlar.

Dövlət tərəfindən zorakılıq qurbanlarına göstərilən xidmətlər pozulmuş və ya itirilmiş funksiyaların bərpası, müalicə yönümlü xidmətlər, məişət zorakılığı nəticəsində aldığı xəstəlik və xəsarətlərin aradan qaldırılması, psixoloji dəstək və reabilitasiya kurslarının keçirilməsi ilə cəmiyyətə yenidən adaptasiya oluna bilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərdir. Hazırda Azərbaycan Respublikasında məişət zorakılığına eləcə də zorakılığa məruz qalmış insanlara ilkin və uzun müddətli yardımların təşkili, müalicəsi üçün bir sıra müəssisələr və mərkəzlər fəaliyyət göstərir. Bu müəssisələr mahiyyətinə görə zorakılığın yaşandığı anda zərər çəkmiş şəxsin onlarla əlaqə yarada bilməsi və ilkin addımların hansı formada atıla bilməsi üçün xidmətlər göstərir. Bu mənada bu tip müəssisələr ümumən krizis müəssisələri kimi tanınırlar [8, s.437].

Krizis müəssisələri adlandırılan “Təmiz Dünya” Qadınlara Yardım İctimai Birliyi, Ümidli Gələcək Gənclər Təşkilatı ittiham olunan və ya hər hansı cinayətin qurbanı olan qadınların hüquqlarının müdafiəsini təmin edir. 2011-ci ildə yaradılan Ümidli Gələcək Təşkilatı zorakılıq və cinayət qurbanı olan gənclər üçün psixososial reabilitasiya mərkəzidir. Mərkəz öz fəaliyyəti ilə zorakılıq qurbanı olmuş qadınların, risk qrupunda olan gənclərin yenidən zorakılığın yaşamaması üçün sosial və psixoloji işlər təşkil edilir.

Zorakılıq və cinayət qurbanı olan gənclərə yardım üçün Bakı Sosial Reabilitasiya Mərkəzi Ümidli Gələcək Təşkilatı nəznində 2011-ci ildən cinayət və zorakılıq qurbanı olmuş, eləcə də məişət zorakılığı yəni fiziki, cinsi, psixoloji zorakılığa məruz qalmış qadınlara ixtisaslaşdırılmış yardım göstərilir [4, s.14].

Beləliklə, bütün deyilən fikirləri ümumiləşdirərək belə bir nəticəyə gələ bilərik ki yaradılan hər bir mərkəzin ən təməl vəzifəsi zorakılıq qurbanlarına vaxtında lazımı qayğının göstərilməsi və müvafiq xidmətin təşkilidir. Sadalanan mərkəzlər zorakılıq qurbanlarına dövlət tərəfindən göstərilən dəstək işində xüsusi addım kimi qiymətləndirilə bilər. Yəni mərkəzlərin mövcudluğu zorakılıq qurbanları yaşadığı zorakı mühiti asanlıqla tərk etmələrinə və yenidən sağlam fərd kimi cəmiyyətə adaptasiya olmalarına şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı “Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə yardım mərkəzlərinin fəaliyyəti Qaydası” və “Məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərə qeyri-dövlət yardım mərkəzlərinin akkreditasiyası Qaydaları” 2012, 25 aprel №89.
2. Azərbaycan Respublikası “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanun. Bakı. 2010, 22 iyun. 1058-III Q.
3. Firuzə Babayeva. Məişət Zorakılığı ilə Mübarizə Sahəsində Milli və Beynəlxalq Qanunvericilik Aktları. Bakı. 2012, 184 səh.
4. Məişət zorakılığı qurbanlarına xidmət göstərən sosial işçilərin təcrübəsinin artırılması. Yeni Həyat Humanitar və Sosial Dayaq İctimai Birliyi. 2018, 35 səh
5. www.sosyalhizmetuzmani.Org/Iletisimsorunlarinden.htm.
6. Калинина Ю.И. Социальная работа в уголовно-исполнительной системе. Рязань: МИФ, 2006.
7. Насилие в семье: Особенности психологической реабилитации. Учеб.пособие. / Под ред. Платоновой Н.М. и Платонова Ю.П. – СПб.: Речь, 2004.
8. Albert R.Roberts. Social Workers' Desk Reference. New york, 2009, 1267 səh.

AZƏRBAYCANDA MƏİŞƏT ZORAKILIĞI QURBANı OLAN QADINLARA GÖSTƏRİLƏN SOSIAL XİDMƏTLƏR

Məmmədova Jalə

XÜLASƏ

Məqalədə məişət zorakılığına məruz qalmış qadınlarla sosial işin fərqli xüsusiyyətləri ətraflı araşdırılır, burada sosial xidmətin profilaktik, müdaxilə və reabilitasiya xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə araşdırılır. O cümlədən, zorakılığa məruz qalmış qadınların sığınacaqda yerləşdirilməsi qaydası, onlara göstərilən sosial, psixoloji və tibbi yardımın müxtəlif xüsusiyyətləri öyrənilib, qurbanların sağlam həyata adaptasiyasının xüsusiyyətləri izah edilib. Məqalədə dünyanın müxtəlif ölkələrində ilk dəfə yaradılan sığınacaqların fəaliyyəti haqqında da məlumat verilib, onların fərqli və oxşar cəhətləri müqayisəli şəkildə araşdırılıb.

ЖЕРТВАМ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ УСЛУГИ

Жаля Мамедова

АННОТАЦИЯ

В статье подробно рассматриваются особенности социальной работы с женщинами, пострадавшими от домашнего насилия, где в сравнительной форме рассматриваются превентивные, интервенционные и реабилитационные особенности социального обслуживания. В частности, изучены порядок помещения женщин, пострадавших от насилия, в приют, различные особенности оказываемой им социальной, психологической и медицинской помощи, разъяснены особенности адаптации пострадавших к здоровой жизни. В статье также приводится информация о деятельности приютов, созданных впервые в разных странах мира, и в сравнительной форме рассматриваются их различия и сходства.

TO WOMEN WHO ARE VICTIMS OF DOMESTIC VIOLENCE IN AZERBAIJAN SOCIAL SERVICES PROVIDED

Jala Mammadova

SUMMARY

The article examines in detail the distinctive features of social work with women affected by domestic violence, where preventive, interventional and rehabilitative features of social service are examined in a comparative form. In particular, the procedure for placing women victims of violence in the shelter, various features of Social, Psychological and medical care provided to them were studied, and the features of adaptation of victims to a healthy life were explained. The article also provides information on the activities of shelters created for the first time in different countries of the world, and their differences and similarities are examined in a comparative form.

ФЕНОМЕН ВОЙНЫ В ИСТОРИИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

*Ягубова Айсель Галиб кызы,
магистрантка II курса БГУ
ayselyagubova665@gmail.com*

Ключевые слова: война, человечество, конфликт, научно-технический прогресс, патриотизм.

Açar sözlər: müharibə, bəşəriyyət, münaqişə, elmi-texniki tərəqqi, vətənpərvərlik.

Keywords: war, mankind, conflict, scientific and technological progress, patriotism.

Феномен войны – одно из наиболее важных и трагических явлений в истории человечества, которое существовало во все времена и культуры. Война – это вооруженный конфликт между двумя или более государствами, группами людей или общинами, который ведет к гибели людей, разрушению имущества и деформации общества в целом.

Войны могут быть вызваны различными факторами, включая территориальные, религиозные, политические и экономические разногласия. Конфликты могут возникать из-за амбиций правителей, недовольства населения, конкуренции между государствами или идеологических разногласий. Иногда война может быть вызвана внешней угрозой, когда государство реагирует на агрессию другого государства [5; 169–180].

Причины войн:

А. Политические причины. Многие войны начинаются из-за политических разногласий или стремления к расширению влияния и территории. Примерами могут служить Первая мировая война, вызванная претензиями различных государств на территории и колонии, а также холодная война, вызванная политическими разногласиями между США и СССР.

Некоторые из наиболее распространенных политических причин возникновения войн включают [2; 280–285]:

1. Территориальные споры: Конфликты вокруг контроля над территориями и ее ресурсами, такими как земля, вода, нефть или газ, могут приводить к напряженности между государствами и, в конечном итоге, к войне.

2. Идеологические разногласия: Различные идеологии и политические системы, такие как демократия, коммунизм или фашизм, могут вызывать противоречия и конфликты между государствами, что может привести к войне.

3. Экономические интересы: Конфликты, связанные с контролем рынков, ресурсов, транспортных путей и т.д., могут привести к конфликтам между государствами, что в конечном итоге может привести к войне.

4. Международные отношения и дипломатия: Сбои в международных отношениях, неудачи дипломатических усилий и отказ государств от международных договоренностей могут привести к конфликтам и войнам.

5. Изменения в геополитической конфигурации: Изменения в мировой политической структуре, такие как распад государства или рост новых сил, могут вызывать напряженность и конфликты между государствами и привести к войне.

6. Поиск ресурсов: Конфликты могут возникать из-за нехватки ресурсов, таких как пища, вода, энергия и т.д. Эти конфликты могут приводить к войне, особенно в случаях, когда ресурсы критически важны для выживания народов.

В. Экономические причины. Другой распространенной причиной войн являются экономические интересы. В основе экономических причин лежит желание стран или

групп контролировать ресурсы, получить доступ к рынкам или расширить свои экономические возможности. Существует несколько экономических факторов, которые могут вызывать войны:

1. Конкуренция за ресурсы: Экономическая конкуренция за ресурсы, такие как нефть, газ, уголь и металлы, может привести к войне. Некоторые страны могут стремиться к контролю над такими ресурсами, чтобы обеспечить свою экономическую и политическую мощь, и использовать военную силу для достижения этой цели. Либо, наоборот, если одна страна контролирует значительную часть ресурсов, другие страны могут попытаться захватить их военным путем. К примеру, Россия и Украина вели и продолжают вести конфликт из-за Крыма, который богат нефтью и газом. Эта причина может привести к настоящим войнам, а также к различным видам напряженности и конфликтов, таким как торговые войны, военные угрозы и дипломатические кризисы [4].

2. Контроль над рынками: Государства могут начинать войны, чтобы защитить свои экономические интересы и обеспечить стабильность своей экономики. Например, в XIX веке Британия сражалась за контроль над торговыми путями в Африке и Азии, чтобы получить доступ к рынкам и сырьевым ресурсам.

3. Территориальные споры: Экономические интересы могут также быть связаны с территориальными спорами. Некоторые государства могут стремиться к контролю над определенными территориями, так как они обладают важными ресурсами, например, землей для сельского хозяйства или доступом к важным торговым маршрутам.

С. Религиозные и культурные причины. Религиозные и культурные причины могут играть важную роль в возникновении войн, хотя они не всегда являются единственными или даже главными факторами.

Религиозные причины могут включать в себя различные формы конфессионального или межрелигиозного противостояния, например, войны между христианами и мусульманами в Средневековой Европе или современные конфликты между суннитами и шиитами на Ближнем Востоке. Религиозные разногласия могут породить войны и на других континентах, например, в Индии между индуистами и мусульманами, или в Шри-Ланке между буддистами и христианами. В ряде случаев религия может быть использована как причина для мобилизации народа на войну или как средство пропаганды и манипуляции общественным мнением.

Культурные причины могут быть связаны с идеологическими, этническими или националистическими разногласиями. Например, войны между Израилем и Палестиной могут быть связаны с территориальными спорами и националистическими стремлениями. Культурные различия могут также создавать напряженность между разными народами и группами, особенно в многокультурных обществах, и это может в конечном итоге привести к конфликту. Культурные различия могут быть использованы в качестве оправдания для насилия или дискриминации, что может увеличить риск войны [3; 154–163].

Важным аспектом войны является ее влияние на человечество и общество. Она оказывает различное воздействие на людей и общество в зависимости от многих факторов, таких как масштаб войны, продолжительность, уровень разрушений, потеря и степень вовлеченности гражданского населения.

Войны уничтожают материальные и культурные ценности, приводят к разрушению инфраструктуры, оставляют за собой разрушения и бедствия, которые порой продолжают годами после конца конфликта. Они также могут привести к изменению этнической и религиозной картины в обществе, к перестановке власти и созданию новых режимов, которые могут быть менее демократическими или

репрессивными. В общем, война имеет глубокое и длительное влияние на общество и на жизнь людей, которые подвергаются ее последствиям.

История человечества полна различных войн, некоторые из которых оставили особенно сильный след и имели значительное влияние на мировую историю. Некоторые из них включают [6]:

- Первая мировая война (1914–1918) – одна из самых разрушительных войн в истории человечества, которая привела к гибели более 9 миллионов солдат и 7 миллионов мирных жителей. Война оказала значительное влияние на международную политику и привела к формированию новой мировой системы. В результате войны многие границы были перерисованы. Некоторые страны были разделены, а другие – объединены. Появилось несколько новых государств, включая Чехословакию, Югославию и Польшу.

- Вторая мировая война (1939–1945) – наиболее разрушительная война в истории, приведшая к гибели более 70 миллионов человек. Вышеупомянутая война разделила мир на две сферы влияния – капиталистическую и социалистическую – что стало началом Холодной войны, которая продолжалась до конца 1980-х годов. Война также вызвала значительные изменения в мировой политике, включая создание Организации Объединенных Наций, которая занимается регулированием международных отношений и решением конфликтов между государствами.

- Гражданская война в США (1861–1865) – это была война между Севером и Югом в США, которая привела к отмене рабства и стала важным моментом в борьбе за гражданские права.

- Наполеоновские войны (1792–1815) – войны, начатые Наполеоном, которые привели к существенным изменениям в политике и границах Европы, а также к формированию современной Европы.

- Троянская война (около 1184 года до н. э.) – война между греками и троянцами, описанная в гомеровском эпосе "Илиада". Война оказала огромное влияние на литературу и культуру древней Греции и считается одной из величайших войн в истории.

Каждая из этих войн имела многочисленные последствия на мировой истории и продолжает влиять на нашу жизнь и в настоящее время.

Изначально война была неотъемлемой частью жизни людей, которые использовали ее для защиты своих территорий и ресурсов, а также для установления своего господства. Однако, с развитием цивилизации, война стала менее обычным явлением. С появлением законов и государственных институтов, войны стали формальными и организованными. Стандарты, правила и протоколы появились для регулирования военных действий, а войны стали более определенными и более обоснованными [1; 344–348].

Но в то же время, во время последних нескольких столетий войны стали все более кровопролитными и опасными. Современные войны включают в себя использование новых технологий и оружия, которые усиливают их разрушительную силу. Конфликты между государствами и регионами также остаются актуальными и продолжают порождать новые войны.

Войны, как правило, являются крайней мерой, к которой прибегают в случае, если другие способы решения конфликтов не удалось найти. Но существуют и другие способы решения конфликтов, которые могут быть более эффективными и менее разрушительными, чем военные действия.

Некоторые из таких способов включают в себя дипломатию, переговоры, сотрудничество, соглашения и компромиссы. Кроме того, существуют

миротворческие миссии, которые предназначены для предотвращения конфликтов и посредничества в разрешении уже существующих конфликтов.

Эти способы решения конфликтов требуют большей терпимости, понимания и уважения к точкам зрения других сторон. Они могут потребовать большего времени и усилий, но в результате могут привести к более стабильным и долговременным решениям, а также к укреплению международной солидарности и сотрудничества.

Хотя войны являются негативным явлением и приводят ко многим страданиям и потерям, они все еще продолжаются в разных частях мира. Возникает вопрос, почему люди не могут без войн?

Одним из основных факторов, объясняющих причины возникновения войн, является человеческая природа. В основе этого лежит тот факт, что люди имеют склонность к конфликтам и соревнованию за ресурсы, власть, территории и другие ценности. Кроме того, люди могут быть склонны к агрессии и насилию, особенно в условиях стресса, опасности или ощущения угрозы.

Согласно Библии, священной книги христианства, человеческая природа имеет двойственный характер. С одной стороны, книга говорит о том, что Бог создал человека по своему образу и подобию (Бытие 1:27), и что человек был создан с идеальным характером, который включал любовь, милосердие и миролюбие. Однако, Библия также говорит о том, что человек пал в грех в результате своего непослушания Богу (Бытие 3:6), и что он наследует греховную натуру, которая включает в себя эгоизм, гордость, зависть и насилие.

Таким образом, Библия признает, что человеческая природа может быть одним из факторов, объясняющих причины возникновения войн и других форм насилия в мире. Однако, Библия также учит, что через веру и общение с Богом, люди могут преодолеть свою греховную натуру и жить в мире и гармонии друг с другом.

В одном из своих учений Иисус Христос призывает своих последователей к любви, милосердию, прощению и миру. Он говорит: "Блаженны миротворцы, ибо они будут наречены сынами Божиими" (Матфея 5:9). Также, Павел Апостол призывает верующих к тому, чтобы "если возможно, то от вас, смотрите, чтобы мир был со всеми людьми" (Римлянам 12:18).

Другой фактор, который может приводить к войнам, – это политическая нестабильность. Нестабильность может проявляться различными способами, например, в форме политических кризисов, национальных расколов, религиозных или этнических конфликтов, социальных неравенств и т. д.

Внешние факторы также могут играть роль в возникновении политической нестабильности, например, вмешательство других государств или международных организаций, санкции, эмбарго, терроризм, войны и конфликты на территории соседних стран и т.д.

Также стоит отметить, что данная проблема часто возникает в регионах с низким уровнем экономического развития, высокой безработицей и бедностью. Неспособность правительства предоставить населению достойную жизнь может привести к социальной напряженности, протестам и конфликтам, которые могут дестабилизировать политическую ситуацию в стране [7].

Следовательно, предотвращение политической нестабильности требует комплексного подхода, включающего в себя развитие экономики, укрепление демократических институтов, защиту прав человека и урегулирование конфликтов.

Несмотря на все негативные последствия войн, история показывает, что некоторые конфликты могут стать результатом значительных перемен в мировой истории. Например, Первая и Вторая мировые войны стали катализаторами для

создания многих международных организаций, которые сегодня работают над укреплением мира и безопасности в мире.

Кроме того, войны также могут стимулировать научно-технический прогресс и способствуют развитию культуры, музыки, литературы и искусства. Они вызывают мощный эмоциональный отклик в обществе, что поощряет развитие литературы и искусства, связанных с войной, и дает возможность проявления героизма и патриотизма.

Войны имеют огромное влияние на развитие науки и технологии, ускоряют развитие медицины, промышленности и транспорта. Например, во время Второй мировой войны были сделаны многочисленные изобретения, такие как танки, самолеты и газовые маски, которые в последствии применялись в мирное время. Многие новые технологии были разработаны для военных целей, включая радар, реактивный двигатель и ядерную энергию. Эти технологии в итоге нашли применение в других областях, способствуя значительному прогрессу в различных отраслях, таких как транспорт, медицина и энергетика [7].

В любом случае, войны и насилие всегда приводят к страданиям и потерям для людей, поэтому важно стремиться к тому, чтобы достичь мира и справедливости в мире, а также находить пути решения конфликтов без насилия и разрушения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грин Р. «33 стратегии войны», М: Рипол Классик, 2008 – 896 с.
2. Клаузевиц К. О войне, М: АСТ, 2002. 558 с.
3. Лукьянова Н.Н. Война как социально-культурное явление. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2013. 287 с.
4. Трубецкой Е. Н. Война и подвиг как объект размышлений. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voyna-i-podvig-kak-obekt-razmyshleniy-e-n-trubetskogo>.
5. Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. Journal of Peace Research, 6(3), 167-191.
6. Kaldor, M. (1999). New and old wars: Organized violence in a global era. Stanford, CA: Stanford University Press.
7. The History of War - Encyclopedia Britannica <https://www.britannica.com/topic/war>
8. Postmüharibə dövründə sosial işin verə biləcəyi töhfələr/16.11.2021 <https://youtu.be/h0G2j9iV5zg>

ФЕНОМЕН ВОЙНЫ В ИСТОРИИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Ягубова Айсель

АННОТАЦИЯ

Эта статья исследует феномен войны в истории человечества, изучая ее причины и последствия для общества, культуры и науки. Автор утверждает, что войны вызываются не только политическими и экономическими факторами, но также религиозными и культурными, и что они сформировали траекторию развития человечества. Анализируя влияние современных технологий на современные конфликты, статья также обращает внимание на важность социальной работы в послевоенный период для восстановления и развития общества, подчеркивает необходимость нахождения мирных решений мировых проблем.

BƏŞƏRİYYƏT TARIXINDƏ MÜHARİBƏ FENOMENİ

Aysel Yaqubova

XÜLASƏ

Məqalədə bəşəriyyət tarixi boyu müharibə fenomeni araşdırılmış və onun cəmiyyət, mədəniyyət və elmə təsirini və səbəblərini, nəticələrini dəyərləndirilmişdir. Məqalə siyasi və iqtisadi amillərlə yanaşı dini və mədəni amillərin də müharibələrin səbəbi olduğunu vurğulayaraq bəşəriyyətin inkişaf yolunu müəyyən etdiyini təsdiqləyir. Müasir texnologiyaların günümüzün münaqişələrinə təsirini təhlil edərək, məqalə, cəmiyyətin bərpası və inkişafı üçün post-müharibə dövründə sosial işin əhəmiyyətini göstərir, habelə global problemlərə sülh yolu ilə həll tapmağın vacibliyini izah edir.

THE WAR PHENOMENON IN THE HISTORY OF MANKIND

Aysel Yaqubova

SUMMARY

This article explores the phenomenon of war throughout human history, examining its causes and consequences on society, culture, and science. It argues that wars are not only driven by political and economic factors but also by religious and cultural ones, and that they have shaped the course of human development. By analyzing the impact of modern technologies on contemporary conflicts, the article also highlights the importance of social work in the post-war period for the recovery and development of society, as well as outlines the urgency of finding peaceful solutions to global challenges.

MÜHARİBƏ İŞTİRAKÇISI OLAN QAZİLƏRİN SOSIAL-PSIXOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Ağababazadə Fərid Aslan oğlu
ATMU-nun II kurs magistrantı
ferid.agababazade99@gmail.com

Açar sözlər: Qazi, müharibə, sosial-psixoloji aspektlər, travma, müalicə

Ключевые слова: Гази, война, социально-психологические аспекты, травма, лечение

Keywords: Gazi, war, socio-psychological aspects, trauma, treatment.

Qazi ən qısa tərifilə şəərəfli əsgər deməkdir. Qazi türk cəmiyyətinin ən qədim qəhrəmanlıq adlarından biridir. Qazi müharibədən sağ çıxmış, həmçinin orada yaralanmış, daha dəqiq desək müharibədə iştirak edən əsgərlərə verilən tituldur. Qazi islam dinində qəzədə (islam uğrunda mübarizədə) iştirak edən insanlara verilən addır. Onlar öz ölkələrini və onun dəyərlərini müdafiə etmək üçün öz həyatlarını riskə atmaq da daxil olmaqla, qurbanlar veriblər. Xidmətlərinin nəticəsi olaraq qazilər tez-tez müxtəlif imtiyazlar və xidmətlər, o cümlədən səhiyyə, təhsil və maliyyə dəstəyi almaq hüququna malikdirlər [1].

Qazi statusunu almış şəxslərin bu titulu daşması əslində heç də asan deyil. Çünki onlar iştirak etdikləri müharibədən sonra ciddi sosioloji, psixoloji problemlər ilə üzləşirlər. Qazilərin sosial-psixoloji statusu onların xəsarətlərinin şiddəti və xarakteri, aldıqları dəstək və qayğı səviyyəsi və fərdi mübarizə strategiyaları kimi bir sıra amillərdən asılı olaraq geniş şəkildə dəyişir. Qazilər əsasən xroniki ağrı, depressiya, narahatlıq, travma sonrası stress pozğunluğu və mülki həyata yenidən inteqrasiya etməkdə çətinlik kimi fiziki, emosional və psixoloji çətinliklərlə üzləşirlər. Bu çətinliklər onların sosial-psixoloji vəziyyətinə, o cümlədən ailə və dostları ilə münasibətlərinə, iş qabiliyyətinə, insanlar ilə ünsiyyətinə və ümumi həyat keyfiyyətinə son dərəcədə ciddi təsir göstərir [2.s.1-6].

Qazilərin qarşılaşa biləcəyi bəzi ümumi sosial-psixoloji problemlər aşağıdakılardır:

- Təcrid və tənhalıq qorxusu: Bir çox qazi statusunu qazanmış şəxslər, xüsusən də müharibədə dostlarını və ya ailə üzvlərini itirənlər, özlərini təcrid olunmuş və tənha hiss edirlər. Onlar həmçinin oxşar təcrübələri olmayan başqaları ilə münasibət qurmaqda çətinlik çəkir, həmçinin ciddi adaptasiya problemi yaşayırlar;

- Travma sonrası stress pozğunluğu (TSSP): Bu, qazilərinin yaşadığı ümumi psixi sağlamlıq problemidir. Qazilər travmatik bir hadisə yaşadığından və ya şahid olduqdan sonra baş verə biləcək psixi sağlamlıq pozğunluğu olan TSSP-ni inkişaf etdirə bilər. Buraya simptomlara geri dönüşlər, qaçma davranışları və hipersayıqlıq daxil ola bilər. Həmçinin bu simptomlar kabuslar, geri dönüşlər, narahatlıq və depressiya ilə nəticələnə bilər. Bu mərhələdə qazilər böyük depressiv pozğunluğu ilə üzləşə bilər. Böyük depressiv pozğunluğu davamlı kədər, ümitsizlik və dəyərsizlik hissləri ilə xarakterizə olunan bir depressiya növüdür. Müharibədə yaralanan əsgərlər evə qayıtdıqdan sonra fiziki ağrı, məhdudiyyətlər və mülki həyata uyğunlaşma çətinlikləri səbəbindən depressiyaya düşmə ehtimalı əldə edilən statistikaya əsasən 97,8 faizdir;

- Stiqma və ayrı-seçkilik: “Stiqma” yunan sözündən götürülmüş, mənəca damğa, ləkə və işarə deməkdir. Stiqma ola biləcək vəziyyət, xəstəlik, qüsurlar və ya insan xüsusiyyəti ilə əlaqədar yaranan alçaldıcı münasibətdir. İlk dəfə XX əsrin 60-cı illərində Amerikalı alim olan İrvinq Hoffman psixi xəstələrdə stiqmanın olmasından bəhs edib. Qazilər xəsarətləri və ya psixi sağlamlıq problemlərinə görə stiqma və ayrı-seçkiliyə məruz qala bilərlər. Bu, sosial təcrid, iş ayrı-seçkiliyi, səhiyyə və digər xidmətlərə çıxışda çətinliklərə səbəb ola bilər. Sosial olaraq, bir çox qazilər əlilliklərinə görə utanc və ya qeyri-adekvatlıq hissləri

ilə mübarizə aparır ki, bu da sosial izolyasiyaya və yeni münasibətlər qurmaqda çətinlik yaradır;

- Fiziki və hərəkətililik məhdudiyyətləri: Qazilər yaralanmalarının xarakterindən asılı olaraq, qazilər fiziki məhdudiyyətlər və hərəkətililik problemləri ilə üzləşirlər. Qazilər, xüsusən də yaralanmadan əvvəl həzz aldıkları fəaliyyətlərdə iştirak edə bilmədikdə, başqalarından təcrid olunmuş və əlaqəsi kəsilmiş hiss edə bilirlər. Həmin situasiya çox vaxt onların sosial fəaliyyətlərlə məşğul olmaq qabiliyyətinə ciddi təsir edir, həmçinin məyusluq və çarəsizlik hissləri ilə nəticələnə bilər. Qazilər əza itkisi, travmatik beyin zədəsi və ya onların fəaliyyət qabiliyyətinə və ümumi həyat keyfiyyətinə təsir edə biləcək digər ciddi xəsarətlər kimi fiziki travma ilə üzləşirlər;

- Maddi çətinlik: Qazilər yaşadıkları stress və narahatlıqdan əlavə aldıkları ciddi xəsarətlərə görə hər bir aspektdən yanaşdıqda maddi sıxıntı yaşamaq ehtimalları yaranır. İqtisadi çətinliyin ən başlıca səbəbi əmək qabiliyyətinin itirilməsi nəticəsində baş tutur;

- Ümumiləşdirilmiş anksiyete pozğunluğu: Bu, gündəlik işlərlə bağlı davamlı və həddindən artıq narahatlıqla xarakterizə olunan bir növ narahatlıq pozğunluğudur. Müharibədə yaralanmış əsgərlər, davam edən stres və təcrübələrinin qeyri-müəyyənliyi səbəbindən anksiyete pozğunluğu ilə qarşılaşa bilirlər;

- Maddə istifadəsi aludəçiliyinin yaranması: Müharibədə yaralanan əsgərlər, yaşadıkları fiziki ağrı və emosional travmanın öhdəsindən gəlmək üçün narkotik və ya spirtə müraciət edə bilər ki, bu da maddə asılılığı pozğunluqlarına səbəb olur [3.s.13-15], [7].

Cəmiyyət üçün qazilərə bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək və xoşbəxt həyat sürməkdə kömək etmək üçün onlara lazımi dəstək və resurslar təmin etmək vacibdir. Buraya keyfiyyətli səhiyyə, psixi sağlamlıq xidmətləri və reabilitasiya proqramlarına çıxış, habelə onların cəmiyyətə yenidən integrasiyasına kömək etmək üçün iş təlimi və digər proqramları daxil ola bilər. Qazilərinin sosial-psixoloji vəziyyəti mürəkkəb və müxtəlif olur. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün qazilər psixoloji nəticələrlə eyni şəkildə qarşılaşmayacaq. Xəsarətin xarakteri, fərdin müharibədən əvvəlki psixi sağlamlığı və sosial dəstək səviyyəsi kimi fərdi amillər onların psixoloji vəziyyətinə təsir edir. Bununla belə, qazilər bir sıra sosial-psixoloji problemlərlə üzləşə bilər [8].

Depressiya və narahatlıq da yaralı hərbiçilərin yaşadığı ümumi, daha dəqiq desək ən çox rast gəlinən psixoloji haldır. Bu şərtlər davamlı kədər və ya narahatlıq hissi, fəaliyyətlərə marağın azalması, yuxu və ya iştahda dəyişiklik kimi özünü göstərə bilər. Qeyd olunan narahatlığa sağ qalanın özünü təqsirli hiss etməsi başqalarının yaşamadığı halda, bir insanın sağ qaldığına görə özünü günahkar hiss etdiyi zaman yarana bilən psixoloji vəziyyəti misal göstərmək olar. Bu vəziyyət döyüşdə yoldaşlarını itirmiş əsgərlər üçün xüsusilə çətin ola bilər. Sağ qalanların günahı utanma, özünü günahlandırma və özünə aşağı hörmət hisslərinə səbəb ola bilər. Qazilər mənəvi və ya etik prinsiplərini pozduqlarını hiss etdikləri müharibə təcrübəsinə psixoloji cavab olaraq mənəvi zədə ala bilirlər [9].

Vətən müharibələrində iştirak etmiş qazilərdə ən çox rast gəlinən hal travmatik beyin zədəsidir. Travmatik beyin zədəsi partlayışlara, yıxılmalara və ya digər növ kəllə-beyin travmalarına məruz qalma nəticəsində yarana bilən beyin zədəsinin bir növüdür. Simptomlar arasında baş ağrısı, başgicəllənmə, yüksək səbrsizlik, konsentrasiyada çətinlik, yaddaş problemləri və şəxsiyyət dəyişikliklərini misal göstərə bilərik. Ümumiyyətlə, müharibədə yaralanan qazilərin yaşadıkları hər hansı fiziki və ya psixoloji vəziyyəti idarə etmələrinə kömək etmək üçün operativ və müvafiq tibbi və psixoloji yardım almaları vacibdir [4.s.112-132].

Müharibə zamanı yaralanan hərbiçilər, aldıkları xəsarətlərin növünə və müalicə şərtlərinə görə bir neçə növ xəstəlik riski daşımış olurlar. Həmin xəstəliklər onların həm

sosial həyatına, həm də psixoloji vəziyyətinə dərin təsir göstərir. Qazilər əldə edə biləcəyi bəzi ümumi xəstəliklər aşağıdakılardır:

a) İnfeksiyalar: qazilər müharibədə aldığı xəsarət nəticəsində açıq yaralar və ya cərrahi əməliyyatlar səbəbindən infeksiyaya yoluxma riski artır. Bu infeksiyalar bakteriyalar, viruslar və ya göbələklər tərəfindən törədilə bilər və yüngüldən şiddətə qədər dəyişə bilər.

b) Tənəffüs yolu xəstəlikləri: müharibə zamanı toz, tüstü və digər ətraf mühitdə təhlükələrə məruz qalan qazilər astma, xroniki obstruktiv ağciyər xəstəliyi və ya bronxit kimi tənəffüs xəstəlikləri üçün risk altında ola bilərlər.

c) Dəri xəstəlikləri: qazilər ətraf mühitin təhlükələrinə məruz qalma və ya tibbi cihazların uzun müddət istifadəsi səbəbindən dermatit və ya ekzema kimi dəri xəstəlikləri riski altında ola bilər [4.s.231-245].

Müharibə iştirakçısı olan qazilərin sosioloji təsnifatı onların təcrübələrinə uyğun gələn xüsusi sosial amillərdən asılı olaraq dəyişə bilər. Bununla belə, bəzi ümumi təsnifatlara aşağıdakılar daxildir:

- Hərbi mədəniyyət: Müharibə iştirakçısı olmuş qazilər özünəməxsus normaları, dəyərləri və inancları olan hərbi mədəniyyətin bir hissəsidir. Bu mədəniyyət onların xəsarətləri necə qəbul etmələrinə, kömək və dəstək axtarmalarına təsir edə bilər;

- Xidmətlərə çıxış: Müharibə iştirakçısı olmuş qazilər yerləşdikləri yerdən, sosial-iqtisadi vəziyyətindən və digər amillərdən asılı olaraq tibbi xidmət, psixi sağlamlıq xidmətləri və digər dəstək xidmətlərinə çıxış üçün maneələrlə üzləşə bilərlər.

Müharibədə yaralanmış əsgərlərin cəmiyyətdən dəstək alması və təcrübələrinin sosial təsirinin öhdəsindən gəlməyə kömək edə biləcək xidmətlərə çıxışı vacibdir. Bundan əlavə, cəmiyyətin qaziləri tanıması və onlara hörmət etməsi, stiqmanın azaldılması və xidmət etmiş şəxslərin xidmətlərə çıxışının yaxşılaşdırılması istiqamətində çalışması vacibdir. Cəmiyyətdə qazilərin üzləşdiyi unikal problemləri tanıması və dəstəkləməsi, onların xəsarətlərinin sosial təsirini idarə etmək üçün psixi sağlamlıq xidmətlərinə, sosial dəstək şəbəkələrinə və digər resurslara çıxış əldə etməsi vacibdir. Unutmamaq lazımdır ki, müharibədə iştirak edən əsgərlər hərbi xidmətdən sonra qazi statusu əldə edərkən şəxsiyyətlərindəki dəyişikliklərlə mübarizə aparırlar. Onlar, fiziki ağrı və emosional travma ilə mübarizə aparmaq üçün mübarizə strategiyaları inkişaf etdirə bilərlər ki, bu da onların sosial psixologiyasına həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər.

Müharibə, əsgərlər, mülki şəxslər və başqaları da daxil olmaqla, iştirak edən şəxslərə geniş spektrli fiziki və psixoloji xəsarətlər verə bilər. Xəsarətlərin növləri və şiddəti münaqişənin xarakterindən, istifadə olunan silahlardan və xəsarətlərin vəziyyətindən asılı olaraq dəyişə bilər. Müharibə ilə əlaqəli bəzi ümumi xəsarətlər bunlardır:

1. Güllə yaraları, qəlpə yaraları, yanıqlar, amputasiyalar və travmatik beyin xəsarətləri kimi fiziki xəsarətlər;

2. Malyariya, vəba kimi yoluxucu xəstəliklər və həddindən artıq sıxlıq və antisanitar şəraitdə tez yayıla bilən digər xəstəliklər;

3. Xərçənglərə, doğuş qüsurlarına və digər sağlamlıq problemlərinə səbəb ola biləcək zəhərli kimyəvi maddələrə və ya radiasiyaya məruz qalma nəticəsində uzunmüddətli sağlamlıq təsirləri.

Qazilərin sosial-psixoloji müalicəsi adətən onların xəsarətlərinin həm fiziki, həm də psixoloji aspektlərini əhatə edən multidisiplinar yanaşmanı əhatə edir. Qeyd olunan bəzi ümumi yanaşmalar aşağıdakılardır:

- Psixi Sağlamlıq Xidmətləri: Terapiya və ya məsləhət kimi psixi sağlamlıq xidmətləri qazilərə travma, depressiya, narahatlıq və digər psixi sağlamlıq şərtləri ilə bağlı problemləri həll etməyə kömək edir;

- Sosial Dəstək: Ailənin, dostların və digər veteranların sosial dəstəyi qazilərə xəsəratlərinin öhdəsindən gəlməkdə və mülki həyata uyğunlaşmaqda mühüm amil olaraq qalır;

- Reabilitasiya xidmətləri: Fiziki müalicə və ya peşə terapiyası kimi reabilitasiya xidmətləri qazilərə fiziki funksiya və müstəqillik qazanmağa kömək edir;

- Uyğun idman və istirahətin təşviqi: Uyğun idman və istirahət fəaliyyətlərində iştirak qazilərə özlərinə olan inamı bərpa etməyə və ya artırmağa, yeni bacarıqlar inkişaf etdirməyə və sosial əlaqələri gücləndirməyə kömək edir;

- Məşğulluq və Təhsil Xidmətləri: Məşğulluq və təhsil xidmətləri qazilərə mülki həyata qayıtmağa, müəyyən iş və ya təhsil imkanları tapmağa kömək edə bilər.

Müharibədə əzalarını itirmiş qazilərə çox vaxt amputasiya deyilir. Əzanın itirilməsi əsgərin fiziki və emosional rifahına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər və onlar yeni şəraitə uyğunlaşarkən bir sıra çətinliklərlə üzləşə bilərlər. Müharibədə əzalarını itirən bir çox qazi, itkin düşən üzvün funksiyasını təkrarlamaq üçün nəzərdə tutulmuş süni əzalar olan protezlər alır. Protez əzalar amputasiya edilmiş şəxslərə müəyyən dərəcədə hərəkətlik və müstəqillik əldə etməyə kömək edə bilər, lakin onlar davamlı düzəlişlər və baxım tələb edə bilər.

Protez klinikaları, reabilitasiya mərkəzləri və veteranlar birlikləri də daxil olmaqla, amputasiya olunmuş əsgərlərə dəstək olmaq üçün müxtəlif təşkilatlar və proqramlar yaradılmışdır. Bu təşkilatlar amputasiya edilmiş qazilər və onların ailələri üçün resurs, dəstək və vəkillik edir, onlara həyatlarını bərpa etməyə və öz icmalarına yenidən inteqrasiya etməyə kömək edir [5.s.43-87].

Müharibələr zamanı yaralananların ümumi sayını təxmin etmək çətindir, çünki bu rəqəm münaqişədən və mövcud məlumatlardan asılı olaraq geniş şəkildə dəyişə bilər. Bununla belə, tarix boyu müharibələrdə milyonlarla insanın yaralandığı və bir çoxunun münaqişələr bitdikdən sonra da bu xəsəratlərin fiziki və psixoloji təsirlərini davam etdirdiyi təxmin edilir. Araşdırmalar göstərdi ki, sosial dəstək qazilərə bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə və onların sosial-psixoloji vəziyyətini yaxşılaşdırmaqda mühüm rol oynayır. Ailə üzvləri, veteran və ya qazi yoldaşları ilə dəstəkləyici əlaqələr vasitəsilə emosional dəstək təmin edə bilər. Psixi sağlamlıq xidmətləri və iş təlimi kimi icma əsaslı proqramlar, resurslar da qazilərə sosial kommunikasiyaları qurmağa və ümumi rifah hallarını yaxşılaşdırmağa kömək edir. Bütövlükdə, qazilərin sosial-psixoloji vəziyyəti mürəkkəb və çoxşaxəlidir və onlar həm fiziki, həm də psixoloji ehtiyaclarına cavab verən kompleks yanaşma tələb edir. Qazilərinin sosial-psixoloji vəziyyəti onların aldığı xəsəratlərin dərəcəsi, sosial dəstək şəbəkələrinin keyfiyyəti, aldığı psixoloji dəstək və reabilitasiya səviyyəsi kimi bir sıra amillərdən asılı olaraq dəyişə bilər [6].

ƏDƏBİYYAT

1. Ramidə Yaqubqızı, "Respublika" qəzeti, 2022
2. Songül Duran, Gül Ünsal, Çankırı İlindeki Şehit Aileleri ve Malul Gazilerin Psikolojik Dayanıklılık ve Depresif Durumlarının Belirlenmesi, Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi
3. Beata Czuba, Social support for veterans, Scientific Journal of the Military University of Land Forces, p.16
4. Candice Oster, Andrea Morello, Anthony Venning, The health and wellbeing needs of veterans: p.351
5. Federal Benefits for Veterans, Dependents, 2021 Edition, p.145
6. https://azertag.az/xeber/Qazi_Muharibe_istirakchilari_dovletin_qaygisini_her_zaman_hiss_edirl_2220236
7. https://azertag.az/xeber/Stigma_onun_formalari_ve_mubarize_usullari-1149698

8. <https://report.az/sosial-mudafie/psixoloq-qazilere-ve-onlari-aile-uzvlerine-psixoloji-yardim-gosterilmelidir/>

9. <https://www.dr.com.tr/Kitap/Her-Daim-Vatan-ve-Millet-Diyen-Gazilerin-Psikolojisi/Mustafa-Sahin/Egitim-Basvuru/Egitim/urunno=0001830591001>

MÜHARİBƏ İŞTİRAKÇISI OLAN QAZİLƏRİN SOSIAL-PSIXOLOJİ PROBLEMLƏRİ

Ağababazadə Fərid

XÜLASƏ

Məqalədə qazilərin ümumən üzləşdiyi sosial-psixoloji aspektlər vurğulanmışdır. Bu problemlər və onların daxil olduğu bir sıra simptomlar haqqında danışılıb. Travma sonrası stress pozğunluğu, depressiya və maddə asılılığı kimi digər psixi sağlamlıq problemləri ilə bağlı ətraflı məlumat verilib. Qazilərin ümumi rifahını yaxşılaşdırmaq üçün TSSP və digər psixi sağlamlıq problemləri ilə mübarizə aparan qazilər üçün müxtəlif müalicə variantlarına toxunulub. Ümumiyyətlə, müharibə zamanı travma almış qazilərin qarşılaşa biləcəkləri fiziki, psixoloji və sosial problemləri şərh edilib. Məqalədə qazilərin ehtiyac duyduqları resurs və dəstək ilə necə təmin olunduğu, biz onlara xidmətdən sonra sağlam və dolğun həyat sürmələrinə necə kömək etməli olacağımız haqqında məlumatlar vurğulanmışdır.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ВЕТЕРАНОВ ВОЙНЫ

Фарид Агабазаде

АННОТАЦИЯ

В статье освещаются социально-психологические аспекты, с которыми сталкиваются ветераны в целом. Обсуждаются эти проблемы и ряд симптомов, которые они включают. Были подробно описаны другие проблемы психического здоровья, такие как посттравматическое стрессовое расстройство, депрессия и злоупотребление психоактивными веществами. Были рассмотрены различные варианты лечения ветеранов, борющихся с посттравматическим стрессовым расстройством и другими проблемами психического здоровья, чтобы улучшить общее самочувствие ветеранов. В целом объяснены физические, психологические и социальные проблемы, с которыми могут столкнуться травмированные ветераны во время войны. В статье рассказывается о том, как ветеранам предоставляются ресурсы и поддержка, в которых они нуждаются, и как мы можем помочь им вести здоровую и полноценную жизнь после службы.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF WAR VETERANS

Farid Agababazade

SUMMARY

The article highlights the socio-psychological aspects faced by veterans in general. These problems and a number of symptoms they include are discussed. Other mental health issues, such as post-traumatic stress disorder, depression and substance abuse, were detailed. A variety of treatment options for veterans struggling with PTSD and other mental health issues have been addressed to improve veterans' overall well-being. In general, the physical, psychological and social problems that the traumatized veterans may face during the war have been explained. The article highlights how veterans are provided with the resources and support they need, and how we can help them lead healthy and fulfilling lives after service.

GƏNCLƏRİN BEYİN AXINININ ƏSAS SƏBƏBLƏRİ

Zamanova Aytac Rza qızı
BDU-nun I kurs magistrantı
aitadzkh@gmail.com

Açar sözlər: Gənclər, beyin axını, xaric, təhsil almaq, təhsil haqqı, işsizlik.

Keywords: Youth, brain drain, emigration, education, tuition fee, unemployment.

Ключевые слова: молодежь, утечка мозгов, эмиграция, образование, плата за обучение, безработица.

Hər bir ölkənin gəncliyi, eyni zamanda onun gələcəyi də deməkdir. Gəncliyi sağlam, intellektual, çalışqan olan bir ölkənin gələcəyi də bir o qədər sağlam, inkişaf etmiş və müasir standartlara cavab verən səviyyədə olar. “Gənclik” anlayışı hər bir ölkənin coğrafi mövqeyindən, iqtisadi və siyasi vəziyyətindən, sosial həyatından birbaşa asılıdır. Gəncliyi formalaşdıran da məhz bu amillərdir.

Ümumilikdə, gənclik yaş dövrü 14-29 yaş dövrü hesab olunur [1]. Müasir dünyanın və köhnə stereotiplərin tələblərinə görə isə bu yaş aralığında olan bir şəxsiyyət müntəzəm olaraq dərslərdə iştirak etməli, universitetə qəbul olmalı, hərbi xidmətə getməli və iş taparaq öz həyatını formalaşdırmağı bacarmalıdır. Bəzən bu yaş dövründə qurulan ailə həyatları və dünyaya gələn uşaqları da hesaba alanda həyatın, bəlkə də, ən çox aktiv yaş dövrünü məhz gənclik yaş dövrü olduğunu müəyyənləşdirmək mümkündür. Bəs əslində gənclər nə istəyir? Onlar necə bir həyat yaşamaq planları qururlar? Müasir dövrümüzdə və dünyamızda onlar istədikləri təhsili ala və istədikləri əmək fəaliyyəti ilə məşğul ola bilirlərmi?

Yuxarıdakı sualların cavabı, əlbəttə ki, ailələrin iqtisadi və sosial mühitindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Nəzərə almaqda fayda var ki, hər bir gənc istədiyi təhsil ocağında təhsil ala bilmir. Buna mane olan bəzən ailənin iqtisadi imkanları, bəzən təhsil ocağının yaşayış yerindən uzaqda yerləşməsi, bəzən də təhsil ocaqlarına verilən qəbul imtahanların şərtlərinin ağır olması və qəbul imtahanına hazırlaşmaq prosesinin xərc tələb etməsidir. Hər bir gəncin potensialına uyğun təhsil olcaqlarında təhsil alması, onun öz bacarıqlarını inkişaf etdirməsi həmişə mümkün olmur. Belə olan halda bəzən bu bacarıqlar bir kənara qoyulur və zaman keçdikcə tamamilə unudulur.

Gənclərin istədikləri təhsili ala bilməmələri onların əmək fəaliyyətlərinə də təsirsiz ötürür. Belə ki, təhsil haqlarının yüksək olmasına görə istədiyi müəssisədə təhsil ala bilməyən və ya, ümumiyyətlə təhsilini yarımçıq qoyan, oxuduğu təhsil müəssisəsinin onun gözləntilərini qarşılamaması, təcrübənin verilməməsi və ya kifayət qədər verilməməsi gənclərin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmalarında maneəyə səbəb olur. İşəgötürənlərin tələblərinin müxtəlifliyi, əmək bazarında yüksək tələblərin qoyulması, tələblərin çoxluğu ilə müqayisədə əmək haqlarının qat-qat aşağı olması və müasir dövrdə gənclərin öz ehtiyaclarını çətinliklə qarşılamaları nəticəsində yuxarıda sadalanan bütün faktorlar onların beyin axınının yaranmasına səbəb olur. Xüsusilə, son illərdə xarici ölkələrdə təqaüdlü imkanlarla təhsil almaq, təcrübə proqramlarında təcrübəçiyə ödənişin olunması, təhsilin tamamlanmasından sonra rahatlıqla əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq imkanları gənclər arasında beyin axınıni sürətləndirir. Bu yolla onlar həm səyahət etmiş, həm də işləyərək xeyallarındakı həyatı yaşamış olurlar.

Əmək və Əhalinin Müdafiəsi Nazirliyinin 2022-ci ilin oktyabr ayında apardığı tədqiqata görə Azərbaycanda 20-25 yaşlı gənclərin 25 nəfərdən biri işsizdir [2]. 2021-ci ildə Avropa Gənclik Forumu (European Youth Forum) tərəfindən aparılan 2021-ci il Gəncliyin Tərəqqi

Hesabatına (2021 Youth Progress Report) görə 150 ölkədə aparılan araşdırmalar nəticəsində Azərbaycan gəncliyin inkişafına görə 83-cü sırada qərarlaşıb [3].

Beyin axını dedikdə insanların az inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrə köçməsi və geri qayıtmaması başa düşülür. Belə olan halda, az inkişaf etmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf sürəti yavaşlasa da, inkişaf etmiş ölkələrin inkişafı daha da sürətlənir [4]. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, beyin axını müasir dünyamızın, demək olar ki, qlobal problemlərindən biridir. Belə ki, beyin axını yalnız Azərbaycanda deyil, son illərdə Pakistan, Fransa, Almaniya, İran, Nigeriya, Çin, Filippin və s. ölkələrdə də sürətlə artmaqdadır [5]. Bu ölkələrdəki gənclər yaxşı təhsil ala bilmək üçün başqa ölkələrə köçməyə üstünlük verirlər. Bəzən əmək fəaliyyətinə başladıkları üçün artıq öz ölkələrinə qayıtmaları gecikir və ya mümkün olmur.

Yaxşı iş imkanlarının olmaması və ya əmək haqqının aşağı olması gənclərin təhsil aldıqdan sonra ölkəyə qayıtmaq istəməmələrinin başlıca səbəbidir. 29 yaşlı Ülkər Məmmədova 2007-2015-ci illərdə dövlət proqramı ilə xaricdə təqaüdlü təhsil alaraq Dubayda Hilton oteldə işləməyə başlamışdır. Ülkər Məmmədova verdiyi müsahibələrdən birində belə qeyd etmişdir: “Əgər Azərbaycanda bir fərq yarada bilsəm, həqiqətən, orada işləmək istəyərəm. Lakin Azərbaycanda çox ədalətsizlik var və mən də eyni ədalətsizliyi yaşamaq, iş axtararaq orada ilişib qalmaq istəmirəm” [6].

Təqaüd proqramına seçilən tələbələrdən biri 22 yaşlı Cavad Əliyev Böyük Britaniyanın Uorvik Universitetində maliyyə üzrə magistratura təhsili almışdır. Onunla müsahibə zamanı belə qeyd etmişdir: “Bacarıqlarımı təkmilləşdirmək, maliyyəni daha dərinlən öyrənmək və xaricdə təhsil almaq və yaşamaq təcrübəsini sınaqdan keçirmək istədim. Burada prestij məsələsi də böyük rol oynayır. Məsələn, UNEC (Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti) hər il 4000-dən çox tələbə qəbul edir. Bazarda heç bir fərq yaranmır. Lakin Böyük Britaniyanın Uorvik Biznes Məktəbinin tələbəsi olmaq sizi Bakı bazarında fərqli edir. Bu mənə böyük stimül verdi. Ona görə də, Bakıda yüksək vəzifələrə müraciət edərək yaxşı bir işdə işləməyi düşünürəm” [6]. Cavad Əliyev kimi xaricdə təhsil aldıqdan sonra vətənə qayıdaraq öz təcrübələrini burada istifadə edən və beləliklə də, əvəzolunmaz birinə çevrilməyi düşünən gənclərin sayı da çoxdur.

Təhsil eksperti Elçin Əfəndiyə görə, Azərbaycanda yeni yaranan və inkişaf edən bir sıra sahələr vardır. Bunlara IT və texnologiya, maliyyə, aviasiya, mühəndislik, astronomiya, fizika və digər sahələri misal göstərmək olar. Hazırda bu sahələr üzrə dövlət təqaüd proqramları vardır ki, bu proqram ilə təhsil alan azərbaycanlı tələbələr daha sonra ölkəyə qayıdaraq burada əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmalıdırlar. Ancaq tələbələr Azərbaycanda bu sahələrdə uğur qazanacaqları ehtimalını unudaraq geri qayıtmaqdan imtina edirlər [6].

Lakin Azərbaycan inkişaf etməyə davam edərkən burada yeni iş yerlərinin yaradılması, texnoparkların, sənaye parklarının və yaşıllıq enerji infrastrukturalarının istifadəyə verilməsi nəticəsində xaricdə təhsil aldıqdan sonra ölkəyə qayıdaraq burada öz bilik və bacarıqlarını ölkənin rifahı və gələcək tərəqqisi naminə istifadə etmək istəyən gənclərin ümidləri də çiçəklənməyə davam edir [7]. Sevindirici haldır ki, belə düşünən gənclərin sayı gündü-gündən çoxalmaqdadır. Onlar xaricdə öz ixtisaslarında mütəxəssisləşmiş kifayət qədər işçinin olduğunu, lakin həmin sahə üzrə xaricdə təhsil alıb gəlmiş mütəxəssisin Azərbaycanda yoxluğunun fərqindədirlər. Bu yolla öz ölkələrinə töhfə verməklə yanaşı, həm də yaxşı qazanc əldə etməyə başlayırlar.

Gənclərin beyin axınının qarşısını almaq və ya sürətini azaltmaq məqsədilə müasir standartlara cavab verən təhsil proqramları hazırlanmalı, ali təhsil müəssisələrində gələcək üçün faydalı ola biləcək savadlı kadrların hazırlanması prosesinə məsuliyyətlə yanaşılmalı və onlar müasir texnologiya, keyfiyyətli dərslilər və istehsalat təcrübəsi ilə təmin edilməlidirlər. İşəgötürənlərin təklif etdikləri əmək haqqına müvafiq tələblər qoyulmalı, bacarıqlı

gənclərin potensiallarını artırmaq məqsədi ilə təcrübə və təlim proqramlarında iştirakı üçün əlverişli şərait yaratmaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Gənclər siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, I fəsil, maddə 1, 1.0.2
2. <https://www.azadliq.org/a/gencler-issizlik/32076763.html>
3. <https://www.youthforum.org/files/YPI20202120Full20Report.pdf>
4. Erkal, M. (2000). *Sosyoloji (Toplum Bilimi)*. İstanbul: Der Nəşriyyatı
5. Kaya, M. (2002). *Beyin göçü/ Erozyonu (Brain drain/Erosion)*. November 5. Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi, Technology Research Centre Report
6. <https://chaikhana.media/en/stories/1406/azerbaijan-funds-students-abroad-to-stymie-brain-drain>
7. <https://globalvoices.org/2023/01/19/the-southern-caucasus-has-a-brain-drain-problem/>

GƏNCLƏRİN BEYİN AXINININ ƏSAS SƏBƏBLƏRİ

Zamanova Aytac

XÜLASƏ

Məqalə gənclərin təhsil və ya işləmək məqsədilə ölkədən ayrılmasının səbəblərini və onların beyin axınının qarşısını almağa çalışmaq yollarını araşdırır. Aparılmış araşdırmalar nəticəsində gənclərin beyin axınının əsas səbəbi kimi ölkədəki təhsil səviyyəsinin onların gözləntilərinə cavab verməməsi, xaricdə təhsil və təqaüd imkanlarının çoxluğu və iş tapmağın asan olmasıdır. Məqalə gənclərin kütləvi surətdə beyin axınının qarşısını almaq məqsədilə gənclərlə iş sahəsində çalışan sosial işçilərin gənclərə yönəlmiş gələcək təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsi və iş imkanlarının artırılması məqsədi daşıyan araşdırmaların təqdim edilməsini nəzərdə tutur.

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ МОЛОДЕЖНОГО УТЕЧКА МОЗГОВ

Айтадж Заманова

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются причины, по которым молодые люди уезжают из страны на учебу или работу, и способы предотвращения утечки их мозгов. В результате проведенного исследования основной причиной утечки мозгов молодежи является то, что уровень образования в стране не соответствует их ожиданиям, существует множество возможностей для получения образования и получения стипендий за рубежом, легко найти работа. В целях предотвращения массовой утечки мозгов молодежи в статье приведены исследования, направленные на повышение уровня будущего образования и возможностей трудоустройства социальных работников, работающих с молодежью.

MAIN CAUSES OF YOUTH BRAIN FLOW

Zamanova Aytac

SUMMARY

The article examines the reasons why young people leave the country to study or work, and ways to try to prevent their brain drain. As a result of the conducted research, the main reason for the brain drain of young people is that the level of education in the country does not meet their expectations, there are many opportunities for education and scholarships abroad, and it is easy to find a job. In order to prevent mass brain drain of young people, the article provides research aimed at increasing the level of future education and job opportunities of social workers working with young people.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОИСКЕ СПУТНИКА ЖИЗНИ (КАК В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ НАЙТИ СВОИ «ВТОРЫЕ ПОЛОВИНКИ»)

Исмаилзаде Хаял Ильяс
Магистрант 2 курса БГУ
erixmariaremark1967@gmail.com

Ключевые слова: Социальная работа, информационные технологии, социальные сети, семьи

Açar sözlər: Sosial iş, informasiya texnologiyaları, sosial şəbəkələr, ailələr

Key words: Social work, information technologies, social networks, families

В странах постсоветского пространства, в том числе в Азербайджане в последнее время растёт число разводов. Люди часто видят во второй половинке – не человека, которого будут любить, и с которым, скорее всего, придётся пройти по жизни довольно много дорог и разделить множество трудностей, а того, кто будет соответствовать его социальному статусу или материальным требованиям.

Такие браки достаточно хрупкие и одна единственная вспышка может привести к бракоразводному процессу. Очень часто возникают такие ситуации, когда брак заключается между родственниками и зачастую такие семьи не идут на развод из-за того, чтобы не портить свою репутацию среди родственников. В последствии, очень часто, в подобных семьях происходит домашнее насилие.

Моя идея заключается в том, чтобы сделать браки более прочными и здоровыми. Многие молодые люди, живущие в городе для знакомства пользуются особыми приложениями или социальными сетями для того, чтобы найти свою вторую половину.

Почему бы не вывести этот опыт на государственный уровень?

Собирать информацию о человеке можно начать уже с 6 лет, когда он пойдет в школу и постепенно, по мере роста дополнять её. Накопленной информацией можно пользоваться во многих аспектах, в особенности при заключении брака.

Например, информация о здоровье человека наряду с генетической информацией, предоставляет информацию о состоянии полного физического, душевного и социального благополучия человека. И это, в свою очередь, дает возможность отсортировать браки с риском кровосмешения или не совместимые по группе крови (резус-конфликты).

К этой идее я пришел изучая японскую культуру. В Японии, не смотря на благоприятные условия жизни, существуют демографические проблемы. Государство провело исследование и пришло к заключению, что люди не ищут спутников жизни, так как не достаточно уверены нужен ли им партнер или нет. И одной из причин является чрезмерная занятость работой.

В 2022 Августе в Японии были проведены исследования, где 40% мужчин до 30 лет не вступали в связь с женщиной, что является показателем сильной неуверенности в себе.

Поэтому в Японии задумываются над тем, чтобы простым, и в то же время необычным способом повлиять на судьбы людей.

«Красная нить судьбы» – такое название дали власти Японии данному проекту, но, сожалению, в силу он ещё не вступил. Название такое проект получил от древнего Восточно-Азиатского поверья. Согласно этому поверью, у связанных между собой людей на щиколотках появляется невидимая красная нить, связывающая их вместе.

Владеющий этой нитью покровитель сватовства и бракосочетаний старик Юэлао управляет брачными узами. Для этой нити обстоятельства, время или расстояния не являются преградой. По прошествии времени эта нить начинает сокращаться до тех пор, пока двое не встретятся.

В современном мире поиск второй половинки является одной из наиболее актуальных и важных задач для многих людей. Но что было бы, если бы государство предоставляло услуги поиска и нахождения идеальной пары для каждого гражданина?

С одной стороны, такая услуга могла бы значительно облегчить жизнь многим людям, особенно тем, кто испытывает трудности с поиском партнера. Государство могло бы создать специализированный отдел, который бы занимался анализом личностных характеристик и предпочтений каждого гражданина и находил бы для него подходящего партнера.

Кроме того, такой подход мог бы снизить число одиноких людей в обществе, что было бы полезно для их здоровья и благополучия. Исследования показывают, что одиночество может приводить к повышенному уровню стресса, депрессии и других психологических проблем.

Однако, существуют и риски, связанные с такой услугой. Например, государство могло бы оказаться неспособным удовлетворить все потребности каждого гражданина в поиске партнера. Кроме того, возможно, что государство могло бы ограничивать свободу выбора, предоставляя только ограниченное количество вариантов партнеров.

Также возможны этические и правовые проблемы, связанные с такой услугой. Например, государство могло бы ограничивать выбор партнеров на основе расовых или этнических критериев, что является дискриминацией. Кроме того, возможны проблемы с конфиденциальностью и защитой личных данных граждан.

Таким образом, несмотря на то, что идея государственного поиска второй половинки имеет свои преимущества, необходимо учитывать и риски, связанные с такой услугой. Возможно, что лучшим решением было бы сочетание государственного и частного подходов к поиску партнера, что бы позволило гражданам иметь свободу выбора и защиту своих личных данных, а также предоставлять им больше вариантов для поиска идеального спутника жизни.

Например, государство могло бы предоставлять услуги консультаций и помощи в поиске, не вмешиваясь в личные решения граждан в выборе партнера. Также, частные компании и организации могли бы предлагать свои услуги в области онлайн-знакомств и поиска партнеров, предоставляя более широкий выбор и возможности для граждан.

Одним из главных преимуществ такого сочетания государственного и частного подходов к поиску партнера является то, что это позволяет учитывать индивидуальные потребности и предпочтения каждого гражданина, а также обеспечивает большую свободу выбора и защиту персональных данных.

Таким образом, государственный поиск второй половинки имеет как свои преимущества, так и риски, и лучшим решением было бы сочетание государственного и частного подходов к поиску партнера. Это позволит гражданам иметь свободу выбора и защиту своих личных данных, а также предоставлять им больше вариантов для поиска идеального партнера.

ЛИТЕРАТУРА

1. "Marriage and Family Therapy: A Practice-Oriented Approach" by Linda Metcalf and L. DiAnne Borders

2. "Social Work with Couples and Families: A Strengths-Based Approach" by Karen K. Kirst-Ashman and Grafton H. Hull
3. «Лекция о любви» Автор: Нобухико Кобаяси
「恋愛講義」 作者: 小林信彦
4. «Мозг любви — от гормона любви к механизму любви» Автор: Ген Хосино
「恋愛脳—恋愛ホルモンから愛のメカニズムまで」 作者: 星野源
5. Так же была взята статистика опубликованная в статьях - Azerbaijan Social Work Public Union - это общественный союз социальных работников в Азербайджане. Они проводят различные мероприятия и организуют конференции, где можно узнать о новых тенденциях и исследованиях в области социальной работы, включая браки. Статистика разводов и заключённых браков на 2020-2021 год.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОИСКЕ СПУТНИКА ЖИЗНИ (КАК В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ НАЙТИ СВОИ «ВТОРЫЕ ПОЛОВИНКИ»)

Исмаилзаде Хаял

XÜLASƏ

Информационные технологии — процессы, использующие совокупность средств и методов сбора, обработки, накопления и передачи данных (первичной информации) для получения информации нового качества о состоянии объекта, процесса, явления, информационного продукта, а также распространения информации и способы осуществления таких процессов и методов. На протяжении многих лет данные технологии используются также в поисках спутника жизни, и достаточно успешно. В статье рассматриваются подходы с точки зрения реализации государственной политики и организации социальной работы.

HƏYAT TƏRƏFDAŞ AXTARIŞINDA İNFORMASIYA TEXNOLOGİYALARININ ROLU (MÜASİR DÜNYADA "İKİNCİ YARIMI" NECƏ TAPA ETMƏK OLSUN)

İsmayılzadə Xəyal

XÜLASƏ

İnformasiya texnologiyaları obyektin, prosesin, hadisənin, informasiya məhsulunun vəziyyəti haqqında yeni keyfiyyətli məlumat əldə etmək üçün məlumatların (ilkin məlumatların) toplanması, işlənməsi, toplanması və ötürülməsi üçün vasitə və üsullar toplusundan istifadə edən proseslərdir, o cümlədən informasiyanın yayılması və bu kimi proseslərin həyata keçirilməsi üsulları və üsulları. Uzun illərdir ki, bu texnologiyalar həyat yoldaşı axtarışında da istifadə olunur və kifayət qədər uğurla həyata keçirilir. Məqalədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi və sosial işin təşkili baxımından yanaşmalardan bəhs edilir.

**THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN SEARCHING FOR
A LIFE PARTNER (HOW TO FIND YOUR "SECOND HAVEL HALF" IN THE
MODERN WORLD)**

Ismailzade Khayal

SUMMARY

Information technologies are processes that use a set of means and methods for collecting, processing, accumulating and transmitting data (primary information) to obtain new quality information about the state of an object, process, phenomenon, information product, as well as disseminating information and methods for implementing such processes and methods. For many years, these technologies have also been used in search of a life partner, and quite successfully. The article discusses approaches from the point of view of the implementation of state policy and the organization of social work.

ОРГАНИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД

*Ягубова Айсель Галиб кызы,
магистрантка II курса БГУ
ayselyagubova665@gmail.com*

Ключевые слова: война, социальная служба, послевоенный период, Вторая мировая война, социальная помощь.

Açar sözlər: müharibə, sosial xidmət, postmüharibə dövrü, İkinci Dünya müharibəsi, sosial yardım.

Keywords: war, social service, post-war period, World War II, social assistance.

Послевоенный период может быть очень трудным для общества, так как война может не только разрушить инфраструктуру, но и сопровождаться различными социальными проблемами, такими как высокая безработица, бедность, голод и эпидемии, что может приводить к социальным потрясениям и угрожать стабильности страны [7].

Кроме того, война может привести к потере людских жизней, уничтожению жилья, потере трудовых мест, повышению уровня бедности и безработицы, а также вызвать серьезные проблемы со здравоохранением и образованием. Поэтому в этот период особенно важно предпринимать меры для поддержки населения и восстановления общественной жизни.

После окончания Второй мировой войны многие страны столкнулись с огромными социальными проблемами, связанными с восстановлением экономики, разрушениями инфраструктуры и возвращением многих ветеранов с фронта. В этой ситуации организация социальных служб стала важным приоритетом для правительств и общественных организаций.

В послевоенный период мероприятия в социальной сфере должны быть направлены на помощь людям, которые пострадали от войны, а также на восстановление социальной инфраструктуры [2; 246–250].

Среди возможных мероприятий можно выделить следующие:

1. **Обеспечение жильем.** Многие люди во время войны могут остаться без крова, и восстановление жилой инфраструктуры становится одной из главных задач послевоенного периода.

2. **Медицинская помощь.** Война может привести к большому числу раненых и инвалидов, а также к ухудшению здоровья населения в целом. По этой причине, в послевоенный период необходимо обеспечить бесплатную медицинскую помощь всем, кто нуждается в этом, а также заняться реабилитацией и адаптацией инвалидов и раненых.

3. **Образование и культура.** Война может привести к разрушению школ, университетов и культурных центров. Восстановление образовательной и культурной инфраструктуры является одной из приоритетных задач в послевоенный период. Таким образом, необходимо обеспечить доступ к образованию для всех, а также восстановить и развивать культурную жизнь в стране.

4. **Работа и занятость.** Послевоенный период может сопровождаться высокой безработицей. Необходимо создавать рабочие места, развивать промышленность и сельское хозяйство, а также обеспечивать доступ к обучению и переквалификации для тех, кто потерял работу.

5. **Социальная защита.** Война может привести к увеличению числа бедных и бездомных людей. Поэтому в послевоенный период необходимо создавать

программы социальной защиты и обеспечивать поддержку для тех, кто оказался в сложной жизненной ситуации.

Кроме вышеупомянутых мероприятий, которые должны быть предприняты в послеконфликтный период, можно также предпринимать следующие действия в социальной сфере [5]:

- Предоставление материальной помощи пострадавшим семьям и людям, которые потеряли свои дома, работу и сбережения.
- Содействие в восстановлении экономики – предоставление финансовой и экономической поддержки местным предприятиям, а также оказание помощи в создании новых рабочих мест и повышении квалификации трудовых ресурсов.
- Психологическая помощь – предоставление консультаций и психологической помощи пострадавшим от войны людям и их семьям.
- Обеспечение здравоохранения – организация работ по лечению и реабилитации раненых и инвалидов, а также предоставление необходимых медицинских услуг для всех жителей.
- Создание условий для реинтеграции беженцев и вынужденных переселенцев – восстановление их прав на жильё, землю, имущество, а также обеспечение доступа к услугам и инфраструктуре.
- Развитие культурных программ – организация культурных мероприятий, фестивалей, выставок, концертов, спектаклей, которые могут стимулировать национальное единство и миролюбие.
- Продвижение мира и сотрудничества – развитие дипломатических отношений и международного сотрудничества, участие в международных организациях, которые могут способствовать урегулированию конфликта и миру на региональном и международном уровнях.
- Обучение миру и ненасилию – проведение мероприятий по обучению миру и ненасилию, в том числе для детей и молодежи, организация курсов и семинаров по теме конфликтологии, пропаганда ценностей мира и терпимости.
- Оказание помощи детям, которые потеряли своих родителей во время войны: дети могут остаться без попечения родителей в результате войны, поэтому послевоенный период может быть использован для предоставления поддержки этим детям в виде социальных услуг и медицинской помощи.

В целом, послевоенный период требует широкомасштабных усилий и сотрудничества различных групп и организаций, включая государственные учреждения, неправительственные организации, местные сообщества и международные организации. Важно помнить, что сильное общество может преодолеть трудности и восстановиться после войны, если будут предприняты необходимые меры и реализованы соответствующие программы.

Другим важным мероприятием в послевоенном периоде является развитие экономики и восстановление производственной базы. Во время войны многие предприятия подвергаются значительным разрушениям. Поэтому необходимо восстанавливать производство, обновлять технику и оборудование, воссоздавать транспортную инфраструктуру и т. д. Это позволит улучшить жизнь людей, создать новые рабочие места, а также снизить зависимость от помощи иностранных государств и организаций.

Кроме того, важно обеспечить защиту прав человека и предотвращение нарушений прав во время войны. Послевоенный период может быть сложным для людей, которые остались без жилья, работы или имущества, а также для вынужденных переселенцев и беженцев. По этой причине, необходимо обеспечить

доступ к базовым услугам, включая здравоохранение, образование, социальную защиту и правосудие [6].

В общем, послевоенный период требует не только восстановления экономики и инфраструктуры, но и усиления усилий в социальной сфере и соблюдения прав человека. Это позволяет создать более стабильное и благоприятное окружение для развития общества и предотвратить повторение конфликтов в будущем.

В послевоенный период социальная работа развивалась в таких направлениях, как помощь ветеранам войны и их семьям, реабилитация инвалидов, помощь семьям погибших военнослужащих, реабилитация жертв политических репрессий, помощь мигрантам и беженцам, поддержка детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, решение проблем молодежи и профилактика преступности, помощь людям с ограниченными возможностями и социальными исключениями.

В течение рассматриваемого периода многие страны начали развивать социальную сферу и создавать социальные службы для того, чтобы помочь тем, кто потерял дома, работу и семьи в результате войны. В целом, *организация социальных служб* зависела от конкретных обстоятельств в каждой стране и регионе [1; 180–184].

Во время и сразу после войны социальные службы сосредоточивались на помощи ветеранам и их семьям, а также на беженцах и вынужденных переселенцах. Это включало в себя предоставление жилья, продовольствия, медицинской помощи и финансовой поддержки. Также были созданы программы для помощи инвалидам, ветеранам с психологическими проблемами и людям, потерявшим родных в войне.

С развитием социальной сферы и изменением экономической ситуации социальные службы начали предоставлять более широкий спектр услуг, включая помощь семьям с детьми, помощь малообеспеченным семьям, поддержку бездомным и многое другое.

В разных странах и регионах этот процесс развивался по-разному. Например, в США после войны была создана программа GI Bill, которая предоставляла ветеранам финансовую поддержку для получения высшего образования и профессиональной подготовки, а также гарантировала им доступ к жилью и здравоохранению. В Великобритании была создана система национального здравоохранения, которая предоставляла бесплатную медицинскую помощь всем гражданам.

В целом, послевоенный период стал временем больших перемен в области социальных служб и социальной защиты. Многие страны начали создавать системы социальной защиты, которые до сих пор продолжают существовать и помогают людям в трудных жизненных ситуациях.

Послевоенный период в западно-европейских странах, таких как Великобритания, Франция и Германия, был characterized значительными социальными изменениями и реформами.

Например, Великобритания вводила широкие социальные реформы в рамках своей системы национального здравоохранения и социального обеспечения. В 1948 году был принят Закон о национальном здравоохранении и обеспечении, который предоставил всеобщий доступ к медицинской помощи и содействовал расширению образования и занятости.

Франция проводила реформы в образовательной системе, увеличивала государственное финансирование, повышала квалификацию учителей, вводила новые учебные программы, создавала новые школы и университеты [6].

Германия также проводила значительные социальные реформы, включая введение гарантированных пенсий, субсидирование жилья, общественное страхование и другие социальные программы. Эти реформы были направлены на восстановление и

укрепление гражданского общества и экономики после разрушительных последствий войны.

Таким образом, западно-европейские страны в период послевоенного восстановления предпринимали значительные усилия по обеспечению социальной защиты, здравоохранения, образования и других социальных услуг. Эти усилия были направлены на укрепление гражданского общества и экономики, что в конечном итоге позволило им достичь значительных успехов в социальной и экономической сферах.

Североамериканские страны, такие как США и Канада, также предпринимали широкий спектр мер по социальной защите и восстановлению после Второй мировой войны. Одним из наиболее значимых достижений была реализация Государственной программы по восстановлению (The Marshall Plan), которая предоставила финансовую помощь для восстановления разрушенной инфраструктуры и развития экономики Европы.

Помимо этого, были предприняты усилия для улучшения социального благополучия населения. Например, в США были приняты меры по созданию системы государственного социального обеспечения, которая включала пенсии, медицинское страхование и помощь в случае безработицы. Также была принята программа по строительству жилья для ветеранов и других нуждающихся граждан [5].

В Канаде была сформирована система национального здравоохранения, которая обеспечивала бесплатную медицинскую помощь всем гражданам страны. Также была принята программа по строительству жилья для нуждающихся граждан.

После распада СССР в 1991 году многие республики столкнулись с проблемами экономического кризиса и социальной нестабильности. Ряд вооруженных конфликтов в этот период, таких как война в Чечне и конфликт в Абхазии и Южной Осетии, оставили глубокий след в истории региона.

В этот период правительства многих бывших советских республик вводили социальные меры, такие как обеспечение граждан жильем, расширение социальных программ и усиление защиты прав человека. Однако, из-за экономических проблем и нестабильности, эти меры были не всегда эффективными.

После 2000-х годов ситуация в регионе стала улучшаться. Большинство стран ввели экономические реформы, которые помогли им выйти из кризиса, и начали развивать социальную инфраструктуру, такую как здравоохранение, образование и социальную защиту. Однако, многие из этих стран до сих пор сталкиваются с проблемами, связанными с коррупцией, неравенством и ограничениями свободы выражения и прав человека.

Также важно отметить, что национальные и этнические конфликты, которые возникли в период после распада СССР, до сих пор остаются актуальными. Например, конфликт между Украиной и Россией, начавшийся в 2014 году, продолжается до сих пор и привел к множеству жертв и разрушений [4; 220–235].

Ситуация в Азербайджане в последние годы имеет свои особенности. С одной стороны, страна продолжает свой экономический рост и развитие, особенно в нефтегазовой отрасли. С другой стороны, в стране все еще остаются проблемы в социальной сфере и в области защиты прав человека.

В Азербайджане проводятся различные социальные программы, которые направлены на решение проблем неравенства. Например, правительство Азербайджана приняло ряд мер по повышению занятости, включая создание рабочих мест, поддержку предпринимательства и развитие сектора малого и среднего бизнеса.

Также в стране проводятся программы по повышению уровня образования и квалификации населения, что позволяет улучшить позиции людей на рынке труда и повысить доходы.

Помимо этого, в Азербайджане работают организации, которые занимаются помощью нуждающимся слоям населения, в том числе людям с ограниченными возможностями, беженцам и вынужденным переселенцам. В этих организациях проводятся программы по предоставлению жилья, питания, медицинской помощи и социальной поддержке [7].

Несмотря на все усилия правительства и общественных организаций, проблемы неравенства в Азербайджане до сих пор остаются актуальными. Однако в последние годы в стране наблюдается положительная тенденция по снижению уровня бедности и повышению уровня жизни населения.

Кроме того, в Азербайджане в рамках государственной политики активно развиваются социальные программы. В последние годы были приняты ряд законодательных актов, направленных на защиту и социальную поддержку граждан, находящихся в трудной жизненной ситуации.

Также в стране проводятся реформы в сфере здравоохранения и образования. В рамках этих реформ создаются новые медицинские учреждения, модернизируются школы и университеты, повышается квалификация учителей и медицинских работников.

Более того, Азербайджан активно работает над укреплением своей экономики, в том числе путем развития нефтегазового сектора, туризма и других отраслей. Это способствует созданию новых рабочих мест и повышению уровня жизни населения.

Таким образом, вопреки некоторым социальным проблемам, Азербайджан активно работает над их решением, и с каждым годом ситуация в стране становится все лучше.

ЛИТЕРАТУРА

9. Драпкина И. С. Организация социальной работы в зарубежных странах. М.: Изд-во МГУ, 2011. – 256 с.
10. Карпова Л. Н. Организация социальной работы в США: опыт и проблемы. М.: Изд-во РАН, 2014. – 304 с.
11. Лебедева О. Н. Социальная работа в Германии: история и современность. М.: Изд-во Логос, 2012. – 240 с.
12. Петрова Т. А. Организация социальной работы в послевоенный период. М.: Изд-во МГУ, 2009 – 246 с.
13. Pyles, L., Adams, T. (Eds.). (2017). Global social work: Crossing borders, blurring boundaries. Oxford: Oxford University Press.
14. Singh, N., Nunkoosing, K. (Eds.). (2017). Global social work: Issues and challenges. NY: Routledge.
15. Postmüharibə dövründə sosial işin verə biləcəyi töhfələr/16.11.2021
<https://youtu.be/h0G2j9iV5zg>

ОРГАНИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СЛУЖБЫ В ПОСЛЕВОЕННЫЙ ПЕРИОД

Ягубова Айсель

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается вопрос о том, как в период после Второй мировой войны была организована социальная служба в различных странах. В статье анализируются различные подходы к организации социальной помощи и обсуждаются практические аспекты ее реализации. Описываются различные программы и проекты, направленные на обеспечение жилья, здравоохранения, образования и других услуг для населения. Результаты исследования показывают важность социальной службы для реабилитации населения после войны и ее влияние на социальную политику государства.

POSTMÜHARIBƏ DÖVRÜNDƏ SOSIAL XİDMƏTİN TƏŞKİLİ

Aysel Yaqubova

XÜLASƏ

Məqalədə İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə sosial xidmətin yaradılması problemi araşdırılmışdır. Məqalə sosial yardımın təşkilinə dair müxtəlif yanaşmaları təhlil edərək onun həyata keçirilməsinin praktiki aspektlərini müzakirə edir. Məqalədə, həmçinin əhalinin mənzil, səhiyyə, təhsil və digər xidmətlərlə təmin edilməsinə yönəlmiş müxtəlif proqram və layihələrdən bəhs edilir. Tədqiqatın nəticələri müharibədən sonra əhalinin reabilitasiyası üçün sosial xidmətin əhəmiyyətini və onun dövlətin sosial siyasətinə təsirini nümayiş etdirir.

ORGANIZATION OF SOCIAL SERVICES IN THE POST-WAR PERIOD

Aysel Yaqubova

SUMMARY

The article examines the problem of establishing an effective social service following World War II. It analyzes various approaches to organizing social assistance and discusses practical aspects of its implementation. The article also describes different programs and projects aimed at providing housing, healthcare, education, and other services to the population. The results of the study demonstrate the importance of social service for the rehabilitation of the population after the war and its impact on the state's social policy.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

доцент Земфира Амрах гызы Ахмедова
zemfira@bk.ru

Сейдан Азад гызы Гасанова
Магистрант 2-го курса БГУ
super-azad444@ya.ru

Ключевые слова: легальные и нелегальные миграционные процессы, миграционная политика, миграционная программа, миграционная служба, управление миграцией

Açar sözlər: qanuni və qeyri-qanuni miqrasiya prosesləri, miqrasiya siyasəti, miqrasiya proqramı, miqrasiya xidməti, miqrasiyanın idarə olunması

Keywords: legal and illegal migration processes, migration policy, migration program, migration service, migration management

При совершенствовании регулирования миграционных процессов, прежде всего, с научно-теоретической точки зрения должны быть изучены направления и механизмы реализации миграционной политики в нашей республике, а также влияние этих процессов на социально-экономическое развитие, демографическую ситуацию и занятость.

Для оценки влияния миграционных процессов на социально-экономическое развитие, демографическую ситуацию и занятость необходимо подходить в двух направлениях:

1. Проблемы, вызванные внутренней миграцией
2. Последствия внешней миграции.

Проблемы, вызванные внутренней миграцией в нашей республике, в основном связаны с оттоком населения из сел в города. Основной причиной этого было относительно слабое развитие регионов в нашей стране до 2008 года. В результате принятия и реализации трех государственных программ, связанных с социально-экономическим развитием регионов, достигнут значительный прогресс в регионах, значительно улучшилось социально-экономическая инфраструктура, открыто много рабочих мест, повысился уровень занятости.

Создание улучшенной конкурентной среды для развития предпринимательства в регионах стимулировало развитие регионов. Строительство большего количества социально-экономических, культурных и туристических объектов остановило приток населения, особенно молодежи, в город и стимулировало обратный процесс. Более молодая часть населения стала отдавать приоритет получению высшего или среднего образования и профессиональной подготовки в своих регионах. В свое время оккупация Нагорного Карабаха и 7 районов вокруг него армянскими оккупантами также была связана с оттоком проживающего в этих районах населения, особенно это было связано с оттоком трудоспособной молодежи за границу в поисках заработка. Опустошение приграничных районов таким образом неизбежно создавало определенную возможность для армянских бандитов оккупировать эти районы.

Поэтому регионы, в том числе вопрос экономической безопасности приграничных районов должен оставаться в центре внимания правительства, должны быть усилены комплексные меры по предотвращению оттока населения из этих районов в другие места. Наряду со строительством там объектов социально-экономического, культурного, спортивного и туристического назначения, также, для проживания и

работы людей там на постоянной основе необходимо, увеличение таких льгот как налоговых, кредитных, социальных, страховых и т.д.

Позитивные изменения в социально-экономическом развитии Азербайджана привели не только к сокращению числа выехавших из страны людей, но и к возвращению покинувших страну, а также к массовому притоку иностранных туристов в нашу страну. В Азербайджане проводятся мероприятия международного уровня. Все это позволило укрепить политическую и экономическую мощь нашей страны и поднять ее международный авторитет.

Большое значение в регулировании миграционных процессов имеют экономические, социальные, культурные и демографические факторы. Однако нет никаких оснований абсолютизировать роль какого-либо из этих факторов, например, делая акцент на экономических факторах и пытаясь сказать, что рыночная экономика сама урегулирует все проблемы. С другой стороны, социальный фактор и феномен социального государства, государственная политика, служащая улучшению социального положения людей в современном мире, и утверждения о упорядочении миграционных процессов не основаны на научных представлениях. И миграционная политика, и другие функции государства являются исключительной деятельностью суверенного национального государства.

К основным средствам регулирования миграции относятся государственная политика, законодательство и административная инфраструктура. Политика определяет отношение и стратегию государства на самом высоком уровне. Законодательство обеспечивает рамки и пределы регулирования и реализации государством в сфере миграции, выступает конкретным практическим выражением миграционной политики. Административная инфраструктура координирует различные функции, связанные с управлением миграцией, в рамках общей оперативной ответственности и контроля.

Миграционные процессы как объект управления имеют ряд особенностей:

- «чувствительность» к изменению различных факторов, особенно управленческих воздействий;

- элемент высокой неизбежности;

- необходимость создания территориальной дифференциации «уровня ощущения жизни» в широком смысле комплекса социально-экономических условий жизни людей;

- возможность управления в двух точках - регионы выезда (формирование миграционных направлений населения) и регионы расселения мигрантов (помощь в процессе адаптации);

- необходимость информационной поддержки принятия управленческих решений, направленных на участников миграционных процессов [7].

Наиболее важными направлениями управления миграцией являются следующие:

1. Направление развития управления миграцией. Это помогает эффективно использовать потенциал развития миграции в интересах государства и общества в целом, а также отдельных граждан.

2. Поддержка миграции. Это позволяет обеспечить минимальные потери времени при свободном перемещении людей по пересеченной местности и безопасный и удобный проезд согласно соответствующим разрешительным документам.

3. Регулирование миграции. Он обеспечивает и помогает государству и обществу быть в курсе того, кто въезжает и выезжает на территорию страны, и предотвращать противоправные действия.

4. Управление вынужденной миграцией. Он помогает людям выйти из опасных для жизни и чрезвычайных ситуаций, а затем вернуться в места своего проживания [1, с.109].

В качестве миграционной политики выступает совокупность основных принципов, которыми руководствуется страна при управлении внешними и внутренними миграционными процессами. Концепция государственной миграционной политики Азербайджанской Республики была одобрена Кабинет Министров 13 июля 2004 г. с учетом необходимости определения государственной политики по вопросам миграции для подготовки Государственной миграционной программы. Концепция состоит из 4 разделов: помимо общих положений и миграционной ситуации в Азербайджан к ним относятся цели, принципы и задачи миграционной политики, а также механизм реализации государственной миграционной политики Азербайджана [3].

Основными направлениями государственной миграционной политики Азербайджана являются: обеспечение контроля над миграционными процессами в Азербайджане и предотвращение нелегальной миграции; стимулирование азербайджанских соотечественников, проживающих за рубежом, к переселению в Азербайджан и содействие возвращению эмигрантов, а также содействие иммиграции квалифицированных специалистов и других иностранных рабочих, необходимых на азербайджанском рынке труда; и упрощение въезда и проживания в Азербайджане для иностранных граждан, ведущих бизнес в Азербайджане [3].

Основными механизмами реализации концепции являются: совершенствование законодательства Азербайджанской Республики о миграции; совершенствование системы управления миграцией и координация деятельности органов управления миграцией; создание единой государственной информационной системы по вопросам миграции; развитие сотрудничества с международными организациями и профильными государственными структурами зарубежных стран по регулированию миграционных процессов [3].

Бесспорным фактом является то, что концепция национальной безопасности любой страны формируется исходя из различных целей в зависимости от ее географического положения, места в системе международных отношений, природных и трудовых ресурсов, научного и интеллектуального потенциала. Нынешний процесс глобализации, наряду со всеми его прогрессивными аспектами, и с точки зрения национальной безопасности, превратил управление внешней и внутренней миграцией как одну из важных проблем государства.

Одним из важных факторов, порождающих миграционные процессы, является резкая разница в уровне жизни населения развитых государств с рыночной экономикой и отсталых стран. Люди, которые не могут добиться нормальной жизненной ситуации в своих странах, пытаются легально или нелегально обосноваться в развитых странах, чтобы получить высокооплачиваемую работу.

В то же время процессы, возникающие в результате национальных, расовых и региональных конфликтов, чрезвычайных ситуаций и природных явлений, также вызывают массовую миграцию людей из одной страны в другую. Опасная ситуация связана с тем, что люди широко используют не только легальные, но и нелегальные пути миграции. Иными словами, выезжая в любую страну легально, не получая права жить и работать, они грубо нарушают действующие законы и нормы гражданского общежития, создают проблемы на местном рынке труда.

Нелегальные миграционные процессы, вызванные глобализацией, создают очевидные проблемы для национальной безопасности государств. Ситуация усугубляется тем, что нелегальные мигранты часто разыскиваются

правоохранительными органами за различные тяжкие преступления. Поэтому каждое нормальное государство старается предотвратить нелегальную миграцию с точки зрения укрепления как внутреннего рынка труда, так и национальной безопасности, и управляет этой сферой на основе необходимых механизмов.

Подписание «Контракта века», сыграло роль локомотива в экономическом развитии нашей республики. 20 сентября 1994 года под руководством Гейдара Алиева между Азербайджаном и консорциумом 12 иностранных нефтяных компаний из семи стран был подписан «Контракта века». Это событие, всколыхнувшее весь мир, произошло через год после возвращения к руководству республикой общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева.

«Контракт века» назван так не случайно - он ознаменовал собой новую эпоху в жизни нашей страны, стал политическим и экономическим прорывом Азербайджана в XXI веке.

С подписания этого соглашения в нашей стране началась реализация современных нефтегазовых и транспортных проектов, которые сегодня обеспечили энергетическую безопасность и экономическую стабильность Азербайджана.

Как сказал Президент Азербайджана Ильхам Алиев, в энергетической политике Азербайджан говорит свое слово, его позиция является решающей: «Вновь возвращаюсь к середине 1990-х годов. В то время благодаря решительности и смелости Гейдара Алиева была проделана неоценимая работа для будущего нашей страны. Несмотря на все угрозы, нападки и давление, благодаря решительности, смелости Гейдара Алиева был подписан «Контракт века», и с того дня нефтяная стратегия, а затем и энергетическая дипломатия Азербайджана полностью служат национальным интересам нашей страны и нашего народа» [4].

Заключение Г. Алиевым «Контракта века» позволило ускорить приток иностранных инвестиций в страну, создать улучшенный деловой и инвестиционный климат, развивать национальный рынок труда, открывать постоянные рабочие места и особенно укреплять интерес трудовых мигрантов к нашей республике.

Экономическое развитие и реализация крупномасштабных проектов в области энергетики и транспорта позволили Азербайджану привлечь все большее количество иммигрантов. Азербайджан столкнулся с разносторонними проблемами в миграционных процессах, поэтому в этой сфере был предпринят ряд действий для их решения. Принятие Концепции государственной миграционной политики (о нем мы говорили выше), утверждение Государственной миграционной программы на 2006-2008 гг., создание Государственной миграционной службы были среди тех действий.

Государственная миграционная программа Азербайджанской Республики на 2006-2008 годы утверждена Президентом Азербайджана 25 июля 2006 года [2]. Эта Программа была создана для реализации необходимых действий для достижения целей, указанных в Концепции миграционной политики [6].

Реализация государственной миграционной политики предполагает деятельность соответствующих государственных органов по следующим основным направлениям в рамках данной Государственной программы:

- совершенствование механизма управления миграцией;
- установление правовой основы для установления взаимных прав и обязанностей мигрантов и государства;
- повышение эффективности государственного регулирования миграции,
- объявление квот на прием иммигрантов с учетом потребностей внутреннего рынка труда;
- принятие соответствующих мер по устранению негативных случаев в соответствующих государственных органах, занимающихся вопросами миграции;

- реализация комплексных мер по предотвращению нелегальной миграции;
- сотрудничество с миграционными службами зарубежных стран и международными организациями для решения миграционных проблем [5].

Необходимо поэтапно разработать комплексную программу регулирования миграционных процессов:

Первый этап состоит в разработке научно и экономически обоснованной концепции миграционной политики. Ее промежуточные направления, следующие:

- создание условий для свободного межтерриториального перераспределения населения и трудовых ресурсов (обеспечение территориальной мобильности населения):

- проведение продуманной селективной иммиграционной политики, основанной на привлечении иммигрантов определенного качества и на законной основе:

- оказание помощи в адаптации переселенных на новое место жительства, в том числе социальная помощь вынужденным переселенцам:

- осуществление иммиграционного контроля и противодействия незаконной миграции криминального характера.

Второй этап состоит в создании механизмов реализации единой государственной политики регулирования миграционных процессов на территории Азербайджана:

- устранение «дефектов» в таких сферах, как сложное и универсальное миграционное законодательство, иммиграция и прибытие на территорию Азербайджана, разработка единой классификации категорий мигрантов:

- система экономических и административно-правовых мер государственного регулирования миграционных потоков:

- система гарантированных форм государственной помощи категории вынужденных переселенцев:

- централизация средств республиканского и местных бюджетов, направляемых на решение проблем отдельных категорий мигрантов, в целях более эффективного использования [7].

Решение миграционных проблем в Азербайджане должно осуществляться единым исполнительным органом, структура которого должна соответствовать сложности и комплексности управления миграционными процессами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Abdullayev F. Müasir Azərbaycan dövlətinin miqrasiya siyasəti və beynəlxalq əməkdaşlıq. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2009, 328 s.
2. «Государственная миграционная программа Азербайджанской Республики» (PDF). migration.gov.az.
3. «Концепция государственной миграционной политики Азербайджанской Республики» (PDF). mfa.gov.az.
4. Контракт века// ru.oxu.az/economy/93667
5. «Миграция в Азербайджанской Республике: страна. Профиль 2008» (PDF). Международная организация по миграции. Архивировано из оригинального (PDF) 27.06.2018.
6. "Migration". www.mfa.gov.az. Архивировано 18 сентября 2017 года
7. Azərbaycan Respublikasının dövlət miqrasiya idarəetmə siyasəti konsepsiyası. 13 iyul, 2004// Vətəndaşlıq və miqrasiya haqqında normativ-hüquqi sənədlər toplusu. Bakı “Qanun”, 2007.
8. “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı”.Bakı, 2004.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Земфира Ахмедова, Сейдан Гасанова

АННОТАЦИЯ

Азербайджан в конце XX-начале XXI вв. столкнулась с интенсивными миграционными потоками в условиях, когда ее экономическая база оказалась в кризисном состоянии. И это потребовало новых подходов к миграционной политике.

Статья посвящена данной теме, в которой анализируются особенности миграционных процессов в Азербайджане, наиболее важные направления управления миграцией, основные средства регулирования миграции. Также исследуются основные направления государственной миграционной политики Азербайджанской Республики. Это стало следствием создания Концепции государственной миграционной политики, государственной миграционной программы, государственной миграционной службы.

В статье рассмотрено также подписание Г.Алиевым «Контракта века», благодаря чему увеличился в Азербайджан поток инвестиций и трудовых мигрантов.

AZƏRBAYCANDA MİQRASIYA SİYASƏTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

Zemfira Əhmədova, Seydan Həsənova

XÜLASƏ

Azərbaycan 20-ci əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində, iqtisadi bazası böhran içində olduğu zaman, intensiv miqrasiya axınları ilə üzləşdi. Bu miqrasiya siyasətinə yeni yanaşmalar tələb edirdi.

Məqalə Azərbaycanda miqrasiya proseslərinin xüsusiyyətlərini, miqrasiyanın idarə edilməsinin ən mühüm sahələrini, miqrasiyanın tənzimlənməsinin əsas vasitələrini təhlil edən mövzuya həsr olunub. Azərbaycan Respublikasının dövlət miqrasiya siyasətinin əsas istiqamətləri də araşdırılır. Bu, Dövlət Miqrasiya Siyasəti Konsepsiyası, Dövlət Miqrasiya Proqramı və Dövlət Miqrasiya Xidmətinin yaradılmasının nəticəsi idi.

Məqalədə H.Əliyevin Azərbaycana investisiya və əmək miqrantlarının axınını artıran “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması da nəzərdən keçirilir.

MAIN DIRECTIONS FOR IMPROVING MIGRATION POLICY IN AZERBAIJAN

Zemfira Ahmadova, Seydan Hasanova

SUMMARY

Azerbaijan at the end of the 20th-beginning of the 21st centuries faced intense migration flows as its economic base was in crisis. And this required new approaches to migration policy.

The article is devoted to this topic, which analyzes the features of migration processes in Azerbaijan, the most important areas of migration management, the main means of regulating migration. The main directions of the state migration policy of the Republic of Azerbaijan are also explored. This was the result of the creation of the Concept of State Migration Policy, the State Migration Program, and the State Migration Service.

The article also considers the signing of the “Contract of the Century” by H. Aliyev, which increased the flow of investments and labor migrants to Azerbaijan.

FILOLOGIYA VƏ İNCƏSƏNƏT

ТРУДНЫЕ СЛУЧАИ НАПИСАНИЯ МОРФОЛОГИЧЕСКИХ ЧАСТЕЙ СЛОВА: НАРЕЧИЕ

Санани Гюляр Мовсум к.

Ключевые слова: наяву, мирно, впустую, на лету, без умолку, бок о бок.

Açar sözləri: Həqiqətdə, sülhlə, boş yerə, uçuş zamanı, susmadan, yan-ba-yan.

Keywords: in reality, peacefully, in vain, on the fly, incessantly, side by side.

Наречия – это неизменяемые, т.е. несклоняемые и неспрягаемые слова, чаще всего перемыкающие к глаголу.

Наречие выполняет функцию какого-либо обстоятельства: обстоятельства образа действия (люди во всём мире хотят жить *мирно*); обстоятельства времени (*теперь* уже более трети населения всего мира сделала вакцину); обстоятельства места (у власти *здесь* – в западных странах – стоят сильные мира всего) и др.

В сочетании с именами существительными наречия обычно выступают в роли несогласованных определений, например: *яйца* (какие?) *всмятку*, *вкрутую*; сон (какой?) *наяву*; душа (какая?) *нараспашку*.

По своему образованию лишь очень немногие наречия, например, *сюда, здесь, где, когда, там, тут*, являются с точки зрения современного языка производными. Всё же остальные разряды наречий по своему происхождению связаны с другими частями речи – именами и глаголами. Например, наречие *впустую* (разговор идет впустую) произошло от имени прилагательного; наречие *насилу* (насилу дошёл) – от имени существительного; наречие *вдвоём* (работаем вдвоём) – от собирательного числительного; наречие *совсем* (совсем уехал) – от местоимения, а наречие *молча* (молча слушают) – от глагола.

Чтобы отличить наречия с прилагательными от похожих на них существительных, прилагательных, числительных и местоимений с предлогами, надо иметь в виду следующее: имена существительные в косвенных падежах с предлогами обычно сопровождаются пояснительными словами, а похожие на них наречия пояснительных слов не имеют; полные имена прилагательные, стоящие после предлогов, порядковые числительные, а так же местоимения, выполняющие функцию определений (*этот, весь, наши*), обязательно согласуются с определяемыми существительными, тогда как наречия, образованные от прилагательных, числительных и местоимений, принципу согласования не подчиняются: они примыкают к глаголу в качестве обстоятельственных слов (*живём по-прежнему*) или являются вводными словами (*по – моему, погода скоро изменится*).

Рассмотрим несколько примеров, в которых студенты обычно путают наречия с похожими на них другими частями речи:

1) *Несмотря на силу течения, пловец благополучно переплыл реку (на силу – имя существительное с предлогом, при нём есть пояснительное слово – дополнение в форме родительного падежа: течения); насилу мы добрались до вершины горы (насилу – наречие, при нём нет и не может быть никакого пояснительного слова).*

2) *Мы вошли в пустую аудиторию (в пустую – имя прилагательное, согласованное с именем существительным аудиторию); Оказалось, что я всё это делал впустую (впустую – наречие, выполняющее обстоятельственную функцию и примыкающее к глаголу делал).*

3) *Работают по нашему плану (по нашему – притяжательное местоимение, согласованное со словом **плану**); Вышло по – нашему (по-нашему – наречие, обозначающее обстоятельство образа действия при глаголе **вышло**).*

Очень многие наречия пишутся раздельно, хотя при них нет никаких пояснительных слов. Например: *в тупик, на днях, на ходу, на миг, на скаку, с маху, в рассрочку, в тиши* и другие осмысливаются как существительные (между предлогом и словом можно вставить определяющее слово) и пишутся раздельно с предлогами.

Некоторые слова, которые употребляются в двух функциях – функции существительного (дополнения) и функции наречия (обстоятельства) пишутся всегда раздельно, т.е. осознаются как существительные, входящие в словосочетания наречного значения. Прежде писали: *выучил на память – подарил на память; шёл наощупь – пробовал материал на ощупь; это ему на руку* – на руку нечист. Теперь в любом контексте *на память, на ощупь, на руку* надо писать в два слова, т.е. раздельно.

К разряду наречных выражений, которые пишутся раздельно, над отнести и такие, в которых существительные сохраняют хотя бы некоторые падежные формы в сочетании с предлогами и, следовательно, ещё не окончательно порвали связь с категорией имени существительного, например: *за границу, за границей, из-за границы; под мышками, под мышки, под мышкой, под мышку; на цыпочки, на цыпочках; на совесть, по совести*.

Надо запомнить, что в современном языке пишутся раздельно наречия, которые имеют в своём составе предлоги *без* и *до* с именами существительными.

Наречия с предлогом – *без -:* *без, ведома, без оглядки, без толку, без разбору, без спросу, без устали, без просвета*.

Наречия с предлогом – *до -:* *до упаду, до зарезу, до крайности, до завтра, до отвала, до отказа, до смерти, до свидания, до востребования, до неузнаваемости*.

Раздельное написание сохраняется также во всех наречных выражениях, в которых предлог состоит из согласной или оканчивается на согласную, а существительное начинается с гласной буквы, например: *в обнимку, в обтяжку, в обмен, в обрез, в отметку, в оханку, в упор, под уклон*.

В три или даже четыре слова пишутся близкие по значению к наречиям словосочетания, состоящие из двух существительных с одним или двумя предлогами, например: *бок о бок, нога в ногу, с глаза на глаз, во веки веков*.

Однако, наречия, которые имеют в своём составе существительные *верх, низ, перед, зад, высь, даль, начало*, несмотря на возможность поставить перед некоторыми из них определяющее слово, пишутся слитно, например: *вверх, вверху, кверху, доверху, наверху, наверх, поверх; вниз, внизу, книзу, донизу, снизу, понизу; вперед, наперед, спереди; назад, сзади, позади; ввысь; вдаль, вдали, издали; вначале, сначала*.

В современном русском языке есть несколько однокоренных наречий, которые, несмотря на общность корня и сходство в звуковом облике, пишутся по-разному, например: *в одиночку – поодиночке, в обмен – взамен; на миг – вмиг; в обрез – вразрез, наотрез; в старину – встарь; под стать – кстати; не под стать – некстати; под боком – набок, вбок, сбоку; во веки веков – вовек, вовеки; на веки веков, на веки вечные – навек, навеки; на лету – влёт; в общем – вообще; на страже – настороже; на слух – вслух; под конец – в конец, наконец*.

Орфография наречий, образованных соединением предлогов с полными прилагательными и местоимениями, особых трудностей не представляет: кроме двух наречий – *в открытую* и *в общем*, остальные наречия этого типа пишутся или

слитно (*зачастую, вплотную, вкрутую, наверное*), или через чёрточку, если они начинаются с *по* и оканчиваются на – *ому* и – *ему* (*по – прежнему, по-видимому, по – простому; по – моему, по-нашему, по - иному*).

Через черточку пишутся также наречия, которые начинаются с приставки *по* – и оканчиваются на – *ки* (*по – русски, по - английски*), неопределённые наречия с частицами – *то* (*где - то*), – *либо* (*откуда - либо*), – *нибудь* (*куда – нибудь, кто - нибудь*), – *кое* (*кое - где*); сложные наречия, представляющие собой повторение одного и того же слова (*чуть-чуть*) или сочетание синонимических (близких по смыслу) слова (*подобру – поздорову, нежданно - негаданно*).

Важно отметить, что наречия *вовремя, всюду, освои* теперь пишутся слитно.

Наречия, которые произошли от кратких прилагательных, застывших в одной падежной форме и слившихся с предлогами, пишутся слитно, например: *наглухо, налево, направо, сгоряча запросто, досыта, искоса, попусту, помалу* и др.

Слитно пишутся и наречия, представляющие из себя соединение предлогов – *в* – и – *на* – с собирательными числительными, например: *вдвое,*

втрое, надвое; натрое; но *по двое, по трое* пишутся раздельно.

Итак, если расположить наречия по степени нарастающей орфографической трудности, то последовательность будет такая:

1) Наречия, образованные соединением предлогов с не употребляющимися или именными формами (*дотла, воочию*).

2) Наречия, в состав которых входят предлоги и краткие прилагательные (*замертво, попусту, досуха*).

3) Наречия, представляющие из себя соединение предлогов с собирательными числительными (*надвое, вдвое*); кроме *по двое, по трое*.

4) Наречия, состоящие из предлогов и наречий (*насквозь, извне, навсегда, позавчера*).

5) Наречия, состоящие из соединения предлогов с полными прилагательными и местоимениями (*вкрутую, наверное; совсем, вничью*).

6) Наречия, с написанием через чёрточку, например: *по – прежнему, по – моему; по – русски, по – немецки, по – ребячьи; во – первых, во – вторых; где – то, где – либо, где – нибудь, кое – где; еле – еле; подобру – поздорову*.

Трудности в процессе перехода существительных в наречия ещё продолжают, почему у пишущего иногда может возникнуть вполне законное сомнение, представляет ли какое – нибудь выражение, скажем *на лету, на ходу* наречие в собственном смысле или оно только имеет тенденцию превратиться в наречие. Чтобы не было сомнений, следует в затруднительных случаях обращаться к орфографическому словарю.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н.Г. Листвинов – Трудные вопросы русской орфографии. Изд. ВПШ и АОН. Москва, 1957 г.
2. В.Г. Костомаров – Методическое руководство для преподавателей русского языка. Москва. Изд.-во «Русский язык», 1976 г.
3. В.С. Девятайкина – Сборник упражнений по орфографии. Москва, изд.-во МГУ, 1971 г.
4. Е.Г. Баш – Учебник русского языка для студентов – иностранцев. Москва. Изд.-во «Русский язык», 1980 г.

ТРУДНЫЕ СЛУЧАИ НАПИСАНИЯ MORFOLOGICHESKIX ЧАСТЕЙ СЛОВА НАРЕЧИЕ

Sanani Gulyar

АННОТАЦИЯ

Предлагаемая статья представляют собой собрание правил, которые касаются наиболее трудных вопросов орфографии. Общие и ясные проблемы затрагиваются лишь в той степени, которая необходима для того, чтобы напомнить отдельные тонкости написаний.

В настоящей работе отмечены все новшества, то есть все случаи расхождения нового написания с бывшими в употреблении нормами.

ZƏRFİN MORFOLOJİ HİSSƏLƏRİNİ YAZMAQDA ÇƏTİNLİKLƏR

Sanani Gülər

XÜLASƏ

Təklif olunan məqalə orfoqrafiyanın ən çətin məsələlərindən bəhs edən qaydalar toplusudur. Ümumi və aydın məsələlərə yalnız orfoqrafiyanın ayrı-ayrı incəliklərini xatırlatmaq üçün lazım olan dərəcədə toxunulur. Bu yazıda bütün yeniliklər, yəni yeni orfoqrafiya ilə istifadə olunan normalar arasında bütün uyğunsuzluq halları qeyd olunur.

DIFFICULT CASES OF WRITING MORPHOLOGICAL PARTS OF WORDS AND ADVERBS

Sanani Gulyar

SUMMARY

The proposed article is a collection of rules that deal with the most difficult issues of orthography. General and clear issues are touched upon only to the extent necessary to recall individual subtleties of spelling. In this paper all innovations are noted, that is, all cases of discrepancy between the new spelling and the norms that were in use.

СТРИТ-АРТ В ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО ГОРОДА

Хикмет Наджаф оглы Алиев
Магистрант II курса Азербайджанский
Университет Архитектуры и Строительства
hikmataliyev2000@gmail.com

Ключевые слова: Стрит-арт, город, граффити, муралы, современное искусство, творчество.

Açar sözlər: küçə sənəti, şəhər, qraffiti, murallar, müasir incəsənət, yaradıcılıq.

Keywords: Street art, city, graffiti, murals, contemporary art, creativity.

2007 год в тенденциях урбанизации имеет историческое значение. С этого времени начинается рост количественного преимущества городского населения планеты. Актуальность проблемы комфортного проживания в урбанистической среде находит свое отражение в многочисленных научных исследованиях.

С углублением разрушительных и созидательных тенденций урбанизации, взаимовлияние Человек-Город, обретает все новые формы выразительности для отражения знаковых событий и явлений, сохранения памяти места. Уличное искусство, или Стрит-арт, одна из наиболее динамичных и чутко реагирующих форма выразительности в городской структуре. В современном пространстве города, наиболее популярные формы стрит арта следующие: надписи, граффити, рисунки, трафареты (их можно использовать неоднократно), муралы – рисунки огромных размеров, стикеры, постеры или плакаты, инсталляции, а также 3D инсталляции, городской активизм, перформансы, стрит-лого, сталкеры, существует даже стрит арт для слепых, отдельное направление- женский стрит арт и др. Стрит арт обладает широким спектром возможностей: от вандализма до эстетизации городского пространства. Семиотика стрит-арта лаконична, динамична и обладает большим потенциалом силы воздействия на горожанина. Траур в Баку после событий 20 января 1990 года: город, погруженный в море гвоздик и плач мугама.

Трафареты и граффити с содержанием резкого осуждения действий кровавого преступления президента СССР Михаила Горбачева, советской армии в Баку, надписи с призывом к народному единению, усыпанные игрушками могилы детей в Аллее Шехидов- семантическое пространство города кричало о скорби и возмездии. Протестная выразительность стрит арта Баку 20 января происходила в условиях жесточайшего тоталитаризма. Это подтверждает серьезность и смелость стрит арта в своей философии, и напоминает о том, что уличное искусство не искусственно созданный феномен, уличное искусство, это живой отклик людей на события, требующие ответа: быть или не быть?

Сегодня флаги стран, поддержавших Азербайджан в борьбе с армянским сепаратизмом, в знак выражения любви и признательности к народу Азербайджана – это Пакистан, Грузия, Турция и др. развеваются в нашей стране повсюду. Фотографии живых и мертвых героев войны в Карабахе в пространстве города берегут коллективную память о пережитом во время 44-хдневной Второй Карабахской Отечественной войне. Эта форма эстетического выражения искренней скорби и искреннего ликования на улицах города, доказывает натуральную, народно-стихийную, а не искусственно созданную сущность стрит-арта.

Стрит-арт в своем становлении пережил этапы от протеста маргиналов до научного осмысления и академического признания. Разнообразие форм стрит-арта, его богатая смысловая палитра ведет к пестроте и изменчивости в терминах,

категориях, определениях понятийного аппарата стрит-арта как явления. Для понимания природы стрит-арта рассмотрим его характерные черты, а также некоторые противоречия и парадоксы, присущие этому явлению. В свое время Йохан Хейзинга объявил игру очень серьезным явлением. Так вот: уличное искусство – это органическое, серьезное, живое и игровое начало ноосферы города. Итак:

-Стрит-арт связан с городской средой. Этот вид искусства, как правило, считают присущим в основном городу. Однако следы вандализма стрит-арта, в первую очередь граффити, так называемого туристического террора, т.е. в данном контексте, изображения граффити на памятниках культуры мы можем наблюдать повсеместно, не только в городе. Граффити на каком-либо элементе природного ландшафта: на скалах, на деревьях, на полях, тоже не редкость. В поселке Новханы в свое время был своеобразный ритуал: в локации, называемой Сары гая, дачники подросткового возраста, возвращаясь с моря домой, непременно совершали здесь привал и создавали, путем выскабливания легко поддающейся породы, рисунки и надписи на скале из желтого песчаника. Как видим, еще одно качество стрит-арта – его недолговечность по объективным причинам.

Вместе с тем особо знаменательные сюжеты остаются в цифровом пространстве и других носителях контента, о которых мы упомянем ниже. Далее, надписи и рисунки непристойного содержания, оскорбляющие чувства и достоинства, как правило, имеют место быть в чужеродной художнику среде, или там, где зрители сами являются пришлыми и не близкими друг другу: таковы надписи в вагонах метро или пешеходных переходах, прозябающих в нищете и безработице гетто. Там, где жители считают себя хозяевами территории, разнообразие тематики творчества стрит-арт художника, особенно пришлого, сильно ограничено. Так, в сентябре 2019 года, в Азербайджане проходил фестиваль современного искусства Maiden Tower. To Be a Woman («Девичья Башня. Быть женщиной»).

Основная тема фестиваля была приурочена к 100-летию получения равных прав азербайджанской женщиной в Азербайджанской Демократической Республике. Устроителем фестиваля являлась Делегация Европейского Союза в Азербайджане, а также представители нескольких дипломатических служб в нашей стране. Шведская стрит-арт художница Каролина Фалкхольт, к открытию фестиваля создала огромный мурал на стене когда-то заброшенного художественно-производственного комбината Союза художников Азербайджана. Художница изобразила огромную, обнаженную фигуру женщины трансгендера. Этот мурал широко обсуждался и осуждался в виртуальном пространстве, особенно в соцсетях, и реальности. Жители здания, окна которого открывали вид на творчество Каролины Фалькхот, многократно жаловались в соответствующие органы власти на излишнюю откровенность и непристойность мурала.

Логическим продолжением столкновения эстетических и мировоззренческих вкусов организаторов фестиваля и жителей третьего микрорайона города Баку, был закрашенный приблизительно на две трети мурал с изображением трансгендера. Рефлексией этого события стали многочисленные дискуссии: был ли вандализм в отношении стрит-арта или напротив, содержание самого мурала было вандализмом по отношению к жителям города (1).

Стрит-арт рожден как художественная форма протеста, как правило, в неблагополучных районах города, но сегодня стрит-арт далеко не всегда носит протестный характер, искусство, рожденное на улице, теперь является объектом серьезных исследований. Многообразие стрит-арт из трущоб перекочевало в пространства с согласованными площадками для граффити, а затем в музеи, галереи, аукционы. Сегодня во многих крупных городах мира проводятся санкционированные

стрит-арт фестивали, многие из которых имеют солидную историю. Такие фестивали длятся около недели.

По окончании стрит-арт фестиваля, работы художников улицы стираются, возвращая стенам первозданный вид. Рисунок может сохраниться по просьбе и оплате гонорара владельцем стены объекта. Но и тут содержание сюжета возможно придется согласовать с окружающим миром. Наиболее яркие сюжеты и темы стрит-арта, инициированные как отдельным художником, так и различными организациями, нередко приуроченные к календарным и другим знаковым событиям, несмотря на свою недолговечность, стали хрестоматийными и узнаваемыми.

Они так же находят свое широкое отражение в медийном пространстве. То есть искусство улицы, которое в своем замысле, являлось протестным, маргинальным, несанкционированным, краткосрочным, сегодня нередко является государственным заказом, обрастает неким божественным изяществом, глянец и избранностью, обретает вечную жизнь в виртуальном пространстве. Муралы, как правило, заказываются городскими властями, с целью облагораживания тусклости городского пространства спальных районов. Но и исключения не редки. В самом сердце страны, в Ичери Шехер, в других знаковых местах центра города Баку, расписанные муралы, радуют глаз и гармонируют с многовековой городской средой.

-Стрит-арт считается современным искусством, тем не менее корни стрит-арта берут начало с древнейших времен.

- Распространение стрит-арт, популяризация уличного искусства началось с глобализацией, с развитием цифрового пространства, с развитием технологий в производстве средств для стрит-арта: краски в аэрозольных бутылках и т.д. Также благодаря возможностям общества изобилия, в котором мы живем, какой-либо рисунок, пришедший со временем в негодность, не грозит вечным уродством стенам жилища, их легко закрасить, или обновить новым сюжетом фрески.

На раннем этапе развития, авторы стрит-арта, это хоть и талантливая молодежь, но все-таки не имеющая, как правило, специального художественного образования. То есть кратковременность существования рисунка, несанкционированный, протестный, маргинальный и самобытный характер творчества, анонимность, безызвестность и самодеятельность автора являются характерными чертами раннего этапа становления стрит арта. На современном этапе имена Деррил Маккрей, Бенкси, Жан-Мишель Баския и многих других авторов стали неотъемлемой частью поп-культуры и постмодерна. Стихийно возникшие стили и техники, жанры стрит-арта сегодня классифицированы и нашли свою, пусть не всегда четко означенную, терминологию.

В начале становления объекты уличного искусства как правило предназначались для зрителя конкретной локации. Сегодня стрит-арт объектам присуще настолько глубокая форма выразительности, юмора, что они нередко превращаются в места привлечения туристов, распространяются в соцсетях, превращаются в мем, эти рисунки помещаются в учебники по истории искусства и т.д. Объекты стрит-арт превращаются в стикеры и наклеиваются на какой-либо транспорт. Эти стикеры как правило объявляют социально-политическую, мировоззренческую и др. характеристику владельца транспорта. Стикеры «В салоне дети», «За рулем бакинец», «Qarabağ Azərbaycandır!», «Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz» и другие, на транспортных средствах привлекают внимание, действуют на сознание и т.д.

Обратим внимание на некоторые функции, которые выполняет стрит арт искусство:

1.Граффити отражают культурные конфликты и культурные аттитюды. Здесь граффити рассматривается как средство снятия эмоционального напряжения. Более того, некоторые исследователи считают, что известная доля агрессии, существующая

в граффити, помогает справиться с коллективным напряжением в группе, является способом противостояния с групповыми или индивидуальными страхами (2). Художник стрит-арта посредством творчества легитимизирует свой внутренний мир, снижает напряжение конфликта между собой и реальностью.

2. Помогает подростку или молодому человеку самоутвердиться и интегрироваться в конкретной группе, чаще всего какой-либо молодежной субкультуры.

3. Способ достичь желаемого при помощи граффити: приглашение выйти замуж, объяснение в любви, в надежде на взаимность, оскорбление конкретной личности, для нанесения вреда имиджу т.д.

4. Информирует зрителя о проблемах конкретного времени и пространства: «Buğa zibil atma», «Əlvida, Sovetski...» и др.

5. Актуализирует и агитирует ценностно-исторические парадигмы автора с призывом к солидарности. Например – граффити, постеры «Hər gün Aşura, Hər yer Kərbəla», «Ramil Səfərova azadlıq».

6. Удовлетворяет желание оставить свой след в мире. Не случайно архетипом всех граффити является имя автора, посредством которого уличный художник стремится выразить свою идентичность.

Обобщая вышеозначенное, можно прийти к следующему заключению. Стрит-арт или уличное искусство уходит корнями в глубокую древность. Археологические раскопки древних культур свидетельствуют о граффити различного содержания. На раннем этапе становления, несанкционированное, нелегитимное самовыражение как правило неангажированного художника-самоучки, приглашающего своим творчеством к диалогу зрителя, называлось стрит-арт, то есть уличное искусство.

У истоков уличного искусства 50-60-х годов, стоит граффити. Основной посыл этого периода можно выразить призывом малолетних преступников, героев фильма, «Генералы песчаных карьеров»: “Выслушайте Нас! Выслушайте Нас! Выслушайте Нас!”. Часто сюжетом стрит-арта авторы намеренно вызывают шок, добиваясь тем самым повышенного внимания аудитории.

Термин стрит-арт или уличное искусство стал употребляться, начиная с 70-х годов XX века. Тогда же появились первые печатные издания, посвященные стрит-арту, проходят первые санкционированные уличные выставки, публикуются первые исследования искусствоведов, ставшими сегодня хрестоматийными.

Как правило, техника (Writing, Bombing, трафарет, постер-арт, инсталляция, Tagging) , содержание стрит-арта и определяет его название и направление. Это упомянутые спрей-арт, теги, постеры, трафареты, стакеры, стрит-лого, абстрактные граффити, перформансы, пространственные композиции, концептуальный стрит-арт, социально-политический вектор, живые скульптуры. Впрочем, многие представители стрит-арта, особенно раннего периода, отрицают классификацию их творчества, так как рамки любых определений размывает индивидуальность и позыв их творчества.

Достижения стрит-арта используются в рекламе, кинематографе и театре, хореографии, дизайне, современном городском фольклоре. Кроме того, эстетика стрит-арта находит отклик и в традиционных формах живописи. Городской активизм как форма стрит-арта, позволяет перейти от протестных инициатив, от противостояния к партнерству и сотрудничеству, от периферии маргинализма к центробежным силам общества, поэтому городские власти нередко приглашают к сотрудничеству стрит-арт городских активистов.

Идейная составляющая уличного искусства включает в себя следующие характеристики: протестная, выражающие мировоззрения какой-либо субкультуры

(готов, битников, хиппи и т. д.) и работы, не имеющие протестной нагрузки, несущие философско-этический, эстетический призыв.

И наконец стрит-арт зарождалось как некоммерческое искусство, но сегодня работы уличных художников нередко продаются на аукционах, по цене, не уступающим работам классиков изобразительного искусства. Кроме того, с ростом популярности стрит-арта, многие кафе и рестораны, заводы и фабрики, административные здания, муниципальные строения, галереи обращаются к этой форме искусства. Здесь от стрит-арта ждут создание притягательного, уютного образа заведения.

Стрит-арт в городах Азербайджана советского периода не имел таких масштабов, как сегодня. Тоталитарный режим того времени весьма репрессивно относился к несанкционированным проявлениям творчества.

В данный момент стрит-арт в крупных городах Азербайджана набирает обороты популярности. Причем в своей философии стрит-арт наших городов вообрал в себя все противоречия, парадоксы, успехи стрит-арта крупных городов мира. Представители стрит-арт Азербайджана – это Айгюн Гасанова, Джавид Гулиев, Азер Мамедли (Azy), Вюсали Агагазиева, Дашгын Байрамов, Агаяр Байрышев, Wish, Вюсал Алиев, Makhor Fike, Twist, Yorw, Azeriff, Stuffy-kidd, Юнис Крылов (NE 100), Самир Салахов (Ssmoothest), Эмиль Меджнунов (Moose), Назрин Мусаева и др.

Уличные художники Азербайджана объединяются в творческие союзы, у них есть свое место в виртуальном пространстве, участвуют в выставках, на фестивалях дома и за рубежом, проводят мастер-классы на бесплатной основе. Уличных художников Азербайджана приглашают разрисовывать предприятия, клубы и т.д. Проводятся стрит-арт фестивали: в 2013 году в Баку и Шахдаге, в 2019 году упомянутый выше Maiden Tower To Be A Woman фестиваль, его куратором была Сабина Шихлинская, фестиваль «ALL FOR ONE 2019» и др. Отдельно хотелось упомянуть о роли стрит-арт в благоустройстве поселков Баку.

Эти фрески внесли достойную лепту в возрождение Апшерона. Очевидно, что стрит-арт обладает огромным созидательным ресурсом. Целенаправленное изучение проблематики стрит-арта позволит использовать этот потенциал не стихийно, а более рационально. В тоже время изучение философии стрит-арта, позволит в дальнейшем избежать противоречий в создании комфортной среды города.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вандализм или цензура: Что реально произошло с трансгендером на комбинате в Баку? - ФОТО // <https://1news.az/news/20190927122209308>
2. Белкин А.И. Ментальность и социально-психологические особенности авторов граффити. Автореферат дисс. на соиск. уч.степени доктора психологических наук. Казань.2012.- 46 с.

СТРИТ-АРТ В ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО ГОРОДА

Хикмет Алиев

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется проблема уличного искусства в пространстве современного города. Комфортное существование в урбанистической среде зависит от многих

аспектов жизни. Экономика, политика, образование, экология, право определяют уровень жизни городского жителя. Уличное искусство – наименее изученная сфера, оказывающая влияние на качество городского проживания. Разрушительный и созидательный потенциал стрит-арта одна из актуальных проблем современного искусствознания. Автор систематизирует формы и техники стрит арта, основные характеристики и парадоксы, идеи и направления, а также знаковые моменты становления современного уличного искусства.

MÜASİR ŞƏHƏR MƏKANINDA STRİT-ART

Hikmət Əliyev

XÜLASƏ

Məqalədə müasir şəhər məkanında strit art problemi araşdırılır. Şəhər mühitində rahat həyatın bir çox amillərdən asılıdır. İqtisadiyyat, siyasət, təhsil, ekologiya, hüquq bir şəhər sakininin yaşayış səviyyəsini müəyyən edir. Strit art- şəhər yaşayış keyfiyyətinə təsir edən ən az öyrənilmiş sahədir. Bu müasir sənətin dağıdıcı və yaradıcı potensialı müasir sənət tarixinin aktual məsələ hesab edilir. Müəllif küçə sənətinin forma və texnikalarını, əsas xüsusiyyətlərini və paradokslarını, fikir və istiqamətlərini tədqiq edir. Müasir strit art sənətinin formalaşması üçün əhəmiyyətli mərhələlərini təhlil edir.

STREET-ART IN THE SPACE OF A MODERN CITY

Hikmat Aliyev

SUMMARY

The article explores the problem of street art in the space of a modern city. A comfortable existence in an urban environment depends on many aspects of life. Economics, politics, education, ecology, law determine the standard of living of a city dweller. Street art is the least explored area that influences the quality of urban living. The destructive and creative potential of street art is one of the urgent problems of modern art studies. The author systematizes the forms and techniques of street art, the main characteristics and paradoxes, ideas and trends, as well as the iconic moments of the formation of modern street art.

KİV-in VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN İNKİŞAF DİNAMİKASINA TƏSİRİ

dos. Əfəndiyeva Xatirə Bəxtiyar qızı

xatirabdu@hotmail.com

Həsənzadə Hicran Mircəmaləddin qızı

BDU-nun II kurs magistrantı

mircemaleddin14@gmail.com

Açar sözlər: *kütləvi informasiya azadlığı, vətəndaş cəmiyyəti, müstəqil sosial media*

Key words: *freedom of mass information, civil society, independent social media*

Ключевые слова: *свобода массовой информации, гражданское общество, независимые социальные сети*

Kütləvi informasiya vasitələri vətəndaş cəmiyyətinin, dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılması ilə kifayətlənməyən, obyektiv informasiya yayan, amansız rejimlərə qarşı çıxan və bu barədə dünyanı məlumatlandıran bir vasitədir. Sosial medianın üstün cəhətlərindən biri istənilən məlumatı milli və beynəlxalq informasiyaya çevirə bilməkdir. Bununla bərabər, dövlət strukturlarının fəaliyyətlərini şəffaf olmağa məcbur edən, avtoritar rejimlərdə demokratiyanın bərqərar olmasına, demokratik rejimlərdə isə onun qorunub saxlanması üçün təsirli vasitədir. Müstəqil sosial medianın təhlükəli tərəfləri isə fikir azadlığının tam təmin olunması zəminində terrorçuların, cinayətkarların və bu kimi zərərli insanların öz məqsədlərini həyata keçirmələrinə yardımçı olmasıdır.

Vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğunun gerçəkləşməsi prosesində o cümlədən, ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni-mədəni sahələrdə KİV-in rolu danılmazdır. Dövlət, cəmiyyət və KİV-in daxili komponentləri hər zaman bir-birilərlə qarşılıqlı əlaqədə mövcud olmuşdur. A.V.Şevçenko "Dövlət informasiya siyasətinin formalaşması ideologiyası" elmi-tədqiqat əsərində "dövlət" sistemaltı dedikdə - idarəetmə subyekti" kimi dövləti, "hüquqi şəxs" kimi dövlət hakimiyyət orqanlarını, dövlət sosial təsisatlarını, qanunları, dövlət hakimiyyətinin reallaşmasının hüquqi sahəsini, siyasi subyektlərlə vətəndaş cəmiyyəti, KİV-in qarşılıqlı münasibətlərini və bu münasibətləri tənzimləyən hüquqi, etik və mədəni normaların məcmusunu başa düşür. O, "vətəndaş cəmiyyəti" sistemaltısına dövlətin vətəndaşlarını, sosial və ictimai təsisatları, dövlət, mətbuat və onların komponentləri ilə sistemarası əlaqələri, hakimiyyətin sistem daxilində reallaşması vasitəsi kimi hüquq və əxlaq, hüquqi, etik və mədəni normaların məcmusunu daxil edir. Müəllif "mətbuat" sistemaltısı dedikdə isə "informasiya məkanı, informasiya sahəsi, KİV-in redaksiyaları, jurnalistlər, informasiya ötürmə vasitəsi olan kütləvi informasiya vasitələri, informasiya məhsulları, KİV-in auditoriyaları, dövlət və vətəndaş cəmiyyətləri ilə sistemlərarası münasibətləri, KİV sistemi daxilindəki münasibətləri və sistemlərarası əlaqələri tənzimləyən hüquqi, etik və mədəni normaların məcmusu kimi komponentləri göstərir.¹

İnformasiyaların toplanması, emal edilməsi və yayılmasını təmin edən təsisatlar və təşkilatlar məcmusu olan KİV vətəndaş cəmiyyətində və dövlətdə aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- insanları qərəzsiz və obyektiv şəkildə məlumatlandırmaq;
- cəmiyyətin maarifləndirilməsinə yardım göstərmək, siyasi sosiallaşmanı təmin etmək;
- müxtəlif ictimai-siyasi maraqların ifadə olunması;
- siyasət subyektlərinin inteqrasiyası;
- ictimai fikrin formalaşdırılması və müəyyən ideya ətrafında qruplaşdırmaq;
- dövlət qurumlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarəti təmin etmək.²

Y. Habermas özünün "İctimaiyyətin struktur dəyişikliyi" adlı əsərində yazır: "Vətəndaş cəmiyyətinin təşkilati başlanğıcını yaranan və tərkibinə dini, mədəni birliklərin, müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin, idman təşkilatlarının daxil olduğu və peşə birliklərini, si-

yasi partiyaları, həmkarlar ittifaqlarını, alternativ institutları da əhatə edən qeyri-dövlət və qeyri-kommersiya birlikləri təşkil edir” (Habermas, 2016: 26).

KİV-in vətəndaş cəmiyyətindəki yerini qiymətləndirən Ulu Öndər Heydər Əliyev mətbuat işçilərinə 1999-cu il 21 iyul tarixli məktubunda yazırdı: "Mətbuat demokratiyanı dərinləşdirən, siyasi inkişafa təkan verən qüdrətli vasitədir. Bu gün əsas vəzifə onun geniş imkanlarından milli dövlət quruculuğunda, demokratik dəyərlərin bərqərar olmasında, sivil vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında, islahatların həyata keçməsində, insanların mənəvi saflaşmasında səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir. Bu işdə, yəni demokratiyanın inkişaf etdirilməsində, söz azadlığı, mətbuat azadlığını Azərbaycanda həqiqətən təmin etmək üçün mətbuat orqanlarının çox böyük imkanları var. Mətbuat, ya müstəqil mətbuat olsun, yaxud da müxalifət mətbuatı, təbiidir ki, cəmiyyətdə olan çatışmazlıqları, nöqsanları, hakimiyyətin fəaliyyətində olan qüsurları tənqid etməklə həm iqtidara, həm də cəmiyyətin bu nöqsanlardan təmizlənməsinə kömək etməlidir. Məsələn, bütün mətbuatın, təkcə müstəqil mətbuatın yox, müxalifət mətbuatının yox, dövlət mətbuatının da məhz bu yolla getməsinə istəyirəm... Dövlət mətbuatı yalnız iqtidarı təbliğ etmək, iqtidarın qanunlarını, qərarlarını şərh etmək yolu ilə getməlidir. O da bizim bütün işlərimizdə olan nöqsanları, qüsurları aşkara çıxarmalıdır, tənqid etməlidir".

KİV-in normativ bazasında "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Qanunun xüsusi əhəmiyyəti var. Bu Qanun 1999-cu ildə qəbul edilmiş və sonrakı illər ərzində təkmilləşdirilmişdir. Daha bir mühüm addım 2003-cü ildə Azərbaycan jurnalistlərinin birinci konqresində Mətbuat Şurasının yaradılmasını hesab etmək olar. Vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı istiqamətində önəmli addımlardan biri də 2005-ci ildə qəbul edilmiş "İnformasiya əldə etmək haqqında" qanunu hesab etmək olar. Beynəlxalq və yerli ekspertlərin birgə layihəsi olan bu qanun hər bir vətəndaşın azad şəkildə, heç bir müdaxilə olmadan informasiya əldə etməsinə hüquqi cəhətdən təminat yaradır. Demokratik göstəriciləri özündə daşıyan bu Qanunun 2-ci maddəsində, təkcə jurnalistlər deyil, hər bir vətəndaş özü birbaşa və ya nümayəndəsi vasitəsilə informasiya sahibinə müraciət etmək, informasiyanın növünü və əldə etmə formasını seçmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikası vətəndaş cəmiyyətinin inkişafında KİV-lərin xüsusi rolunu nəzərə alaraq alternativ mexanizmlər formalaşdırıb. Prezident İlham Əliyev dəfələrlə nitqlərində bildiribdir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi müstəqil KİV-lərin fəaliyyətinin dəstəklənməsi Azərbaycan dövlətinin siyasətinin aparıcı prinsiplərindən biridir.

İnsanların obyektiv informasiya əldə etmək hüququ, cəmiyyətdə söz azadlığını təmin etmək, həmçinin kütləvi informasiya vasitələrinin müstəqilliyini təmin etmək məqsədi ilə dövlət tərəfindən müəyyən olunan tədbirləri həyata keçirmək üçün 2008-ci ildə Prezident yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə Yardım Fondu (KİVDF) yaradılıb. 2009-cu ildən fəaliyyətə başlayan bu fondun yaradılma məqsədi vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində KİV-lərin mühüm rolunu dəstəkləməklə ölkədə fikir, söz və məlumat azadlığını inkişaf etdirmək, bu sektorda yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqini stimullaşdırmaq, cəmiyyət və kütləvi informasiya vasitələri arasında qarşılıqlı əlaqələri gücləndirmək, jurnalistlərin peşəkarlığının artmasına imkan yaratmaq, sosial müdafiəsini gücləndirmək və bu kimi vacib vəzifələrin həllinə yönəlib.

ƏDƏBİYYAT

1. Axaşov Ə. Heydər Əliyevin media dərsləri.-Bakı, 2020-ci il.
2. Rəhimli M.Q. Kütləvi informasiya vasitələri demokratikləşmə prosesində -Bakı, Qanun, 2002-ci il.
3. Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi Konsepsiyası, <http://www.eqanun.az/framework/15193> (2008).
4. İnformasiya, <http://www.e-qanun.az> 2019

KİV-in vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf dinamikasına təsiri

Həsənzadə Hicran

XÜLASƏ

Məlum olduğu kimi, hazırda milli dəyərlərə qarşı müharibə əsasən KİV-lə aparılır. Bu baxımdan cəmiyyətə KİV-in təsir istiqamətlərini, hədəflərini nəzərə almaq vacib şərtlərdən biri sayılır. Bu məqalədə də məhz KİV-in vətəndaş cəmiyyətindəki rolundan, ona təsir effektivliyindən bəhs olunur. Məqalə eyni zamanda dövlətin informasiya siyasətini, kütləvi informasiya vasitələrinin təkmilləşməsinə və fəaliyyətinə yönələn dövlət dəstəyini özündə əks etdirmişdir.

Влияние СМИ на динамику развития гражданского общества

Гасанзаде Хиджран

АННОТАЦИЯ

Как известно, война против национальных ценностей ведется в основном средствами массовой информации. С этой точки зрения одним из важных условий считается учет направлений и целей воздействия СМИ на общество. В данной статье также говорится о роли СМИ в гражданском обществе и их эффективности в воздействии на него. В то же время в статье нашли отражение государственная информационная политика, государственная поддержка, направленная на совершенствование и функционирование средств массовой информации.

The influence of mass media on the development dynamics of civil society

Hijran Hasanzada

SUMMARY

As it is known, the war against national values is being waged mainly with the mass media. From this point of view, it is considered one of the important conditions to take into account the directions and goals of mass media influence on the society. This article also talks about the role of mass media in civil society and its effectiveness in influencing it. At the same time, the article reflected the state's information policy, state support aimed at the improvement and operation of mass media.

MÜNDƏRİCAT

İQTİSADİYYAT, İDARƏETMƏ VƏ POLİTOLOGİYA

Tağızadə Solmaz. İranın Cənubi Qafqazdakı maraqları və münəfişinin onun xarici siyasətinə təsiri	3
Həsənov Orxan. Yaxın şərqin geosiyasi vəziyyəti və Suriya böhranının başlanması	9
Eyyubov İsmayıl, İsmayil Jalə. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında siyasi sabitliyin qorunmasında İlham Əliyevin rolu	12
Бехбүдов Таур, Мамед-заде Надир. Международные механизмы обеспечения безопасности	16
Muradlı Peyman. Azərbaycanda turizmin inkişaf perspektivləri proqnozu	21
Mehman Həsənov, Tural Ələkbərov. Sosial iqtisadi islahatlar kontekstində müasir Azərbaycan ailəsinin inkişaf etdirilməsi	26
Quliyeva Humay. Yeni iqtisadi şəraitdə xarici iqtisadi siyasətin təşəkkülü	37
Allahverdi Aytac. Ərzaq təhlükəsizliyi: iqtisadi sistemin müxtəlif səviyyələrində formalaşması və təzahürü	42
İbrahimzadə Elgun. The impact of nato on Russia-Ukraine relations	45
Samedov Samed. How the ukraine conflict affects the East Asia	49
Kərimli Qönçə. Qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafının vəziyyəti və onun qiymətləndirilməsi	54
Quliyeva Sona. 44 günlük Vətən müharibəsi dövründə beynəlxalq təşkilatların və dünya dövlətlərinin mövqeyi	62
Yusifov İslam. Dərin öyrənmə əsaslı hücum aşkarlama sistemlərinin işlənməsi	69
Həsənov Orxan. Suriya böhranının həllində Rusiyanın iştirakı	75
İsgəndərli Şahbaz. Kiberloafing və log analizinə əsaslanan araşdırma	78
İsmayil Jalə. Siyasi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin mühüm istiqaməti kimi	85
Бехбүдов Таур, Мамед-заде Надир. Угрозы и вызовы международной безопасности	89
Osmanlı Ayşən. Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsində vergi siyasətinin rolu	94
Məmmədov Baloglan. Marketing kommunikasiya sisteminin idarə olunmasında xarici ölkələrin təcrübəsinin müqayisəli təhlili	99
Xamizadə Qismət. Azərbaycan və İsrail arasında enerji resursları sahəsində əməkdaşlığın əhəmiyyəti	104
Eyvazov Ali. XX əsrin əvvəlində milli hərəkatın ideya əsasları	109
Rufullazadə Yusif. Qloballaşma mərhələsində qeyri-neft sektoru barəsində yanaşmalar	115

FƏLSƏFƏ, TARİX

Махмудова Севда. Диалог религий и культур в эпоху глобализации	120
Hüseynova Rövşanə. Kant fəlsəfəsində dövlətin mənşəyi	128
Rüstəmov Fətimə. XIX əsrdə Şimali Azərbaycanda savaşlar fonunda "vəba" epidemiyaları, tarixi-demoqrafik göstəricilərə təsirləri, sanitariya tədbirləri	131
Bayramov Bayram. Azərbaycanda erkən dövr sovet tarixşünaslığının (1920-1934) milli kimlik quruculuğuna təsirləri: korenizasiya, məktəblər və narrativlər	138

PSIXOLOGİYA

Kərimova Türkanə. Yeniyetmələrin psixoloji xüsusiyyətləri	146
Babayeva Təranə, İsmayilzadə Fatimə. Psixologiyada sərvət dəyərlərinin tədqiqi xüsusiyyətləri.....	151
Quliyeva Sevinc, Məmmədova Günay. Manipulyasiya etmənin yol və vasitələri	155
İmanzadə Ziya. Qatil şəxsiyyətinin ümumi psixoloji səciyyəsi	160
Qəhrəmanova Mədinə. Sosiallaşma prosesinə təsir edən amillər	166
Bəhlulzadə Gülçin. Həyatdan qane olma hissənin əsas determinantları sosial-psixoloji analiz	171
Гусейнова Гульнара, Мустафаев Эльвин. «Образ» и «образ политического лидера» как предмет исследования социальной психологии	176
Гулиева Джамиля. Психологическая природа привычек мешающих жить	180
Əhmədova Fidan. Orta yaş dövrünün aparıcı fəaliyyətinə müxtəlif yanaşmalar	186
Кадырова Рена, Бабаева Тарана, Мирзоева Аида. Культурная идентичность в мультикультурном обществе	190
Эйнуллаева Улькер. Влияние социально-психологического климата на мотивацию школьника	196
İsmayilzadə Nigar. Obsessiv- kompulsiv pozuntu və onun aradan qaldırılmasının psixoloji aspektləri	206
Abbasova Gültəkin. Müəllimlərdə emosional tükənmənin təzahürləri və aradan qaldırılması yolları.....	209

PEDAQOGİKA

Манафов Николай. Влияние произведений поэтов и писателей города Шуша на воспитание национального духа подросток	215
Cavadova Nəpəxanım. Yeniyetmə yaşının psixoloji xüsusiyyətləri	220

SOSİOLOGİYA, SOSIAL İŞ

Məmmədova Jalə. Azərbaycanda məişət zorakılığı qurbanı olan qadınlara göstərilən sosial xidmətlər.....	224
Ягубова Айсель. Феномен войны в истории человечества	229
Ağababazadə Fərid. Müharibə iştirakçısı olan qazilərin sosial-psixoloji problemləri.....	235
Zamanova Aytac. Gənclərin beyin axınının əsas səbəbləri	240
Исмаилзаде Хаял. Роль информационных технологий в поиске спутника жизни (как в современном мире найти свои «вторые половинки»).....	243
Ягубова Айсель. Организация социальной службы в послевоенный период.	247
Земфира Ахмедова, Сейдан Гасанова. Основные направления совершенствования миграционной политики в Азербайджане	253

FİLOLOGİYA VƏ İNCƏSƏNƏT

Санани Гюляр. Трудные случаи написания морфологических частей слова наречие	259
Хикмет Алиев. Стрит-Арт в пространстве современного города.....	263
Həsənzadə Hicran. KİV-in vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf dinamikasına təsiri.....	269

SOSIAL VƏ HUMANİTAR ELMLƏRİN MÜASİR
PROBLEMLƏRİ

ELMİ ƏSƏRLƏR TOPLUSU

BURAXILIŞ № 33
(II HİSSƏ)

Təsisçi: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, prof. **Qızılgül Yasin qızı Abbasova**
Kompüter dizaynı – fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru **Vüsalə Kərəm qızı Musayeva**

Nəşriyyat direktoru: Elnarə Abbasova
Texniki redaktor: Asim Səfərov
Dizayner: İradə Əhmədova
Operator: Həmidə Bağirova

Yığılmağa verilmişdir: 25.04.2023
Çapa imzalanmışdır: 10.05.2023
Format: 60 × 84 1/8
Şərti çap vərəqi – 34,25
Sifariş № 67
Tiraj – 100 nüsxə

“Füyuzat” nəşriyyatında çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Z.Xəlilov küç., 26
Tel.: 055 850 98 69